T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI

SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ'NDEKİ BEZEMELİ HAMSE-İ NİZAMÎ NÜSHALARININ TEZHİP ÖZELLİKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Pınar GÜLEÇ

İstanbul - 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI

SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ'NDEKİ BEZEMELİ HAMSE-İ NİZAMÎ NÜSHALARININ TEZHİP ÖZELLİKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Pınar GÜLEÇ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Gülnur DURAN

İstanbul - 2011

TEZ ONAYI

Kurum : Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü

Programın seviyesi: **Yüksek Lisans**

Anasanat Dalı : **Geleneksel Türk Sanatları**

Öğrencinin Adı : Pınar GÜLEÇ

Tez Adı : **"SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ'NDEKİ BEZEMELİ HAMSE-İ NİZAMİ NÜSHALARININ TEZHİP ÖZELLİKLERİ".**

Sınav Tarihi : 26.04.2011

Sınav Saati : 15:00

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve nitelik yönünden **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman	**Kurumu**	**İmza**
Yrd.Doç.Gülnur DURAN	M.Ü.Güzel Sanatlar Fakültesi	.....
Sınav Jüri Üyeleri		
Prof.Çiçek DERMAN	M.Ü.Güzel Sanatlar Fakültesi	.....
Yrd.Doç.Dr.Emel İŞLEYEN	M.Ü.Güzel Sanatlar Fakültesi**(İçm.)**	.....
Yedek Jüri Üyeleri		
Doç.Çiğdem ÇİNİ	M.Ü.Güzel Sanatlar Fakültesi**(Tekstil)**	.....
Öğr.Gör.Sadri SAYIOĞULLARI	M.Ü.Güzel Sanatlar Fakültesi	.....

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..13./05./2011 tarih ve IX-6 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof.Nilüfer ERGİN DOĞRUER

Müdür

ÖNSÖZ

"Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Bezemeli Hamse-i Nizamî Nüshalarının Tezhip Özellikleri" başlıklı tezimin çalışmalarına başlamadan önce yapılan ön araştırma neticesinde, İran edebiyatında Hamse konulu veya sadece Nizamî'nin Hamsesini ele alan, bunları edebî yönden inceleyen birtakım tezler ve çalışmalar olduğu saptanmıştır.

Aynı şekilde sadece Hamse-i Nizamî nüshalarının üzerinde de çalışıldığı, fakat bunların daha çok sanat tarihi bölümlerinde minyatürleri açısından ele alındığı bilinmektedir.

Tezhip açısından ele alındığında, bazı Hamse-i Nizamî nüshaların farklı tez konuları içine dâhil edildiği görülmüş; fakat belli bir yerdeki Hamse-i Nizamî nüshaları üstüne, onları tezhip açısından inceleyen toplu bir çalışmaya rastlanamamıştır. Tezimize konu olan Süleymaniye Kütüphanesindeki eserlerin XV. ve XVI. yüzyıllara ait olması sebebiyle bu dönem üslûplarının da incelendiği çalışmanın, buna bir başlangıç olmasını, Hamse-i Nizamî nüshalarının her yönden, özellikle de tezhip yönünden ele alınıp incelenmesini ve tanıtılmasını dilerim.

Bu düşüncelerle başladığım tez çalışmasının hazırlanmasında; konunun belirlenmesinden, tamamlanmasına kadar her daim değerli görüş ve tecrübelerinden yararlandığım, yardımlarını eksik etmeyerek yol gösteren tez danışmanın ve hocam Yrd. Doç. Dr. Gülnur Duran'a, verdikleri kıymetli bilgilerle bizleri yetiştiren, desteklerini üzerimizden eksik etmeyen sevgili hocalarım Prof. Dr. F. Çiçek Derman ve Prof. hc. M. Uğur Derman'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Farsça ve Arapça metinlerimin okunmasında, değerli vaktini bana ayıran Prof. Dr. Ali Güzelyüz'e, Süleymaniye Kütüphanesi yetkili ve çalışanlarına, çalışmalarım boyunca gösterdikleri anlayış ve yardımlarından dolayı Nil Baydar ve Paul Hepworth'e teşekkürü bir borç bilirim.

Eğitim hayatım ve çalışmalarım süresince maddi, manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve özellikle de hoşgörüsü ve sabrıyla beni yüreklendiren anneme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Pınar GÜLEÇ
İstanbul-2011

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……..I

ÖZET……V

SUMMARY……VI

GİRİŞ……1

1.Çalışmanın Amacı ve Araştırılmasında İzlenen Yöntem……1

1. NİZAMÎ GENCEVÎ………4

1.1. Hayatı……4

1.2. Edebî Kişiliği……11

1.3. Hamse-i Nizamî……..14

1.3.1. Mahzenü'l-Esrâr……20

1.3.2. Hüsrev u Şirin 24

1.3.3. Leylâ u Mecnûn ……30

1.3.4. Heft Peyker ……...35

1.3.5.İskendernâme ……38

2. TEZHİP SANATI'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ İÇERİSİNDE XV. ve XVI. yy. ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ ……..……42

3. KATALOG: Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Hamse-i Nizamî Nüshaları…….84

3.1. Katalog No: 01 Fatih 003749……85

3.2. Katalog No: 02 Fatih 003751……120

3.3. Katalog No: 03 Hâlet Efendi 000376……141

3.4. Katalog No: 04 Ayasofya 003860……173

3.5. Katalog No: 05 Ayasofya 003858……199

3.6. Katalog No: 06 Yazma Bağışlar 000220……...220

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ...…… 234

KAYNAKÇA …….. 239

EKLER……245

1. **KISALTMALAR**.....245

2. RESİM LİSTESİ……..247

3. ÇİZİM LİSTESİ……254

SÖZLÜK……..256

ÖZGEÇMİŞ…….260

ÖZET

"Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Bezemeli Hamse-i Nizamî Nüshalarının Tezhip Özellikleri" başlıklı bu tez çalışması Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı; Fatih 3749, Fatih 3751, Hâlet Efendi 376, Ayasofya 3860, Ayasofya 3858 ve Yazma Bağışlar 220 numaralı Hamse-i Nizamî nüshalarını kapsamaktadır.

Üç bölümden meydana gelen çalışmanın birinci bölümünde, Nizamî Gencevî başlığı altında; Nizamî'nin hayatı, edebî kişiliği, ve eserleri tanıtılmış, ikinci bölümünde tezimize konu olan eserlerin XV. ve XVI. yüzyıllara ait olması sebebiyle bu dönem üslûpları üzerinde durulmuş, katalog bölümünde ise farklı üslûplarla bezenmiş altı adet yazma eser konuya ilişkin fotoğraflar ve çizimlerle desteklenerek incelenmiştir. Değerlendirme ve Sonuç kısmında incelemelerden elde edilen tespitler tezhip yönünden değerlendirilmiştir.

Benzer örnekler ışığında karşılaştırmalarla analiz edilen nüshaların, tezhip özelliklerinin anlatıldığı bu teze konu olan bütün Hamse nüshaları, Farsça olarak ta'lîk hatla yazılmışlardır. Eserlerden iki tanesi minyatürlü nüsha olup, hattatları bilinmektedir.

SUMMARY

This thesis, entitled "The characteristics of illumination in decorated copies of the Khamsa of Nizami in the Suleymaniye Library", includes work on the following copies of the Khamsa of Nizami found in the Suleymaniye Library; Fatih 3749, Fatih 3751, Halet Efendi 376, Ayasofya 3860, Ayasofya 3858 and Manuscript Donations 220.

In the first section of this three-part thesis, under the heading Nizami Gencevi, Nizami's life, timeless individuality and works are introduced. As the subject of the thesis is works belonging to the XV. and XVI. centuries, the style of this period is the focus in the second section. In the section of catalog, the different styles of six manuscripts are examined, supported with related photographs and drawings. In the evaluation and conclusion sections the works are summarized.

All of the copies of the Khamsa that are the subject of this thesis were written with ta'lik script in Farsi. The characteristics of the illumination in these copies are compared in the light of similar examples. Among these works are two with miniatures in which the calligraphers are known.

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Araştırılmasında İzlenen Yöntem

Süleymaniye Kütüphanesi ve Hamse-i Nizamî Nüshaları

Bu çalışmada incelenmek üzere Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan altı adet yazma eser ele alınmıştır. Kütüphane, Süleymaniye Külliyesi'nin bir ünitesidir. Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle 1549'da yapımına başlanmış 1577 yılında ise hizmete açılmıştır.[1] Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki koleksiyon sayısı, 117 tanesi Osmanlı devrine ait olmak üzere 131'e ulaşmıştır. Bunlar arasında çok sayıda padişah, şeyhülislam, kazasker, valide sultan, ağa, paşa, reisülküttab, medrese, tekke, dergâh, vakıf, özel şahıs ve câmi kütüphanesi bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Türk-İslam kültürünün ana kaynaklarından olan yazma ve kıymetli matbu eserleri bünyesinde barındıran, yerli ve yabancı araştırmacılara uluslararası düzeyde hizmet sunan bir kuruluştur.[2]

Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Hamse-i Nizamî nüshalarının katalog taraması yapılırken karşımıza çıkan Beyazıd 005710, Nuruosmaniye 003780, 003781, 003782, ve 003783 envanter numaralı eserler dijital ortamda gözükmektedir fakat orijinal eserler kendi kütüphanelerinde bulunduğu için konumuza dahil edilmemiştir.

Bağdatlı Vehbi 001620, Fatih 003750, Reşid Efendi 000734, Yazma Bağışlar 003375 ve H. Hayri ABD. Efendi numara 000093'teki (taş baskı) Hamse-i Nizamî yazmaları bezemesizdir.

Yine bir diğer grup olan Esad Efendi 002918 (48s.), Ayasofya 003862 (38s.), Fatih 003742 (62s.), Laleli 001957 (39s.) envanter numaralı yazmalar Hülasatü'l Hamse yani Hamse Özeti olarak geçmektedir.

---

[1] Oktay Aslanapa**, Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul, 2004, s. 220-230.
[2] **www.suleymaniye.gov.tr**.

Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında bulunan ayrı bir grup daha vardır ki, bunlar Nizamî Gencevî'ye ait olmayan mesnevîleri de kapsayan yazmalardır. Örneğin Ayasofya 003861'de Nizamî'nin yanı sıra, Firdevsî'nin Şahnâme'sine ait parçalar da vardır. Aynı şekilde Ayasofya 003857 kırk iki adet, Fatih 004057 on beş adet, Esad Efendi 002577'de dokuz adet mesnevî yer almaktadır.

Fatih 003747, 003748 ve 003752'deki nüshalara bakılınca, üç ayrı cild altında toplanmış bir hamse karşımıza çıkmaktadır. 003747 Mahzenü'l-Esrâr ve Hüsrev u Şirin mesnevîlerini, 003748 Leylâ u Mecnûn ve Heft Peyker mesnevîlerini, 003752 de İskendernâme mesnevîsini içermektedir. Eserde toplam beş adet bezenmiş unvan sayfası bulunmaktadır. Hamidiye 001079'daki İskendernâme mesnevîsinin eksik olduğu saptanmıştır. Bu eserde de karşılıklı tam sayfa serlevha tezhibi ve üç adet bezenmiş unvan sayfası bulunmaktadır. Bu aşamadan sonra, teze alınması düşünülen, tek cild altında toplanmış, bezemeli ve en önemlisi beş mesnevîyi de içinde barındıran eserler; Fatih 003749, 003751, Hâlet Efendi 000376, Ayasofya 003860, 003858 ve Yazma Bağışlar 000220 envanter numaralı nüshalar olarak belirlenip çalışmalara başlanmıştır.

Yapılan çalışmalar çerçevesinde; Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Orhan Kemal İl Halk Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kütüphanesi, İslam Araştırmaları Merkezi ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde yapılan araştırmalarda, doküman, katalog ve bilgisayar ortamındaki verilerden faydalanılmıştır.

I. Bölümde, Nizamî Gencevî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri hakkında gerekli bilgi verilerek çalışmaya başlanmıştır.

II. Bölümde, tezimize konu olan eserlerin XV. ve XVI. yüzyıllara ait olması sebebiyle, Tezhip Sanatının Tarihsel Gelişimi başlığında bu dönem üslûpları daha ayrıntılı incelenmiştir. Çalışılan Hamse nüshalarının analizi için ön hazırlık yapılmıştır.

III. Bölümde ise, katalog çalışması adı altında Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan, "Hamse-i Nizamî" nüshaları olarak konuya dahil edilen yazmaların; bulunduğu koleksiyon, envanter numarası, eserin eb'adı, yazı dili, yazı cinsi, satır/sütun sayısı kâğıdın rengi, kullanılan mürekkepler, istinsâh yeri/tarihi, ketebe kaydı, bezemeli sayfaların tasarımları, kompozisyon, renk ve tezhip özellikleri belirtilmiştir. Değerlendirme kısımlarında örnekler eşliğinde eserlerin hangi üslûp özelliğini taşıdığı aktarılmış, eserlerin fotoğraflarının ardından önemli görülen bezemeli sayfalar arasından seçilenlerin çizimleri yapılmıştır.

Değerlendirme kısmında, incelenen eserlerin bezeme özellikleri genel anlamda tespit edilip, karşılaştırılarak sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Çalışma kaynakça, ekler kısmı ve konuyla ilgili tezhip sanatı terminolojisinin yer aldığı sözlük eklenerek tamamlanmıştır.

Değerli inciler yavaş akan sular içinde bulunur.
Nizamî

NİZAMÎ GENCEVÎ

Hayatı

XII. yüzyılda Selçuklu devrinde yaşamış, İran edebîyatının en önemli şairlerinden biri olan Nizamî Gencevî'nin yaşamına dair kesinlik kazanmamış pek çok konu vardır. Bu konulardan ilki şairin doğum tarihidir.

Nizamî ile ilgili bilgi veren tezkirelerin* çoğu daha sonraki devirlere ait olup, net bir bilgi vermemekte, hayatı hakkında ağızdan ağza aktarılırken bozulan söylentilerle doldurulmuştur.[1]

Zebîhullah Safâ, Tarih-i Edebîyat Der İran'da, şairin doğum tarihinin belli olmadığını, ancak bazı şiirlerinden onun 530/1135 yılında veya ondan biraz sonra doğduğunun çıkarılabileceğini; çünkü Mahzenü'l-Esrâr'ı henüz kırk yaşına gelmeden yazdığını belirtmekte ve bu durumda, doğum tarihi olarak 530/1135 veya ona yakın bir yıl söylemenin gerektiğini; bu tarihin, Wilhelm Bacher'in kabul ettiği 535/1140 yılına da, Vahîd Destgirdî'nin Gencîne-i Gencevî'nin mukaddimesinde zikrettiği 533/1138 ve 540/1145 yıllarına da yakın olduğunu söylemektedir.[2]

Ali Nihad Tarlan da, Nizamî'nin Leylâ u Mecnûn Mesnevîsini Türkçe'ye çevirirken, şairin, 533-540/1138-1145 seneleri arasında doğduğu muhakkak[3] diyerek görüşünü belirtmiştir. Şairin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevîsini Türkçe'ye çeviren M. Nuri Gencosman ise Nizamî'nin, gerek memleketini gerekse doğum tarihini belirten güvenilir işaretler bulunduğunu ve Mesnevînin, Hz. Peygamber'in dünyadan göçtüğü

---

* Edebîyat alanında ünlü olmuş kişilerin, özellikle şairler, biyografilerini ve sanatkâr kişiliklerini anlatıp çalışmalarından örnekler veren eserlerin genel adıdır.- İskender Pala, "Tezkire", **Dîvân Edebîyatı**, İstanbul, Kapı Yayınları, 1996, s.132.

[1] Yavuz Akpınar, **Azeri Edebîyatı Araştırmaları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1994, s.467.

[2] Nazir Akalın, **Nizamî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Leylî u Mecnûn Mesnevîsinin Tahkiye Unsurları Açısından Tahlili**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, AÜ.. Sosyal Bilimler Ens., 1994, s.9.

[3] Nizamî, **Leyla ile Mecnun**, Türkçesi: Ali Nihad Tarlan, İstanbul, MEB Yayınları, 1943, s.3.

tarih üzerinden 570 yıl sonra kaleme alındığını, kırk yaşının erginliğini idrak etmiş olduğunu belirten Nizamî'nin doğum tarihini tahmin etmenin mümkün olduğunu, ayrıca eserin sonundaki açık tarihten 582/1186'da Mesnevîyi bitirdiğinin anlaşıldığını belirterek Nizamî'nin yaklâşık olarak 540 yılından sonra doğmuş olduğu fikrine varmaktadır.[4]

Son zamanlarda Nizamî hakkında Azerbaycan'da yapılan çalışmalar ve araştırmalardan elde edilen bilgilere göre, 1141 tarihi şairin doğum yılı olarak ağırlık kazanmıştır.[5]

Nitekim genel kanaat 535/1141-540/1145 yılları arasında dünyaya geldiği yönündedir. UNESCO, 1141 tarihini esas kabul ederek şairin doğumunun 850. yılına rastlayan 1991 yılını Nizamî yılı ilân etmiştir.[6] Aynı yıl doğumunun 850. yıldönümü dolayısıyla onuruna, Washington, Los Angeles, Londra ve Tebriz olmak üzere, uluslararası Nizamî kongreleri düzenlenmiştir. [7]

Nizamî, Gencevî nisbesinin gösterdiği gibi, Gence şehrindendir.[8] Doğum yeri olarak hemen hemen bütün kaynaklar Gence'yi göstermektedir.[9] Gence Azerbaycan'ın[*] eski

---

[4] Nizamî, **Mahzen-i Esrar**, Türkçesi: M. Nuri Gencosman, Ankara, MEB Yayınları, 1946, s.2.
[5] Anonim, "Nizamî", **Türk Dili ve Edebîyatı Ansiklopedisi**, Cild: 7, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s.71.
[6] Mehmet Kanar, "Nizamî-i Gencevî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 33, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s.183.
[7] P. Chelkowski, "Nizamî Gandjawi" **Encyclopaedia of Islam**, Cild: 8, Leiden, Oxford/Oneworld Publications, 1995, s.76.
[8] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.318.
[9]Nazir Akalın, **a.g.t**.,s.15

[*] Tarihi boyunca Urartu, Med, Pers, Ermeni ve Roma gibi birçok medeniyetin topraklarına katılmıştır. XI.-XII. yüzyıllarda Bizans-Sasani savaşlarına sahne olan Azerbaycan, Selçuklu Sultanı Tuğrul'un ölümünün ardından Alparslan tarafından Selçuklu İmparatorluğu bünyesine girmiştir. XII.-XIV. yüzyıllar arasında sırasıyla Moğol-Harzemşah-Timur hâkimiyetine, Timur'un ölümünün ardından Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî ve Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran zaferiyle de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemden sonra yine hâkimiyeti değişen Azerbaycan 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne antlaşmaları sonucu ikiye ayrılmış, Aras nehrinin kuzeyi Rusya'ya, güneyi İran'a bırakılmıştır. Sovyet Azerbaycan'ının önemli şehirleri; Bakü, Gence, Nahcıvan, İran Azerbaycan'ının önemli şehirleri Tebriz, Urmiye, Meraga'dır. 1191 yılında bağımsızlığını ilan etmiş Azerbaycan'ın başkenti Bakü'dür.- Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 4 İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.317-320.

şehirlerinden olup, Bakü-Tiflis demiryolu üzerinde yer alan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bakü'den sonra gelen ikinci büyük şehridir.[10]

Fakat başta da belirtildiği üzere, Nizamî Gencevî'nin hayatına dair birçok mevzu içinde, şairin doğum tarihi kadar tartışmalı olmasa da doğduğu yer de netlik kazanmamış konular arasında yer almaktadır. Genel kanı Gence'yi işaret etse de, Tezkireciler arasında farklı bilgiler de göze çarpmaktadır…

Bazı tezkireciler şairin İran'ın Kum şehrinde doğup büyüdüğünü, Gence'ye sonradan gittiğini iddia etseler de, Kum'un Şii yatağı olması ve Nizamî'nin de koyu bir Sünni olması sebebiyle bu hakikate yakın bir bilgi değildir. Zira Nizamî Kum şehrinden olsaydı şiirlerinde Şii'lik kokusu bulunurdu.[11]

Mehmet Emin Resulzade'ye göre bu yanlışlığın esası, Nizamî'nindir diye gösterilen menşei şüpheli iki beyite dayanmaktadır. Bazı hamse nüshalarında bu iki beyitten yalnız birincisi yazılıdır. Fakat bu beyitlerin metine sonradan eklenmiş olduğu, sözün gelişinden dahi anlaşılmaktadır. Söz konusu beyitler;

Yani: "derler ki gökte ak bir horoz vardır; bu horoz öttüğünde, bütün horozlar coşar ve öterler. Gökteki bu horoz benim ki, her sabah öttüğümde şehrin bütün kuşları sesimi duyunca, işte dünyanın hatîbi derler. Nizamî, Gencineyi bırak, ne zamana kadar Gence'ye bağlı kalcaksın. *Bir inci gibi Gence deryasında gark olsam da, aslım Kum şehrinin Gahistan'ındandır. Tefriş'te "Ta" adında bir köy vardır; Nizamî adını oradan almıştır*."

İtalikle dizilen bu satırların bu ahenkli parça içinde iğreti durdukları âşikâr değil midir?[12]

İşte tam bu noktada Mehmet Emin Resulzade'nin de dediği gibi Şiblî Nu'mânî, Nizamî'nin İkbâlnâme'sinde yer alan yukarıda çevirisi verilen beyitin "**Nizamî hem ez**

[10] Oktay Efendizade, "Gence", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 14, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.17.
[11] Nizamî, **Hüsrev ve Şîrîn**, Türkçesi: Sabri Sevsevil, İstanbul, MEB Yayınları, 1986, s.1.
[12] Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s.321, 322.

Gence bugşây bend/ Giriftâr-i Gence tâ çend çend/ Çû dürr gerçi der bahr-i Gence gumem/ Velî ez Kuhistân şehr-i Kum'em" kısmını öne sürerek şairin doğum yerinin Kum olduğunu ve hatta asıl memleketinin Tafraş olduğunu, fakat anılan yer, Kum'a bağlı olduğu için şairin kendisini Kum'a nisbet ettiğini iddia etmektedir.[13]

Nizamî yazmalarının bazı nüshalarında görülen bu beyitlere, tezkirecilerden bazıları kıymet vermişlerdir; fakat eski tezkirelerin hiç birinde böyle bir rivayet yoktur; bütün bunlar, Nizamî'yi Genceli diye yazmışlardır. Devletşah tezkiresinde dahi bu hususta açıklık vardır. h.1313'te Şiraz'da basılmış bulunan hamseye önsöz yazan Nâşir, şairin Kummî olduğu hakkındaki rivayeti katiyetle yalanlamaktadır. Bu rivayetin dayandığı yukarıdaki beyitler, ona göre üstadın eserine sonradan eklenmiş lüzumsuz şeylerdir. Eski el yazmalarında bulunmayan bu beyitler, Şirazlı tetkikçiye göre üslûp bakımından, Nizamî'ye yakıştırılacak bir değerde değildir. Nizamî külliyâtını büyük önemle ayıklayan, Tahran'da çıkan mâruf "Ermeğan" dergisinin sahibi Vahîd Destgirdî dahi bahsedilen beyitlerin hamse'ye sonradan eklenmiş "ilhakî" parçalardan olduğunu kabul etmektedir.

Doğu el yazmaları kataloğunu tanzim eden İngiliz müsteşriklerinden (doğu bilimci) meşhur Rieu, Nizamî'nin "Kummî"liğini cerh (bir düşünceyi çürütme) etmektedir. 1941'de Bakü'de Nizamî hakkında bir monografi neşreden Berthels, Rieu'nun fikrini teyit ederek, diyor ki: "763/1360' de yazılı olup, Paris'te Nationale Biblioteque'de muhafaza edilen, benim gördüğüm en güzel ve eski el yazmasında dahi Nizamî'nin Kummîliğini gösteren beyitler mevcut değildir".[14]

Kısacası, yine Azerbaycan'da sürdürülen çalışmalar, Nizamî'nin sadece Farsça yazdığı için İranlı bir şair kabul edilmesinin yanlış bir düşünce olduğunu açığa çıkartmıştır. Selçuklular'ın Farsça'yı resmi dil olarak kullanmaları sebebiyle Azerbaycan'dan yetişen şahsiyetler Farsça eserler vermeye başlamış, İran edebîyatının yükselişinde büyük rol oynamıştır. Nizamî Türk ve İran edebîyatında en büyük

[13]Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.11, 12.
[14] Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s.322.

üstatlardan biri olarak kabul edilmiş ve bu edebîyatlar üzerinde derin ve sürekli bir tesir icra etmiştir. Fakat bu onun daha çok Azerbaycan'a ait olduğu gerçeğini değiştirmez.[15]

Azerbaycan ve İran'ın, belki de dünyanın en büyük şairlerinden biri olan Nizamî'nin adı türlü kaynaklarda türlü şekillerde kaydedilmiştir.[16]

Şairin adı, Yusuf, İlyas, Ahmed İlyas, İlyas Yusuf gibi şekillerde, künyesi de Ebu Muhammed bin Ebî Yusuf bin Müeyyed, Ebû Muhammed Nizâmüddin İlyâs bin Müeyyed el-Kumî, Ebû Muhammed Nizâmüddîn İlyâs bin Yusuf bin Müeyyed Gencevî, Cemâlüddîn Ebû Muhammed İlyâs bin Yusuf bin Zekî bin Müeyyed Nizâmî… v.b. gibi şekillerde zapt edilmiştir.[17]

Babası müeyyed oğlu Yusuf; annesi, kendisinin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsinde Reise-i Kürd diye kaydettiği üzere Azerbaycan Kürtlerinden, Gence'de yaşamış bir ailenin kızıdır.[18]

Söz konusu beyitte şöyle demektedir; **"Ger mâder-i men reise-i kürd/ Mâder-sıfatâne pîş-i men mürd."**[19]

Annesi ve babası, o daha çocukken ölen Nizamî'yi dayısı büyütmüştür. Leylâ ve Mecnûn Mesnevîsinde şair, babası ve annesinden sonra, dayısını da kaybettiğinden üzüntüyle bahsetmektedir.[20] Nizamî'nin kardeşi Kivamî-i Mutarrızî de Nizamî gibi şairlik konusunda hatırı sayılır bir üne kavuşmuştur. Müellifi olduğu kasidelerinde tüm becerisiyle konuşma sanatındaki ustalığını göstermiştir. IV. yüzyıla ait bir el yazmasında bulunan şiirleri, British Museum'da korunmaktadır.[21]

Nizamî Gencevî, üç defa evlenmiştir.[22] Üç kadınla evlendiği; ancak biri ölmeden diğerleriyle evlenmediği İkbalnâme'deki bir şiirinden anlaşılmaktadır.[23] İlk eşi Derbent

---

[15] Yavuz Akpınar, **Azeri Edebîyatı Araştırmaları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1994, s.18, 467.
[16] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.318.
[17]Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.15, 16.
[18] Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s.41.
[19]Nazir Akalın, **a.g.t**., s.18.
[20] Mehmet Emin Resulzade, **a.g.e.**, s.42.
[21] Edward G. Browne, **A Literary History of Persia, Cild**: 2,Cambridge, Cambridge University Press, 1956, s.401.
[22] Ahmet Ateş, **a.g.m.**, s.318.
[23]Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.18.

melikinin gönderdiği Türk cariye olup, galiba tek oğlu olan Muhammed ondan dünyaya gelmiştir. Nizamî çok sevdiği bu eşini, genç yaşında Hüsrev u Şirin'i yazarken kaybetmiştir. Bundan sonra gerçekleştirdiği iki izdivacını da İkbalnâme'de zikreder. Leylâ u Mecnûn'u yazarken ikinci eşini İkbalnâme'yi yazarken de aslen bir cariye olan üçüncü eşini kaybettiğinden üzüntüyle bahsetmiştir.

Nizamî, daha sonraki dönemlerde de kuvvetle Sünni olan Gence muhitinde son derece iyi bir tahsil görmüştür.[24] XII. yüzyılın 50'li yıllarında tüm memleketlerden büyük bilgin, şair, yazar ve mimarların Gence'ye geldiği, şairin okuduğu kitapların yani en uzak İslam ülkelerinde yazılan, çeşitli bilim kollarına ait eserlerin elle yazılan çeşitli kopyalarının, antik yazarların, Arap ve Fars şairlerinin eserlerinin Gence kitaplıklarını süslediği bir dönemde[25] Nizamî Arap ve Fars dillerini öğrenerek kendi devrinin ilmi sahalarına, özellikle Azerbaycan, Yakın ve Orta Doğu halklarının tarihine, sözlü ve yazılı edebîyatına, aynı zamanda kadim Yunan ve Hint felsefelerine, astronomiye, tababete, hendeseye ve diğer ilimlere yakından nüfuz etmiştir.[26] Ayrıca Süryânice, Pehlevîce, İbrânice bildiğini İkbalnâme'sinde bizzat söyleyen şairin Ermenice ve Gürcüce bildiği de tahmin edilmektedir. Yabancı dil bilmesi, Mesnevîlerini yazarken, eski kitaplardan değişik kaynaklardan faydalanmasını kolaylaştırmış, ufkunu genişletmiştir.[27]

Ahmet Ateş, Nizamî'nin eserleri okununca, Gence gibi küçük ve her zaman Hıristiyan Gürcülerin taarruzuna maruz bulunan bir hudut şehrinde, kendisinin bilhassa astronomi ile felsefe sahasında, o derece geniş ve esaslı bilgileri nasıl elde ettiğine hayret ettiğini bildirmekte, Nizamî'nin çağdaşı ve dostu olan Hakanî Şirvanî[*] örneği olmasa, onun ilk gençlik yıllarını her halde hiç olmazsa Bağdat gibi önemli bir kültür merkezinde

[24] Ahmet Ateş, Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.319.
[25] Rüstem Aliyev, **Nizamî Gencevî**, Bakü, Yazıcı Neşriyatı, 1991, s.27.
[26] Memmedaga Sultanov, **Rübailer Âleminde**, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1989, s.87.
[27] Anonim, "Nizamî", **Türk Dili ve Edebîyatı Ansiklopedisi**, Cild: 7, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s.71.
[*] Nizamî Gencevî ile aynı dönemde yaşamış, 1126 Gence doğumlu kaside şairi.- Tahsin Yazıcı, "Hakanî Şirvanî" **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 15, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.168.

geçirdiğini kabul etmek gerektiğini ama eldeki mevcut eserlerinde bu hususu kabul ettirecek hiçbir kayıt olmadığını belirtmektedir.[28]

Devletşah, Lütfalî Âzer, Muhammed Kudretullah Gupâmevî ve Rızâ Kulîhân Hidâyet gibi tezkire yazarları ile edebîyat tarihçisi Şiblî Nu'mânî şairin, sülûk (dervişliğe girme) âleminde, meşayihin (şeyhler) meşhurlarından şeyh Ehî Ferec-i Zencânî'nin iradesine teslim olduğunu kaydetmektedirler.[29] Ahmet Ateş, bu şeyhin Heft İklÎm'de Zencân'dan dışarıya çıkmamış göründüğünü ve ölümünün 557/1182 olduğunu, yine Gence'den çıkmamış olan Nizamî'nin de onunla görüşüp müridi olmasının hem zaman, hem de mekân bakımından imkânsız[30] olduğunu söylemektedir. Ancak merhum Ateş'in naklettiği bu tarih, Nizamî'nin adı geçen şeyhin müridi olması tezini ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Çünkü Nizamî'nin doğum tarihi olarak 530/1135-540/1145 tarihleri arası genel kabul görmüştür ve bu tarihlere göre şairin en azından 17 yaşında olması gerekir ve şeyhin müridi olmasına zaman açısından bir engel yoktur. Fakat Tarih-i Güzîde'de, şeyh Ebû'l-Ferec-i Zecânî'nin 457/1064 yılının Recep ayının ilk gecesi Zencân'da öldüğü bildirilmektedir. Eğer adı geçen esere itibar edecek olursa, Ahmet Ateş'in iddiası zaman açısından, şairin adı geçen şeyhe mürit olması hakkındaki imkânsızlık değerini artıracaktır.[31]

Nizamî'nin ölüm tarihi için Ahmet Ateş, 576/1180-1181'den 602/1205-1206'ya kadar pek muhtelif yıllar gösterildiğini, her halde en güvenilir gibi gözüken kaynaklarda bulunan 576/1180-1181 tarihinin imkânsız olduğunu, çünkü Nizamî'nin üç Mesnevîsini bu tarihten sonra yazdığını[32] belirtmektedir.

1947'li yıllarda Azerbaycan'da yapılan yeni kazılar Nizamî'nin, mezar taşı kitabesini meydana çıkarmıştır. Kûfî yazı ile yazılmış olan kitabe şu şekildedir: *" Bu nurlu kabir, h.605 senesinin ramazan ayının dördünde ölen eş-Şeyh Nizâmüddîn Mevlâ Ebû Muhammed b. İlyâs b. Yusuf b. Zeki'nindir"* Nazif Hoca bu mealdeki cümlede tarihin,

[28] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.319.
[29]Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.26.
[30] Ahmet Ateş, **a.g.m.**, s.319.
[31]Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.26.
[32] Ahmet Ateş, **a.g.m.**, s.320.

12 Mart 1209 tarihine tekabül ettiğini; kitabeyi yazan kişinin bunu kûfî ile hakketmek istediğini, fakat beceremediğini, ayrıca kitabede şairin ismi olan İlyâs'tan önce yer alan "ibn" kelimesinin fazla olması gibi yanlışların olduğunu da belirtmektedir.[33]

Aynı şekilde Ahmet Ateş de böyle bir metinde bulunmaması gereken dil yanlışları olduğunu, bu kitâbenin yazısının muâsırı olan mevsuk (belgeye dayanan) hiçbir kitâbeye uymadığını, Nizamî'nin mezar kitâbesi ile aynı anda, h.595 tarihini içeren aynı yazı ile yazılmış Hakanî'nin de mezar kitâbesinin bulunduğunu ve dolayısıyla her ikisinin de sahte olabileceğini belirtmiştir. Çünkü buna sebep olarak Hakanî'nin Tebriz'de öldüğünün malum olduğunu, bu taşın şimâlî Azerbaycan'da bulunmasının ve aynı hatalı yazı ile yazılmış olmasının ancak böyle izah edilebileceğini sözlerine eklemiştir.[34]

Tahmini olarak 599/1203-602/1206 seneleri arasında vefat ettiği söylenebilir. Kabri Gence civarında olup, Mezar taşı üzerinde doğum ve ölüm tarihi olarak 535/1140-599/1203 seneleri tespit edilmiştir.[35]

Nizamî'nin ömrünün son yıllarında inziva ve halvet hayatı yaşadığı, insanlarla pek az temas ettiği rivayet edilir. Bu hususta kendisi de şöyle söylemektedir;

"Güzel gül, gonca içinde mahzun bir vaziyette benim gibi dünyanın, insanlardan el çekmiştir."[36]

Edebî Kişiliği

Nizamî, İran edebîyatının en büyük gelişmeyi gösterdiği, Selçukî devresinde yetişmiş olan, bu edebîyatın birinci safta gelen şairlerindendir.[37]

---

[33] Nazif HOCA, "Y. E. Bertels, Nizamî, tvorçeskiy put poeta, Moskova, 1956", **Şarkiyat Mecmuası**, Cild: 3, İstanbul, Akademi Nauk Yayınları, 1959,s.175, 176.
[34] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.321.
[35] Ali Nihad Tarlan, **Genceli Nizamî Dîvânı**, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1944, s.7.
[36] **Devletşah Tezkiresi**, Cild: 2, İstanbul, 1977, s.184.
[37] Ali Nihad Tarlan, **a.g.e.**, , s.3.

Şiirleriyle dünya görüşü arasında sıkı bağlar vardır. Şark edebîyatında ilk müspet kadın kahramanları eserlerinde canlandıran Nizamî'dir. [38] Nizamî'de erkekler gibi ata binen, cenk eden, iyşü-nûş (içki âlemi) esnasında iffet ve namuslarını, değer ve izzet-i nefislerini koruyan kadınlara ait çok canlı ve şairane temsiller bulursunuz.[39] Hamsesiyle şark edebîyatında yeni bir hareket başlatmış, epik şiire lirizmin canlı, samimi havasını katmıştır.[40] Gerek İran, gerek Türk ve gerek Hint edebîyatında hamse yazan şairler, daima Nizamî'yi üstat kabul ederler.[41]

Onun manzumelerinde hemen hemen her sayfada sık sık rastlanan deyimler ve hikmetli sözler âdeta okurları hayrete düşürmektedir. Nizamî'nin sanatının edebî mefkûresinin nerdeyse bütün yanları, eğildiği meselelerin hepsi işte bu deyim ve hikmetlerle açıklanmıştır. Bu deyimlerde ibret verici hükümler, yüce vasıflar, insaniyet, cesaret, zekilik, adalet, doğruluk, sadakat, vefakârlık, fedakârlık, cömertlik, dostlukta sağlam, düşmana karşı amansız olma gibi değerler terennüm edilmektedir. Bunların çoğu devlet adamlarına öğüt ve nasihat niteliğindedir.[42] Nizamî kendini sarayın yıpratıcı tesirinden kurtararak, sarayın ferdi zevk ve kaprislerine değil, topluluğun sosyal ve fikri ihtiyaçlarına hitap etmiştir.[43] Hikmetli söz ve deyişlere gelince, bunlar doğrudan doğruya Nizamî dehasının incileri kabul edilmelidir.[44]

Nizamî'nin iyi bildiği yakın doğu felsefelerinin büyük temsilcileri el-Kindî, Ebû Ali Sinâ ve Farabî, çağlarının kudretli âlim ve filozofları idiler. Fakat onlar tabiat ilimleri ve felsefe sahasındaki müthiş keşifleri ile meşhur olmuşlardır. Mevcut cemiyetin belirli zıddiyetlerini görmüşlerse de, bu zıddiyetlerin ortadan kaldırılması ve cemiyetin

---

[38] Anonim, "Nizamî", **Türk Dili ve Edebîyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, Cild: 7, s.72.
[39] Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Ankara, MEB Yayınları, 1951, s.218.
[40] Anonim, **a.g.m.**, s.72.
[41] Ali Nihad Tarlan, **Genceli Nizamî Dîvânı**, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1944, s.4.
[42] Azade R., **İnciler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s.7, 8.
[43] Mehmed Emin Resulzade, **a.g.e.**, s.243.
[44] Azade R.,**a.g.e.**, s.7, 8.

geleceği hakkında aydınlatıcı fikirler ileri sürmemişlerdir. Bu açıdan Nizamî, sosyal ve eşit haklar cemiyeti ütopyası ile seleflerinden de, muasırlarından da çok ileri gitmiş ve asrını aydınlatmıştır.[45] Öyle ki; hümanizm düşüncesinin üstünlüğüne biz Shakespeare'den evvel Nizamî'de rast geliyoruz. İskender'in aradığı "ab-ı hayat", sonraları Hamlet'in ve Faust'un da aradığı ebedî, ideal ve manevi güzellik arayışlarının başlangıcı oluyor. En poetik ve hümanist ütopya ile sade, namuslu, emekçi insanların eşit hukuklu cemiyeti ile Thomas More'dan, Campanella'dan daha evvel "Hamse"de karşılaşıyoruz.[46]

"Nizamî dile hâkimiyeti ile diğer İran şairlerinin en büyüklerinden bile üstündür. Bu bakımdan ancak Hakanî kendisiyle mukayese edilebilir. Nizamî hemen hiçbir zaman, hiçbir vak'a, hareket veya duyguyu olduğu gibi ifade etmez. Bunların hepsine, mecazlar, teşbihler veya başka bir edebî sanatla, ayrı bir canlılık kazandırır. Bundan dolayı binlerce beyitlik eserlerinde, hemen daima, bütün beyitler ayrı ayrı güzel ve kuvvetlidir. Şu kadar ki, o yeniden yarattığı mürekkep isim ve sıfatları kullanmayı çok sever. Bu hal eserlerinin anlaşılmasını son derece güçleştirmektedir. Bundan dolayı bilhassa Hindistan'da basılan eserlerinin birçoklarına isabetli ve değerli şerhler ilâve etmek gerekmiştir. Kendisi yine kendisinin sözleri ile ifade etmek gerekirse, Gence'nin dar çevresi içinde kapalı olmakla beraber, dar peteği içinde çeşitli bal yapan bir arı gibidir. Aynı zamanda, mütevazı ruhu, aile ve çocuk sevgisi ile dolu kalbi, kanâatkâr ve hatta zahîdâne hayatı ile bizzat örneğini verdiği mükemmel ahlakı hiçbir zaman gözü önünden uzaklaştırmamıştır. Alelâdelik, bayağılık onun eserine yaklaşmamıştır. Onda her şey kusursuz, her duygu derin ve mükemmel, her hareket asil ve yüksektir."[47]

Nizamî, başarısını, kalbinin bütün telleriyle bağlı bulunduğu öz yurduna ve onun kültür geleneklerine borçludur. O, ilinin, soyunun ve içinde yetiştiği kültür muhitinin öz

[45] Mehmet Câfer, Nizamî'nin Fikir Dünyası, Bakü, Yazıcı Neşriyatı, 1982, s.181.
[46]Yaşar Karayev, **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebîyatı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999, s.113, 117.
[47] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.326.

evladıdır. "Yunanlar dünyaya Homeros'u, İranlılar Firdevsî'yi, İtalyanlar Virgil'i vermişlerse, biz de Nizamî'yi vermişiz" diye övünen Azeriler haklıdırlar.[48]

Hamse-i Nizamî

Hamse, İran ve Türk edebîyatında aynı şaire ait beş Mesnevîden* oluşan mecmûaların genel adıdır.[49]

Arapça hams (beş) kelimesinin müennesi olan hamse, beş Mesnevîden oluşan külliyat anlamında ilk defa Nizamî-i Gencevî'nin **Mahzenü'l-Esrâr** (sırlar hazinesi), **Hüsrev u Şirin**, **Leylâ u Mecnûn**, **Heft Peyker**, **İskendernâme** adlı farsça eserleri hakkında kullanılmıştır. "**Penç Genc**" (beş hazine) adıyla da anılan bu Mesnevîlerin taklit edilmesiyle sayıları artmaya başlayan bu tür eserlere "**Hamse**" adı verilmiştir.[50]

Nizamî'den kalan edebî miras, doğu edebîyatında bulunan bütün şekilleri kavramak üzere, 48 bin beyiti bulmaktadır. Bundan 19 bini şairin, nispeten, az meşhur olan "**Dîvân-ı Eş'âr**" ını (gazeller, kasideler ve başka parçalar) teşkil etmektedir; öteki 29 bin beyit ise hamsenin konusu olan beş kitaba dâhildir. Hamsenin dışındaki dîvânı dahi yüksek bir değerde ise de Nizamî'yi, Nizamî olarak, bütün şairlerden ayıran ve ona kendi özelliğini temin eden şey, asıl bu beş kitaptır. "**Nizamî Gencevî**" ile "**Hamse-i Nizamî**" tabirleri edebîyatın birbirini tamamlayan iki meşhur terkibidir. [51]

Hamse'nin Nizamî'ye kadar çıkmadığı iddia edilmiştir. Buna karşılık, hamse bugün birbirinden ayrı altı eserden meydana gelmektedir. Eğer bu altı eser sonradan birleştirilip, bir dergi yapılsa idi, buna pek tabii olarak, Hamse değil Sitta adı verilmesi

---

[48] Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Ankara, MEB Yayınları, 1951, s.288.

* Mısraları kendi aralarında kafiyeli beyitlerden oluşan bir nazım şeklidir.- Saime İnal Savi, "Fars Edebîyatında Hamseler", **Atatürk Üniversitesi Edebîyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Fasikül: 1, Sayı: 14, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1986.

[49] İskender Pala, "Hamse", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2003, s.200.

[50] Tahsin Yazıcı, Cemal Kurnaz, "Hamse", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 15, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.499.

[51] Mehmed Emin Resulzade, **a.g.e.**, s.117.

gerekirdi. İki ayrı eser olarak görülen **Şerefnâme** ile **İkbalnâme**'nin bugün tek bir kitap halinde nadir bazı nüshalarına tesadüf olunur.

O halde bu eser aslında bir tek İskendernâme iken, sonraları ikiye bölünmüştür. Bu husus göz önünde bulundurulursa, Nizamî'nin Mesnevîleri beşe çıkınca, bunları bir bütün halinde toplayıp, buna hamse adını verdiğini, fakat hayatının sonlarına doğru, beşinci Mesnevîsi olan İskendernâme'yi Şerefnâme ve İkbalnâme adlarındaki iki ayrı Mesnevî haline getirince de yine bu hamse adının devam ettiğini kabul etmek daha tabii olacaktır.[52]

Daha çok Nizamî'nin hamsesi taklit edilerek veya ona nazireler[*] yazılarak ortaya konulan ilk hamselerin başında gelen Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin (ö.1325) hamsesindeki Mesnevîlerin konuları Nizamî'ninkiyle aynıdır. Ancak burada ilk Mesnevî Matlau'l-Envâr adını almış, bunu Şirin u Hüsrev, Mecnûn u Leylâ, Heşt Bihişt ve Ayine-i İskenderî takip etmiştir.

Fars edebîyatında hamselerin büyük bir kısmı Nizamî'nin hamsesinin taklidi olmakla beraber bazıları konu ve vezin bakımından yenidir. Mesela Hâcû-yi Kîrmânî'nin (ö.1349) hamsesinde Hümâ vü Hümâyûn, Kemalnâme, Gül u Nevrûz ve Gevhernâme adlı orijinal sayılabilecek Mesnevîler arasında yer almaktadır. Nizamî'nin eserinden sonra diğer önemli bir hamse de Abdurrahman Camî'nin (ö.1492) Heft Evreng'idir.

Türk edebîyatında hamse yazan ilk şair Çağatay[*] sahasından Ali Şir Nevâî'dir (ö.1501). Anadolu'da yazılan ilk hamse ise Hamdullah Hamdi'ye (ö.1508) aittir.[53]

---

[52] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.321.

[*] İslâmî edebîyatta, şair sevdiği ve saydığı bir şairin herhangi bir şiirini beğenir, aynı vezin ve kafiye ile onun benzerini meydana getirir. Çok kez bu nazire aslından üstün de düşer.- Âgah Sırrı Levend, "Nazire" **Türk Edebîyatı Tarihi**, Cild:1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984, s.70.

[*] Adını Cengiz Han'ın oğlundan alan, 1227-1370 yılları arasında Maveraünnehir, Yedisu ve Doğu Türkistan'da hüküm sürmüş hanedan.- Abdülkadir Yuvalı, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 8, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s.177.

[53] Tahsin Yazıcı, Cemal Kurnaz, "Hamse", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 15, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.499.

Hamse son derece beğenilen bir eser olduğu için, sayısız denecek kadar çok nüshalarına tesadüf edilir. Bu nüshaların mühim bir kısmı en iyi hattatlar tarafından yazılmış olduğu gibi, pek çoğu da minyatürlüdür.[54]

Hamse-i Nizamî'nin 1334'de yazılmış bir nüshası Timurlular devrine ait nakkaşlardan, Herat okuluna mensup, Tebrizli Ağa Mirek ile Heratlı Kasım Ali tarafından bezenmiştir.

1442 tarihine ait başka bir nüsha da İran minyatürcülüğünün şöhretli üstadı Behzad'ın (ö.1535) işlediği tasvirlerle bezenmiştir. Şah Tahmasp Nizamîsi olarak geçen bu nüsha British Library'dedir (Add. 25900)

Behzad ve Ağa Mirek tarafından nakışlanan 1494 yılına ait diğer bir nüsha da aynı müzede bulunmaktadır.(Or.6810) 1524 ve 1542'de yazılmış çok güzel bir hamse gene Ağa Mirek tarafından bezenmiştir.

1545'de yazılmış başka bir hamsenin de minyatürleri Mahmud ve Muhammed adındaki iki nakkaş tarafından çizilmştir. "Les civilisations de L'orient" müellifi René Grousset'nin kaydettiğine göre, Abdul Aziz-i Şeybanî için, Buhara'da hazırlanmıştır. Şimdi ise Paris'te Biblioteque Nationale'dedir.

Rusya'daki kitap depolarında dahi, vaktiyle Erdebil Kütüphanesinden çalınarak, General Paskeviç tarafından getirilen kıymetli kitaplar arasında, çok güzel Nizamî Hamseleri vardır. Bunlardan Cafer-i Tebrizî'nin kaleminden çıkan ve 1431'e ait bir hamse Leningrad'da Hermitage müzesindedir.[55]

Şah Mahmud Nişaburî (İranlı meşhur nesta'lîk hattatı ö.1564) hattı ile BL. Or.2265; Abdurrahman Horezmî hattı ile 1436 tarihli BL. Or.12856; XV. yüzyıl sonuna tarihlenen BL. Or.13948; 1563 tarihli PUL. Garret Persian 79; 1584 tarihli PUMAA. NE. P.33; 1509-28 tarihli SGA. 1986.37; Kasım bin Ali'nin tasvirleri ile SGA. LTS.

[54] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.321.
[55] Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Ankara, MEB Yayınları, 1951, s.358, 359.

1995.2.163[56]; TSMK.'da bulunan: 1585 civarı, Şah Mahmud Nişaburî hattıyla karşılıklı zahriye, 5 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 74 minyatür bulunan A.3559; Misali Kaşani hattıyla 1498 tarihli, serlevha, 4 unvan sayfası, Herat üslûbunda 15 minyatür bulunan B.145; XV. yüzyıl sonunda hazırlanmış, serlevha, 5 unvan sayfası, 65 minyatür bulunan B.146; 1579 tarihli, 4 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 15 minyatür bulunan B.147; Ahmad b. Muhammed el-Mulakkab b. Celal hattıyla 1386 tarihli, serlevhası bulunan H.690; 1591 civarı, serlevha, 6 unvan sayfası, Rıza Abbasi okulu tarzında 28 minyatür bulunan H.749; Şah Muhammed hattıyla 1572 tarihli, 7 adet serlevhası bulunan H.750; Hidayet Allah Şirazî hattıyla, serlevha, 6 unvan sayfası, 25 minyatür bulunan H.751; Mürşid b. Ali b. Mürşid hattıyla 1572 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 13 minyatür bulunan H.752; 1510 civarı, serlevha, 1 unvan sayfası, 37 minyatür bulunan H.753; Mürşid ed-Din Muhammed el-Katib hattıyla Şiraz'da istinsâh edilen 1483 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 28 minyatür bulunan H.754; 1540 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 25 minyatür bulunan H.755; Muhammed Kıvam el-Katib Şirazî hattıyla 1544 tarihli H.756; Mürşid el-Katib eş-Şirazî hattıyla 1538 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 20 minyatür bulunan H.758; 1495 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 33 minyatür bulunan H.759; Mürşid el-Katib eş-Şirazî hattıyla 1534 tarihli, Mahmud Müzehhip bezemeleriyle serlevha, 5 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 30 minyatür bulunan H.760; Şeyh Mahmud Pir Budakî hattıyla 1461 tarihli, 5 unvan sayfası, 16 minyatür bulunan H.761; Abdurrahman Horezmî hattıyla 1481 tarihli, Sultan Yakup Bey Nizamîsi(Akkoyunlu hükümdarlar için hazırlanmış, ancak Safevî Tebriz'inde tamamlanarak Şah İsmail'e takdim edilmiştir.) olarak anılan H.762; XVI. yüzyıl civarına tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 16 minyatür bulunan H.763; Abdül-Gaffar b. Abdül-Vahid b. Kemaleddin Abdullah al-Kuraşi hattıyla, 1 zahriye, serlevha, 5 unvan sayfası, 43 minyatür bulunan H.764; 1538 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 24 minyatür bulunan H.765; Hacı Ali Katib hattıyla 1516 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 28 minyatür bulunan H.766; Sultan Ali Meşhedi hattıyla, serlevha, 5 unvan sayfası, 34 minyatür bulunan H.767; Muhammed b. İbrahim b. Masud hattıyla 1485 tarihli, serlevha, 5 unvan

[56] Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

sayfası, Timurî üslûbunda 27 minyatür bulunan H.768; 1500 tarihli; serlevha, 5 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 44 minyatür bulunan H.769; Mürşid el-Din Muhammed hattıyla 1513 tarihli, Sadeddin Müzehhip bezemeleriyle serlevha, 5 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 29 minyatür bulunan H.770; Hüseyin Kuluya hattıyla 1489 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 30 minyatür bulunan H.771; 1530 tarihli H.772; Abdurrahman Horezmî hattıyla 1461 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 13 minyatür bulunan H.773; 1440 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 51 minyatür bulunan H.774; 1497 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 28 minyatür bulunan H.775; Pir Hasan el-Katib hattıyla, serlevha, 5 unvan sayfası, 31 minyatür bulunan H.776; XVI. yüzyıl civarına tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 8 minyatür bulunan H.777; 1495 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 26 minyatür bulunan H.778; Abdurrahman Horezmî hattıyla (İmad Kabbaz Abarkuhi isimli ikinci bir hattat imzası daha bulunur)1440-53 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 20 minyatür bulunan H.779; Muhsin b. Lutfullah Maad el-Hasani es-Sebzvari hattıyla 1561 tarihli, 6 unvan sayfası, 5 minyatür bulunan H.780; Yusufü'l-Cami hattıyla 1445 tarihli, Hacı Aliyyü'l-Tebrizî bezeme ve minyatürleriyle, zahriye, serlevha, 5 unvan sayfası, 13 minyatür bulunan H.781; XVII. yüzyıl civarına tarihli; 4 unvan sayfası bulunan H.782; Munimed-Din Muhammed al-Avhadî al-Husayni hattıyla 1513 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 22 minyatür bulunan H.783; Mürşid ed-Din hattıyla 1503 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 29 minyatür bulunan H.784; Sultan Muhammed Nur hattıyla 1527 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 8 minyatür bulunan H.785; İbn İskender Kuhistani hatıyla 1446 tarihli, Sultan al-Bavardi bezeme ve minyatürleriyle, zahriye, 5 serlevha, 20 minyatür bulunan H.786; Hacı el-Muzahhib hattıyla 1494 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 25 minyatür bulunan H.787; Şeyh Muhammed Aşil hattıyla 1531 tarihli, 4 unvan sayfası, 12 minyatür bulunan H.788; 1439 tarihli, zahriye, serlevha, 6 unvan sayfası bulunan H.789; XVI. yüzyıl civarına tarihli, serlevha, 6 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 31 minyatür bulunan H.790; Hasan el-Katib el-İsfahanî hattıyla 1505 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 32 minyatür bulunan H.791; 1496 tarihli, zahriye, serlevha, 5 unvan sayfası, 31 minyatür bulunan H.792; Muhammed el-Katib Razai hattıyla 1556 tarihli, 6 unvan sayfası bulunan H.793; 1562 tarihli, serlevha,

4 unvan sayfası, 15 minyatür bulunan H.794; Abu Bakr b. İsmail b. Mahmud Ali el-Faruki hattıyla 1444 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 24 minyatür bulunan H.870; Sultan Ali Meşhedi hattıyla, 1510 tarihli Mevlâna Yâri bezemeleri, 1512 tarihli Behzad minyatürleriyle, serlevha, 5 unvan sayfası, 24 minyatür bulunan H.957; 1446 tarihli, karşılıklı zahriye, serlevha, 5 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 8 minyatür bulunan R.855; 1529 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 22 minyatür bulunan R.856; Muhammed el-Hüseyni hattıyla XV. yüzyıl civarına tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 21 minyatür bulunan R.857; XV. yüzyıl sonuna tarihli, serlevha, 2 unvan sayfası, 1 minyatür bulunan R.858; XV. yüzyıl civarına tarihli, 6 unvan sayfası, 21 minyatür bulunan R.859; Mürşid Katib Attar hattıyla 1520 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 36 minyatür bulunan R.860; 1442 tarihli, zahriye, serlevha, 5 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 41 minyatür bulunan R.862; 1501 tarihli, zahriye, serlevha, 4 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 18 minyatür bulunan R.863; Halil b. Derviş Muhammed al-Cami hattıyla 1572'de Meşhed'de istinsâh edilen, serlevha, 4 unvan sayfası bulunan R.864; 1529 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 22 minyatür bulunan R.865; Ali b. Nizamed-Damgani hattıyla 1446'da Yezd'de istinsâh edilmiş, serlevha, 5 unvan sayfası, 22 minyatür bulunan R.866; 1549 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 18 minyatür bulunan R.867; XVI. yüzyıl civarına tarihli, serlevha, 4 unvan sayfası bulunan R.869; Alikuli b. Kara… hattıyla 1555 tarihli, karşılıklı zahriye, serlevha, 13 minyatür bulunan R.870; Yâr Muhammed el-Herevî hattıyla 1528 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, Safevî üslûbunda 26 minyatür bulunan R.871; Abdullah hattıyla 1474 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası bulunan R.872; Mahmud b. Celal b. Mahmud el-Kummi hattıyla 1500 tarihli, 5 unvan sayfası, 24 minyatür bulunan R.873; 1476 tarihli, 5 unvan sayfası, Timurî üslûbunda 16 minyatür bulunan R.874; Malak Muhammed el-Katib Tebrizî hattıyla 1570 tarihli, karşılıklı zahriye, serlevhası bulunan R.875; Ali b. Abdullah Katib hattıyla 1491 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası bulunan R.876; Muhammed Kasım b. Sultan Mahmud Aşkabadi hattıyla 1527 tarihli, serlevha, 5 unvan sayfası, 23 minyatür bulunan R.877;

Muhammed Ali b. İzzeddin hattıyla 1641 tarihli, 5 unvan sayfası bulunan R.878 ve 1561 tarihli R.924 bilinen Hamse-i Nizamî nüshalarıdır.[57]

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde ise; F.Y. 249, F.Y. 539, F.Y. 1309, F.Y. 1313 bezemeli yazma nüshalardır.[58] Türk İslam Eserleri Müzesinde de hamse nüshaları bulunmaktadır. TİEM. 1939, Mirza Ali Katib hattıyla TİEM. 1948, TİEM. 1950, TİEM. 1990, 1509 tarihli TİEM. 1991, 1414 tarihli TİEM. 2044 ve son olarak da TİEM. 2061 varolan Hamse-i Nizamî nüshalarıdır.[59]

Şüphesiz Türkiye'de İstanbul dışındaki kütüphaneler ile Mısır, İran, Hindistan ve Afganistan kütüphanelerinde dahi eski ve nefis Hamse-i Nizamî nüshaları mevcuttur.[60]

Mahzenü'l-Esrâr

Mahzenü'l-Esrâr; sari bahrinde, yani mufta'ilun mufta'ilun fa'ilun vezninde yazılmış bir Mesnevîdir.[61]

Nizamî, ilk eseri olan Mahzenü'l-Esrâr'ı, Anadolu Selçuklularından Kılıç Arslan'a (1115-1192) bağlı olan Mengücük[*] sülalesinden Erzincan Hükümdarı Fahreddin Behramşah benî Davud (1162-1225) adına, 570/1174 veya 572/1176 yılında yazmıştır.[62] Behramşah, adını ebedileştireceğini kolayca anladığı bu esere mukabil, Nizamî'ye 500 altın dinar, 5 rahvan katır, tam koşumlu 5 at ve kıymetli elbiseler göndermiştir. O zaman

---

[57] Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, TSMK. Yayınları, 1961, s.147-167, Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, 2006. (eserlerin daha detaylı bilgisi için bkz. Fehmi Edhem Karatay, **a.g.e.**)

[58] Ahmed Ateş, **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler Kataloğu**, Cild: 1, İstanbul, MEB Yayınları, 1968, s.70-73.

[59] Türk ve İslam Eserleri Müzesinde yaptığım katalog çalışmasında, yardımlarını esirgemeyen Müdür Yrd. Ali Serkander Demirkol'a teşekkürlerimi sunarım.

[60] Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Ankara, MEB Yayınları, 1951, s.359.

[61] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.322.

[*] Selçuklular devrinde XI.- XIII. yüzyıllarda Erzincan, Kemah, Divriği ve Karahisar şehirlerinin bulunduğu bölgeyi yönetmiş olan bir Türk Beyliği.- Faruk Sümer, "Mengücüklüler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 29, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s.138.

[62] Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.47.

Behramşah'ın yanında bulunanların bile çok fazla gördükleri bu ihsan, Nizamî'nin eseri karşılığında elde ettiği ilk mühim servet olmalıdır.[63]

Mehmet Emin Resulzade'ye göre; Mahzenü'l-Esrâr'ın yazılışındaki asıl maksat, şairden ziyade, hakim ve şeyh Nizamî'nin ahlakçı fikirlerini içten bir bağlılıkla okuyuculara telkin etmektir. Bu noktadandır ki, kendisine bir kitap diyebiliriz; din yayan mukaddes bir kitap.[64]

Mesnevî; Alî Ekber Dehhüdâ, Zehrâ Hânlerî ve Zebîhullah Safâ'ya göre 2260; Nizamî Tebrîzî ve Ahmed Ateş'e göre de 2400 beyitten ibarettir.[65]

İran edebîyatında **Mahzenü'l-Esrâr**'a nazire olarak; Emîr Hüsrev Dihlevî **Matla'u'l-Envâr**ı, Hâcû-yi Kirmânî **Ravzatü'l-Envâr**ı, Kâtibî-i Nişâbûrî **Gülşen-i Ebrâr**ı, Mola Abdurrahman Câmî **Tuhfetü'l-Ahrâr**ı, Urfî-i ŞÎrâzî **Mecmâu'l-Ebkâr**ı, Feyzî-i Hindî **Merkez-i Edvâr**ı ve Melik-i Kumî **Menbâu'l-Enhâr**ı yazmışlardır.

Türk edebîyatında da; Alî Şîr Nevâî'nin **Hayretü'l-Ebrâr**'ı ve Çağatay hükümdarı Hâce bin Abdülvahhab'ın **Maksadü'l-Etvâr**'ı Nizamî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ına nazire olarak yazılan ilk Mesnevîlerdir.[66] Mahzenü'l-Esrâr'ı, Türkçe'ye nazire, taklit ve tercüme yolu ile kazandıran ilk Türk şairi, XIV. asırda yaşamış ve Türkî-Gûy diye şöhret yapmış olan şair, Haydar Harizmî'dir.

Kâtip Çelebi'nin naklettiğine göre Mahzenü'l-Esrâr, Gazanfer Ağa namına Üsküplü Şem'i tarafından Türkçe'ye tercüme ve şerh edilmiştir. Bursalı Mehmed Tahir'in aktardığına göre de, Mevlâna Celilî tarafından nazmen dilimize çevrilmiştir.[67] Mahzenü'l-Esrâr son olarak 1946 yılında M. Nuri Gencosman tarafından dilimize çevrilmiş ve Milli Eğitim Basımevi'nin Şark-İslam Klasikleri serisi içerisinde

[63] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.322.
[64] Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Ankara, MEB Yayınları, 1951, s.119.
[65] Nazir Akalın,**a.g.t.**, s.47.
[66] Muhammed Ali Terbiyet, **Danişmendân-ı Azerbaycan**, Tahran, Matbaa-i Meclis, 1314, s.381.
[67] Nizamî, **Mahzen-i Esrar**, Türkçesi: M. Nuri Gencosman, Ankara, MEB Yayınları, 1946, s.5.

neşredilmiştir. Eser 1844 yılında N. Bland tarafından, 1945 yılında da Gulam Hüseyin Darab tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir.[68]

Eser türlü ahlâkî mevzuları içine alan (hükümdarların adaletle hareket etmesi, halka iyi muamele, insanlık fazileti, dünyanın vefasızlığı v.b.) 20 makalat'a bölünmüştür ve her makaleden sonra o fikirleri daha ziyade açıklayan küçük bir hikâye getirilmiştir.[69] Nizamî, Mahzenü'l-Esrâr'ına âdet üzere, Cenabı Hakk'a hitap eden bir hamd ve münacat ile başlıyor. Bundan sonra Hz. Peygamber'in methi geliyor. Bu eserinde naat-ı Nebi'yi dört defa tekrarlıyor. Peygamber'in methinden sonra, klasik usule göre, sıra, kitabın ithaf olunduğu padişah Erzincan hükümdarı Behramşah'ın methine geliyor.[70] Kitabın nazmedilmesi ve tertibi hakkındaki 40 beyitlik bir bölümden sonra asıl konu gelmektedir.[71]

Sırasıyla; **birinci makale**; sözün değeri, şairlik mertebesi, ölçülü söz düzenleme ve edebîyat yapma, gerçekleri dinleyip anlama ve gönüle yönelme ayrıca kalbin terbiyesi ve onun vasıfları üzerinedir. **İkinci makale**; adalet, insafı koruma ve halkı hoş tutmaktan, **üçüncü makale**; değişen dünyada olayların karışıklığını ve buna istinaden dünya işlerinin bozulmasından, **dördüncü makale**; padişahın tebaasının haklarını gözetmesinden, **beşinci makale;** karışık haller karşısında insanın kudretsizliğinden, **altıncı makale**; varlıkta yaşananlardan ibret almaktan, **yedinci makale;** insanlık mertebesinin bütün canlı yaratıklara üstünlüğünden, **sekizinci makale**; yaradılıştan ve aklın büyüklüğünden, **dokuzuncu makale**; dünya gailelerinden kurtulma bahsinden, **onuncu makale**; ahir zamanın sona ermesi ve onun belirtilerinden, **on birinci makale**; dünyadaki zorluklar ve kurtuluş çarelerinden, **on ikinci makale**; dünya âlemine vedadan, **on üçüncü makale**; dünyanın vefasızlığından, **on dördüncü makale;** gafletten uyanmanın şartlarından**, on beşinci makale**; insanın yaradılışı ve bir sınıfın ötekinden üstünlüğünden, **on altıncı makale**; meslekte çabuk ilerleme ve dileklerin

[68]Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.49, 50.
[69] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.322.
[70] Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Ankara, MEB Yayınları, 1951, s.120.
[71]Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.50.

kabulünden, **on yedinci makale**; kulluk, tecrit ve halvet bahsinden, **on sekizinci makale**; ahreti karşılamadan ve dünya halkının mezhebinden, **on dokuzuncu makale**; zamane insafsızlarını şikâyetten, son olarak da **yirminci makale**; zamane çocuklarının vefa ve himmetinden bahseder.[72]

Mahzenü'l-Esrâr, şairden ziyade hakim ve şeyh Nizamî'nin eseridir. Telkinci bir eser olduğundan, diğer bedii eserlerine nispetle, sanat bakımından, biraz soğukçadır. Buna rağmen Nizamî'ye has güzel ifade canlı parçalara sahip seçkin bir "esrâr" hazinesidir. Gerek şairin sağlığında, gerek kendisinden sonra, doğu edebîyatının çok meşhur simaları Mahzenü'l-Esrâr'ı taklit ile ona benzetmeler yazmışlarsa da, münekkitlerin (eleştirmen) ittifakla söylediklerine göre, hiçbiri onun kadar muvaffak olamamıştır.[73]

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi EH. 1641'de kayıtlı, 1610 (Safevî-İsfahan) civarına tarihlenebilen, Ali Rıza-i Abbasî hattıyla istinsâh edilmiş, cildi ve minyatürleri Şah Abbas dönemi kitap sanatı ürünleri arasında başyapıt olan bir Mahzenü'l-Esrâr nüshası vardır.[74] Sultan Muhammed hattıyla muhtemelen XVI. yüzyılda istinsâh edilmiş, 1 unvan sayfası ve 8 minyatür bulunan TSMK. R.879'da kayıtlı bulunan yazma da diğer bir nüshadır.[75]

Süleymaniye Kütüphanesinde: Nuri Arlasez 000252 (62s.); Kadızade Mehmed 000383 (39s.); Reşid Efendi 000864 (75s.); Bağdatlı Vehbi 001567 (94 syf.); Esad Efendi 002901 (89s.) ve Hacı Mahmud Efendi 003866 (61s.) envanter numaralarında kayıtlı 7 adet Mahzenü'l-Esrâr nüshası vardır. Millet Kütüphanesinde de, A.E. mnz. 951'de kayıtlı Mir Haydar-i Meczub tercümeli bir Mahzenü'l-Esrâr nüshası bulunmaktadır. Çağatayca ta'lîk hatla yazılmış bu nüsha gösterişli bir cilde sahiptir. İncelikle bezenmiş yazmada 9 adet minyatür yer almaktadır. Konya'da yer alan

[72] Nizamî, **Mahzen-i Esrar**, Türkçesi: M. Nuri Gencosman, Ankara, MEB Yayınları, 1946.
[73] Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Ankara, MEB Yayınları, 1951, s.121-128.
[74] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.271.
[75] Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, TSMK. Yayınları, 1961, s.168.

Koyunoğlu Müzesinde de numara 13706'da kayıtlı bir Mahzenü'l-Esrâr nüshası mevcuttur.

Hüsrev u Şirin

Hüsrev u Şirin, hezec bahrinde mefa'ilun mefa'ilun fe'ülun şeklinde yazılmış 5700 kadar beyit ihtiva eden bir Mesnevîdir.[76] Fars ve Türk edebîyatlarında Sasanî hükümdarı Hüsrev Perviz (589-628) ile Ermeni melîkesi Şîrîn'in efsanevi aşklarını konu alan Mesnevîdir. Gerçek hayattan alınmış bir hikâye olmasına rağmen daha sonraları efsaneleşmiştir. Hikâye Mesnevî formuna girdikten sonra değişik yazarların kaleminde genişlemiş ve farklı detaylar kazanmıştır.[77]

Ahmet Ateş'e göre eserin muhtelif nüshaları birbirlerinden çok farklı olduğu için, yazılış tarihi ve kime ithaf edildiği, kesin bir şekilde tespit edilememektedir. Eski nüshalara bakılacak olursa, eser Sultan Tuğrul b. Arslan'a (1177-1194) ithaf edilmiştir.

Hüsrev u Şirin, mevzu bakımından, esas itibarı ile Sâsâni hükümdarı Hüsrev Perviz'in hayatını anlatır ve bu hükümdara ait Şehname'de bulunan kısma tekabül eder. Şu kadarı var ki; burada tarihi vaka'lar, destanî bir şekilde değil daha ziyade son derecede incelmiş aşk duygularını tahlil ve ifade edecek şekilde, manzum bir aşk romanı haline getirilmiştir.[78]

Bu Mesnevînin yazılış tarihi ile ilgili bilgiler de kaynaklarda çeşitlilik göstermektedir. Bunlardan bazıları olarak; Edward Browne yazılış tarihini 571/1175-1176 olarak alır.[79] Aynı şekilde Sabri Sevsevil de aynı tarihi benimsemiştir.[80] Ali Nihad Tarlan da eserin

---

[76] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.322.
[77] İskender Pala, "Hüsrev ü Şîrîn", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Cild: 1, Ankara, Akçağ Yayınları, 1989, s.242.
[78] Ahmet Ateş, "Nizamî", **a.g.m.**, s.322, 323.
[79] Edward Browne, **A Literary History of Persia,** Cild: 1,Cambridge, Cambridge University Press, 1956, s.400.
[80] Nizamî, **Hüsrev ve Şîrîn**, Türkçesi: Sabri Sevsevil, İstanbul, MEB Yayınları, 1986, s.9.

yazılış tarihini 576/1180 olarak gösterirken[81], aynı şekilde Ahmet Ateş de esere 576/ 1180-1181'de başlanıldığını, 587/1191'de tamamlandığını yahut mukaddimelere ilâvelerle, muhtelif zamanlarda, muhtelif hükümdarlara ithaf edilmesinin kabul göreceğini belirtmiştir.[82]

Hüsrev u Şirin'de vaka, Firdevsî'den alınmadır. Tarihi bir rivayete dayanır. Bazı edebîyat tarihçileri şarktaki ilk manzum romanın bu Mesnevî olduğunu kabul ederler. Kahramanlarının psikolojilerine dikkat etmesi, başkahramanların şahsiyetlerindeki değişme ve gelişmeleri dinamik olarak tasvir etmesi, Nizamî'nin Mesnevî yazmadaki genel başarılarındandır.

Eserin asıl mevzuu aşk başkahramanı da Şirin'dir. Şirin, dünya edebîyatının belli başlı kadın tipleri arasında yer alacaktır. Belirgin vasıflarla işlenmiştir; sevgisine son derece bağlı, fedakâr, mert, asil bir kadın tipidir. Nizamî'nin bu eserinde prototipini çizdiği Ferhad, daha sonra yazılacak Mesnevîlerde daha da geliştirilecek aşkı uğruna canını feda eden, yiğit ve iradeli bir insan olarak sembolleşecektir. Hüsrev daha arka planda ve zayıf karakterli, kararsız birisi olarak canlandırılmıştır. Zaten daha sonra bazı şairler Ferhad'ı ön plana çıkararak başkahraman yapmışlardır.[83]

Türk edebîyatında Hüsrev ve Şirin Mesnevîsini Nizamî'ye nazire olarak yazan ilk şair, Altın Orda* şairlerinden Kutb'dur. Nizamî'nin eseri yaklâşık 5700 beyit, Kutb'a ait eldeki metin ise 4729 beyittir. Böylece eserin aslı ile tercümesi arasında 1000 beyite yakın bir fark ortaya çıkmaktadır ki bu fark, Nizamî'nin oldukça uzun ve edebî sanatlarla yüklü bazı tasvirlerini Kutb'un kısaltmış olduğunu veya metnin istinsâh sırasında eksik bırakıldığını düşündürmektedir. Ancak Nizamî'nin eserinde bulunan bölüm başlıkları Kutb'un eserinde de aynen yer aldığına göre mevcut eksikliklerin

---

[81] Nizamî, **Leylâ ile Mecnun**, Türkçesi: Ali Nihad Tarlan, İstanbul, MEB Yayınları, 1943, s.4.
[82] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.322.
[83] Anonim, "Nizamî", **Türk Dili ve Edebîyatı Ansiklopedisi**, Cild: 7, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s.72, 73.
* 1241-1502 yılları arasında Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren bir Türk-Moğol devleti.- Mehmet Saray, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1989.

hikâyenin bütünlüğünü bozacak mahiyette olmadığı anlaşılmaktadır.[84] Ancak Türk edebîyatında Hüsrev u Şirin hikâyesine ölümsüzlük kazandıran şair Şeyhî'dir. Şeyhî'nin eseri birçok yönden Nizamî'nin eserinden birçok yerlerde farklılık gösterir. Onun kalemiyle konu yenilenmiş ve yer yer mahallîleşmiştir.[85] XV. yüzyıl Türkçe'siyle ortaya koyduğu Hüsrev u Şirin nazım dili, üslûp, edebî sanatlar ve hayal gücü bakımından Nizamî'nin eseriyle kıyaslanamasa da aynı konuyu işleyen Türkçe emsalleri arasında seçkin bir yere sahiptir.[86]

Eserin 1249/1883'de Bombay'da, 1288/1871'de Lahor ve Lucknow'da, 1881'de Cawnpore'de taş basmaları yapılmıştır. Hüsrev u Şirin'in ilmi neşirleri de, 1317/1938 yılında Vahîd Destgirdî tarafından, 1960 yılında L. A. Hetakurov tarafından, 1343/1964 yılında Hüseyin Pejman Bahtiyarî tarafından, 1353/1974 yılında Abdülmuhammed Ayetî tarafından gerçekleştirilmiştir. 1957 yılında Astalin Abâd isimli bir müellif tarafından Tacikistan'da seçilmiş bir metni neşredilmiştir.

Hüsrev u Şirin, 1935'de Rusça'ya, 1947 yılında da Azerbaycan Türkçe'sine manzum olarak çevrilmiştir. 1981 ve 1982 yıllarında da eserin filoloji ve bedii manzum tercümeleri Bakü'de yayınlanmıştır. Gürcü diline de çok eskiden tercüme edilmiş olan Nizamî'nin bu ölümsüz eseri, Sabri Sevsevil tarafından 1943 yılında dilimize çevrilmiş ve Şark-İslam Klasikleri serisi içerisinde yayınlanmıştır. 1944 yılında da Ali Nihad Tarlan tarafından ayrı bir tercümesi, İstanbul'da neşredilmiştir.[87]

Eserin konusu özetle şöyledir; Sasani Hükümdarı Hürmüz soyunun devam etmesini istemekte, fakat bir erkek çocuğu olmadığı için sık sık Allah'a dua etmektedir. Dileğinin kabulüyle bir erkek evlat sahibi olur ve adını Hüsrev-i Perviz koyar. Hüsrev

---

[84] Necmettin Hacıeminoğlu, "Hüsrev ü Şirin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 19, İstanbul, TDV Yayınları,1999, s.56.
[85] İskender Pala, "Hüsrev ü Şirin", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2003, s.233.
[86] Mustafa Özkan, "Hüsrev ü Şirin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 19, İstanbul, TDV Yayınları, 1999, s.57.
[87] Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.54, 55.

altı yaşına bastığında bir fidan gibi boy atar ve çevresinde gördüklerinin sebebini, hikmetini sormaya başlar. Babası da ona Büzürkümmid adında bir hoca tutar. Hüsrev bu sayede hocasından çok şey öğrenir, hünerlerini sergilemeye başlar.

Hüsrev bir gün, sabahtan etrafı dolaşmaya sahraya çıkar. Dolaşırken uzakta gördüğü yeşillik içindeki köye, geceyi geçirmek için gider. Çadırını oraya kurar ve şarabını içmeye başlar. Akşam olunca oradaki bir evde kalır. Köylülerden biri Hüsrev'in aykırı davranışlarda bulunduğunu Padişaha iletir. Padişah oğluna kızar ve cezalandırmak ister. Hüsrev birkaç ihtiyarı babasına şefaatçi olarak gönderir. Babası kendisini bağışlayınca hayata yeniden kavuşmuş gibi olan Hüsrev ibadethaneye gidip kemer bağlar. Allah'a dua ve niyazda bulunduktan sonra uykuya dalar. Rüyasında dedesi Nuşirevan'ı görür. Nuşirevan Allah'ın ona Şirin adında bir sevgili, Şebdiz adında bir at, taht ve Barbüd adında bir çalgıcı bağışlayacağını müjdeler.

Hüsrev'in çok sevdiği Şapur adında hünerli ve bilgili bir nedimi vardır. Şapur kendisine Şirin ve Şebdiz'den bahseder. Hüsrev Şirin'e âşık olur. Şirin Ermen Melikesi Mehinbanu'nun yeğenidir. Şebdiz de bu saraya ait ahırdandır. Hüsrev Şapur'u Şirin'i kendisine getirmek üzere Ermen ülkesine gönderir. Şapur Ermenistan'ın dağlarına geldiğinde yaz mevsimi olduğu için Şirin'i ve arkadaşlarını dağ yamaçlarında, çimenliklerde görür. Rahip kılığına girerek geceyi oradaki bir kilisede geçirir. Sabahleyin Hüsrev'in bir resmini yaparak onu Şirin'in görebileceği bir ağacın gövdesine asar. Resmi gören Şirin Hüsrev'e âşık olur. Fakat muhafızlar resmi yırtarlar. Şapur ikinci defa resmi ağaca asar. Bunun üzerine Şirin resmin sırrını çözemediğinden hasta düşer. Şapur tekrar rahip kılığına girerek Şirin'e resmin sırrını anlatır. Şirin bunun üzerine atına binerek Medâyin yolarına düşer. Aynı anda Hüsrev de Şirin'i bulmak üzere Medâyin'den Ermen'e doğru yola düşmüştür. Bir çeşme başında karşılaşan âşıklar birbirlerinin farkına varmazlar. Şirin Medâyin'e vardığında karşılaştığı kişinin Hüsrev olduğunu anlar ve üzüntüye düşer. Hüsrev de Mehinbanu tarafından karşılanır. Şirin hakkında Şapur'dan bilgi almaya devam eden Hüsrev, Şapur'u Şirin'i geri getirmesi için Medâyin'e gönderir. Fakat Hüsrev ülkesinde siyasi bir karışıklık olduğunu babası

Hürmüz'ün tahttan indirildiğini öğrenince derhal Medâyin'e döner. Şapur, Şirin'i alarak Hüsrev'in hala kaldığını sandığı Mehinbanu'nun yanına getirir. Ancak Hüsrev kendi ülkesinde tahta geçmiştir. Behram-ı Çübin tahta geçmek için halkı ayaklandırır. Tahtını bırakıp kaçmak zorunda kalan Hüsrev Ermenistan'a doğru yol alır. Yolda bir av yerinde Şirin'le karşılaşır. Tanışır ve kısa süre de olsa mutlu olurlar. Birbirleriyle çevgan oynayıp, şarap içerler. Yanlarında Frengis, Süheyl, Acebnuş, Feleknaz, Hemila, Sementürk, Perizad, Hutenhatun ve Gevherimülk isimlerini taşıyan on tane de kız vardır. Onlar da birer hikâye anlatırlar. Meclistekiler zevkten mest olur.

Hüsrev, Şirin'in kıvırcık saçlarını eline alır ve onu dudağından öper. Onunla halvet olup sevişmek ister ama Şirin onu nazik bir dille reddeder. Bunun üzerine Hüsrev Şirin'e sitem eder. Atına atladığı gibi tahtını tekrar ele geçirmek için Rum Kayzerinden yardım almaya gider. Kayzer de ancak kızı Meryem'le evlenirse ona yardım edeceğini söyler. Hüsrev şartı kabul eder ve Meryem'le evlenir. Bu arada Hüsrev Behram-ı Çübin ile savaşır. Kayzer'in verdiği çok sayıda askerle Hüsrev kazanır. Behram kaçar, Hüsrev de ikinci kez tahta oturur. Şirin de Mehinbanu'nun ölümü üzerine yeni melike olur. Ancak aşk acısı çeken Şirin Hüsrev'i görmek üzere Medayin'e gider. Gittiğinde ise Hüsrev'in Meryem'le evlendiğini öğrenir ve üzülerek ülkesine döner.

Bu arada Şirin Şapur'a köşkünün dağlık, tenha bir yerde olduğunu, sürünün ise iki ağaçlık (fersahlık) bir otlakta bulunduğunu, başlıca içecekleri sütün de bu kadar uzaktan getirilmesinin verdiği zorluktan bahseder bunun için de bir usta bulunmasını ister. Şapur da usta bir mühendis olan Ferhad'ı Şirin'e götürür. Görür görmez Şirin'e vurulan Ferhad istenilen şekilde süt kanalını havuza birleştirerek çobanların iki ağaçlıkta sağdıkları sütü taze taze almalarını sağlar. Ferhad Şirin'in kendisine ücret olarak verdiği mücevherleri kabul etmeyerek oradan ayrılır. Ferhad'ın Mecnûn gibi avare olup sahralara düştüğünün haberi gelir. Onun bu hali herkesçe bilinir. Kıskançlıktan ne yapacağını bilmeyen Hüsrev başarılmaz bir tecrübe ile onu yenmeye kalkar. Hüsrev Ferhad'a şehrimizin yolunu kesen bir dağ var onu ortadan kaldırabilir misin der. Ferhad da, dağı kaldırdığı takdirde Padişahın Şirin'den vazgeçmesi şartıyla kabul eder.

Hüsrev'in onaylamasıyla Ferhad Bîsutûn dağını yarmaya girişir. Günlerden aylardan sonra Şirin Ferhad'ı görmeye gider. Bu ziyaret âşık'a yeni bir can, ümit verir. Ferhad iyice ilerler bunu duyan Hüsrev hileye başvurur. Adam göndererek Ferhad'a Şirin'in öldüğünü söylerler. Bu haberi kaldıramayan Ferhad kendini dağdan aşağı atar. Hüsrev bunun üzerine Şirin'e kinayeli bir taziye mektubu gönderir. Ona " Kelebek yandıysa mum kaldı." der. Bu arada Hüsrev'in karısı Meryem de ölür. Akabinde Şirin de ona " Meryem öldü ise de İsa kaldı." der. Hüsrev Şirin'in mektubundaki kinayeleri kendisininkine bir cevap görerek elçiler gönderir. Fakat Şirin, evvel nikâh, resmiyet diyerek nazlanır. Hüsrev de Şirin'i kıskandırmak için Şeker adında başka bir güzelle evlenir. Fakat Şeker Şirin'in yerini tutmadığından Hüsrev av bahanesiyle Şirin'in köşküne gider. Ancak Şirin emretmiştir kapılar Hüsrev'e açılmaz. Bunun üzerine Hüsrev yine av bahanesiyle gider ve uzun uzun münazarada bulunurlar. Hüsrev, Şirin'i köşkünden alıp Medayin'e getirir ve onunla evlenir.

Hüsrev, Şirin'le evlendikten ve beraber saltanat sürdükten sonra tahtı Meryem 'den olma oğlu Şiruye'ye bırakır. Sevgisiz bir çocuk olan Şiruye Şirin'e göz koymuştur. Bir gün Hüsrev uyuyunca elindeki hançerle yatağına kadar gelir ve babasına saplar.

Diğer taraftan Şiruye Şirin'e kendisiyle evlenmesini söyler, Şirin beklemesini söyleyerek baba katilini oyalamak ister. Cenaze töreni esnasında ise tabutun yanına gider ve o da kendini hançerleyerek öldürür.

Âşık ile Maşûk bir mezara gömülür.[88]

İÜK. F.Y. 141 envanter numarasında kayıtlı; muhtemelen XVI. yüzyılda hazırlanmış olan, 1 unvan sayfası ve 28 minyatürden oluşan bir Hüsrev u Şirin nüshası mevcuttur.[89]

[88]Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, Ankara, MEB Yayınları, 1951, s.129-142; İskender Pala, "Hüsrev ü Şirin", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2003, s.242-243.

[89] Ahmed Ateş, **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler Kataloğu**, İstanbul, MEB Yayınları, 1968, s.77.

Leylâ u Mecnûn

Hamse-i Nizamî'nin üçüncü Mesnevîsi olan Leylâ u Mecnûn, hezec bahrinin mef'ûlu mefa'ilün fa'ilün vezniyle yazılmıştır.[90]

Şirvanşahı[*] Ahsitan bin Manuçihr'in bu konunun nazmedilmesini Nizamî'den bizzat istemesiyle elde edilen bu eser, Nizamî tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Şair eserin "Sebeb-i Nazm-ı Kitab" bölümünde, hikâyeyi hangi şartlar altında yazmaya başladığını anlatmıştır.[91]

Eser dört aydan az bir zamanda, 584/1118 yılı receb ayının son günü tamamlanmıştır. Eserin 4000 küsur beyit olduğunu Nizamî bizzat kendi söylemektedir. Ama bugün elde bulunan nüshalarda 5100 kadar beyit vardır. Buradan anlaşıldığına göre esere Nizamî'ye ait olması muhtemel olmayan pek çok ilâveler yapılmıştır.[92]

Mesnevîyi 4000 beyit olarak kabul eden müellifler sonraki beyitlerin başkaları tarafından ilhak edildiğini öne sürmektedirler.[93] Agâh Sırrı Levend'e göre Leylâ ve Mecnûn için hazırlanan ikinci buluşma sahnesinde, Leylâ'nın ilk buluşmadakinin aksine, bir adım atmayı ayıp ve günah sayan iffetli bir kadın değil de ihtiraslı bir dişiyi canlandırmasına bağlı olarak, iki Leylâ arasında görülen belirgin fark bile diğer parçaların sonradan eklenmiş olduğunun belirtisidir.[94]

Hikâyenin kahramanlarının gerçek kişiler olduğu sanılmaktadır. Bir rivâyete göre Mecnûn, şair Kays bin Mülevvaha'l Amirî'nin (ö.70/689) lakabıdır ve bu hikâye onun şiirlerinin yorumundan doğmuştur. Ancak onun Emevî ailesinden olup amcasının kızını

---

[90] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.323.

[*] Azerbaycan'da sırasıyla; Şirvanşahlar (799-1656), Sacoğulları (879-930), Revvâdiler (X.yüzyılın başları-1071), Sellâriler (916-1090), Şeddâdiler (951-1075) ve Ahmedîliler 1108-1227) gibi mahalli hanedanlar kurulmuştur.- Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.319.

[91] Agâh Sırrı Levend, **Leylâ ve Mecnun Hikâyesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959, s.11.

[92] Ahmet Ateş, "Nizamî", **a.g.m.**, s.323.

[93] Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.61.

[94] Agâh Sırrı Levend, **a.g.e.**, s.371.

seven bir genç olduğunu ileri sürenler de vardır.[95] Buna göre, bu genç kendini belli etmek için Mecnun hikâyesini uydurmuş, söylediği şiirleri Mecnûn'a atfetmiştir. Bir söylentiye göre de Leylâ'nın gerçek adı Leylâ binti Mehdî bin Sa'di'l-Amirî'dir ve Mecnûn'la aynı kabiledendir.[96]

Arap kaynaklarındaki söylentilerin, Nizamî gibi yüksek bir sanatkârnın elinde bir Mesnevîye dönüşebilmesi için, klasik İslam edebîyatının manzum hikâyede kullandığı birçok motifin de eserde yer alması, böylelikle olayların birbirine bağlanması gerekmektedir. Şair bu motifleri hikâyeye yer yer yerleştirerek bunu ustaca yapmıştır. Nizamî'nin eserinde de olay, aslında olduğu gibi Arap çöllerinde geçerken, bu yerli dekora şehir hayatıyla ilgili ayrıntılarda eklenmiştir. Örneğin, hikâyenin anlatıldığı birçok kaynakta, Leylâ ve Mecnûn birbirlerine çocukken, çayırda kabilenin koyunlarını otlatırken âşık olurlar. Nizamî'nin hikâyesinde ise aşkları çocukken okulda başlar. Agâh Sırrı Levend'e göre, Nizamî Arap kaynaklarının belirttiği Mecnûn'u büyük bir ustalıkla işlemiş, karakterindeki irade zaafını tasvirlerle canlandırarak, Mecnûn'u yeniden yaratmıştır. Nizamî'de Mecnûn, talihinin kendine hazırladığı olayların baskısı altında, sevinçten umutsuzluğa, taşkınlıktan sessizliğe düşe düşe olgunlaşır. Her düşüşte acıya katlanmada gösterdiği sabırla derece derece yükselir. Aşkının her an artmasını ister; belaya katlanmayı büyük bir mutluluk sayar. Leylâ ise Arap kaynaklarında olduğu gibi Nizamî'de de ikinci plandadır. Hicretin ilk yüzyılında Emevi halifelerinin egemenliği altında koyu bir Müslüman hayatı yaşayan çöl kızının, duygularını açığa vurmaktan çekinmesi, babasının buyruğuna uyması, daha atılgan davranamaması çok tabiîdir. Bununla birlikte o, gerçekte olduğu gibi, Nizamî'de de kendine yakışan karakter içindeki rolünü başarı ile oynar.[97]

Türk edebîyatında Leylâ ve Mecnûn hikâyesini müstakil Mesnevî şeklinde yazan ilk şair Edirneli Şâhidî'dir. Türk edebîyatının en güzel Leylâ ve Mecnûn Mesnevîsini ise

[95] İskender Pala, **"**Leylâ ve Mecnûn"**, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2003, s.300.
[96]Agâh Sırrı Levend, **Leylâ ve Mecnun Hikâyesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959, s.1.
[97]Agâh Sırrı Levend, **a.g.e.**, s.31, 371.

Fuzûlî yazmıştır. Leylâ ve Mecnûn hikâyesi pek çok dile çevrilmiş, özellikle Nizamî ve Fuzûlî'nin eserleri Avrupa edebîyatlarındaki Romeo and Juliet, Tristan and Isolde (İngiliz destanı) gibi aşk klasikleri arasında yerini almıştır.[98]

Eser 1870 yılında Lucknow'da müstakil olarak, 1881'de Tahran'da hamsenin içinde resimli ve taş baskı olarak 1886'da Bombay'da, 1890' da da Lahor'da hamsenin içinde basılmıştır. Leylâ ve Mecnûn'un tenkitli neşrini Vahîd Destgirdî 1317/1938 tarihinde, Tahran'da; 1940'da Evgenii Eduardoviç Berthels Taşkent'de, 1965 yılında Ajdar Alioğlu, Ali Asgarzâde ve F. Baybayof Moskova'da, yine 1965 yılında E. Eleskerzâde ve S. Babayev Moskova'da, Hüseyin Pejmân Bahtiyarî 1347/1968'de Tahran'da gerçekleştirmişlerdir.

1826 yılında James Atkinson tarafından İngilizce'ye manzum olarak, 1938 yılında P. Antokolsky tarafından Rusça'ya mensur olarak tercüme edilen eser, 1905 yılında Fransızca'ya çevrilmiştir. 1947 yılında Semed Vurgun'un manzum olarak Azerbaycan Türkçe'sine kazandırdığı eseri, Ali Nihad Tarlan 1943 yılında, M. Faruk Gürtunca da 1966 yılında mensur olarak Türkçe'ye çevirmiş ve İstanbul'da neşretmişlerdir.[99]

Bu Mesnevînin özeti kısaca şöyledir; Arabistan'daki Benî Âmir kabilesi şeyhinin bir oğlu olmadığı için Allah'a yalvarmaktadır. Dileği kabul olup da çocuğu olunca, adını Kays koyar. Çok güzel bir terbiye ile yetiştirilen Kays'ı yaşı onu bulunca okula gönderirler. Burada komşu kabileden olan Leylâ ile aralarında bir ilgi belirir. Günler geçtikçe ilgi sevgiye ve aşka döner. Aşkından deliye dönen Kays'ı arkadaşları "Mecnûn" diye çağırmaya başlar. Mecnûn aşk acısına dayanamayarak her gün onun mahallesine giderek gazeller okur. Çocuğunun bu halini gören Âmirî şeyhi Leylâ'yı oğluna istemeye gider fakat Leylâ'nın babası "deli" diye tanınan birisine kızımızı nasıl veririz diyerek reddeder. Bu olumsuz cevap karşısında Kays'ın Mecnûn'luğu daha da

[98] İskender Pala, "Leylâ ve Mecnûn", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 27, Ankara, TDV Yayınları, 2003, s.161.
[99] Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.66.

artar. Babası da onu Hacc'a götürür ama Mecnûn derdinin ve aşkının çoğalması için dua eder.

Mecnûn hala Leylâ'nın mahallesine gidip gazeller okumaya devam eder. Bundan rahatsızlık duymaya başlayan kabiledekiler kızı korumak için Mecnûn'u öldürmeye karar verirler. Bunu duyan baba oğlunu korumak ve oğluna nasihat vermek için arar ama bulamaz. Sonra onu gören birinin haberiyle baba Mecnûn'u bulur fakat Mecnûn yine dayanamayarak çöle kaçar. Leylâ da Mecnûn gibi aşk acısı çeker.

Bu sırada İbn-i Selâm adında Bağdatlı zengin bir tacir Leylâ'yı ister. Ailesi evet der fakat Leylâ'nın iyileşmesi için biraz mühlet ister. Tüm bunların yanın da Mecnûn da çölde rastlaştığı Nevfel adlı bir yiğitle dost olur. Nevfel ona teselli verir. Ne olursa olsun Leylâ'yı babasından isteyip ona alacağını söyler. Fakat çabalar sonucunda ret cevabı alınca Nevfel kabileye saldırır. Kabilenin de karşılık vermesiyle savaş başlar. Karşı taraf mukavemet gösterince Nevfel çekilir. Bunun üzerine Mecnûn ahdini böyle mi tutacaktın diye sitem eder. Bu durum karşısında Nevfel tekrar savaş açar ve kazanır. Ancak Leylâ'nın babası, Mecnûn'un savaşta dost tarafın kazanmasını istemesi gibi tuhaflıklarından bahsederek, onu bir deliye vermektense gider başını keser vücudunu köpeklere veririm der. Nevfel bu olayın karşısında Leylâ'nın babasına hak vererek söyleyecek söz bulamaz ve geri çekilir. İyice yıkılan Mecnûn çöllere düşer. Hayvanlarla yaşayıp konuşan bir hal alır.

İbn-i Selâm ise kızı tekrar ister. Nikâh kıyılır. Leylâ'yı alıp evine götürür. Fakat yaklaşmaya kalktığında Leylâ'dan bir tokat yer ve yine aynı hareketi tekrarladığında, Leylâ kendisine kıyacağını söyler. Avare avare dolaşırken Leylâ'nın evlendiğini duyan Mecnûn bu acı haberi alınca başını taşlara vurarak yığılıp kalır. Haberi ona ulaştıran kişi ise üzülüp Leylâ'nın kocasına teslim olmadığını, Mecnûn'dan başka kimseyi düşünmediğini gönlünün daima onunla olduğunu söyler. Bir parça teselliyle ferahlayan Mecnûn Leylâ'nın hayaliyle konuşmaya başlar. Babası nasihatler vermeye çalışsa da fayda vermez. Bir süre sonra Mecnûn babasının ölüm haberini alır. Aynı şekilde

sonradan dayısı ve annesi de onu görmeye giderler. Dayısının da bir süre sonra vefatı ve üzerine annesinin de Mecnûn'un bu hali dolayısıyla kederinden ölmesiyle, Mecnûn yalnız kalır. Annesinin mezarına giden Mecnûn ağlar, mersiyeler söyler sonra hayvanlarla beraber çöle geri döner.

Leylâ kocasının olmadığı bir gün bir ormanlıkta buluşmak üzere Mecnûn'a haber gönderir. Buluşma esnasında Mecnûn Leylâ'ya şiirler okur. Vakit geçince ayrılırlar. Leylâ, kocasına kalben bağlı değilse bile örf bakımından bir kabahat işlemeyi dahi kendisine reva görmez. Mecnûn da hakiki âşıktır bu aşkta gareze yer yoktur.

İlerleyen bölümde Nizamî Mecnûn'u, kendisi gibi aşkın ne olduğundan haberi olan Selâmi Bağdadî ve ikinci olarak da amcasının kızı Zeynep'e âşık iken kavuşamamış olan Zeyd ile tanıştırır. Bağdatlı Selâmi Mecnûn'un şiirlerini Bağdat'a götürmüş, edipler arasında yaymıştır. Zeyd de ona gönülden bağlanarak kendisine hizmet etmiştir.

Bu arada Leylâ'nın kocası İbn-i Selâm da çektiği sıkıntıdan dolayı hastalanarak ölür. İbn-i Selâm'ın vefatıyla Leylâ yas tutar. Dul kalınca kendi kendine kalma fırsatını bulan Leylâ, sözde ölen kocasına gerçekte ise Mecnûn için ağlamaktadır. Tüm bunlar yaşanırken Zeyd Mecnûn'a İbn-i Selâm'ın öldüğünü duyurur. Sonraki bir zamanda Leylâ ve Mecnûn Zeyd'in kılavuzluğunda buluşurlar. Nizamî'nin tarifsiz bir tasviri ile sarmaş dolaş olan âşıklar kendilerinden geçerler. Fakat Mecnûn'un gitmesinden sonra hastalanarak can veren Leylâ ölmeden önce annesine, onu çok sevdiğini onun uğrunda can verdiğini Mecnûn'a söylemesini ister.

Mecnûn Leylâ'nın ölümünü duyunca mezarı başına gidip günlerce ağlar, toprakları öper, Allah'tan ölümü diler. Nihayet Leylâ'sına kavuşmak üzere ruhunu teslim eder. Mecnûn'u Leylâ'nın yanına gömerler. Âşık kendisinden ayrı tasavvur edemediği maşukuna kavuşmak üzere öbür dünya yolunu tutmuş, hayatı terk etmiştir. Mezarları türbe yapılır ve ziyaretgâh halini alır.

Sonrasında Zeyd rüyasında, Leylâ ile Mecnûn'u güzel bir köşkte, cennette kol kola neşe ve saadet içinde görmüştür.[100]

TSMK.'da kayıtlı: Mirza hattıyla 1656'da istinsâh edilen, serlevha ve 9 minyatürden oluşan H.730 ve İmad b. Muhammed el-Herevî hattıyla XVI. yüzyıl civarına tarihli, 1 unvan sayfası, Herat üslûbunda 10 minyatür içeren R.882 Nizamî'nin bilinen Leylâ u Mecnûn nüshalarıdır.[101]

Heft Peyker

Nizamî Gencevî'nin dördüncü Mesnevîsi olan Behramnâme adıyla da bilinen Heft Peyker hafif bahrinin fe'ilatün mefâ'ilün fe'ilün vezni ile yazılmıştır. 5600 kadar beyit tutan bu eser Meraga'nın* Türk hâkimi Alaüddin Kerb Arslan b. Aksungur'un arzusu üzerine yapılmış ve ona ithaf edilmiştir.

Eser, Nizamî'nin kaydettiği üzere, 593 yılı ramazanının 14'ünde yani 31 Temmuz 1197'de tamamlamıştır. Eserin konusu halk arasında maceraları çok sevilen Sasanî hükümdarı Behram Gûr'un (420-438) hayatıdır. Ancak burada da Nizamî asıl tarihi ve destânî şahsiyete o kadar ehemmiyet vermemiş, daha ziyade kendi muhayyilesine geniş çalışma imkânı sağlayan unsurlar birinci plana alınmıştır. Havernak* sarayının tasviri, Behram Gûr'un av maceraları, onun yedi ayrı ülkenin yedi padişahının yedi kızıyla, onlara ait oldukları seyyarenin rengiyle aynı saray yaptırarak evlenmesi ki bu Heft

---

[100] Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s.144-149, İskender Pala, "Leylâ ve Mecnûn", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2003, s.300, 301.

[101] Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, TSMK. Yayınları, 1961, s.168.

* İslâm öncesi dönemde Azerbaycan'ın askeri ve idari merkezi olan, günümüzde İran sınırları içinde bulunan önemli ortaçağ şehirlerinden biri.- Osman Gazi Özgüdenli, "Meraga", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 29, İstanbul,1996, s.162.

* Mimar Simnar tarafından şimdiki Necef'in yerinde bulunan Hîre şehrinde yapılmış bir köşktür. Köşkü Yezdigird'in yaptırdığı sanılmaktadır.- İskender Pala, **Ansikopedik Dîvân Şairi Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2003, s.210.

Peyker yani yedi güzel ismi buradan gelmektedir. Tüm bunun gibi muhtelif ve rengârenk unsurları Nizamî sihirli kalemi ile birbirini takip eden ve birbirinden ayrılmaz harikalar âlemi halinde okuyuculara sunmaktadır.[102]

Heft Peyker adıyla Behram'ın hikâyesini anlatan ilk Mesnevî Nizamî'ye aittir. Bu konuyu ele alan bütün İranlı ve Türk şairleri Nizamî'nin eserinden belli oranlarda etkilenmişlerdir.[103]

Heft Peyker'e İran edebîyatında; Emîr Hüsrev-i Dihlevî **Heşt Behişt**, Hâtifî-yi Isfahânî **Heft Mânzâr**, Feyzî-yi Hindî de **Heft Kişver** adlı Mesnevîleriyle nazire yazmışlardır. Esere Türk edebîyatında da ilk defa Çağatay şairi Alî Şîr Nevâî **Seb'a-i Seyyâr** adındaki Mesnevîsini nazire olarak yazmıştır.

1873 yılında Lucknow'da taş baskısı yapılan Heft Peyker'in tenkitli neşrini 1934 yılında H. Ritter ve J. Rypka birlikte yapmışlardır. Ardından 1317/1938 yılında Vahîd Destgirdî, 1941 yılında Berthels'in mukaddimesiyle S. Eyvanof, I. Avratovski ve P. Lavnik 1344/1965 yılında Hüseyin Pemân Bahtiyârî üç neşrini daha gerçekleştirmişlerdir. 1338/1959 yılında da Muhammed Muîn tarafından bir şerhi yapılmış ve Tahran'da yayınlanmıştır.

Heft Peyker'i Türkçe'ye ilk defa manzum olarak tercüme eden şair X./ XV. yüzyılda yaşamış olan Aşkî'dir. Daha sonra yine aynı yüzyılda yaşamış Ulvî adındaki bir şair de eseri tercüme ederek ikinci defa dilimize kazandırmıştır. Eser, C. E. Wilson tarafından 1924 yılında İngilizce'ye, 1941 yılında M. Arif ve Muhammed Rahim tarafından ayrı ayrı olarak iki defa Azerî Türkçe'sine gerçekleştirilen filoloji ve bedii tercümeleri Bakü'de yayınlanmıştır. Eserin bugünkü Türkiye Türkçe'sinde tercümesi yoktur.[104]

---

[102] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.323, 324.
[103] İskender Pala, "Heft-Peyker", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2003, s.214.
[104] Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.68.

Eserin konusu kısaca şöyledir; Sasanî padişahı Yezdigird'in Behram adında bir oğlu olur. Eğitimi ve terbiyesi için Behram, Yemen kralı Munzar'ın yanına gönderilir. Munzar İran şehzadesine mahsus olmak üzere meşhur Rum mimarı Simnar'a, Havernak sarayını yaptırır. Gündüz belirli saatlerde, güneşin tesiriyle türlü renklerde görülen bu sarayın bir eşi daha yapılmasın diye kral Havernak'ı yapan ustayı öldürtür.

Behram iyice gelişip büyüyünce ava çıkmaya başlar. "gûr" (yabani eşek) avlamakla meşhur olan Behram'a bundan dolayı Behram-ı Gûr denir. Günün birinde şehzade sarayın odalarından birini açar. Burada sanatkâr biri tarafından yapılmış bir tablo görür ve ona hayran kalır. Duvarda dünya güzeli yedi kızın resmi ve kendisine ezelden nikâhlı olduklarına dair bir belge vardır. Bu dünya güzelleri; Hint, Çin, Saklap, Mâğrip, Hârizmşâh, Rum ve İran şahlarının kızlarıdır. Fûrek, Yağmanâz, Nesrinnûş, Azeryûn, Hoşperi, Hümâ ve Dürs adlarını taşımaktadırlar.

Yezdigird'in ölümünden sonra Behram-ı Gûr İran'ın tahtına çıkmak üzere yola çıkarken, İran devlet adamları da yabancı memlekette terbiye görmüş bir genci başa getirmek istemedikleri için, içlerinden Pîr-i Dânâ'yı tahta çıkarırlar. Behram-ı Gûr ordu toplayarak hakkını almaya çalışır. İran'dan gelen heyet Behram'a vazgeçmesini memleketi kardeş kavgasına sokmamasını teklif eder. Behramsa ilginç bir şartla teklifi reddeder. Behram-ı Gûr'un şartı; İran tacının iki azgın aslanın arasına konması ve kendisi veya rakibi olarak kim bunu almayı başarırsa tahta onun çıkmasıdır. Heyet tarafından makul bulunan bu antlaşma neticesinde Behram-ı Gûr tahta çıkar.

Behram'ın saltanatı zevk ve sefa içinde sürerken memlekette kuraklık çıkar ve kıtlık olur. Bunun üzerine Behram devlet ambarından halka erzak dağıtır ve halkının sevgisini kazanır. Bu aralık Çin Hakan'ı İran'a hücum eder. Behram'ın şahsi cesareti, gayreti ve ahaliyi savaşa teşvik etmesiyle memleketin müdafaasını yapar ve muzaffer olur. Bu zafer üzerine İran büyükleriyle Havernak sarayına giden Behram-ı Gûr "Yedi Güzel" tablosunu seyreder ve bunu hayata geçirmek ister. Devlet adamlarının rızasıyla, Behram yedi iklimden yedi güzel getirmeye başlar. Her iklimden bir prenses alır. Onları özel surette yaptırdığı yedi kubbeli saraya yerleştirir. Kümbetlerin her biri, bir yıldızı ve o yıldıza ait rengi simgeler. Yedi iklimin yedi güzel prensesi kendilerini simgeleyen

renklere uygun olarak bu odalara yerleşirler. Eserde yıldızların renk simgeleri; siyah-zühal, sarı-güneş, beyaz-zühre, mavi-utarid, yeşil-ay, sandal rengi-müşteri, kırmızı-merih olarak gösterilmiştir. Yedi güzel, kendilerine ait kümbetlere yerleştirildikten sonra Behram-ı Gûr her gece birinin yanında kalır ve yanında kaldığı prensese bir hikâye anlattırır.

Mesnevînin sonunda Behram-ı Gûr yine bir gün ava çıkar. Bir yaban eşeğinin izini sürerken, eşeğin mağaraya girdiğini görür. Ardından içeri girer ve bir daha da çıkmaz.[105]

İskendernâme

Hamse-i Nizamî'nin son Mesnevîsi olan İskendernâme mütekârib bahrinin fa'ülun fa'ülun fa'ülun fa'ül vezninde yazılmış olup yaklâşık 10.800 beyit tutmaktadır. Büyük İskender'in hayatını başından sonuna kadar anlatan Mesnevî bugün Şerefnâme ve İkbalnâme olarak iki ayrı eser olarak bulunmaktadır.[106]

Şerefnâme ve İkbalnâme'nin iki ayrı bölüm halinde yazılıp, iki ayrı memduha ithaf edilmesi ve Nizamî'nin ikisini de müstakil eserlermiş gibi isimlendirmiş olması; araştırmacıları, Mesnevînin tek bir eser olmadığı sonucuna sevk etmişse de, işlenen konunun aynı ve birbirini tamamlar oluşu, eser üzerindeki şekil spekülasyonunu ortadan kaldırmıştır. Birinci bölüm İskendernâme-i Berrî, ikinci bölüm de Hırednâme ve İskendernâme-i Bahrî adlarıyla da anılır.[107]

Şerefnâme, 7.100 beyit kadar olup Azerbaycan Atabeylerinden[*] Nusretüddin Ebu Bekir b. Muhammed'e (1191-1210) ithaf edilmiştir. İkbalnâme ise 3.700 beyit kadar olup Musul Atabeylerinden İzzüddîn Me'sud II. b. Arslan'a (1211-1218) ithaf

[105]Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Şairi Nizamî**, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s.153-155, Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.69.
[106] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.324.
[107]Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.70.
[*] Selçuklular'da ve daha sonraki Türk devletlerinde kullanılan bir unvan.- Coşkun Alptekin, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s.38.

edilmiştir. Şerefnâme, İskender'in nesebinden başlayıp, karanlıklar ülkesine giderek oradan tekrar Rum'a dönmesine kadar, bütün bölümleri içine alır. İkbalnâme'de ise Nizamî, İskender'i daha ziyade bir filozof, bir peygamber olarak ele almıştır. Burada bütün hareketler durdurulmuş ve İskender'in örneğin Sokrat'la felsefi konuşması yahut Balinas, Hermes gibi hakimler ile yaradılış meselesini münakaşa etmesi gibi yüksek meseleler ele alınmıştır.[108]

İskendernâme, tarih ve efsane açısından bir ibret hikâyesidir. Nizamî, İskender'e ihtiram (saygı) gözüyle bakmaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen Zülkarneyn, Müslümanların nazarında bizzat İskender'in kendisidir. Ye'cüc - Me'cüc seddini yapan ve ab-ı hayatı bulma arzusuyla Karanlıklar Diyarına giden de odur. Buna dayanarak Nizamî, İskender'in ateşperestlerin Avesta kitabını kıymetsiz sayıp Kâbe'yi ziyarete gitmesi sebebiyle, onu övmüşse, bu doğaldır.

Nizamî'nin bu eserine İran edebîyatında nazire yazanlardan ikisi ve eserleri; Emîr Hüsrevî Dihlevî'nin Ayine-i İskenderî ve Molla Abdurrahman Camî'nin Hırednâme-i İskenderî'sidir. Türk edebîyatında da Nizamî'nin İskendernâme'sine ilk nazire yazan ve yazdığı esere nazire olmasına rağmen, kendisini Nizamî ile kıyaslayan ve onu aştığını söyleyen ilk şair Ahmedî-yi Kirmânî'dir. Eserin, 1269/1852'de Calcutta'da, 1218/1865'de Lucknow'da, 1875'de Bombay'da, 1878'de Cawnpore'de Şark taş basmaları yapılmıştır.

Şerefnâme'nin ilk tenkitli neşrini, 1316/1937 yılında Vahîd Destgirdî gerçekleştirmiştir. Daha sonra, 1947 yılında A. Alizâde, F. Babayef tarafından iki aynı neşri ve 1344/1965 yılında Hüseyin Pejmân Bahtiyârî tarafından bir edisyon kritiği daha yapılmıştır.

İkbalnâme'nin ilk tankitli neşrini ise, Calcutta'da A. Sprenger, Muhammed Şusterî ve Ahmed Alî'den müteşekkil üç kişilik bir araştırmacı gurubu 1852 yılında yapmıştır. Bu edisyon kritik, 1969 yılında ikinci defa yayımlanmıştır. Daha sonra ise 1317/1938

[108] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.324.

yılında yine Vahîd Destgirdî yeni bir neşrini gerçekleştirmiştir. 1947 yılında da E. Alizâde ve Berthels'in nezaretinde F. Babaev tarafından iki neşri daha yapılmıştır.

İskendernâme, 1881'de W. Clarke tarafından İngilizce'ye, 1941'de S. M. Stislavski tarafından Rusça'ya çevrilmiştir. 1966 yılında Ali Abbasof tarafından Azeri Türkçe'sine çevrilen eserin, 1982 yılında manzum olarak bedii tercümesi, 1983 yılında da filoloji tercümesi gerçekleştirilmiştir. Şerefnâme ise, müstakil olarak 1920 yılında Evgenii Eduardoviç Berthels tarafından Rusça'ya tercüme edilmiştir. Eserin, Türkiye Türkçe'si ile bir tercümesi yoktur.[109]

Eseri Şerefnâme ve İkbalnâme olarak özetlemek gerekirse;

Şerefnâme; İran asıllı bir Yunan prensi olan İskender, küçük yaşlarından itibaren Sokrat, Aristo ve Eflatun gibi büyük bilginlerin öğrencisi olmuş, onların ilmi terbiyesi altında yetiştirilmiştir. On beş yaşında tahta çıkan İskender rüyasında bir meleğin kendisine verdiği Allah'ın kılıcıyla, uyandıktan sonra ordusunu toplayarak fethe çıkar. İran ve Turan'ı zapt eder. İran şahı Dârâ'nın kızı Ruşeng ile evlenir. Daha sonra Zabülisten (Gazne) hükümdarının Gülşah adlı kızıyla sevişip ülkesini ele geçirir. Ardından Hindistan'ı fetheder. Hint prensesi Şah Banu ile evlenir. Çin'i büyük bir ejderhanın istilasından kurtarır. Azerbaycan'da büyük bir kavmi Ye'cüc ve Me'cüc'ün elinden kurtarmak için bir set yaptırır. Kendisini öldürmek isteyen devleri mağlup eder. Elinde bir de büyülü bir ayna vardır. Bu tılsımlı ayna ile harikulade olaylar gösterir. Ayine-i İskenderî adı verilen bu ayna ile eşya ve hadisenin perde arkasını görme iktidarına sahiptir. Mısır'ı fetheder. Ardından İskenderiye şehrini kurar. Kâbe ve Kudüs'ü ziyaret eder. Sonra Rum ülkesine geri döner.

İkbalnâme; âlimlere büyük değer verir ve onlara değerli eserler yazdırıp, önemlilerinin de tercümesini yaptırır. Onlarla felsefe üzerine tartışmalarda bulunur. Bir süre sonra hastalanır. Şifa kabul etmez hastalığından ötürü tabipler, ab-ı hayatı aramasını tavsiye

[109]Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.71-74.

ederler. Bunun üzerine Hızır'la buluşur ve ab-ı hayatı aramak üzere Karanlıklar Ülkesine gider. Fakat muradına eremeden otuz üç yaşında ölür.[110]

TSMK.'da; Ahmad b. Sultan Ali el-Herevî hattıyla 1572'de istinsâh edilmiş, serlevha, Herat üslûbunda 7 minyatürden oluşan R.883 numaralı İkbalnâme nüshası ve Şah Muhammed el-Katib hattıyla istinsâh edilmiş, unvan sayfasından oluşan EH.1654 numaralı Şerefnâme nüshaları mevcuttur.[111]

[110]İsmail Ünver, "İskender", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 22, İstanbul, 2000, s.557, 558, Nazir Akalın, **a.g.t.**, s.74.
[111] Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, TSMK. Yayınları, 1961, s.169,170.

2. Tezhip Sanatı'nın Tarihsel Gelişimi İçerisinde XV. ve XVI. yy. Üslûp Özellikleri

Klasik kitap bezeme sanatlarının önemli bir dalını teşkil eden tezhip sanatı; Arapça "zehep" kökünden gelir ve altınlamak anlamını taşımaktadır. Bununla beraber yalnız altınla değil, değişik türde ve renkte boyalarla da yapılabilmektedir. Tezhip sanatı; başta Mushaflar olmak üzere duâ kitapları, ilmî, edebî, tarihi el yazması kitaplar, murakkaalar, kıt'alar, dîvânlar, minyatürlü albümler, tuğralar, fermanlar ve kitap kablarına uygulanan bezeme türüdür. Tezhip edilmiş eserlere genel bir ifade ile "müzehhep", tezhip yapan sanatkârlara; erkek ise "müzehhip", hanım ise "müzehhibe" denilir.

Türk resim ve bezeme sanatlarının kaynağının Orta Asya olduğu XIX. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar süren ve Orta Asya toprakları üzerinde yapılan arkeoloji ve sanat tarihi araştırmaları sonuçlarına göre kesinlik kazanmıştır. Doğu resim ve bezeme sanatları dehasını; el yazma kitapları bezeyen minyatür ve tezhipler, kitap kabları, yazılar, mozaik, çini, halı ve fresk gibi bütün tezyîni sanatlarda göstermiştir.[112]

Albert Gurünwedel, Albert von Le Goq, Aurel Stein gibi araştırmacılar Türk kültür tarihinde, tezhipli kitapların ilk defa m.s. VII. ve VIII. yüzyıllarda Uygur Türklerinde görüldüğünü ortaya çıkarmışlardır.[113] Uygurlar, kitap sanatlarının yanı sıra Turfan, Karahoça, Kızıl, Bezeklik gibi şehirlerdeki mabetlerini de duvar resimleri ile süslemişlerdir.[114] Göktürklerde "bediz urtur"; tezhip etmek bezemek, "bedizet"; bezemek, "bedizlig"; bezeli, tezyînatlı manâsında kullanılmıştır. Bu noktadan hareketle adını yeni Uygurların verdiği, Doğu Türkistan'da Turfan'ın batısında, İpek yolu üzerinde bulunan "Bezeklik" kasabası; kayalara oyulmuş, eski Budha ve Mani

[112] Elif Naci, **Şarkta Resim**, İstanbul, 1943, s.4.
[113] Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara, DTCF Yayınları, 1947.
[114] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyetleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009, s.293.

tapınaklarının ve manastırlarının duvarlarını baştanbaşa süsleyen renkli resimlerle ilgilidir.[115] (R.1,2)

VIII. yüzyılda Doğu Türkistan'da yaşayan Manihaist Uygurlar kitap bezeme sanatlarında oldukça ileri gitmişler ve duvar resimlerine oranla daha küçük ölçüde yapılmış olan bu bezemelerde, duvar resimlerinde kullanılan figür ve motifleri kullanmışlardır.[116] Albert von Le Coq tarafından Turfan'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan el yazması birkaç kitap ve mani dinine ait bir mabedin freskleri o dönemin resimleri hakkında bize bilgi verdiği gibi doğu resim ve bezeme sanatlarının kökünün Türk olduğunu da şüphe götürmeyecek şekilde doğrulamıştır.[117]

Tezhip sanatının ilk örneklerini içeren Uygur yazmaları dikdörtgen biçimindedir. Tezhip ve resimlerde, mavi zemin üzerinde kırmızı, beyaz, erguvan rengi, açık ve koyu yeşil kullanılmıştır.[118] Sadeleştirilmiş ağaç motifleri, boşlukları dolduran çiçekler başlıca unsurlardır. Bunlar İslamî dönem Türk tezhip sanatında, stilize edilmiş çiçek ve bitki motiflerinden meydana gelen "hatâyî üslûbu"nun habercisi gibidir.[119]

Uygurlu sanatkârlar kendi ulusal üslûplarına uygun olarak Ön Asya sanatlarında büyük değişiklikler yaparak Türk Sanatı etkisini Maveraünnehir'e ve bütün İran'a yaymışlardır.[120] IX. yüzyılda Bağdat, Meraga ve Tebriz'e gelen Uygurlu sanatkârların Türk hükümdarlar tarafından korunmaları ve onlara çalışma imkânlarının hazırlanması, bu etkiyi daha da güçlendirmiştir.[121]

Geç Emevî erken Abbasî Döneminde VIII.- X. yüzyıllar arasında istinsâh edilen Kur'an-ı Kerîm nüshalarından anlaşıldığı gibi, sayfaları tezhiple bezeme geleneğinin

---

[115] Şinasi Tekin, **Eski Türklerde Yazı Kâğıt Kitap ve Kâğıt Damgaları**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993, s.14.
[116] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyetleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009, s.293.
[117] Elif Naci, **Şarkta Resim**, İstanbul, 1943, s.4.
[118] Ayla Ödekan, "El Sanatları", **Türkiye Tarihi**, Cild: 1, İstanbul, Cem Yayınevi, 1987, s.479.
[119] Celal Esad Arseven, **Türk Ansiklopedisi**, Cild: 31, İstanbul, Ötüken Neşriyat, s.160.
[120] Elif Naci, **a.g.e.**, s.8.
[121] Gülnur Duran, **Süleymaniye Kütüphanesindeki Türk Mushaflarında 16.yüzyıl Serlevha Tezhipleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, MÜ.. Sosyal Bilimler Ens., 1990, s.13.

kutsal kitabın sayfalarında başladığı söylenebilir (R.3). Bu yüzyıllar arasına tarihlenen parşömen yapraklı Kur'an-ı Kerîm nüshaları yatay olarak tasarlanmıştır.[122] XIII.-XIV. yüzyıllarda, varolan yatay biçim, yerini yavaş yavaş dikey biçime terk etmeye başlamıştır.[123] Parşömenin dışında, kalın esmer kâğıt üzerine kûfî hatla yazılan, IX.-XI. yüzyıllar arasında hazırlanmış Kur'an-ı Kerîm'ler de vardır.[124] Kûfî hatla yazılmış, erken dönem Kur'an-ı Kerîm'lerindeki bezemelere; özellikle sûre başlarını, âyet sonlarını, beşinci ve onuncu âyet sonlarını belirtme ve okumayı kolaylaştırma amacı ile başlanmıştır.[125] Sûre başlarını belirtmek için yatay dikdörtgen biçiminde uzayan, dar veya enli kısımlar tasarlanmış, sûre isimleri yazılmış ve içleri bezenmiştir. Sûrebaşı tezhiplerine, sayfa kenarına doğru uzayan, daire veya armudî şekildeki madalyonlar eklenmiştir.

XI.-XII. yüzyılda Büyük Selçuklu coğrafyasında hazırlanmış ve uzun kenarları 35 cm'den 20 cm.'e kadar değişen eb'adlardaki Kur'an-ı Kerîm nüshaları İslam tezhip sanatının erken ortaçağ örneklerini barındıran eserleridir.[126] XI. yüzyılda Selçuklu tezhibinde daha çok geometrik biçimler, altıgenler, sekiz köşeli, dört köşeli yıldızlar, düğümlü geçmeler kullanılmıştır. Bunlarda zemin altın, tahrirler siyahtır. Çoğunlukla geometrik biçimlerin içi benek, yıldız ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Yer yer mavi, kırmızı ve siyahla renklendirilmiştir.[127] XII. yüzyılda Orta Asya sanatı hayvan üslûbu'nun etkisi, Selçuklu Türklerinde kendini hissettirmeye devam etmiştir. Hayvan üslûbu stilize edilerek kullanılan motiflerden olan ve Uygurlardan beri bezeme sanatlarında görülen münhanî motifi bilhassa Mushaf güllerinde, rûmî motifi ile birlikte

---

[122] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.243.
[123] Banu Mahir, "İslam Kitap Sanatı Tezhip Tasarımına Büyük Selçuklu Dönemi Katkılarının Bir Örneği", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri II**, Konya, SÜ Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001, s.106.
[124] Banu Mahir, "Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nin Kur'an-ı Kerîm Koleksiyonu",**Türkiyemiz**, Sayı: 67, 1992, s.16, 18.
[125] Nazan Ölçer, **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, İstanbul, Akbank, 2002, s.44.
[126] Zeren Tanındı, **a.g.m.**, s.243.
[127] Gülnur Duran, **Süleymaniye Kütüphanesindeki Türk Mushaflarında 16.yüzyıl Serlevha Tezhipleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, MÜ.. Sosyal Bilimler Ens., 1990, s.14.

R.1 Uygur prensesleri Bezeklik 9. tapınaktan VIII.- IX. yy. Berlin State Museum

R.2 Uygur asilzâdeleri Bezeklik 9. tapınaktan VIII.- IX. yy.

R.3 Abbasi Dönemi Kûfî Kur'an-ı Kerîm IX.-X. yy. The Cleveland Museum of Art – www.clevelandart.org

sıklıkla kullanılmıştır.[128] (Çalışmanın konusu olan, hamse nüshalarının müellifi Nizamî Gencevî, XII. yüzyıl ortalarına doğru bu coğrafyada dünyaya gelmiştir.) XIII. yüzyıla gelindikçe geometrik tasarımın yanında bitkisel bezemeye de önem verildiği görülür.

Büyük Selçuklu Türkler'i kâğıt yapma tekniklerini bildikleri için, yazma eserlerde parşömen yerine kâğıt kullanmışlardır. Ancak aynı dönemlerde, Kuzey Afrika ve Endülüs devletinde, henüz kâğıt bilinmediği için Magribî Mushafları parşömen üzerine yazılmaya devam etmiştir.[129] Mushaflar magribî hatla sepia mürekkebiyle yazılmıştır (R.4,5).[130] Bu coğrafyada hazırlanmış, çoğunluğu Mushaf olmak üzere, tezhipli el yazması kitapların ilk örnekleri 1145-1269 yılları arasında Kuzey Afrika'nın batısıyla Güney İspanya'da varlığını sürdüren Muvahhidler dönemine aittir. Levha tezhiplerinin temel tasarımı geçme kısımların oluşturduğu, boşlukları altın ve mavi, kırmızı küçük çiçekli geometrik biçimlerdir. XIV.-XV. yüzyıllar arasına tarihlendirilen bol altınlı, geometrik biçimlerle tasarlanmış güzel levha ve sûrebaşı tezhipli Kuzey Afrika kaynaklı başka kitaplar da bilinmektedir.

XII. yüzyılın sonlarından başlayarak Anadolu Selçuklu sanatında çini, maden, ahşap, alçıdan yapılmış sanat ürünleri, mimari yüzeyler bitkisel ve insan, hayvan figürlü, geometrik tasarımlarla zengince süslendiği halde kitap sanatı için bu özellikleri söyleyemiyoruz. Tasvirli kitaplardan XIII. yüzyıl ortalarına tarihlenen ve Konya'da tasvirlendiği düşünülen Varka ile Gülşah'ın[*] bile tezhipli sayfası yoktur. Hâlbuki bu eserin tasvirleri; aherli, mavi, kırmızı zeminlere rûmî helezonlarıyla, figürlerin giysileri ise kimi kez hayvan figürleriyle bezenmiştir.

---

[128] Nazan Ölçer, **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, İstanbul, Akbank, 2002, s.80.

[129] Banu Mahir, "İslam Kitap Sanatı Tezhip Tasarımına Büyük Selçuklu Dönemi Katkılarının Bir Örneği", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri II**, Konya, SÜ Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001, s.105.

[130] Nazan Ölçer, **a.g.e.**, s.87.

[*] **Varka ile Gülşah**; Varka ile Gülşah Mesnevîsi XIII. yy'da Anadoluda hazırlandığı tahmin edilen iki tane minyatürlü yazmadan biridir. TSMK. H.841'de kayıtlı bu yazma eser İslam sanatında resimli olarak çok nadir karşılaştığımız aşk konusunu işleyen bir yazmadır. Gülşah kızın ismi Varka da erkeğin ismidir. Sonu hüsranla biten bir aşk hikâyesi anlatılmaktadır. TSMK.'deki nüsha resimli nüsha olarak bilinen tek nüshadır.- Çiçek Derman, **Tezhip Sanatı Tarihi**, Yayımlanmamış Ders Notları, İstanbul, 2007.

R.4 Kuzey Afrika veya İspanya Magribî Mushafı XII. yy. – Arthur M. Sackler Gallery F.1931.9 www.asia.si.edu

R.5 İspanya Granada, Mushaf XIII. yy. The British Library - www.bl.uk

Konya'da XIII. yüzyıldan başlayarak kitaba, kitap sanatına ilgi duyulduğu, Konya'da medreselere ve Mevlâna'nın türbesine vakfedilen kitaplardan ve vakfiye kayıtlarından anlaşılmaktadır.[131] Konya Mevlâna Müzesi 51 numarada kayıtlı Celâleddin Muhammed Mevlâna'nın Mesnevîsi Recep 657/1278 Kasım'da Kâtip Mehmed b. Abdullah el-Konevi el-Veledi hattıyla yazılmıştır. Mesnevînin cild başlıkları ve önsöz sülüs hatla yazılmış, tezhiplerini Muhlis b. Abdullah el-Hindi yapmıştır. Eserin, Anadolu Selçukluları döneminde müzehhibi bilinen ilk örnek olmasının yanı sıra, Mevlâna tarafından düzeltilen Mesnevînin müsveddelerinden yazılan ilk nüsha oluşuyla da özel bir değeri vardır.[132]

Klasik Osmanlı tezhip sanatının hazırlık dönemini oluşturan, 1300'lerden 1454'lere kadar devam eden Beylikler devri sanatında Selçuklu sanatının etkileri görülür.[133] Anadolu Selçukluları'nın izlerinin ağır bastığı Beylikler devri sanatında; geometrik tasarımlar, zencerekler ile birlikte rûmî motifinin hâkim olduğu görülmüştür. Bitki kaynaklı motifler görülse de ağırlık rûmî motifindedir. Lâciverd, kırmızı yeşil, beyaz, açık-koyu kahverengi, nadiren siyah, pembe ve mavi kullanılan renklerdir. Nizamî Gencevî; Mahzenü'l-Esrâr Mesnevîsini, ilk Beylikler döneminde Mengücüklü beylerden Fahreddin Behramşah adına yazmış, karşılığında da çok değerli hediyeler ve bağışlar almıştır.[134]

Selçuklu devletinin dağılmasıyla teşekkül eden Anadolu Beylikleri siyasi mücadelelere rağmen Moğollar'a karşı Anadolu'nun savunucuları olmuş, ilim hareketlerini desteklemişlerdir.[135] Karamanlı beylerden Halil b. Mahmud için 1314-15 yılında Kâtip İsmail b. Yusuf tarafından Konya'da yazılan ve Yakub b. Gazi el-Konevî

---

[131] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.246.
[132] Zeren Tanındı, "1278 Tarihli En Eski Mesnevînin Tezhipleri" **Kültür ve Sanat,** Sayı: 17,1990,s.19-22.
[133] Faruk Şahin, **Türk Çini Sanatı Bezemeciliği**, Kütahya, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1989, s.9.
[134] Şeyda Algaç, "Saltuklu Emirleri'nden Ziyaeddin Gazî İçin Hazırlanmış Tezhipli Bir Yazma", **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2002, s.1, 204.
[135] Zeki Oral, "Kitap Kitabeleri", **Anıt**, Sayı: 1, Konya, 1950, s.5.

tarafından tezhiplenen bir Mushaf, Karamanlı dönemi kitap sanatının ilk örneği olmalıdır. (KMM. No.12) Müzehhip Yakup b. Gazi el- Konevî'nin sayfa tasarımında çağdaşı Memlûk ve İlhanlı meslektaşlarıyla ortak yönlerinin olduğu görülür. Ancak Yakup müzehhip işçilikte, özellikle İlhanlı meslektaşları kadar usta değildir. Onun tezhiplerinde kullandığı renkler, bezeme elemanları ve işçiliğin kalitesi Memlûklu müzehhip Sandal'ın[136] çalışmalarına daha yakındır.[137]

İslâm kitap sanatında tezhibin tartışmasız şekilde üstat ellerden çıkmış tasarımlarla büyük eb'addaki örneklerinin XIV. yüzyıl başlarında İlhanlı ve XIV. yüzyıl boyunca Memlûk müzehhipleri tarafından yapıldığına şahit oluyoruz.[138] İlhanlı ve Memlûk nakkaşhanelerinde hazırlanan eserlerin cild, hat, tezhip ve tasvir örneklerinin XIV. yüzyıl sanatı için üstün ustalıkta eserler olduğu görülür (R.6,7). XIV. yüzyılın bu iki güçlü sanat çevresinde hazırlanan el yazmalarında kimi zaman müzehhipler adlarını süsledikleri eserin sonuna, mücellidler de kitap kabının üzerine yazmışlardır.[139]

İlhanlılar zamanında hazırlanmış olan yazma eserler, sayfa düzeni açısından Memlûk yazmalarından çok farklı değildir. Ancak desen tasarımı açısından değerlendirildiğinde, geometrik yapının yerini serbest paftalara bıraktığı gözlenmektedir. Yine geometri ve simetri tasarımda mevcuttur ancak Memlûk yazmalarına nazaran daha az kullanılmıştır. Hatâyî grubu motiflerin kullanımında da artış söz konusudur.[140]

---

[136] XIII. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl başlarına kadar geçen sürede Memlûk kitap sanatında İlhanlılarla çağdaş ve onlarla benzer tasarım özelliklerinde olan kitapları; Muhammed b. Mubaşir, Sandal ismiyle tanınan Ebubekir, Aydukti b. Abdullah el- Bedri müzehhipler 1304-1330 yılları arasında bezemişlerdir. Çok kollu yıldızlarla köşeli biçimde tasarlanan levha tezhiplerinin belirgin özelliği; âharlı zemine rûmîlerle bezenmiş enli dış pervazlardır. Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.251.

[137] Zeren Tanındı, "Karamanlı Beyliği'nde Kitap Sanatı", **Kültür ve Sanat**, Sayı: 12, Ankara, 1991, s.18, 19.

[138] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.249.

[139] Zeren Tanındı, **a.g.m.**, 1991, s.18.

[140] Gönül Öney, **Anadolu Selçuklu Mimarisinde Bezeme ve El Sanatları**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1978, s.8.

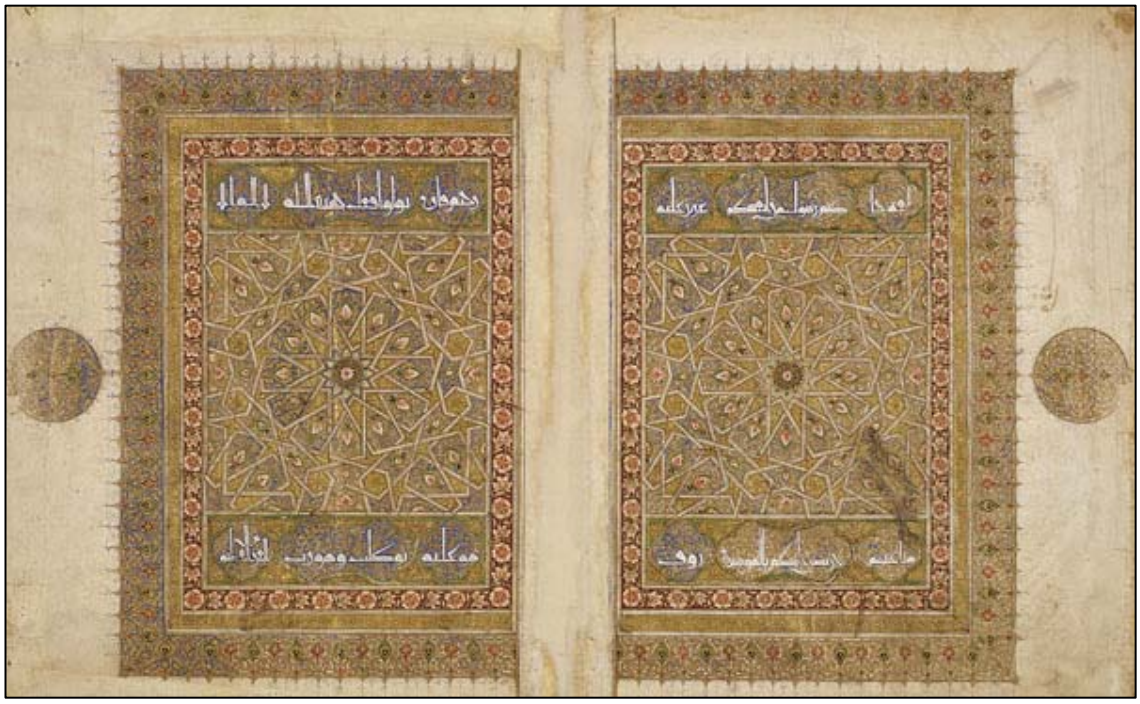

R.6 Memlûk Mushafı XIV.yy. ortası - Arthur M. Sackler Gallery F.1930.55 www.asia.si.edu

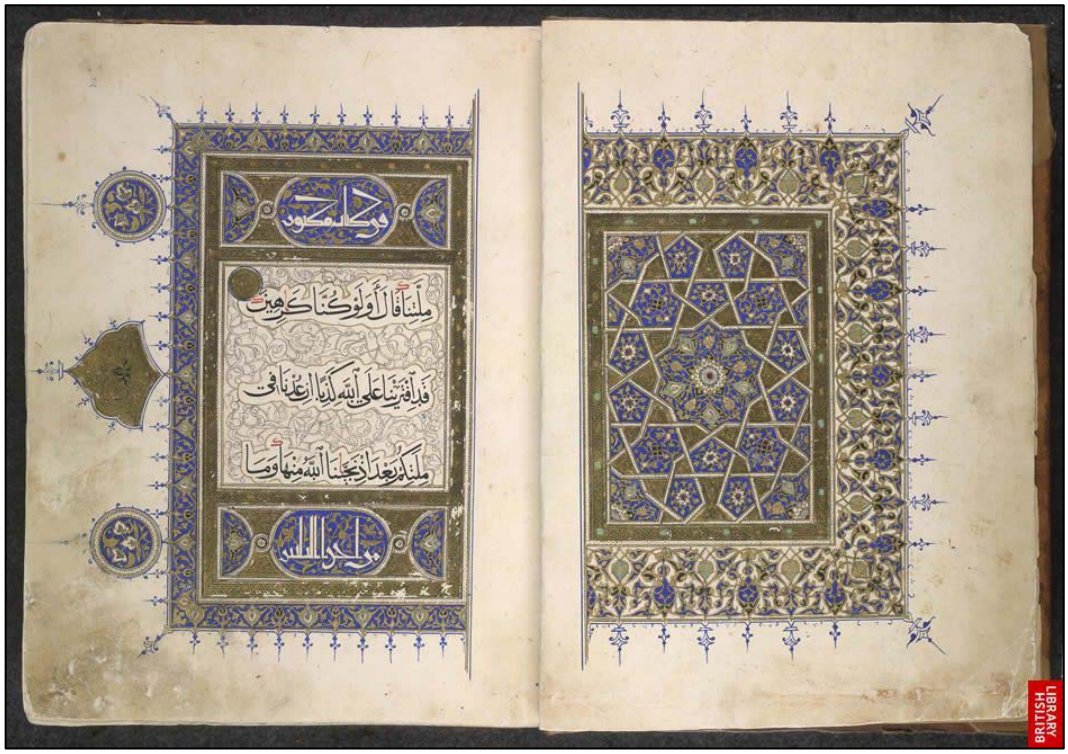

R.7 Memlûk Mushafı XIV.yy. The British Library www.bl.uk

Memlûk Mushaflarının en seçkin ve ihtişamlı örnekleri 1256-1399 yılları arasında hazırlanmıştır. Memlûk dönemi el yazması eserlerde motif olarak karşımıza çoğunlukla rûmî ve münhanî çıkmaktadır.[141] Memlûk bezemesinde zemin lâciverde yakın mavi olup, altın, bedahşî lâciverdî, ağırlıklı olarak kiremit rengi, yeşil, beyaz, pembe ve siyah ile bezeme yapılmıştır.[142]

Memlûkler'de XV. yüzyıldan XVI. yüzyıl başlarına kadar hazırlanan el yazması kitaplarda sade tasarımlı tezhipler yer almaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısında kimi kitap tezhiplerinin, *naif* üslûp olarak tanımlanan bir üslûbun kurallarına göre bezendiği görülür. Şiraz'da Muzafferîler* döneminde istinsâh edilen kitapların ve Celayirî** hükümdarı Şeyh Üveys döneminde Tebriz'de hazırlanan el yazması kitapların tezhiplerinde belirdiği söylenebilir.[143] XV. yüzyıl Timurî dönemi kitapların tezhiplerinde de devam eder.

Levha, serlevha, unvan sayfası tezhiplerinde sayfa kenarına uzamış damla biçimleri, köşe paftalarda iç içe daireler, mekik zahriye, levha tezhibin merkezinde kenarı dilimli iri bir şemse bu üslûbun genel tasarım özelliğidir. Bu biçimlerin içlerini ve aralarda kalan alanları dolduran[144] bezemeler çift tahrir gibi çalışılmış küçük sade motiflerle yapılmıştır.

Mes'ud b. Mensur b. Ahmed el-Mutatayyib hattıyla 1371 tarihinde Muzafferîler yönetimindeki Şiraz'da istinsâh edilen Şahname-i Firdevsî nüshası, Celayirî hükümdarı Ahmed'in Wahington Freer Gallery of Art'da bulunan Dîvân nüshası, Timur sultanı

---

[141] Esin Atıl, "Illuminated Manuscript", **Renaissance of The Islam Art of The Mamluks**, Washington, 1981, s.27,48.
[142] David James, **Qurans and Bindings From The Chester Beatty Library**, London, World of Islam Festival Trust, 1980, s.89.
* Güney ve Batı İran'da hüküm süren mahallî bir hânedan.- Rıza Kurtuluş, "Muzafferiler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 31, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.419.
** İran'ın batısı ile Kuzey Irak'ta hüküm süren Moğol Hânedanı.- Muzaffer Ürekli, "Celayirler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.264.
[143] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.253.
[144] Zeren Tanındı, **a.g.m.**,s.253.

Uluğ Bey zamanında 1446 tarihinde Ali b. İskender el-Kuhistanî hattı ve Sultan Ali el-Baverdî bezemeleriyle hazırlanan Hamse-i Nizamî nüshası, Memlûk emiri Yaşbak (ö.1480) için 1477-78 yılında hazırlanmış Türk şairi Âşıkpaşa'nın (ö.1333) Dîvân nüshası (R.8), bu üslûpta bezenmiş eserlere örnektir.[145]

Naif adı verilen üslûpta bezendiği söylenen eserlerin, farklı coğrafyalardaki örneklerinin görülmesi gibi, tezhip sanatına yön veren diğer üslûpların da ayrı sahalarda ilerleyişine tanık olmaktayız.

Bu bölümün ana konusunu oluşturan XV. ve XVI. yüzyıl üslûp özellikleri, konunun daha iyi kavranması açısından, kronolojik sıra bozulmadan, görüldükleri sahalardaki özellikleri ile ele alınmışlardır.

XV. yüzyılı, öncelikle İran sahası olarak ele almak gerekirse; Celayir (1340-1431), Timur (1370-1507), Karakoyunlu* (1351-1469) ve Akkoyunlu** (1340-1514) devirlerindeki gibi birçok üslûp özelliğinin, bu dönem bezemesine etki ettiği görülmektedir.

Oldukça karışık bir seyir gösteren politik tarihine karşın, XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl boyunca İran ve çevresinde yoğun kültürel gelişmeler yaşanmış, kitap sanatları alanında ortaya konulan yenilikler, sonraki dönemlerin üslûpsal gelişimlerine kaynaklık etmiş, bunlarda yönlendirici olmuştur.[146]

---

[145] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.253. (bahsedilen Hamse-i Nizamî nüshasının tezhipleri yayımlanmamıştır.)

* Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'ta hüküm süren Türkmen hânedanı.-Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 24, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.434.

** Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm süren Türkmen hânedanı.-Faruk Sümer, "Akkoyunlular", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.270.

[146] Sevay Okay Atılgan, "Şeyh Mahmud Pir Budakî'nin Çalışmaları Işığında Karakoyunlu Türkmenlerinin XV. yüzyıl Kitap Sanatlarına Katkıları", **6. Uluslararası Türk Kongresi**, Cild: 3, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2005, s.1113.

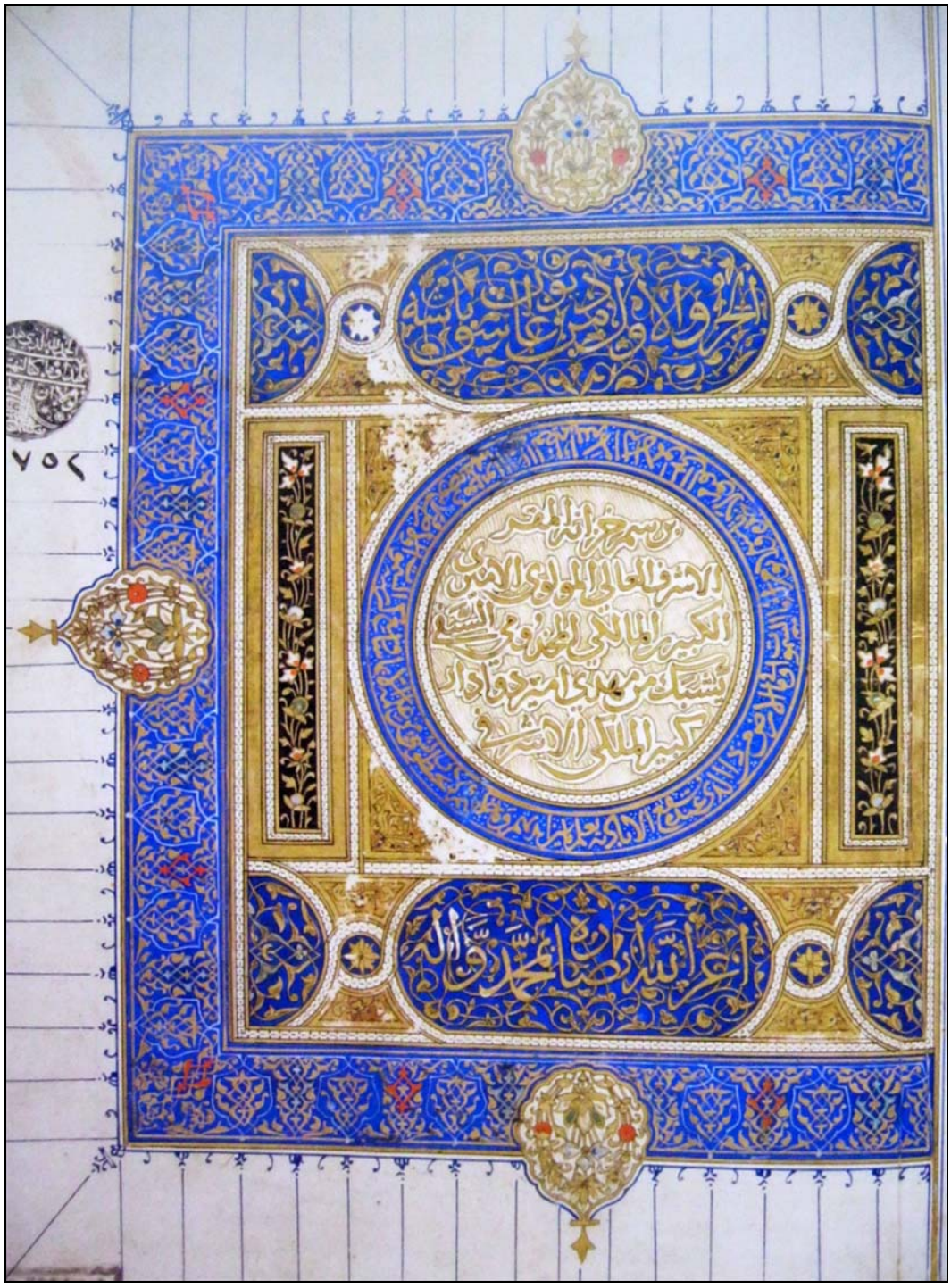

R.8 SK. Laleli 1752 Dîvân-ı Âşıkpaşa vr.3a, zahriye bezemesi

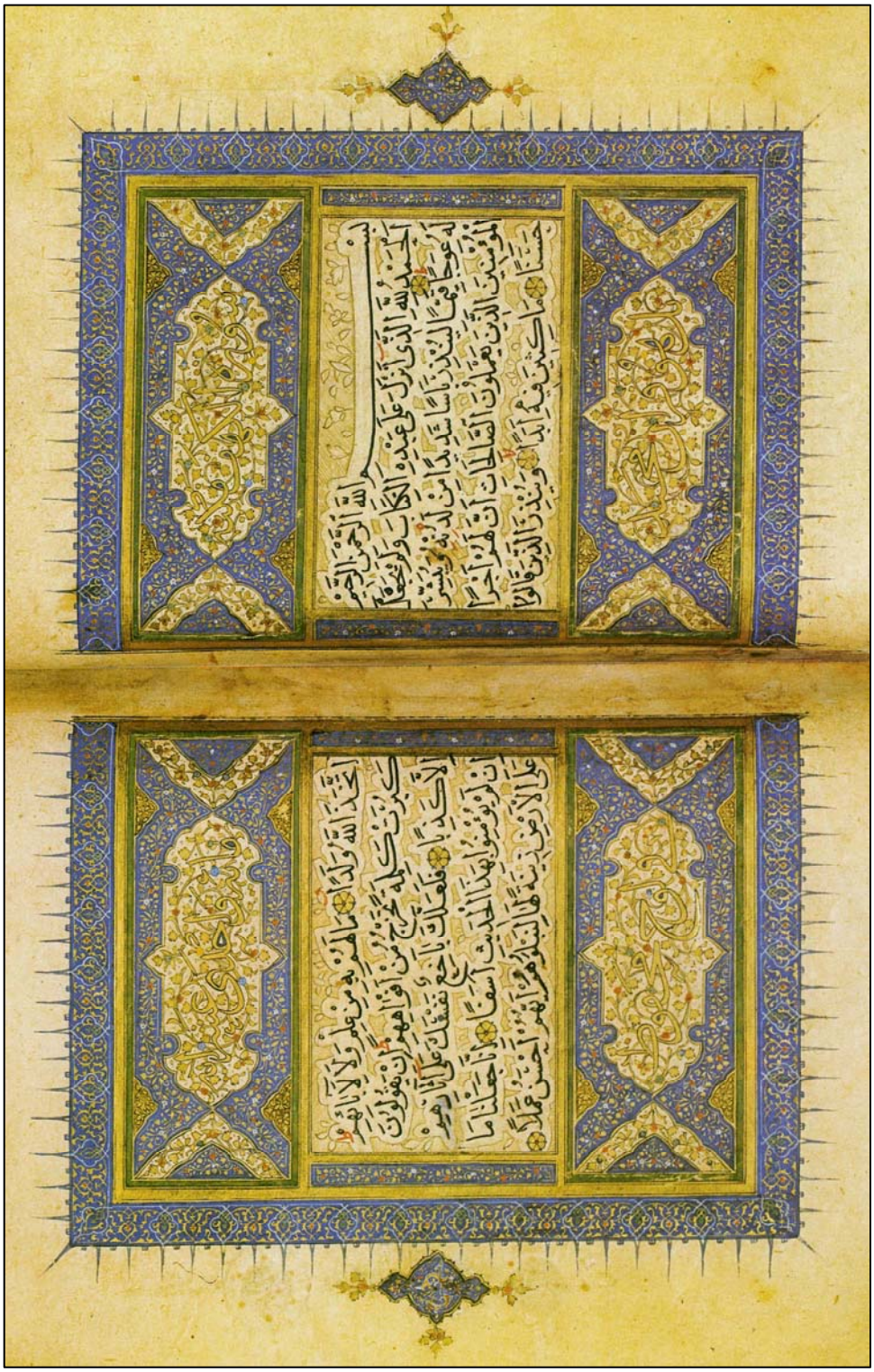

R.9 XV. yy. *naif* adı verilen üslûpta bezenmiş bir diğer örnek - Chester Beatty Library

Tebriz'de ve Bağdat'da hüküm süren Celayirî sultanlardan önce Şeyh Üveys (1356-74) sonra oğlu Ahmed'in (1382-1410) İslam kitap sanatının önde gelen hâmileri (koruyucu) oldukları bilinmektedir. Her ikisi adına hazırlanan el yazması kitaplar, XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başlarında Celayirî dönemi kitap sanatkârlarının Timurî dönemi Şiraz, Yezd ve Herat nakkaşhânelerine nasıl yön verdiklerini gösterir.[147]

Sanatkâr yönü de bulunan Celayir Sultanı Ahmed'in Dîvânı'nın tarihli ve istinsâh yeri belli olan tezhipli ilk nüshası TİEM. 2046'da (R.10) kayıtlıdır. Mir Ali'nin oğlu Ubeydullah b. Ali hattıyla 1407 tarihinde Bağdat'ta hazırlanan yazmanın, zahriye-levha-serlevha-unvan düzenindeki tasarımının edebîyat eserlerindeki ilk uygulaması bahsi geçen 1278 tarihli Mevlâna'nın Mesnevîsinde görülmüştür. Bu Dîvân'ın 1b-2a ve 55b-56a'daki levha tezhiplerinin; genel bezeme sahası, sonsuza giden kenarları dilimli madalyonlardan ve çok kollu yıldızlardan oluşan tasarımı *Timurî Devri Herat* üslûbunun görüldüğü TSMK. H.362'de kayıtlı Kelîle ve Dimne[*] ve Anadolulu şair Taceddin Ahmedî'nin (ö.1413) SK. Hâmidiye 1082'de kayıtlı 1437 tarihli Ahmedî Dîvânı'nda görülmektedir. Bu tasarım anlayışı, göçer sanatkârlarla beraber; XV. yüzyıl başında Bağdat'tan Herat'a, yüzyılın ortalarına doğru da Bursa, Edirne ve İstanbul'a uzanan bir coğrafyaya taşınmıştır.[148]

Celayirî hükümdarı Ahmed'in Washington Freer Gallery of Art'ta bulunan (R.11), sayfa kenarına yapılan resimleriyle ünlenen Dîvân'ının 1b'deki unvan tezhibi *naif* adı verilen üslûptadır.[149] TİEM. 252 numarada kayıtlı Kur'an-ı Kerîm nüshasının da, özellikle cild tasarımı XIV. yüzyıl ikinci yarısına Celayirî dönemine atfedilmesini

---

[147] Zeren Tanındı, "Kur'an-ı Kerîm Nüshalarının Cildleri ve Tezhipleri", **1400. Yılında Kur'an-ı Kerîm-ı Kerim**, İstanbul, Antik A.Ş. Yayınları, 2010, s.100.

[*] İslâmda ilk minyatürlü yazmalardan biridir. Kelile ve Dimne adlı iki çakalın karşılıklı konuşmalarının anlatıldığı eser, XIII. yüzyılda yazılmış ve o dönemde minyatürlenmiştir. Çiçek Derman, **Tezhip Sanatı Tarihi**, Yayımlanmamış Ders Notları, İstanbul, 2007.- Bahsi geçen eser Timur devrinde bezenmiş bir nüshadır.

[148] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.256, 257.

[149] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.253. (bu eserin tezhipleri yayımlanmamıştır.)

sağlar. Kitabın koyu kestane renk deriden kabının şemse ve köşebendleri rûmîlerle, şemse ve köşebendler arasındaki saha da iri hatâyî ve yapraklarla bezenmiştir. Kabın iç tezyînatı ise müşebbek şemseli, köşebendli ve kenarsuyu ile tezyîn edilmiştir. Dairevi geometrik tasarımlı levha (v.1b) ve sûre başı (v.433b-v.434a), *naif* üslûp denilen tarzda hatâyî grubu motiflerle bezelidir.[150]

Timur'un 1370 yılında kurduğu Timur imparatorluğu; onun, otuz beş yıl boyunca seferden sefer koşmasıyla geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Timur'un 1398'deki Hindistan seferinin ardından, batıya doğru düzenlediği akınlarda Celayirî hükümdarı Ahmet (1382-1410) ve Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf (1389-1420), Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid'e (1389-1402) sığınmışlardır. Bunun sonucunda Timur ve Bâyezid arasında 1402 yılında Ankara savaşı olmuş ve Osmanlı ağır yenilgiye uğramıştır. Bu savaşın ardından Timur 1403'de Anadolu'dan çekilmiştir. Timur'un 1405 yılında ölmesiyle oğlu Şahruh başa geçmiştir (1409-47).[151]

Timur İmparatorluğu boyunca; Uluğ Bey (1409-1449) Semerkant'ta, Baysungur (1397-1433) ve Hüseyin Baykara (1468-1506) Herat'ta, İskender (1393-1414), İbrahim (1415-1435) ve Abdullah Sultan (1436-1446) ise Şiraz'ın önemli sanat koruyucuları olmuştur.[152] Timur'un ölümüyle başa geçen oğlu Şahruh (1409-1447) Herat'ı başkent yapmıştır. Şahruh'un oğlu Gıyaseddin Baysungur Mirza (1397-1433) ise hayatı boyunca Herat'daki kültür ortamından ayrılmayıp, kurduğu kütüphanede sanat hayatına devam etmiştir.

Timurlu devri tezhip sanatında; 1393'de Bağdat'ın alınmasıyla, Bağdat ve Tebriz atölyelerinin *Celayir Üslûbu*, Timur'un Bağdat'daki bütün sanatkârları Semerkant'a nakletmesiyle gelmiştir. Ayrıca 1393'de Şiraz ve çevresini topraklarına katmalarıyla birlikte eski Muzafferiler'in izlerini taşıyan ve yeni Timur etkisinin girdiği *Şiraz Üslûbunun*, 1420'de Karakoyunlulardan Tebriz'in alınmasıyla buradaki atölyelerin

[150] Zeren Tanındı, "Kur'an-ı Kerîm Nüshalarının Cildleri ve Tezhipleri", **1400. Yılında Kur'an-ı Kerîm-ı Kerim**, İstanbul, Antik A.Ş. Yayınları, 2010, s.100, 101.
[151] İsmail Aka, "Timurlular Devleti", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Cild: 9, İstanbul, 1988.
[152] Wilhelm Barthold, "Herat ve Herirûd Boyu", **Tarih Dergisi**, İÜ Edb. Fak. Yayınları, 1973, s.185.

R.10 TİEM. 2046 - 1406 tarihli
Dîvân-ı Sultan Ahmed, Celayirî Bağdat

R.11 Washington Freer Art of Gallery F.1932.30
www.asia.si.edu

etkisi ve 1436-1453 yılları arasında gelişen Şiraz ve Bağdat atölyelerinin oluşturduğu *Türkmen Üslûbunun* izleri görülmektedir.

Şahruh döneminde (1409-47); *Celayir Üslûbunun* izleri görülmektedir. Celayirî hükümdarı Şeyh Üveys döneminde (1356-74) Tebriz'de hazırlanan eserlerde görülen *naif* olarak adlandırılan üslûpta eserler verilmiştir. TSMK. B.282'de kayıtlı Külliyat-ı Hafız Ebru (R.12) bu üslûpta bezenmiştir.

Baysungur dönemi (1397-1434), Şahruh dönemi yazmalarına göre eb'adlarının küçüldüğü, tezhipli sayfalarının kompozisyon, motif, renk ve ritm beraberliği kazandığı görülür. Serbest dallar üzerinde rûmî motifleri daha dengeli yerleştirilirken, motif arası

boşluklara üç nokta ile derinlik verilmiştir. Hatâyî grubu motiflerin eb'adları küçülerek sadeleşmiştir. 1445 tarihli TSMK. H.781 numaralı Hamse-i Nizamî nüshası Baysungur'un ölümünden sonra Herat atölyelerinin tezhip sanatını göstermesi açısından önemlidir (R.13). Herat tezhiplerinde bedahşî lâciverdî renk hâkimiyetinden çıkarılarak altın ile orantılı kullanılmaya başlanmıştır. En çok tercih edilen üçüncü renk siyahtır.[153]

Hüseyin Baykara döneminde (1468-1506) ise; *Türkmen Üslûbunun* izleri görülmektedir. Karakoyunlu Cihanşah (ö.1467), Tebriz şehrini 1436'dan itibaren Timurlu Sultanı Şahruh'a (ö.1447) tabi bir vali olarak yönetmiştir. Karakoyunlular'ın Cihanşah ve oğlu Pir Budak (ö.1466) döneminde, kitap sanatları açısından ortaya koydukları en büyük başarı; yoğun Timurlu etkisine rağmen, belirli motif ve kalıpları olan *Türkmen Üslûbunu* oluşturabilmeleridir.[154] Doğu Anadolu ve Azerbaycan havalisinden İran'a inen; Herat, Şiraz ve Bağdat'a kadar geniş bir bölgeyi hâkimiyetleri altına alan Karakoyunlular'ın, Herat ve Şiraz gibi sanat atölyelerinde üslûp değişimine sebep olacakları muhakkaktır.[155] Bu dönem bezemesine örnek olarak; TSMK. HS.4'de bulunan Kur'an-ı Kerîm nüshası (R.14) ve TİEM. 1926'da kayıtlı Hüseyin Baykara Dîvânı (R.15) verilebilir. Hüseyin Baykara Dîvânı, muhteşem işçiliğinin yanı sıra ahenkli tasarımı ile *Timurî Devri Herat* bezemesinin seviyesini göstermektedir.[156]

XV. yüzyılın ortalarına doğru Güney İran'da Timurluların yerlerine önce Karakoyunlu Türkmenler (1351-1469), sonra Akkoyunlu Türkmenler (1340-1514) yerleşir.[157] Timur'un 1405 yılındaki ölümü ardından büyük bir kuvvet olarak ortaya

---

[153] Şehnaz Biçer Özcan, "Tezhip Sanatında İhtişamlı Bir Dönem Timur Devri Herat Üslûbu", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.283- 295.
[154] Sevay Okay Atılgan, "Şeyh Mahmud Pir Budakî'nin Çalışmaları Işığında Karakoyunlu Türkmenlerinin XV. yüzyıl Kitap Sanatlarına Katkıları", **6. Uluslararası Türk Kongresi**, Cild: 3, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2005, s.1114, 1118.
[155] Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 753 No.lu Nizamî Hamsesi Minyatürleri", **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı: 5, İstanbul, 1973, s.397.
[156] Şehnaz Biçer Özcan, **a.g.m.**, s.295-297.
[157] Zeren Tanındı, "Kur'an-ı Kerîm Nüshalarının Cildleri ve Tezhipleri", **1400. Yılında Kur'an-ı Kerîm-ı Kerim**, İstanbul, Antik A.Ş. Yayınları, 2010, s.102.

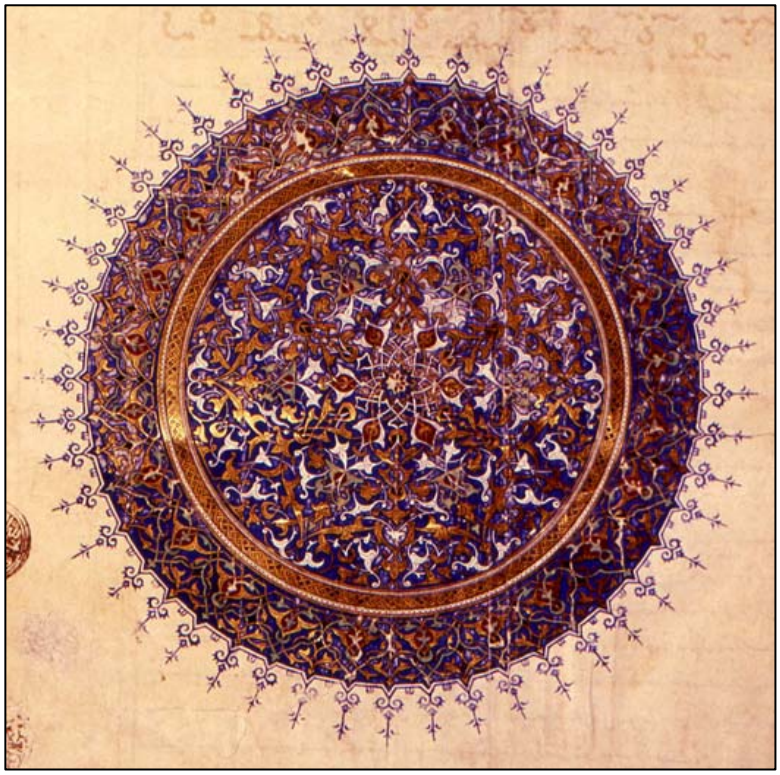

R.12 TSMK B.282 Külliyat-ı Hafız Ebru Şahruh Dönemi Herat

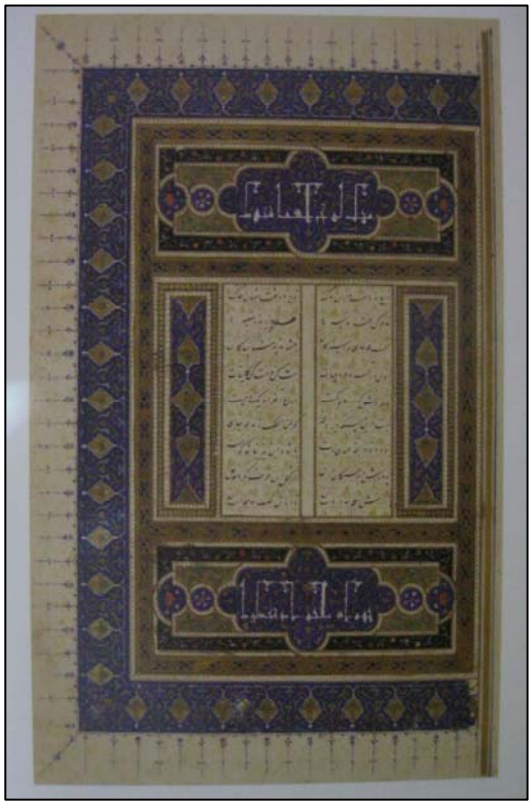

R.13 TSMK H.781 Hamse-i Nizamî

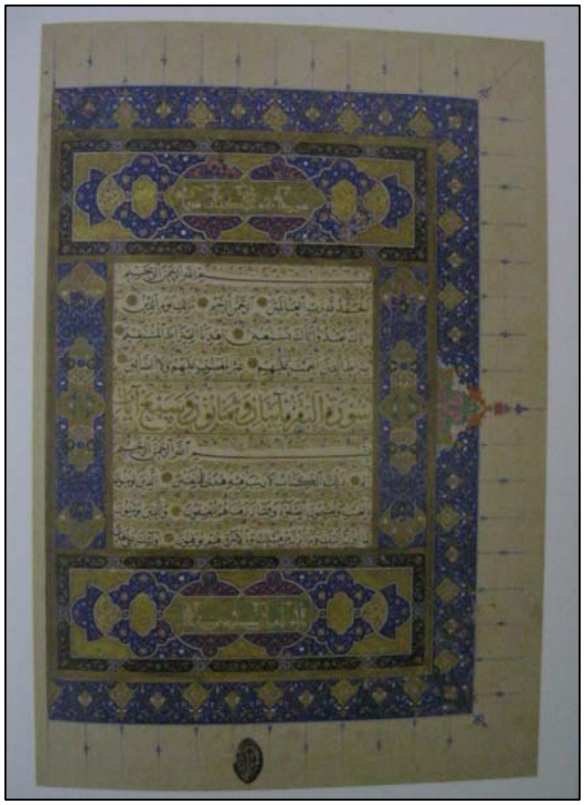

R.14 TSMK HS.4 Kur'an-ı Kerîm

çıkan Karakoyunlular (1351-1469), Cihanşah döneminde (1439-67), Horasan dışında nerdeyse bütün İran ve Irak'a hâkim olmuşlardır. 1440-70 yılları arasındaki otuz yıllık dönemde, İran bölgesindeki kitap sanatı faaliyetlerinin de başlıca belirleyicileri ve hâmileri olarak bulunmuşlardır. Karakoyunlu saray üslûbu Pir Budak'ın Şiraz (1452-58) ve Bağdat valiliği (1460-66) dönemlerine işaret eden 1455-65 yılları arasındaki on yıllık dönemde oluşturulmuştur.[158]

1452'de Şiraz'ın, Timurlular'dan Karakoyunlular'a geçişi nispeten sulh içinde olmuştur. Karakoyunlu şehzadesi Pir Budak, Şiraz atölyelerini faal durumda almış olamalıdır ki, 1440'lı yılların Şiraz üslûbu 1450'li ve 1460'lı yılların el yazmalarında da görülür. İbrahim Sultan bin Şahruh bin Timur'dan başlayarak Karakoyunlu Pir Budak bin Cihanşah bin Kara Yusuf (1453-65), Akkoyunlu Sultan Halil bin Uzun Hasan (1471-79), Akkoyunlu Yakub bin Uzun Hasan (1479-92) ve Akkoyunlu Rüstem Sultan dönemlerinde de devamlılığını gösterir.[159]

Karakoyunlu el yazması eserlerinde en fazla imzasına rastlanan Şeyh Mahmud adlı sanatkârın kaleme aldığı, 1461 tarihli TSMK. H.761'de kayıtlı Hamse-i Nizamî nüshası ve 1458 tarihli Şiraz'da istinsâh edilmiş TİEM. 1986'da kayıtlı Dîvân-ı Kasım (R.16), *Karakoyunlu Türkmen* üslûbunda bezenmiş eserlere örnektir.[160] Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan, 1467-69 yılları arasında yaptığı bir dizi zaferle Karakoyunlular'ı İran sahasında ortadan kaldırmıştır.[161]

Celayirlilerle aynı dönemde kurulmuş olan, Akkoyunlu Türkmenleri (1340-1514) Horasan'dan Azerbaycan'a gelmiş olup, XIV. yüzyılın sonlarında Erzincan, Harput,

---

[158] Sevay Okay Atılgan, "Şeyh Mahmud Pir Budakî'nin Çalışmaları Işığında Karakoyunlu Türkmenlerinin XV. yüzyıl Kitap Sanatlarına Katkıları", **6. Uluslararası Türk Kongresi**, Cild: 3, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2005, s.1113, 1114, 1118.

[159] Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.64, 67.

[160] Sevay Okay Atılgan, "Şeyh Mahmud Pir Budakî'nin Çalışmaları Işığında Karakoyunlu Türkmenlerinin XV. yüzyıl Kitap Sanatlarına Katkıları", **6. Uluslararası Türk Kongresi**, Cild: 3, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2005, s.1113-1116.

[161] John E. Woods, **Akkoyunlular**, Türkçesi: Sibel Özbudun, İstanbul, 1993, s.163.

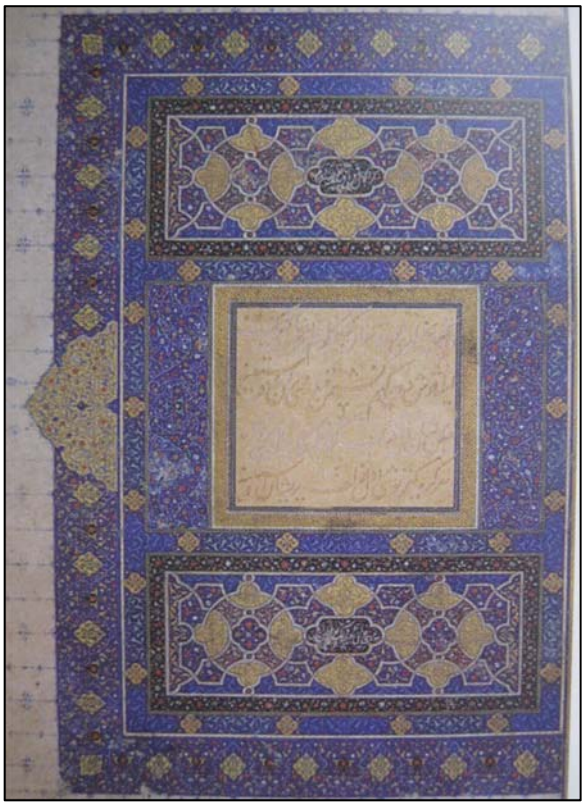

R.15 TİEM. 1926 Hüseyin Baykara Dîvânı
Timurî Devri Herat

Diyarbakır, arasında bulunmuşlardır.[162] 1469 yılında Karakoyunlular'ın Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a yenilmesiyle, toprakları Akkoyunlular'ın eline geçmiş, bunun sonucunda başkent Diyarbakır'dan Tebriz'e taşınmıştır.[163] Daha evvel bahsi geçtiği gibi, Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın (1457-78) iki oğlundan; Sultan Halil (1471-79) Şiraz'da, Sultan Yakup (1479-92) ise Tebriz'de kitap sanatının hâmileridir.

Sultan Halil (1471-79) ve Yakub'un (1479-92) döneminde müzehhipler tasarladıkları serlevha ve unvan sayfası tezhiplerinde, bedahşî lâciverdî zeminlerde açık pembe,

[162] İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1937, s.63.
[163] John E. Woods, **Akkoyunlular**, Türkçesi: Sibel Özbudun, İstanbul, 1993, s.176, 177.

çimen yeşili renginde hatâyî grubu çiçekler kullanmışlardır. TSMK. H.752'de kayıtlı Hamse-i Nizamî'nin serlevha, unvan sayfası tezhipleri de Akkoyunlu Türkmen müzehhipler tarafından tasarlanmıştır. 1475-1481 yılları arasında tasarlanan serlevha ve unvan sayfası bezemelerinde bedahşî lâciverdî zemine mavi, beyaz, eflatun hatâyî grubu çiçekler (149b-150a, 207b) veya bedahşî lâciverdî zemine eflatun-pembe, firuze, altın rûmî (25b-26a, 287b) temel bezeme öğeleridir. Serlevha bezemesinde XVI. yüzyılda özellikle Safevî dönemi Şiraz tezhiplerinde yaygın olarak görülecek mavi, kimisi fiyonk gibi bağlanmış Çin bulutları vardır. Yine bu döneme ait 1500 tarihli Şeyh Muhammed Fahreddin Ahmed el-Ensarî hattıyla Şiraz'da istinsâh edilen, TSMK. H.831'de kayıtlı Mihr-i Müşteri'nin (R.17) serlevha bezemesinde insan yüzleri görülmektedir. Bu bezeme anlayışı ileriki yıllarda Safevî dönemi tezhiplerinde de görülür.[164] Akkoyunlular dönemine ait 1480 yılı civarına tarihlenebilen, TİEM. 509 numarada kayıtlı bir Kur'an-ı Kerîm nüshası bulunmaktadır. Özgün deri cildinin dış kabı rûmîlerle bezeli, kabın içi ise müşebbek deriden şemseli ve köşebendlidir (R.18).[165]

Şiraz'da Sultan Halil'in valiliği (1471-79) döneminde birtakım üslûp birliği gösteren el yazması kitaplar hazırlanmıştır. Akkoyunlu yazmalarındaki gibi parlak renkler yerine, pastel renkler ve tonlarından oluşan bir renk paleti kullanılan üslûp, farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bu yazmaların tarihleri 1470'li ve 1480'li yıllar arasına tekabül eder. 1480'li yılların sonu, 1490'lı yıllara ya da XVI. yüzyıl başına tarihlenemez. 1490'lı yıllara ait ve hazırlandığı yerin Şiraz olduğu açıkça belirtilen el yazmaları Akkoyunlu (ticari)* üslûbundadır (SK. Hâlet Efendi 376).[166]

---

[164] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.259, 260.
[165] Zeren Tanındı, **a.g.m.**,2010, s.102, 103.
* Bu nitelendirmeyi ilk kez Basil Robinson, 1967'de yayınladığı Persian Miniature Painting from Collections in the British Isles kitabında kullanmıştır. Robinson'u bu sonuca ulaştıran nedenlerin başında; 1440 ile 1600 arasında Şiraz'da üretilen el yazmalarının sayısının, aynı dönem boyunca İran'ın geri kalan kesimlerinin tümünde üretilen toplam resimli el yazmalarının bir buçuk misline varacak kadar çok olması gelmektedir.- Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006,
[166] Lale Uluç, **a.g.e.**, s.27, 63-66.

R.16 TİEM. 1986 1458 tarihli Dîvân-ı Kasım *Karakoyunlu Türkmen* Şiraz

R.17 TSMK. H.831 1500 tarihli Mihr-i Müşteri *Akkoyunlu Türkmen* Şiraz

Akkoyunlu Türkmen üslûbunda tekrarlardan meydana gelen kompozisyon düzeni, renklerle zenginleştirilmiştir.

Safevî hükümdarı Şah İsmail'in 1501 yılında Tebriz'de şahlık makamına oturmasının ardından Akkoyunlu topraklarına saldırmasıyla, Akkoyunlu devleti çöküş sürecine girmiş, Yavuz Sultan Selimin (1512-20) Çaldıran seferine de katılan son Akkoyunlu Sultanı Murad'ın 1514'deki ölümüyle de tarih sahnesinden silinmiştir.[167]

[167] Faruk Sümer, "Akkoyunlular", **TDV İslam Ansikolpedisi**, Cild: 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.273.

XV. yüzyıl Osmanlı sahasında ise; tezhip örneklerinin tarihi bilinen ilk örneği, Bursa İK. Orhan 1196'da kayıtlı olan, Ahmed-i Daî'nin kendi hattıyla 1413-14 yılında istinsâh ettiği Dîvân'ının ilk iki sayfasında görülür. Burada küçük oval şemse ve dar başlıkta mavi ve siyah zemine altın rûmîlerle sade bir tasarım yapılmıştır. Ayrıca TSMK. R.1726'da bulunan ve Sultan II. Murad'a (1421-51) hediye edilen müzik ile ilgili bir kitabın zengin tasarımlı tezhibi dikkat çekicidir.[168] Temellük kaydının da yer aldığı çift sayfa zahriye bezemesinde *naif* üslûp denilen tarzın izleri görülmektedir.

Fatih Devri tezhibinde (1451-1481), motif, desen ve renk bakımından; *naif* olarak adlandırılan üslûbun, *Timuri Devri Herat* üslûbunun ve Fatih Devri dendiğinde akla ilk gelen *Babanakkaş* üslûbunun izleri görülür.

Fatih Sultan Mehmed'in 1473 yılında Akkoyunlular'a karşı Otlukbeli zaferini kazandıktan sonra, İran ve Azerbaycan'dan âlim, sanatkâr ve zanaatkârları İstanbul'a getirdiği bilinmektedir.[169] Pek çok Akkoyunlu yazma eserinin de Osmanlılar'ın eline geçtiği sanılmaktadır.[170] Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed'in Osmanlı'ya sığınması ve Fatih Sultan Mehmed'in kızıyla evlenmesi bu açıdan önemlidir.[171] Zira Uğurlu Mehmed Akkoyunlular'ın kitap sanatı merkezi olan Şiraz ve İsfahan'da valilik yapmıştır.[172]

Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı Sarayı'nda kurduğu nakkaşhanenin başına Özbek asıllı Babanakkaş'ı getirdiği bilinmektedir. Devrin tezhip özelliği kobalt mavisi zemin rengidir. Zahriye sayfalarında mekik şekli, zeminde üç nokta, beyaz renkte iplik ve rûmî motifleri, motiflerdeki boyut hissi veren dönüşler dönemin üslûbunu belirleyen unsurlardır.

---

[168] Zeren Tanındı, "Kitap ve Tezhibi", **Osmanlı Uygarlığı**, Cild: 2, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.872.
[169] Ali Haydar Bayat, "Osmanlı El Sanatlarının Gelişmesinde Ehl-i Hiref'in Rolü ve Kimliği", **El Sanatları Dergisi**, Sayı: 1, Konya, 1997, s.55.
[170] Necip Aygün, Adil Şen, **Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2003, s.31.
[171] İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1937, s.68.
[172] Banu Mahir, **Osmanlı Minyatür Sanatı**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005, s.47.

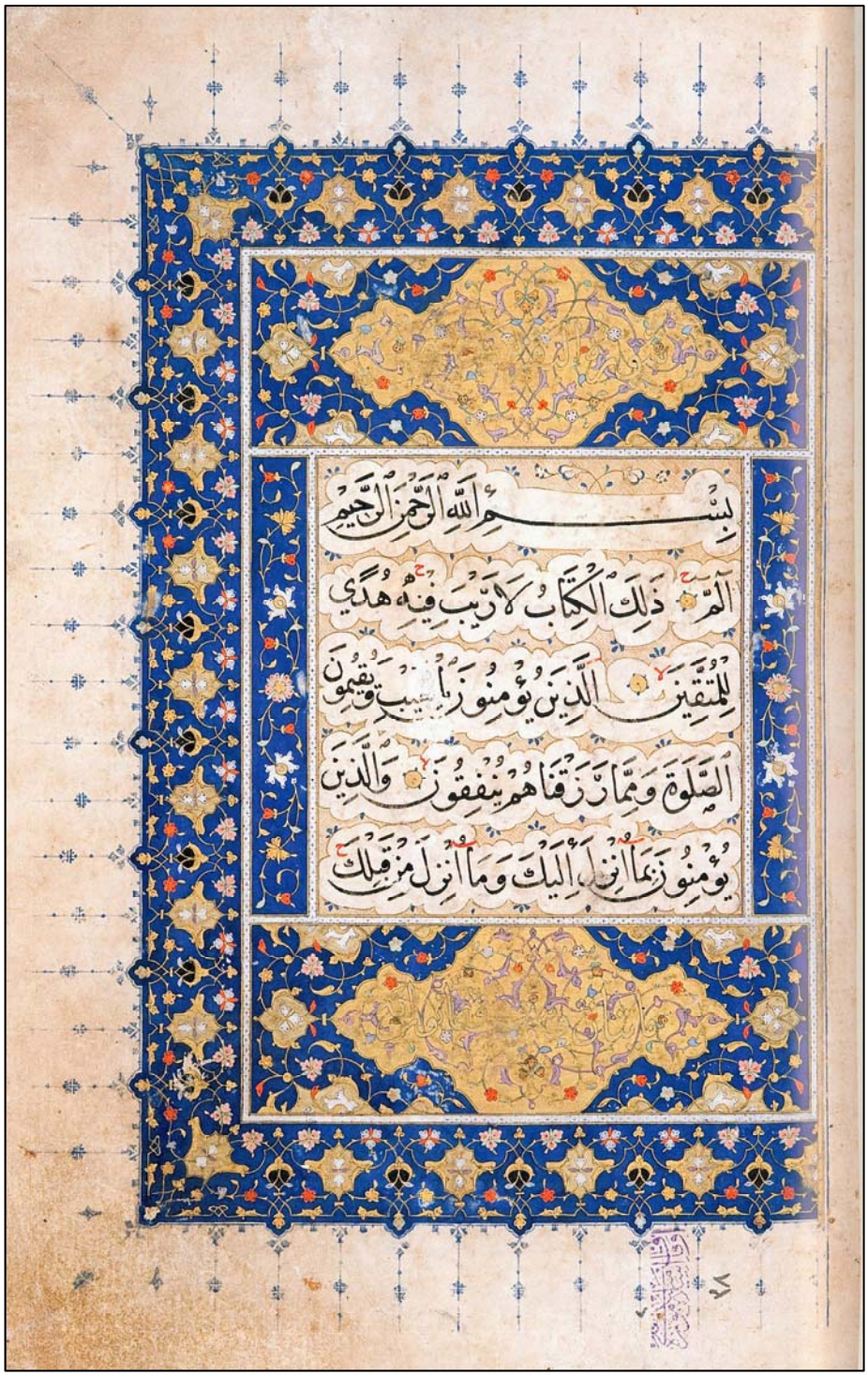

R.18 TİEM. 509 1480 tarihli Kur'an-ı Kerîm *Akkoyunlu Türkmen* Şiraz

Fatih Devri tezhibine göre daha gelişmiş bir bezeme anlayışı görülen II. Bâyezid Devrine (1481-1512) gelince, bu dönemde Hamse-i Nizamî'ye nazire olarak yeni hamseler meydana getirilmiştir. Bu hamseleri meydana getiren şairler ve Mesnevîleri şunlardır; Hamdullah Hamdi'nin (ö.1508) Yusuf ile Züleyha, Leylâ ile Mecnûn, Tuffetü'l Uşak, Kıyafetnâme ve Ahmediye Mesnevîsi, Ahmed-i Rıdvan'ın (ö…) İskendernâme, Leylâ ile Mecnûn, Hüsrev u Şirin, Rıdâniye Mahzenü'l-Esnâr ve Heft Peyker Mesnevîsi, Bihişti Ahmed Sinan'ın (ö.1511) Vamık u Azra, Yusuf ile Züleyha, Hüsn-ü Nigâr, Süheyl-ü Nev-Bâhar ve Leylâ ile Mecnûn Mesnevîleridir.[173]

Bu dönem bezemesinde; *Türkmen Üslûbunun* (TSMK. EH.71-2a), *Timurî Devri Herat* üslûbunun, *naif* ismiyle adlandırılan üslûbun ve *Babanakkaş* üslûbunun gelişimi gözlenebilmektedir.

Türkmen üslûbu ile yapılan eserlerin en belirgin özelliği çok güçlü bir desen ve motif anlayışına sahip olması ve seçilen renklerdeki sadelik ile yakaladığı ahenktir. Motiflerde; mevcut renklerin içerisine bol miktarda beyaz katılarak aynı ışık değerinde renklerin elde edilmesi ile meydana getirilen çok renkle az renk etkisi ve zeminlerde bunun aksi etkinin kullanılması başarılı bir uygulamadır.

Timurî Devri Herat üslûbunun etkisinde kalan eserlerde; küçük pafta zeminlerinde siyah ve mavi, daha geniş yüzeylerde ise kırmızısı daha fazla olan lâciverd kullanılmıştır.

Naif adı verilen üslûpta yapılan eserler; Timurî saraylarında yapılanlardan daha az renkli olup, sadece kâğıt üzerine serbest fırça hareketleriyle uygulanmıştır[174] Şeyh Hamdullah'ın (ö.1520) 1495 tarihli TSMK. EH.72 ve 1499 tarihli TSMK. EH.71(R.19) Mushafları renk anlayışı ve tasarım düzeyinde *Akkoyunlu Türkmen* etkisini yansıtırlar.[175]

---

[173] Haluk İpekten, **Dîvân Edebîyatında Edebî Muhitler**, İstanbul, MEB Yayınları, 1996, s.48.
[174] Gülnihal Küpeli, **II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı**, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul, MÜ.. Sosyal Bilimler Ens., 2007, s.29.
[175] Banu Mahir, "II. Bâyezid Dönemi Nakkaşhanesinin Osmanlı Tezhip Sanatına Katkıları", **Türkiyemiz Dergisi**, Sayı: 60, 1990, s.6.

R.19 TSMK. EH.71 II. Bâyezid Dönemi - *Akkoyunlu Türkmen* Üslûbunda Şeyh Hamdullah Mushafı

XVI. yüzyıl İran sahasında ise Akkoyunlu şehzadesi Sultan Halil bin Uzun Hasan'ın Şiraz valiliği yaptığı 1470'li yıllarda oluşan kitap sanatı özellikleri XVI. yüzyıl başında saltanatın Akkoyunlular'dan Safevîler'e geçişinin arifesinde Safevî başkenti Tebriz'de karşımıza çıkan kitap sanatı üslûplarının temelini teşkil eder. Ancak 1510'da Şah İsmail'in Herat'ı zaptetmesiyle, Sultan Halil-Akkoyunlu himayesinde Şiraz'da üretilen el yazmalarından gelen üslûpla, Timurî sultanı Hüseyin Mirza'nın sarayından gelen yazmaların üslûbu birlikte kullanılmış, Şah Tahmasp dönemi üslûbunu ortaya çıkarmışlardır.[176] 1514'deki Çaldıran zaferinden sonra son Timurlu sultanı Bediüzzaman Mirza ve himayesindeki sanatkârlar Yavuz Sultan Selim'e (1512-1520) sığınmış, ayrıca Tebriz'deki bazı sanatkârlar da onlarla birlikte İstanbul'a gönderilmiştir.[177]

XVI. yüzyılda, Safevî saray üslûbu ilk başkent olan Tebriz'de (1501-48) oluşmuş (R.20,25), (1548-98) arası Kazvin'de (R.22) ve 1598'den sonra da İsfahan'da gelişmeye devam etmiştir. Ancak kimi sanatkârların İran şahlarıyla birlikte yer değiştirmesinden dolayı, birbirinden ayırmada güçlük çekilmektedir.[178] Buraların dışında Herat, Horasan bölgesinde Meşhed, Sebzevar, Tun, Asterabad, Baherz kitap sanatının sultanî özellikte hazırlandığı yerler olmuştur (R.21-24).[179] Safevî şahı Tahmasp bin İsmail'in adına hazırlanan Firdevsî Şahnamesi, Safevî saray üslûbunun en muhteşem örneğidir. Tebriz üslûbuyla, 1539-43 tarihli Şah Mahmud Nişapurî hattıyla, bir de Nizamî Hamsesi mevcuttur. (BL. Or.2265).

---

[176] Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.57, 67.
[177] Filiz Çağman, "Osmanlı Sanatı", **Anadolu Medeniyetleri III. Selçuklu/Osmanlı, İstanbul**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Avrupa Konseyi 18. Sanat Serisi, 1983, s.101.
[178] Lale Uluç,**a.g.e.**,s.21, 68.
[179] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.265.

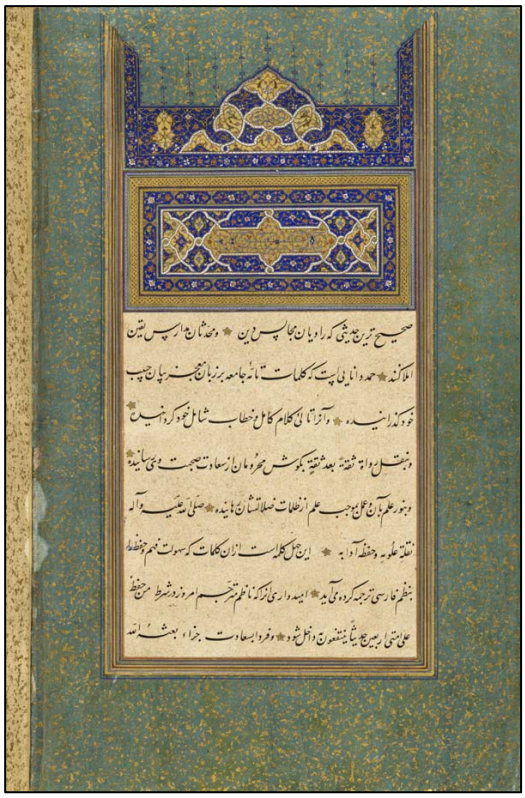

R.20 Safevî Devri Tebriz
Hat Albümü – Şah Mahmud Nişaburî
Washington Freer Gallery of Art 1937.35

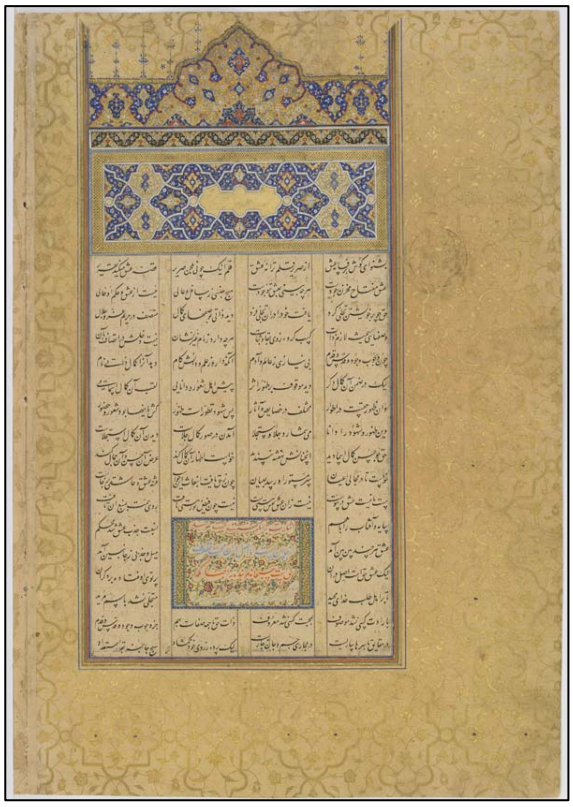

R.21 Safevî Devri Meşhed A. Cami-Heft Evreng
Washington Freer Gallery of Art F.1946.12.47

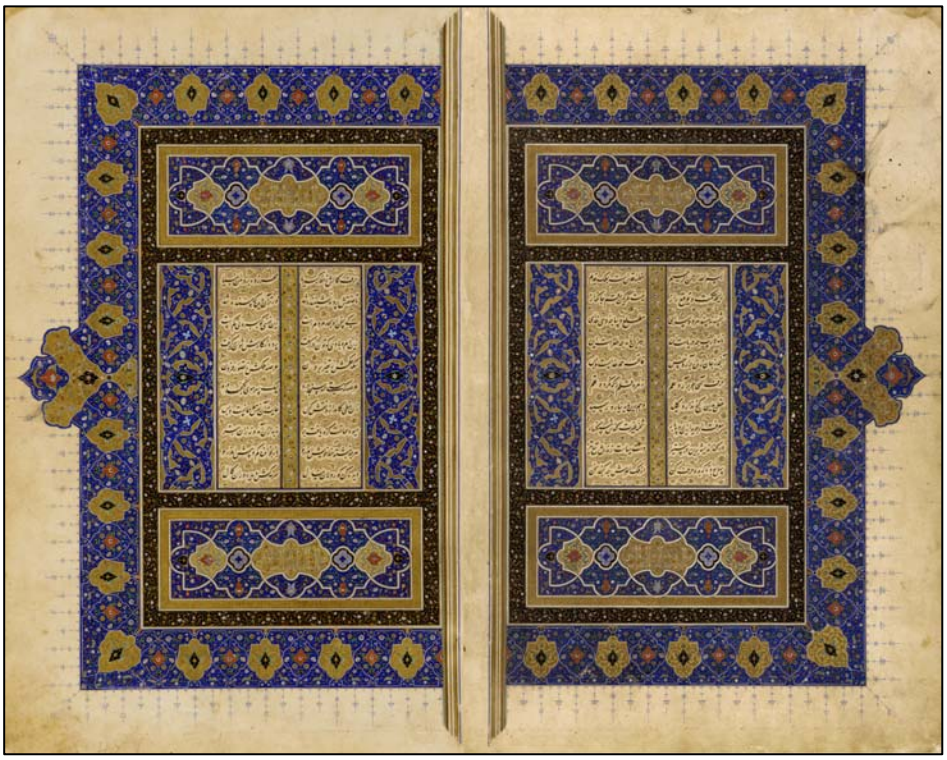

R.22 Safevî Devri Kazvin Washington Freer Gallery of Art S.1986.72
www.asia.si.edu

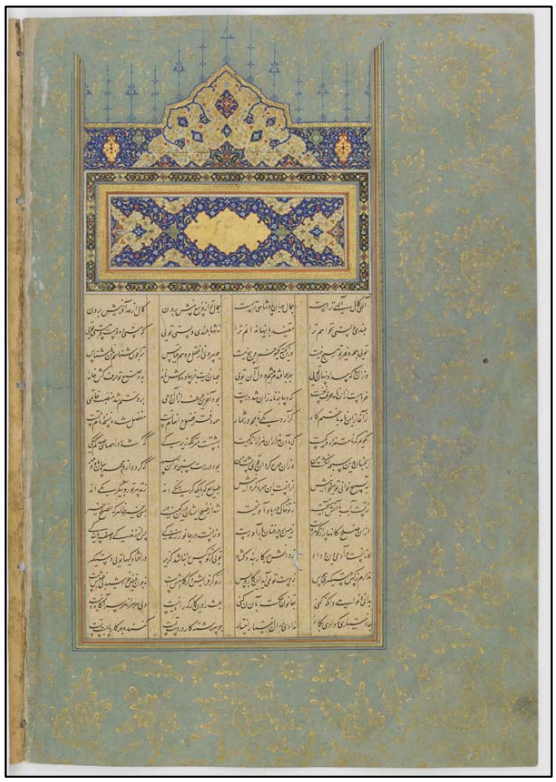

R.23 Safevî Devri Meşhed A. Cami-Heft Evreng
Washington Freer Gallery of Art F.1946.12.273

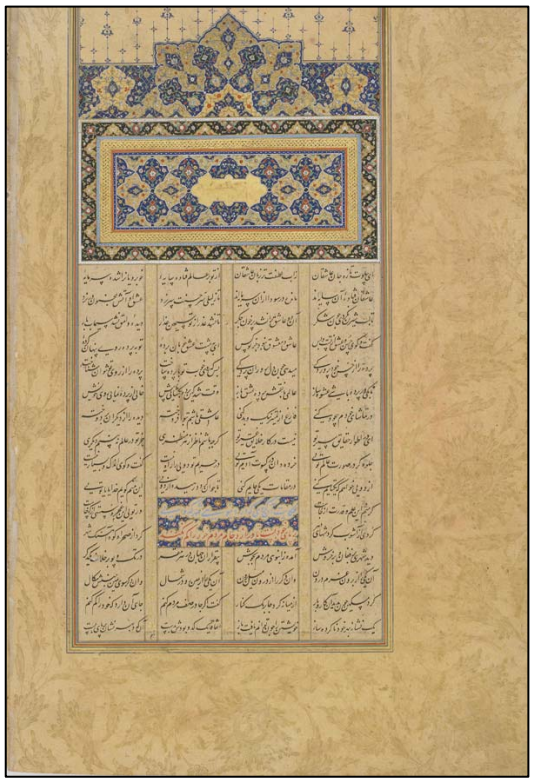

R.24 Safevî Devri Meşhed A. Câmî-Heft Evreng
Washington Freer Gallery of Art F.1946.12.182

R.25 TİEM.
Kur'an-ı Kerîm
Safevî Devri Tebriz
Bezemeden Ayrıntı

Şiraz, Timur tarafından fethedildiği 1393 yılına kadar Salgurî (1148-1282), İlhanlı (1282-1325), İncü (1325-1353) ve Muzafferî (1353-1393) hanedanlarının yönetiminde nispeten sakin ve güvenli bir dönem geçirmiştir. İskender Mirza'yı (ö.1414) takiben Şiraz valisi olan İbrahim Sultan bin Şahruh bin Timur (ö.1434) döneminde ise hazırlanan el yazmaları asla değersiz olmamakla birlikte kardeşi Baysungur için Herat'da hazırlananların yanında sönük kalmaktadır.[180]

Safevî dönemi Şiraz'ında; 1503-20 dönemi üslûbunun kökenleri Akkoyunlular'a dayanmaktadır. XVI. yüzyıl başlangıcında tümüyle tezhipli sayfaların büyük çoğunluğunun tasarımında geçmiş üç yüzyılda hazırlanan Mushaf bezemelerindeki sayfa düzeninden esinlenen bir tarz kullanılmıştır (R.26). 1497 tarihli Mun'imüddin el-Avhadî[*] hatlı, TİEM. 1980'de kayıtlı Külliyat-ı Dehlevî'nin (R.27) serlevhasında ilk defa görülen, sayfanın bütününe hâkim olan altın Çin bulutları 1520'li yılların Şiraz'ında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1515-20 civarında Ruzbihan Müzehhip, klasik tezhip tasarımının dikey ve yatay olan bölümlerini ortadan kaldırmış, sayfanın tamamında XV. yüzyılda ortaya çıkan salbekli, şemseli ve köşebendli kitap kablarının tasarımlarını benimsemiştir.[181]

XVI. yüzyılın ilk yarısı Herat'da hazırlanan, Sultan Muhammed Nur hattıyla 1524-25 yılında istinsâh edilen Hamse-i Nizamî nüshası bize bu dönemin bezemesine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. 1573 yılında Herat'ta istinsâh edilen Mushafların tezhipleri; çok ince dallar üzerinde sıralanan küçük çiçekler, siyah zemin üzerine hatâyî grubu motiflerden oluşan arasuları gibi yerleşik bir atölyenin özgün tasarımlarını sunar.[182]

---

[180] Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.27, 64.

[*] Bahsedilen sanatkâr, tez konusu içine dâhil edilen SK. Hâlet Efendi 376 numarada kayıtlı Hamse-i Nizamî'nin hattatı olarak geçmektedir.

[181] Lale Uluç, **a.g.e.**, s.21, 68, 93.

[182] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.268.

R.26 TSMK. H.784 1503 tarihli Hamse-i Nizamî Şiraz

R.27 TİEM. 1980 Mun'imüddin el-Avhadî hattı ile Külliyat-ı Dehlevî

XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başlarında Herat'da bezenen el yazması kitapların tezhipleri geometrik yapılı, küçük ölçekli dolayısıyla ince işçilik gerektiren eserlerdir.[183] 1573 yılında Herat'da istinsâh edilen Kur'an-ı Kerîm nüshalarının tezhipleri, hatâyî grubu motifler ve siyah zeminde bezeli arasularından oluşur.[184] Öyle ki, Herat tarzı siyah zeminli arasuyu üzerinde hatâyî grubu motiflerden oluşan bezeme anlayışı kendine özgüdür (R.28, 29).

1560 civarı Şirazında da; Ruzbihan Müzehhip imzasıyla TSMK. H.1500'de kayıtlı Şahname-i Firdevsî nüshasında; 15b'de yer alan başlık tezhibinde yüzler görülmektedir. Bunlar ancak daha üst düzey kalitede hazırlanmış bazı Şiraz yazmalarında görülen tasvirlerdir. Yaklaşık bu tarihlerde serlevha tezhiplerinde de farklı düzenlemeler görülür. Bunların arasında en kalıcı olanı kaydırılmış eksen üzerinde sıralanan madalyonların oluşturduğu görünümdür. Tahmasp dönemi saray yazmalarında kullanılan her türlü bezeme unsuru örnek alınarak, yazmalar gösterişli hale gelmiştir. Lâke tekniğiyle cildler yapılmıştır. (Cildler, Tebriz saray yazmalarıyla aynı estetiği paylaşırlar ama Şiraz kitap kablarının iç ve dış yüzleri lâke tekniğiyle bezeli de olsa, mutlaka deriden yapılmıştır.) Tüm yapraklar aherli ve zerefşanlıdır. Kitabın başındaki çift sayfa zahriye ve çift sayfa takdim minyatürlerinden sonra çift sayfa serlevha takip eder (R.30, 31). Hamse-i Nizamî gibi birden fazla Mesnevî içeren eserlerde ise her yeni Mesnevînin başlangıç sayfaları karşılıklı tezhiplenerek çift sayfa tasarımlarının sayısı yedi ya da sekize kadar çıkmıştır (R.32).

Bu tür sayfalarda yazılı olan alanlar beyne's-sütûr olarak bezenmiştir. Halkâr tekniğinde bezenmiş çok sayıda minyatür de dikkat çekmektedir. Genellikle pembe-mavi ya da pembe-altın olarak çalışılan geniş taç yapraklı hatâyî motifi 1560'lı yılardan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonraki yirmi yıl içinde giderek Şiraz tezhibinin vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir (R.32).

---

[183] Sheila R. Canby, James Allan, **Hunt for Paradise Court Arts of Safavid Iran 1501-76**, Milan, 2004, s.142.
[184] Zeren Tanındı, **a.g.m.**, s.268.

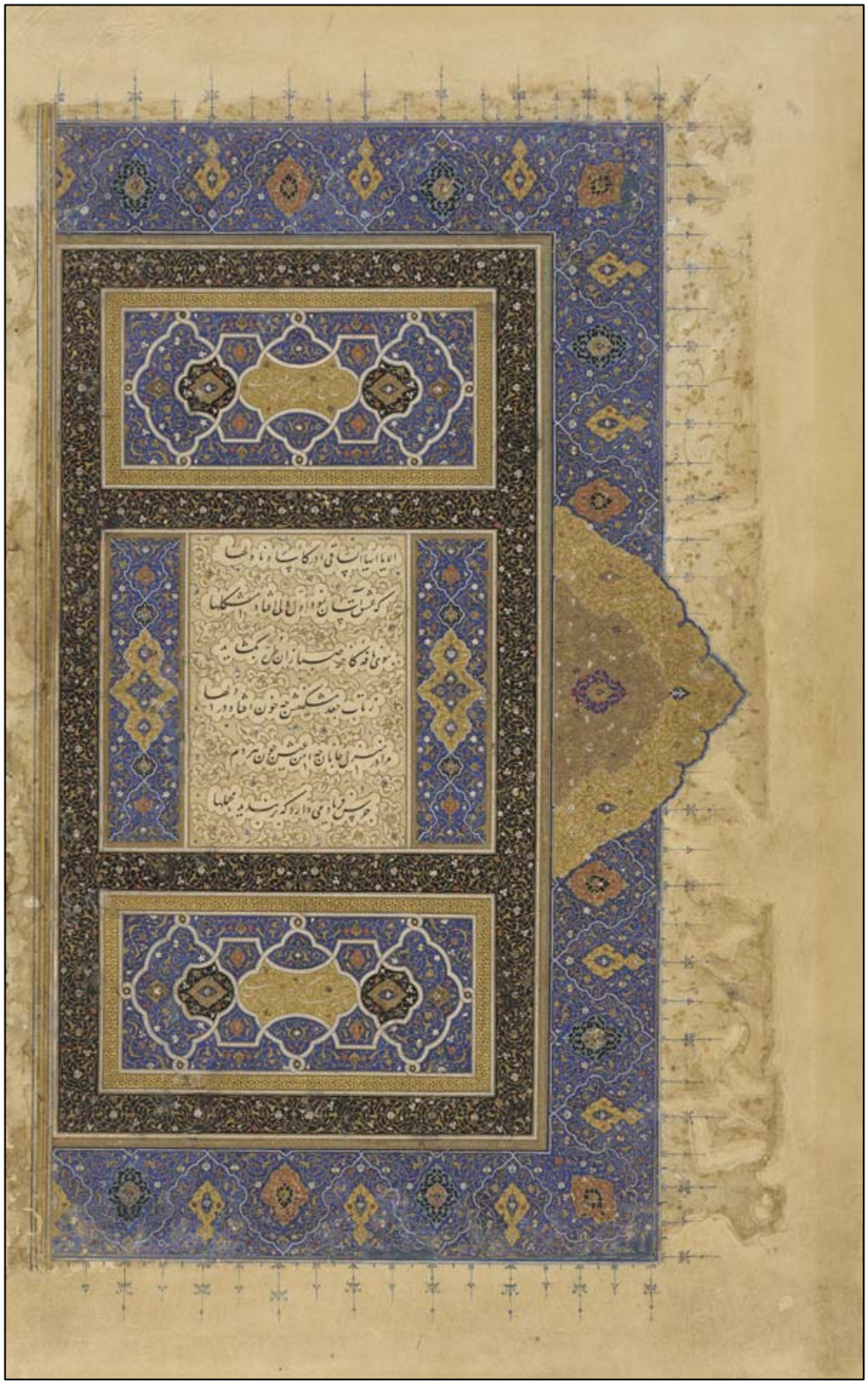

R.28 1523 tarihli Dîvân-ı Hafiz, Safevî Devri Herat
Arthur M. Sackler Gallery F.1932.46 www.si.edu

R.29 TİEM. Safevî Herat, Kur'an-ı Kerîm

Şiraz'da değerli malzeme kullanımının arttığı, 1580-1590 arası on yıllık süreç, gösterişli ve büyük boy el yazmalarının üretiminin doruğa ulaştığı seviyedir. 1584 tarihli NLR. Dorn 334 ve 1585 tarihli TSMK. R.1548'de kayıtlı bulunan Şahname-i Firdevsî ve PUMAA. NE P.33'de kayıtlı olan 1582-84 tarihli Hamse-i Nizamî nüshası bu dönem bezemesine ışık tutmaktadır. Hepsinde pastel tonların yanı sıra canlı renkte boyalar ile altın, gümüş, bedahşî lâciverdî gibi kıymetli malzemelerden elde edilen renkler kullanılmıştır. Yazmaların tüm sayfaları zerefşanlıdır. Karşılıklı çift sayfalarda serlevha bulunur ayrıca tezhiplenmesi mümkün olan her yerde tezhip yapılmıştır. Şiraz'da; Muhammed b. Taceddin Haydar Müzehhip Şirazî'nin sonsuz sayıda çeşitlilik yaratabileceği izlenimi uyandıran bir yeteneği vardır (TSMK. EH.48). Bu dönem tezhibinde kullanılan renkleri kullanmakla beraber bunlara; turkuaz mavisi, yeşil, pembe, turuncu, kahverengi ve sarının yeni tonlarını ilâve etmiştir. Kullandığı çift tahrir tekniğinde çiçekler, onun üslûbundaki tezhipler dışındaki Şiraz tezhiplerinde neredeyse hiç kullanılmamıştır.

1595 senesi civarında Şiraz el yazmalarının hızlı bir değişim sürecine girdiği; Altın, gümüş ve bedahşî lâciverdî gibi değerli malzemelerin kullanımının giderek azaldığı, önceki on yılda üretilen el yazmalarının belirleyici özelliği olan zerefşanlı sayfalar, bölüm başlarındaki tezhipli çift sayfalar, metin sütun aralarının tezhiplenip yazılı alanın beyne's-sütûr olarak bezenmesi ve sayfa kenarlarındaki halkâr tekniğinde bezemeler ortadan kalkar. Altın yerine sarı boya kullanılmaya başlanır. XVI. yüzyılın sonu 1580'li yıllarda üretilen kalitedeki lüks kitapların sonu olur. El yazmalarının eb'adları küçülür, lâke tekniğinde işlenmiş cildler görülmez, tezhipli alanların oranı müthiş derecede azalır, renkler solgunlaşır.[185]

XVI. yüzyıl Osmanlı sahasına dönersek; Safevî'lerde bu gelişmeler yaşanırken, 1514'deki zaferin ardından Yavuz Sultan Selim dönemi (1512-1520) kısa sürmesine rağmen, Herat'lı sanatkârların Osmanlı nakkaşhanesine kazandırılması gibi mühim bir

[185] Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.225-353, 429, 446.

R.30 TSMK. A.3559 1585 civarı Hamse-i Nizamî
Takdim Tasvirinden ayrıntı, vr.1b-2a

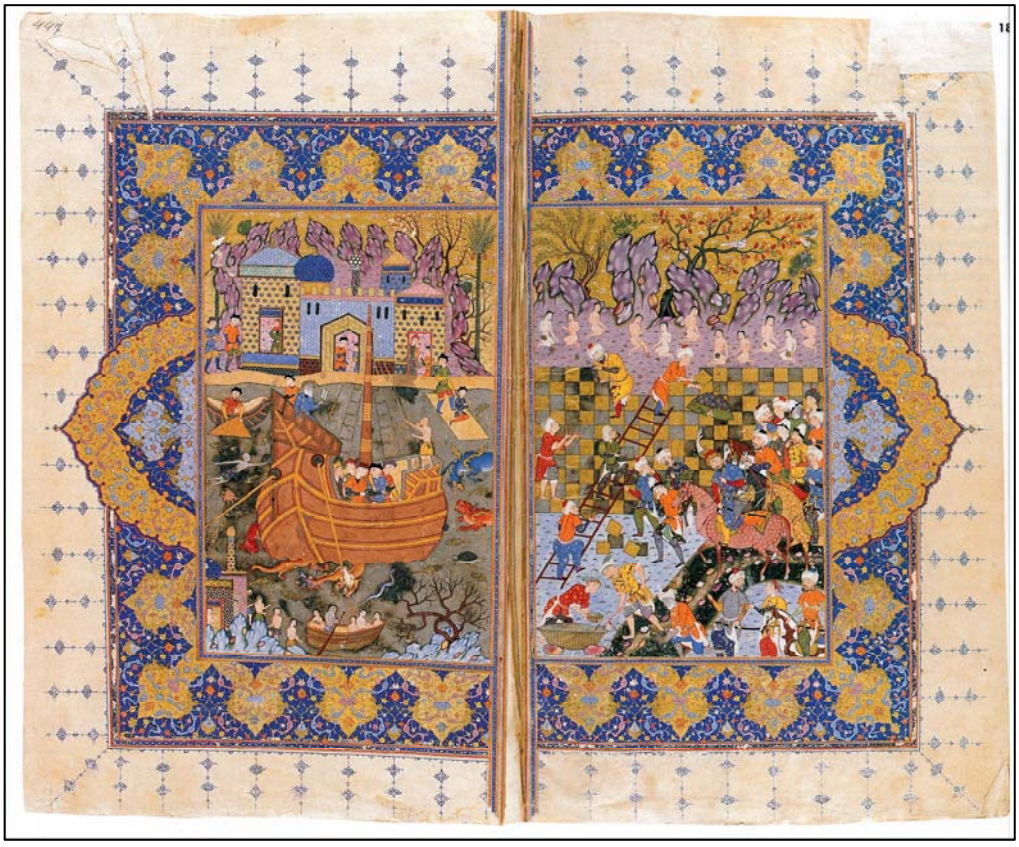

R.31 TSMK. A.3559 Bitiş Tasviri vr.446b-447a

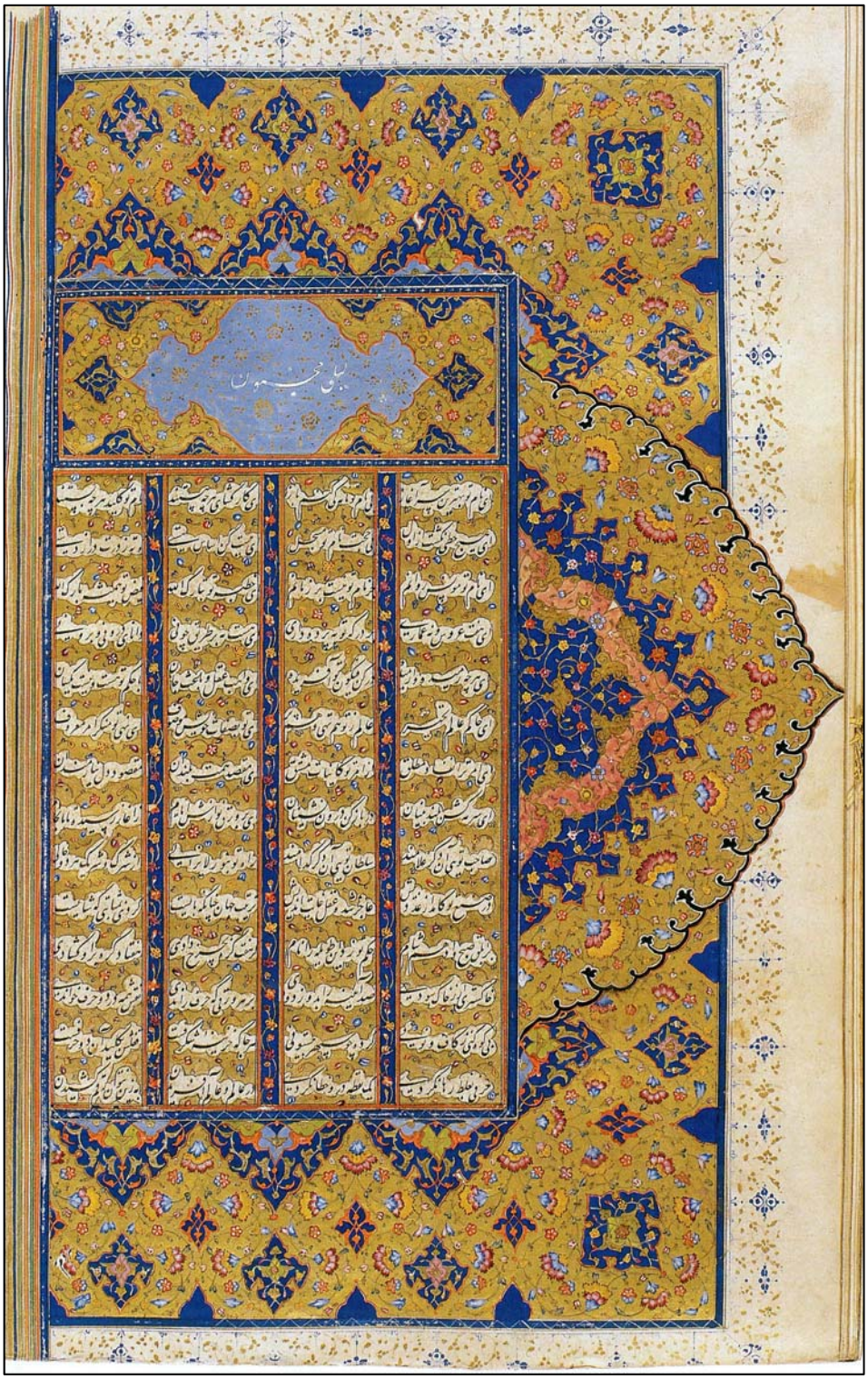

R.32 TSMK. H.750 Hamse-i Nizamî vr.129b-130a

vazifeyi üstlenmiştir.[186] Herat'lı sanatkârlar Osmanlı kitap sanatlarında görülen yeniliklerde önemli rol oynamışlardır. Sayfa kenarlarının halkârî tekniğinde bezenmesi en başta gelenlerdendir. Sultan II. Bâyezid devri tezhip özelliklerinin görüldüğü bu dönemde farklı olarak motiflere, çintamanî motifi eklenmiştir.[187]

Kanunî Sultan Süleyman Devrinde (1520-1556); bu sanatkârlar saray nakkaşhanesinde, Acem Nakkaşları Bölüğü'nü oluşturmuş; kendi zevk ve görüşlerini, burada buldukları sanatla harmanlayarak Osmanlı kitap sanatlarına uzun müddet hizmet etmişlerdir.[188] Şahkulu gibi birçok sanatkâr Osmanlı himayesine girmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın himayesinde saray sernakkaşı olan Şahkulu, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde, boyanmış renkli kâğıtlar üzerinde hareketli motif ve desen dünyasını ortaya çıkarttığı sazyolu üslûbunda (R.33) eserler vermiştir.[189]

Şahkulu'nun ölmesi üzerine XVI. yüzyıl ikinci yarısında saray sernakkaşı olarak öğrencisi Karamemi tayin edilmiştir. Karamemi'nin en büyük özelliği saray bahçelerindeki gül, lale, karanfil, sümbül, nergis, servi, menekşe, bâhardalı gibi yarı üslûplaştırılmış çiçeklerin önce yazma eserlerde, daha sonra da tüm Osmanlı bezemesinde kullanılmasının öncüsü olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman'ın "Muhibbî" mahlasıyla yazdığı dîvânı Karamemi tarafından bezenmiştir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yer alan nüshalar içinde en zengin olan, müstesna nüshası T.Y. 5467 (R.34) numarada kayıtlı olan 740 sayfalık yazma nüshadır.[190]

Kanunî Devri her alanda olduğu gibi tezhip sanatının da zirvede olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde zahriye bezemesindeki biçimler, dörtgen, altıgen, sekizgen, tasarımlar şeklinde olup, desenlerin işçiliği artmış, ara pervazlar çeşitlenmiş, tığların en güzel örnekleri oluşturulmuştur. Hatâyî grubu, rûmî ve bulut motifleri birbirleriyle

---

[186] Ahmet Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Müdürlüğü, 1989, s.9.
[187] Çiçek Derman, **Tezhip Sanatı Tarihi**, Yayımlanmamış Ders Notları, 2007.
[188] Çiçek Derman, "Osmanlıda Klasik Dönem", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.343.
[189] Gülnur Duran, **Tezhip Tasarımı**, Yayımlanmamış Ders Notları, İstanbul, 2007.
[190] Çiçek Derman, **Tezhip Sanatı Tarihi**, Yayımlanmamış Ders Notları, 2007.

uyum içinde kullanılmışlardır. Zer-ender-zer tekniğinin en güzel örnekleri verilmiştir.[191] Limonküfü, bedahşî lâciverdî ve domates kırmızısı Osmanlı'ya has renklerin başında gelir. Bu çağın eserlerinde diğer motiflerle birlikte bilhassa yekberk motifinin ve çintâmânî ile pîçîde (sarılma) rûmî motiflerinin zengin kullanım alanı bulduğu görülür. TSMK. EH. 58'deki Kur'an-ı Kerîm, TSMK. EH.2851'de Kırk Hadis tercümesi, TSMK. 2107'de kayıtlı Sultan III. Murad (1574-1595) Dîvânı gibi eserler bu devrin bezemelerinin ulaştığı noktayı gözler önüne serer.[192]

XVII. yüzyılın ortalarına doğru Safevî dönemi kitap sanatında farklı kentlerde sürdürülen etkinlik zenginliğini kaybederse de XVII. yüzyılda İsfahan, Herat ve XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Tahran, İsfahan ve Şiraz kitap sanatı örneklerinin hazırlandığı yerler olur (R.35).[193]

XVII. yüzyıl Osmanlı'da tezhip sanatı açısından yenilik göstermeyen bir dönemdir. Özellikle bu asrın ilk yarısı geçmiş yüzyılın kuvvetli tesiri altındadır. Motifler ve desen anlayışı klasik dönemin devamı niteliğindedir.[194]

Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi ve sosyal alandaki gerileme nakkaşhaneye de yansımış, işçilik de bozulmaya başlamış, renkler parlak ve canlı görünüşünü kaybetmiştir.[195] Bu dönemde ucu küt iğne ile kâğıdı delmeden üç nokta şeklinde yapılan iğne perdahtı adı verilen parlatma şekli de sevilerek kullanılmıştır.[196]

---

[191] Gülnur Duran, **Süleymaniye Kütüphanesindeki Türk Mushaflarında 16.yüzyıl Serlevha Tezhipleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, MÜ.. Sosyal Bilimler Ens., 1990, s.14.
[192] Çiçek Derman, "Osmanlıda Klasik Dönem", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.334 -358.
[193] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.274.
[194] Çiçek Derman, "Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı", Osmanlı, Cild: 11, Ankara, 1999, s.113.
[195] Filiz Çağman, "Osmanlı Sanatı", **Anadolu Medeniyetleri III. Selçuklu/Osmanlı**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, s.103.
[196] Çiçek Derman, "Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı", **Osmanlı**, Cild: 11, Ankara, 1999, s.114.

R.33 1570-80 Osmanlı, Sazyolu üslûbunda desenden ayrıntı, Louvre Museum MAO 1204

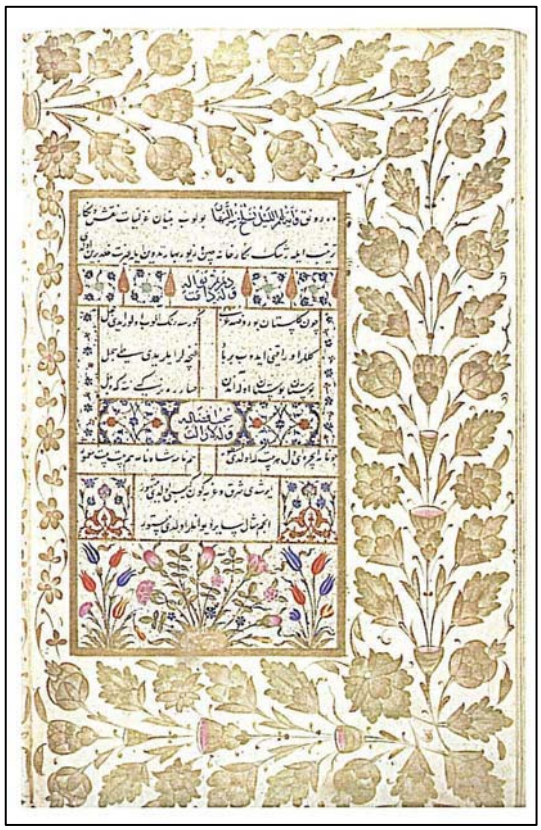

R.34 İÜK. 5467 Karamemi - Muhibbî Dîvânı Hâtime sayfası 367a

XVIII. yüzyılda III. Ahmed zamanında ise; Fransız Rokoko sanatı 1721'den sonra Osmanlı sanatlarını etkisi altına almıştır.[197] Bu yüzyılın en önemli sanatkârı Yusuf-ı Mısrî'nin talebesi olan Ali Üsküdârî'dir. Müzehhip, çiçek ressamı ve lâke üstadı olan bu sanatkâr, batı üslûbunu klasik Osmanlı üslûbu içinde eriterek kullanmıştır.[198] Bu yüzyılın Türk Rokoko'su olarak bilinen üslûp, XIX. yüzyılın sonuna kadar devam

[197] Çiçek Derman, **Tezhip Sanatı Tarihi**, Yayımlanmamış Ders Notları, 2007.
[198] Gülnur Duran, "18. Yüzyıl Müzehhip, Çiçek Ressamı ve Lâke Üstâdı Ali Üsküdâri", **Osmanlı**, Cild: 11, Ankara,1999, s.126.

etmiştir. Klasik biçimler tamamen terk edilerek, iri çiçekler, buketler, vazo, saksı veya sepet içinde buketler, kurdele ile bağlanmış çiçekler bolca kullanılmıştır.[199]

XX. yüzyıl başlarında Türkiye'de üstat müzehhipler, XVI. yüzyılın geleneğine bağlı kalarak çalışmışlardır.[200] Bu dönemin önemli sanatkârları; Bahaeddin Tokatlıoğlu, İsmail Hakkı Altunbezer, A. Süheyl Ünver, Feyzullah Dayıgil, Muhsin Demironat ve Rikkat Kunt'tur.

[199] Çiçek Derman, **Gelenekli Türk Desenleri**, Yayımlanmamış Ders Notları, İstanbul, 2008.
[200] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.275.

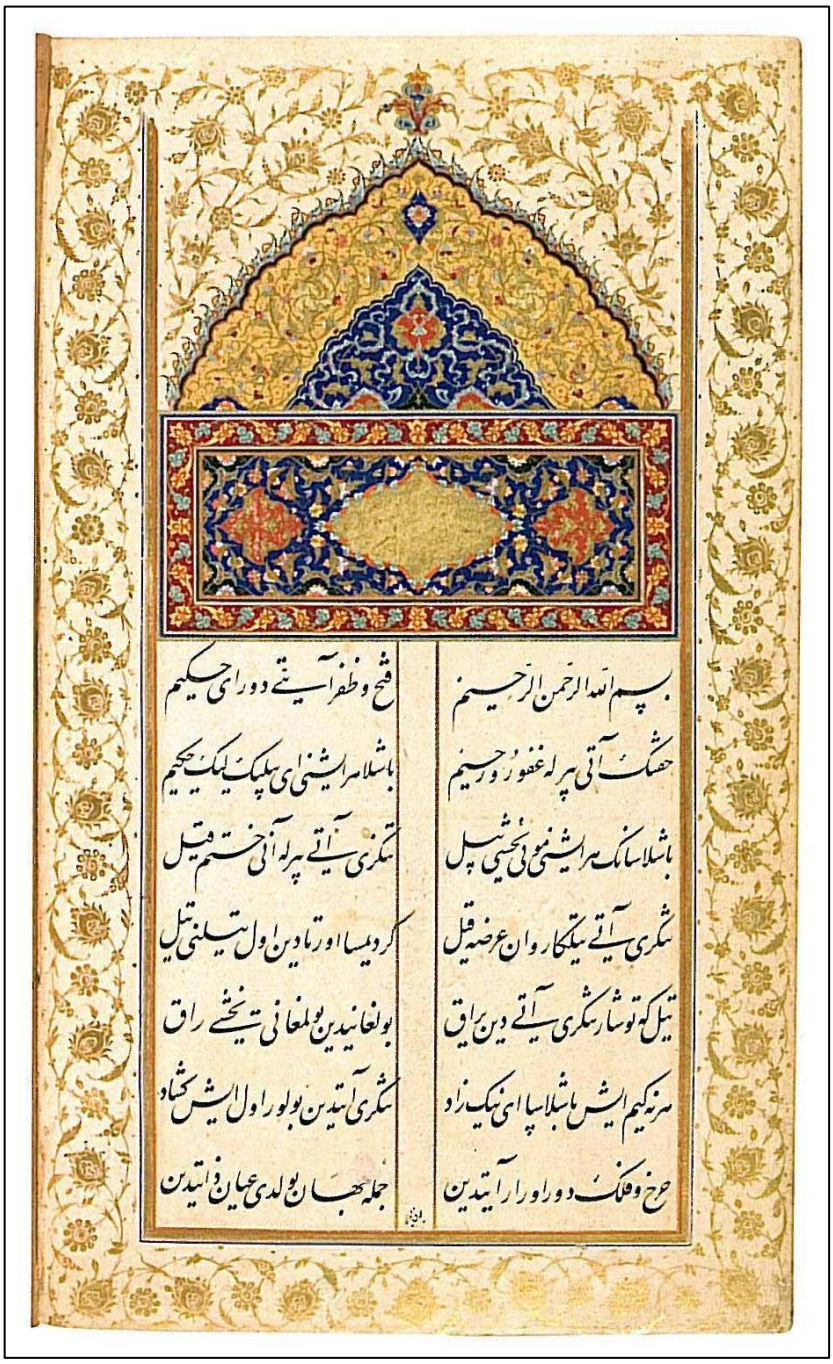

R.35 TSMK. EH.1641 Safevî İsfahan - Nizamî, Mahzenü'l-Esrâr

3. KATALOG: Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Hamse-i Nizamî Nüshaları

Katalog No. 1

Eserin Adı : Hamse-i Nizamî

Bulunduğu Yer **:** Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih

Envanter No **:** 3749

Müellifi **:** Nizamî Gencevî

İstinsâh Tarihi **:** 849/1445

Kitabın Eb'adı **:** 25.7 x 18 x 5 cm.

Varak Sayısı **:** 387

Dili **:** Farsça

Yazı Çeşidi **:** Ta'lîk

Satır Sayısı **:** 19

Sütun Sayısı **:** 4

Tezhipli Varaklar **:** 1a, 1b-2a, 32b, 33b, 120a,121b, 184b, 249b, 250b, 340a, 340b

Eserin Bulunduğu Koleksiyona Ait Genel Bilgi: Eserin bulunduğu koleksiyona ismini veren Fatih Kütüphanesi, Fatih Sultan Mehmed'in kendi adıyla anılan külliyede kurduğu kütüphanedir.[201] Kütüphane sonradan Sultan I. Mahmud (1703-1730) tarafından 1155/1742 yılında cami bitişiğinde yaptırılan kütüphaneye nakledilmiştir.[202]

Fatih Kütüphanesi Cumhuriyet döneminde de uzunca bir süre I. Mahmud'un yaptırdığı binada varlığını sürdürmüş, ancak 1956 yılında kütüphane binasında meydana gelen bazı çatlaklar dolayısıyla Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Burada korunan Fatih Kütüphanesi'nde 5219 yazma ve 319 basma eser bulunmaktadır. Yazma eserlerden 4399'u Arapça, 437'si Türkçe ve 383'ü Farsça, basma eserlerin ise 166'sı Arapça, 143'ü Türkçe, 10'u Farsça'dır.[203]

Eserin Genel Özellikleri: Zahriye, serlevha, unvan sayfaları ve hâtime sayfası olmak üzere on bir adet bezenmiş kısım bulunmaktadır. Samanî renkte âharlı kâğıt üzerine asıl metin kısmı is mürekkebiyle, Mesnevî başlıkları ve ara başlıklar zer mürekkebiyle yazılıp tahrirlenmiştir. Eserde, **Mahzenü'l-Esrâr** 1b-33a, **Hüsrev u Şirin** 33b-121a, **Leylâ u Mecnûn** 121b-184a, **Heft Peyker** 184b-250a, **Şerefnâme** 250b-340a, **İkbalnâme** 340b-387a'da yer almaktadır. Eserin 32b sayfasında; "*temmet el-kitâb bi-avni'l-melik'l-vehhâb ve'l-hamdü lillahi rabbil-âlemîn*"-"*bağışlayıcı Tanrı'nın yardımıyla kitap sona erdi. Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.*" (R.45), 120a'da; "*temme'l-kitâbû ve Rabbûna Mahmûd ve lehu'l-mekârimu ve'l- ulâ ve'l-cûd fî vakti'd-duhâ yevmi's-sebt râbi'şehri ramadan el-mübârek sene tıs'a ve erba'îne ve semân-mâye el-hicriyye en-nebeviyye el-mustafaviyye cizze li-kâtibihi ve li-kâilihi ve li-sâhibihi âmin*"-"*kitap sona erdi Rabbimiz övgüye layık olandır. Cömertlikler, yücelikler onundur. Peygamberin hicretinin **849**. yılının mübarek **ramazan** ayının **dördüncü** günü cumartesi sabahı yazıldı. Allahım onu yazanı, söyleyeni ve sahibini yücelt*" (R.47), 183a'da; "*der ruz-i duşenbe-âmed âhir ez lutf-i hodâ-yı ferd-i kâhir pânsed sâl u heft ber ser be'gzeşte zi hicret-i peygember*"-"*kahredici ve tek olan Tanrı'nın lütfuyla,*

[201] İsmail Erünsal, "Fatih Kütüphanesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:12, İstanbul, 1995, s. 250.
[202] Günay Kut, Nimet Bayraktar, **a.g.e.**, s.17.
[203] İsmail Erünsal, **a.g.m.**, s.250.

*pazartesi günü sona erdi. Peygamberin hicretinden **507** yıl geçmişti*" (R.63), 249b'de; "*temme'l-kitâbu bi-avni'llahi ve hüsni tevfîkihi ve sallallahu alâ nebiyyihi Muhammedin ve âlihi ecmain*"-"*kitap yüce Allah'ın yardımıyla sona erdi. Onun peygamberi Muhammed ve onun bütün ailesine Allah'ın salâtı olsun*" (R.50), 340a'da; "*temme'l kitâbu Şerefnâme-i İskenderî bi-avnillahi te âla ve'l-hamdü lillahi hakka hamdihi salavâtullahi alâ nebiyyihi Muhammedin ve âlihi ecmaîn*"-"*Şerefnâme-i İskenderî kitabı yüce Allah'ın yardımıyla sona erdi. Allah'a hakkıyla hamdolsun. Allah'ın salâtı onun peygamberi Muhammed ve bütün ailesine olsun*" (R.52), Hamsenin son sayfası 387a'da ise; "*Nizamî be-do âlem âvâze bâd be-nazmî çonîn nâm-ı ü tâze bâd ber ü bâd ferhonde çûn nâm-ı û zi âğâz-ı ü tâ be-encâm-ı û"-"Nizamî iki dünyada da meşhur olsun ünlü olsun böyle bir nazımla onun adı yenilensin başlangıcından sonuna kadar adı gibi kendisi de kutlu olsun*" yazmaktadır (R.64).

Mühürleri ve Vakfiyesi; Eserin 1a sayfasında Ayasofyada'ki yazmalarda da bulunan Sultan I. Mahmud (1703-1730) mührü ve Arapça, anlamı "*yüce Allah'a tevekkül eden Derviş Mustafa*" olan ibarenin yer aldığı mühür bulunmaktadır (R.42). Arapça vakfiyesinde; "*Kad vakafe hâzâl-kitâbe'l-mustatâb sultanuna'l-a'zam ve'l-hâkân el-ekrem es-sultan ibnu's-sultan es-sultan el-gazi Mahmud Han dâmet eyyâme şevketühü merfueten ilâ nihâyeti'z-zeman vekfen sahihen şeriyyen li-men tale'a ve efâde ve tealleme ve's-stefâde harrahu el-fakirü ileyhi kadir Derviş Mustafa müfti bi-evkâfi'l-Harameyn eş-Şerifeyn*"-"*Bu güzel kitabı yüce sultanımız ve büyük hakanımız sultan oğlu sultan Sultan Gazi Mahmud Han vakfetti. Onun görkemli günleri ahirete kadar yüce bir şekilde devam etsin. Okuyan, faydalanan ve öğrenenler için sahih ve şeri olarak vakfedildi. Haremeyn Şerifeyn vakıflarında müftü olan **Derviş Mustafa**[*] yazdı*" yazmaktadır.

[*] Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin 2010 yılında çıkardığı **1400. Yılında Kur'an-ı Kerîm-ı Kerim** kataloğunda, TİEM. 378 numarada kayıtlı Kur'an-ı Kerîm-ı Kerim'in Fatih Kütüphanesinden geldiği yazılmıştır. Eserlerin üzerinde I. Mahmud tarafından Fatih Kütüphanesine vakfedildiğini belirten Arapça yazıyı ise, Evkaf İşleri Müfettişi olarak geçtiği belirtilen Derviş Mustafa'nın yazdığı belirtilmiştir. Ayrıca Fehmi Edhem Karatay **a.g.e.**'de (s.180) TSMK. R.436'da kayıtlı Mevlâna Mesnevîsinin 1586'da Derviş Mustafa eliyle istinsâh edildiğini belirtmiştir.

Eserin Bezeme Özellikleri

Kitap Kabı: Eserin kabı kahverengi deriden ve mıkleblidir. Kabın bezemesinde; şemse ve köşebendlerin içinde yer alan paftalar altın zencereklerden meydana gelmiştir. Etrafları, soğuk şemse usûlünde işlenmiş hatâyî grubu motiflerden müteşekkildir. Şemsenin ve köşebendlerin etrafı altın dendanlarla çevrilidir. Sertab üzerinde ise zencerek ve hatâyî grubu motiflerle bezenmiş paftalar yer almaktadır (R.39-41).

1a Zahriye Tezhibi: Bu sayfada eserde yer alan kitap isimlerinin bulunduğu zahriye bezemesi vardır. Dış kenarını münhanî motifinin kuşattığı 17 x 6.5 cm. eb'adındaki bezeme altı dilimli saha ve bunun altında ve üstünde damla biçimindeki uzantılarından meydana gelmektedir. Altın cedvelle çevrili kâğıt renginde bırakılmış altı adet daire şeklindeki sahalarda zer mürekkeple yazılmış Mesnevî başlıkları yer almaktadır. Bu dairelerin arasında kalan sahanın ortasında "*Fihrist-i Hamse-i Şeyh Nizamî*" yazmaktadır. Genel itibariyle lâciverd zeminli bezeme sahasında dairelerin dış kısımları altın dallar ve yapraklar üzerine sıralanmış renkli hatâyî grubu motiflerle bezelidir. Aynı bezeme şekli damla biçimindeki uzantılarda da uygulamıştır. Bezeme genelinde altın, beyaz ve kırmızı kullanılmıştır (R.42, Ç.1).

1b ve 2a Serlevha Tezhibi: Eserin Mehzenü'l-Esrâr Mesnevîsinin başladığı 1b-2a sayfaları serlevha düzeninde tasarlanmıştır. 18.5 x 11.5 cm. eb'adındaki bezeme sahası ve 6.7 x 5.6 cm. eb'adında iki sütundan meydana gelen metin sahası vardır. 7 satırlık yazı sahası beyne's-sütûr olup, sahanın her iki yanında 6.7 x 1.9 cm. eb'adında koltuklar vardır. ¼ simetrili desen zemini lâciverddir. Zemini kâğıt renginde damla biçimindeki kısım ve ona bağlı tepelik rûmî biçimindeki paftadan meydana gelmektedir. Paftanın zemini siyahtır. Üzerine beyaz rûmî motifleri işlenmiştir. Geride kalan sahalarda ise serbest fırça hareketleriyle altın dallar üzerine beyaz ve kırmızı hatâyî grubu motifler bezenmiştir.

Metin sahasının altında ve üstünde 4.3 x 10.3 cm. eb'adında yatay dikdörtgen sahalar bulunmaktadır. Bu sahalarda ¼ simetrili olarak hatâyî grubu motiflerinden oluşan desen uygulanmıştır. Altın iplikle çevrili kitabe biçimindeki paftalara zer mürekkeple; "*Ariflerin başkanı Şeyh Nizamî Gencevî'den kitab-ı Mahzenü'l-Esrâr*" anlamına gelen yazı yazılmıştır. Kâğıt zemini üzerinde altınla bezenmiş ½ simetrili rûmî deseni yer alır. Yazı sahasının her iki yanında lâciverd, beyaz ve siyah zeminli paftalar bulunmaktadır. Üzeri koltuk desenlerinde olduğu gibi altından sık dallar üzerine yerleştirilmiş hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir. Metin sahasının etrafı 3 mm.lik altın cedvel ile çevrelenmiştir. Bezeme sahasının dışındaki 1 cm.lik dış pervazda; lâciverd zemin üzerinde, rûmîlere bağlı ipliklerle ayrılmış paftalar ve bunların içinde altınla işlenmiş rûmîler yer alır. Pervazın her kenarının orta kısımında zemini kâğıt renginde bırakılmış damla biçimindeki uzantılar vardır. İçleri, kâğıt renginde bırakılmış tüm alanlar gibi aynı üslûpta bezenmiştir. Hatâyî grubu motiflerde genel olarak; yeşil, kırmızı, beyaz ve altın kullanılmıştır. Bezeme 0.6 cm. uzunluğunda lâciverd sade tığlarla son bulur (R.43, 44, Ç.2).

33b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Hüsrev u Şirin Mesnevîsinin başladığı 33b sayfası unvan sayfası düzeninde iki ana kısımdan meydana gelmektedir. 4 sütunlu metin sahası üzerinde yer alan kısım 4.9 x 10.4 cm. eb'adında olup, 0.3 cm.lik altın cedvelle çevrilidir. Merkezde yer alan yazı sahasında zer mürekkeple; "Kitab-ı Hüsrev u Şirin" yazmaktadır. Yazı sahasının zemini lâciverd olup, üzerine mavi ½ simetrili rûmî motifleri yerleştirilmiş, arada kalan boşluklara da beyaz üç nokta ilâve edilmiştir. Başlık sahasının etrafı kâğıt renginde bırakılmış bir paftayla çevrilip, üzerine ¼ simetrili altından sık dallar üzerine yerleştirilmiş hatâyî grubu motifler bezenmiştir. Genel olarak beyaz, kırmızı, yeşil ile altın kullanılmıştır. Diğer unvan sayfalarında da, eserde bütünlük oluşturacak şekilde aynı renkler tercih edilmiştir. Bu paftanın her iki ucunda yer alan siyah zeminli kısımlara, beyaz ve altın rûmîlerle bezeme yapılmıştır. Arada kalan lâciverd zemin ise ¼ simetrili hatâyî grubu motiflerinden oluşur. Bezeme sahası yeşil cedvelle çevrilidir.

Üstte yer alan ikinci kısım 1.1 x 11 cm. eb'adındadır. Lâciverd zemin üzerine beyaz ipliklerle paftalara ayrılmış, içleri altınla bezenmiş simetrili rûmî motiflerinden oluşmaktadır. Bezemenin orta kısmında yer alan kâğıt renginde bırakılmış damla biçimindeki uzantı, başlık sahasını çevreleyen paftayla aynı üslûptadır. Bezeme 0.5 cm.lik lâciverd tığlarla son bulur (R.46,54).

121b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinin başladığı 121b unvan sayfası düzenindedir. İki ana kısımdan meydana gelen bezemede yer alan 0.3 cm.lik altın cedvelle çevrili yatay dikdörtgen kısım 4.9 x 10.4 cm. eb'adındadır. Merkezde yer alan kitâbe biçimindeki başlık sahasında zer mürekkeple; "*Kitab-ı Leylâ u Mecnûn*" yazmaktadır. Yazı sahası kâğıt renginde bırakılmış, üzerinde altınla bezenmiş ½ simetrili rûmî desen mevcut olup boşluklar mavi üç nokta ile doldurulmuştur. Kâğıt rengiyle bırakılmış tüm zeminlerde mavi üç noktalar görülmektedir. Yazı sahasının dışındaki saha, lâciverd ve kâğıt renginde bırakılmış paftalara ayrılmıştır. Bu kısımda ¼ simetrili olarak altın dallar üzerinde yer alan kırmızı, yeşil, beyaz hatâyî grubu motifler yer alır. Bezeme sahası yeşil cedvelle çevrilidir.

Lâciverd zeminli 1.1 x 11 cm. eb'adındaki ikinci kısım beyaz ipliklerle paftalara ayrılmıştır. Üzerine altından rûmî motifleri bezenmiştir. Bezemenin orta kısmında önceki sayfalarda olduğu gibi aynı üslûpta bezenmiş damla biçimi yer alır. Desen 0.5 cm. uzunluğunda lâciverd sade tığlarla son bulur (R.48,55, Ç.3).

184b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Heft Peyker Mesnevîsinin başladığı 184b unvan sayfası düzeninde olup, metin sahası 4 sütundan oluşmaktadır. Bezeme sahası iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Yeşil cedvelle çevrili dikdörtgen kısım 4.9 x 10.4 cm. eb'adındadır ve 0.3 cm.lik altın cedvelle kuşatılmıştır. Bezemenin merkezinde yer alan başlık sahasında zer mürekkeple "*Kitab-ı Heft Peyker*" yazmaktadır. Yazı sahasının zemini, kâğıt renginde bırakılıp üzerine ½ simetrili rûmîli desen altınla işlenmiştir. Boşluklar mavi üç noktalarala doldurulmuştur. Başlık sahasının her iki yanında siyah ve

ona bağlı kâğıt renginde bırakılmış paftalar vardır. Etrafı lâciverd zeminli bu sahalar ¼ simetrili hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir.

İkinci kısım 33b'deki gibi benzer bir şekilde paftalara ayrılmıştır. Bezemenin geneli önceki sayfalarda görülen üslûpta olup, desen 0.5 cm. uzunluğunda lâciverd sade tığlarla nihayetlenir (R.49,56).

250b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Şerefnâme Mesnevîsinin başladığı bu sayfa da, diğerleriyle aynı düzende iki kısımdan meydana gelmektedir. 4 sütunlu metin kısmı üzerinde yer alan bezeme sahası 3 mm.lik altın cedvelle çevrili ve 4.9 x 10.4 cm. eb'adındadır. 33b sayfası hariç bütün bezemelerde olduğu gibi başlık sahası kâğıt renginde bırakılmıştır. Zer mürekkebiyle yazılan başlık zemini üzerinde, altınla işlenmiş rûmî deseni mevcuttur. Bezemenin merkezinde yer alan başlık sahasında zer mürekkeple "*Kitab-ı Şerefnâme*" yazmaktadır. Başlık sahası dışında kalan lâciverd ve kâğıt rengindeki paftalar ¼ simetrili hatâyî grubu motiflerle, diğer tezhipli sayfalarla aynı üslûpta yapılmıştır.

Üstte yer alan 1.1 x 11 cm. eb'adındaki saha beyaz ipliklerle paftalara ayrılmış 121b'dekine benzer bir şekilde bezenmiştir. Bezeme 0.5 cm. uzunluğundaki lâciverd tığlarla tamamlanır (R.51,57).

340b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin İkbalnâme Mesnevîsinin başladığı bu sayfa da diğer unvan sayfalarıyla aynı düzende tasarlanmıştır. Merkezde bulunan başlık sahasında zer mürekkeple "*Kitab-ı İkbalnâme*" yazmaktadır. Burası kâğıt renginde bırakılıp, üzerinde altınla işlenmiş rûmî deseni yer alır. Boşluklar mavi üç noktalarla zenginleştirilmiştir. Bezeme sahasındaki kâğıt renginde bırakılmış bölüm ½ simetrili, rûmî motifleri ile bezenmiştir. Lâciverd zemin üzerine işlenen ¼ simetrili desen eserin bütünüyle uyumludur.

Üstte yer alan saha, Şerefnâme Mesnevîsiyle aynı şekilde bezenmiş olup, desen eserin bütününde olduğu gibi aynı eb'ad ve renkte tığ ile son bulmaktadır (R.53,58, Ç.4).

Hâtime Sayfalarındaki Tezhipler: Eserin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevîsinin sonlandığı 32b sayfasında karşılıklı olarak yer alan, 3.5 x 1.5 cm eb'adındaki kâğıt renginde bırakılmış, dikdörtgen bezeme sahası içinde, eserin bütünüyle uyumlu serbest desenli hatâyî grubu motifler yer almaktadır. Altın, yeşil ve kırmızı ile renklendirilen desende zemin boşlukları üç nokta ile doldurulmuştur (R.45,59, Ç.5). Hâtime bezemelerinin hepsi kâğıt zemini üzerine bezenmiştir.

Hüsrev u Şirin Mesnevîsinin tamamlandığı 120a sayfasında ise 8 cm. yüksekliğinde ve 1.7-1.5 cm. genişliğinde karşılıklı yerleştirilmiş üçgen sahada rûmî motiflerinden oluşan serbest bir desen yer almaktadır. Altın ile işlenen rûmîler siyah ile tahrirlenmiştir. Motif aralarında üç nokta kullanılmıştır (R.47,60, Ç.6).

Heft Peyker Mesnevîsinin tamamlandığı 249b'de 4.8 cm. yüksekliğinde ve 1.5-3 cm genişliğindeki sahada hatâyî grubu motiflerle bezenmiş serbest bir desen yer almaktadır. Kırmızı ve yeşil ile renklendirilen bezemenin motif boşluklarına lâciverd üç nokta konulmuştur. Karşılıklı yer alan bezeme sahasının alt kısmında ise 9.5 x 5 cm. eb'adında, altın ile kafes şeklinde bezenmiş bir saha bulunmaktadır (R.50,61, Ç.7).

Şerefnâme Mesnevîsinin ve aynı zamanda eserin sonlandığı 340a'da ise; 4 cm. yüksekliğinde 1.5-3cm. genişliğindeki sahada karşılıklı olarak yer alan hatâyî grubu motiflerden müteşekkil bir desen yer almaktadır. Hatâyî grubu motiflerden oluşan diğer hâtime bezemelerindeki gibi altın ile işlenmiş desen, kırmızı ve yeşil ile renklendirilmiştir. Zemin aralarına lâciverd üç nokta konularak desen zenginleştirilmiştir. Bezeme 9.5 x 8.5 cm. eb'adındaki, kafes şeklinde işlenmiş kısım ile son bulmaktadır (R.52,62, Ç.8).

Değerlendirme: Bu eserin bezemesi XV. yüzyıl *naif* adı verilen üslûbun özelliklerini taşımaktadır (R.8-9). Lâciverd ya da kâğıt renginde bırakılmış zemin üzerine çalışılan küçük, sade motiflerle yapılmış bezeme, kullanılan renkler, sayfa kenarına uzamış damla biçimindeki uzantılar bu üslûbun özellikleridir. h.832 tarihli, Millet Kütüphanesi F.E. 489'da kayıtlı Buharî'nin Camiü's-Sahih adlı eseri (R.36), SK. Fatih 2812'de kayıtlı Mevlâna'nın Mesnevîsi (R.37), The Walters Art Museum W605'de kayıtlı

Hamse-i Nizamî nüshası (R.38), SK. Fatih 3749 numaralı eserle aynı üslûpta bezenmiş örneklerdir.

Eserin zahriyesi, serlevhası ve incelikle işlenmiş hâtime tezhiplerinin yanında, birbirleriyle benzer özellikte olan unvan tezhiplerinden 121b ve 340b'nin çizimleriyle çalışma desteklenmiştir. Çizimlerde yaklaşık olarak; zahriye bezemesi %30, serlevha ve Mesnevî başlıkları %5 büyütülmüştür.

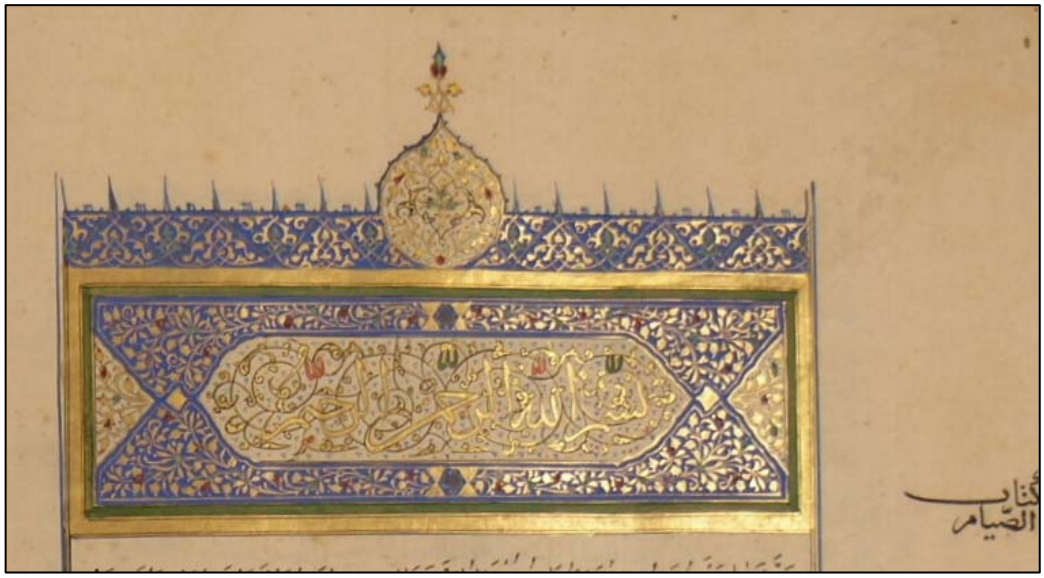

R.36 F.E. 489 h.832 tarihli Buharî Camiü's-Sahih, Millet Kütüphanesi

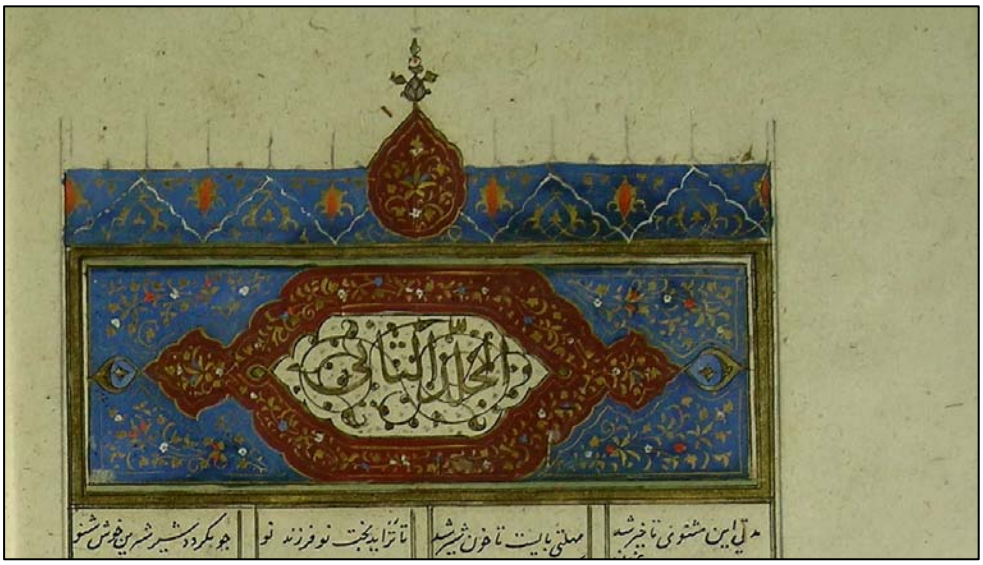

R.37 SK. Fatih 2812 Mevlâna-Mesnevî, vr.51b

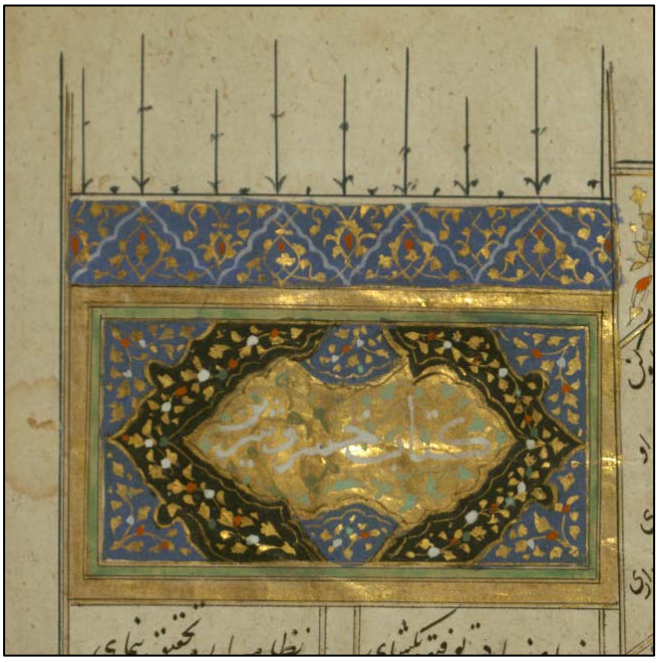

R.38 Hamse-i Nizamî Hüsrev u Şirin
The Walters Art Museum W605

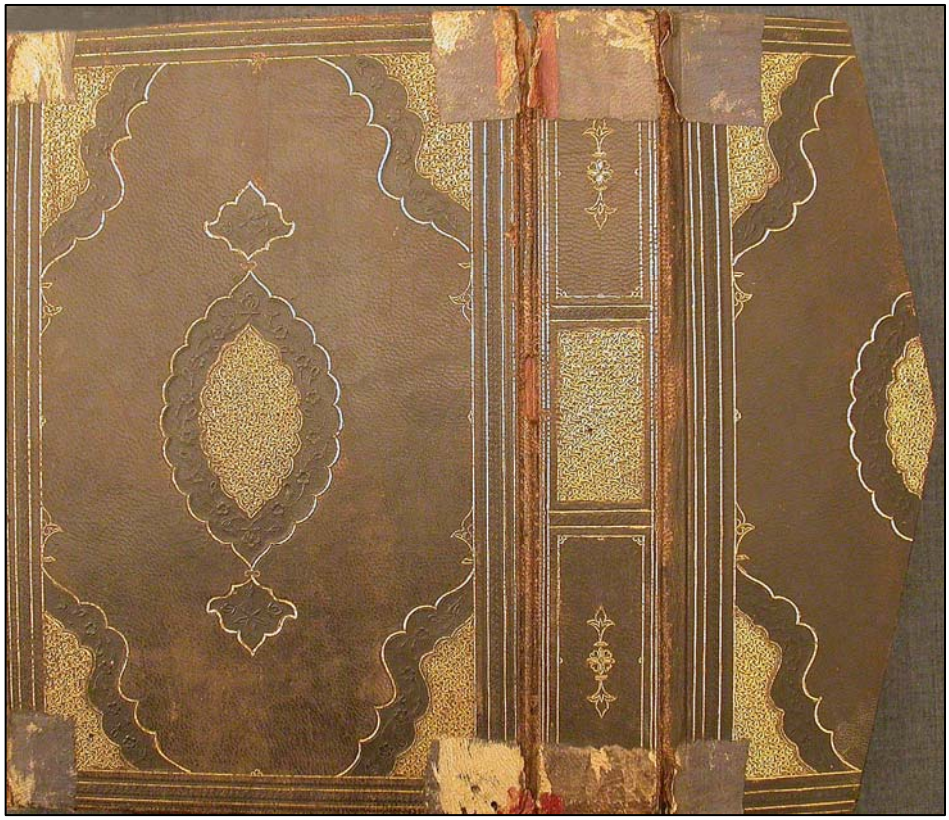

R.39 SK. Fatih No: 003749, kabın dışı

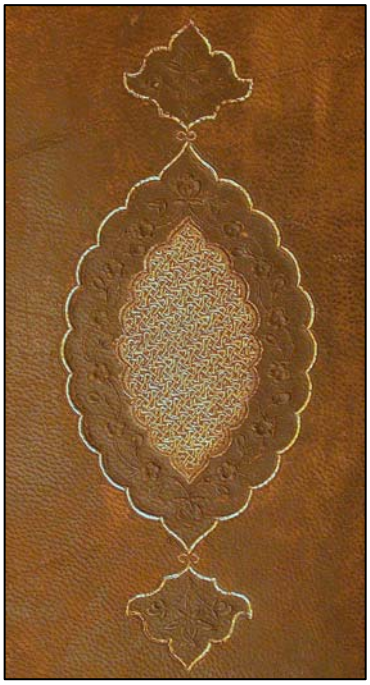

R.40 Fatih 3749, kabın dış bezemesinden ayrıntı **R.41** Fatih 3749, kabın dış bezemesinden ayrıntı

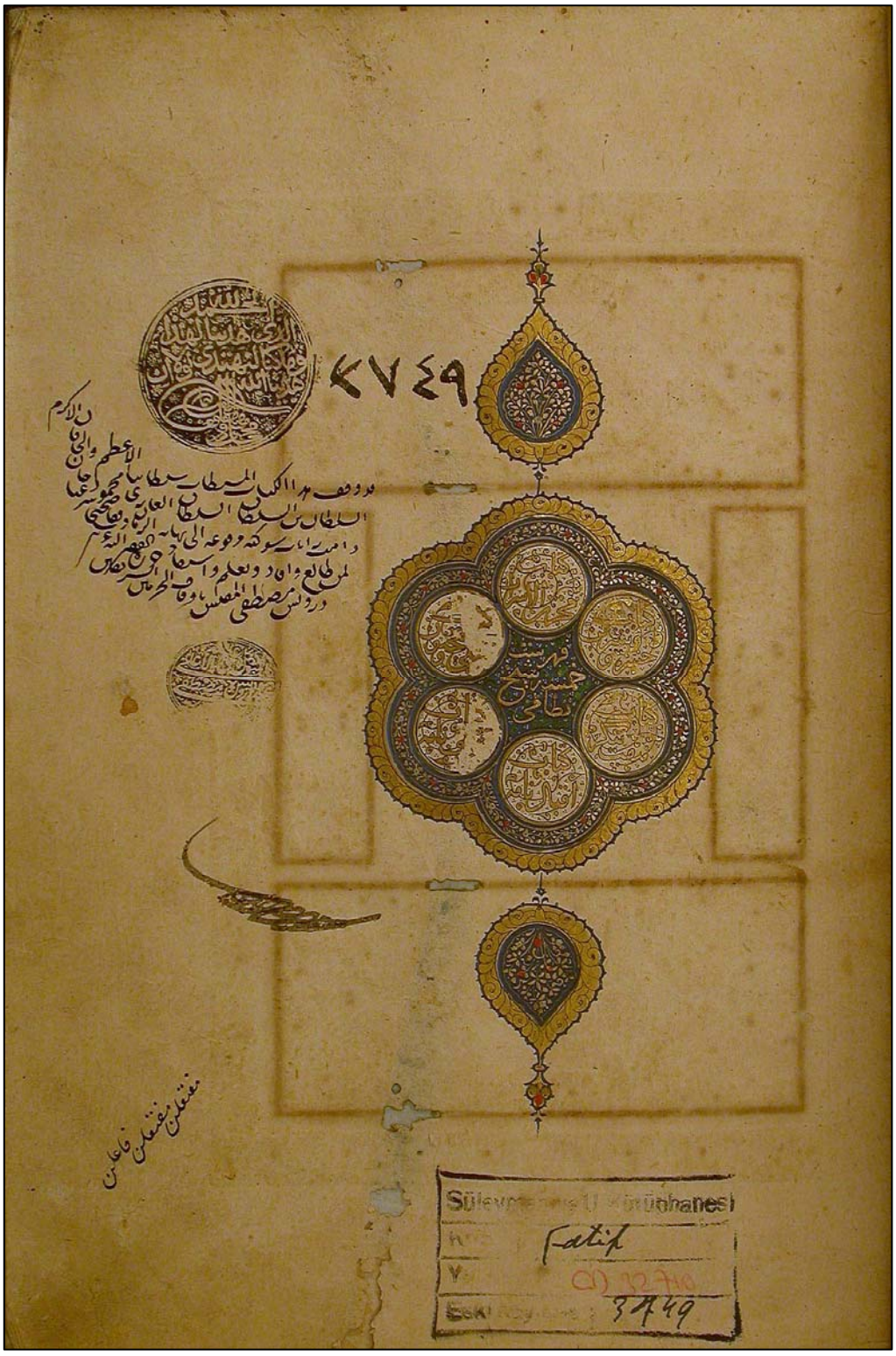

R.42 SK. Fatih No: 003749, vr.1a

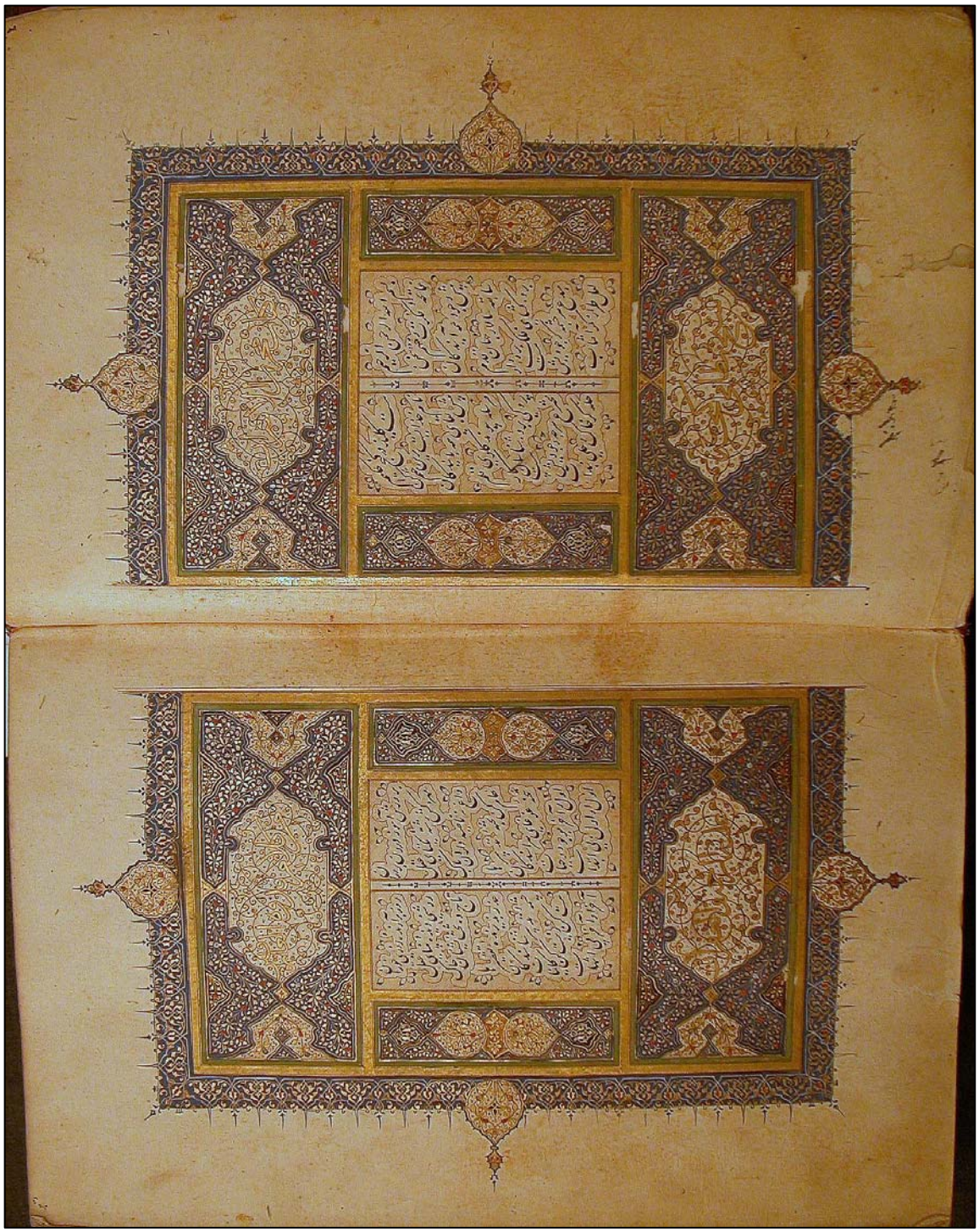

R.43 SK. Fatih No: 003749, vr.1b-2a

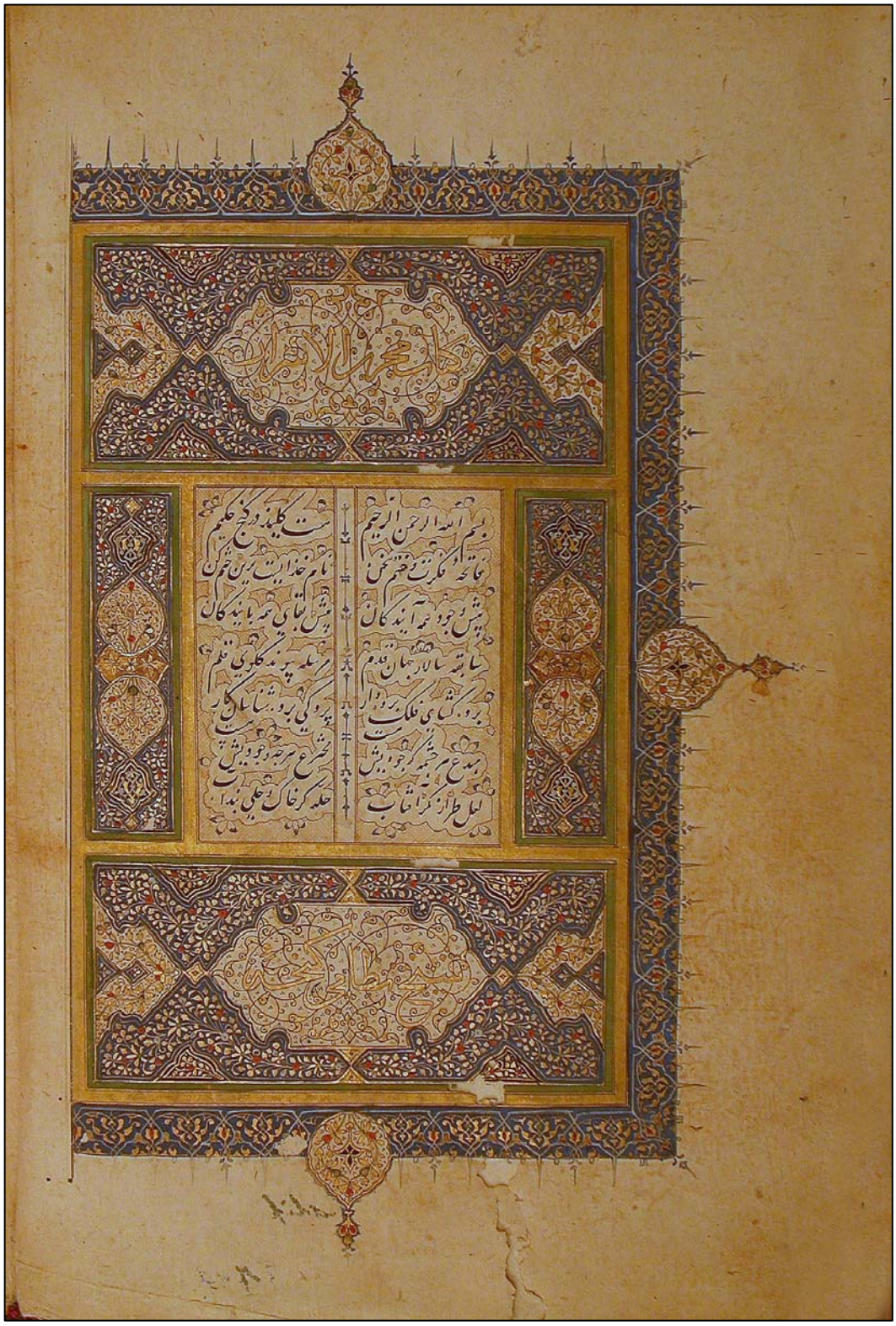

R.44 SK. Fatih No: 003749, vr.1b

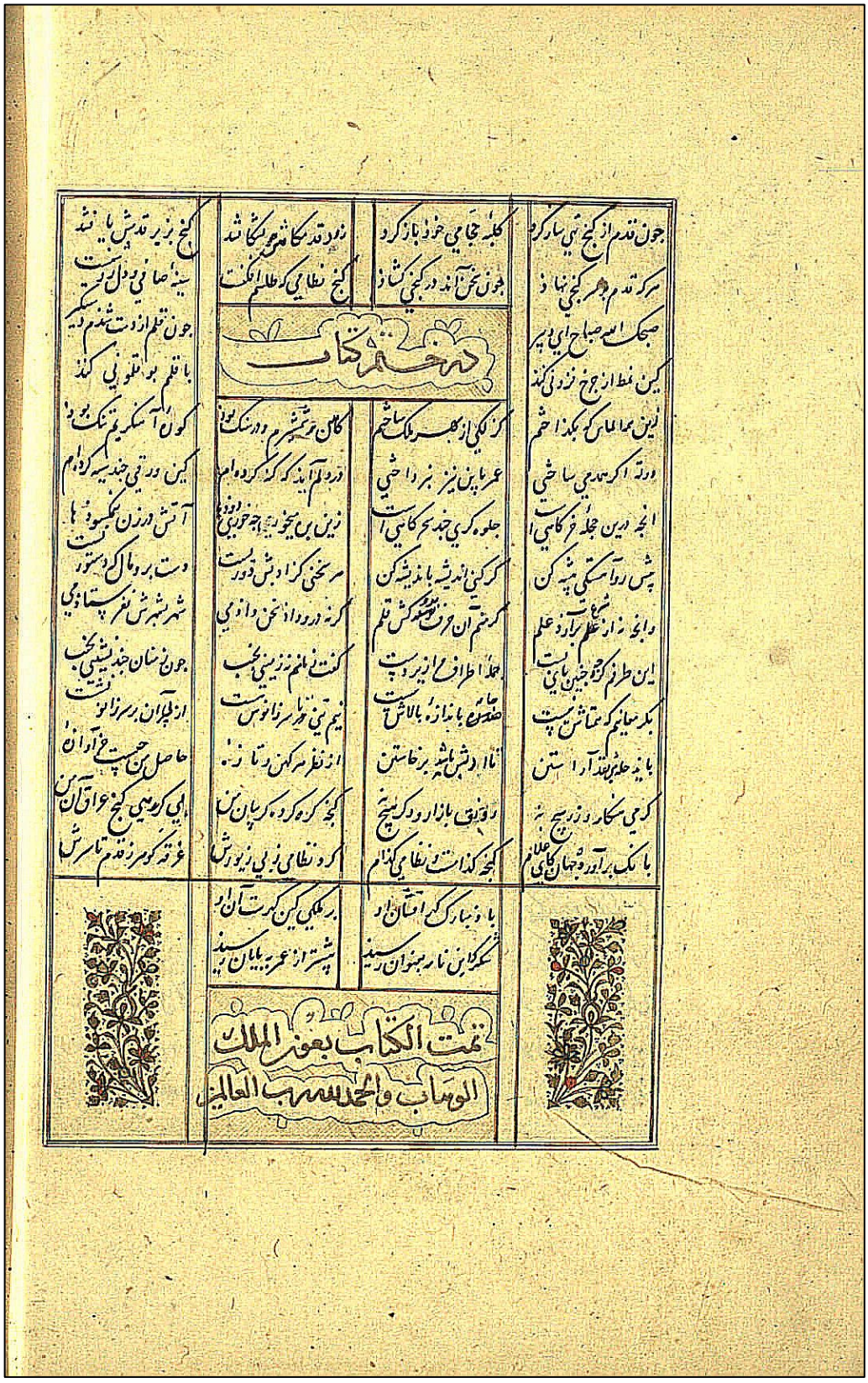

R.45 SK. Fatih No: 003749, vr.32b

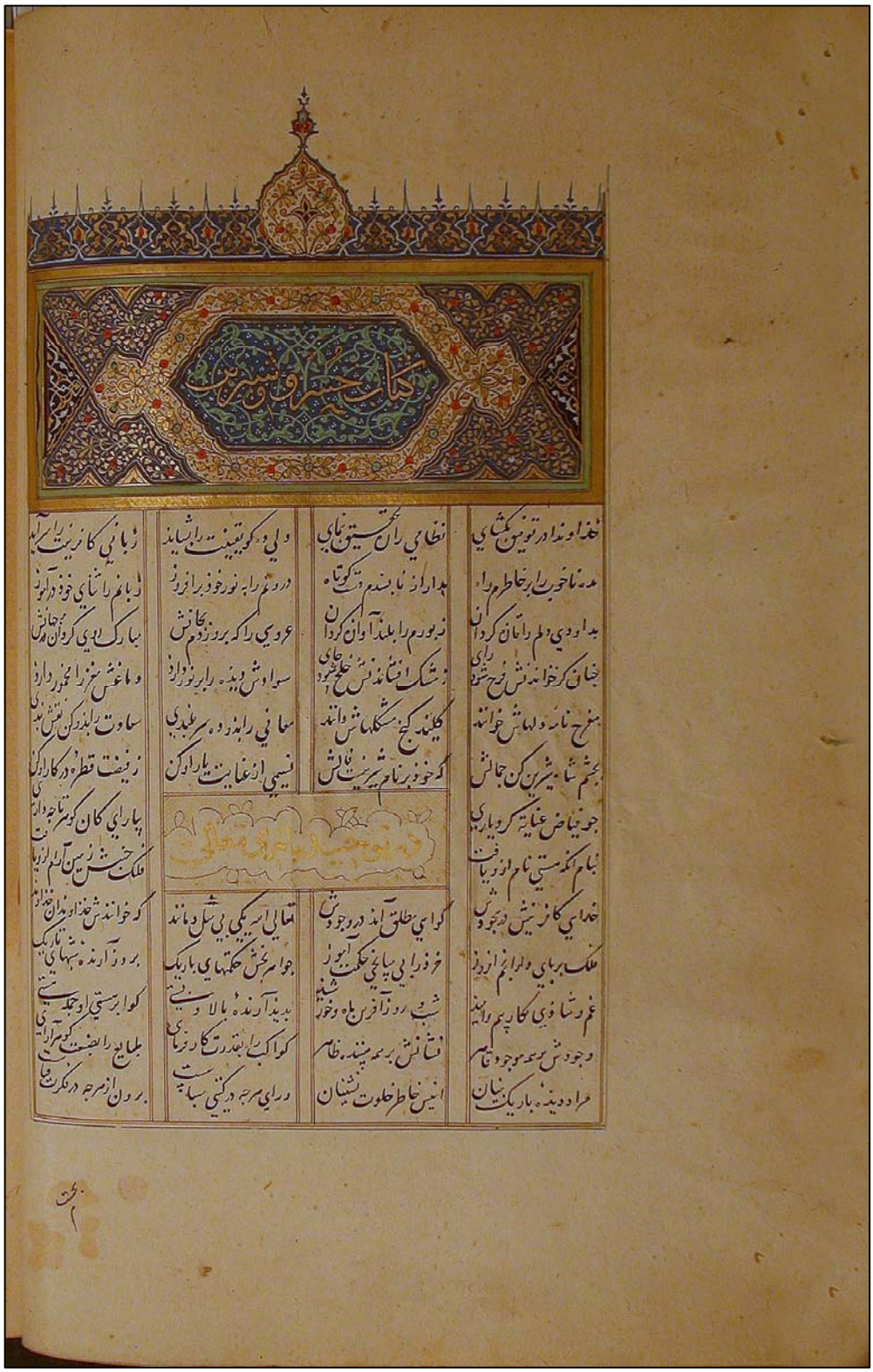

R.46 SK. Fatih No: 003749, vr.33b

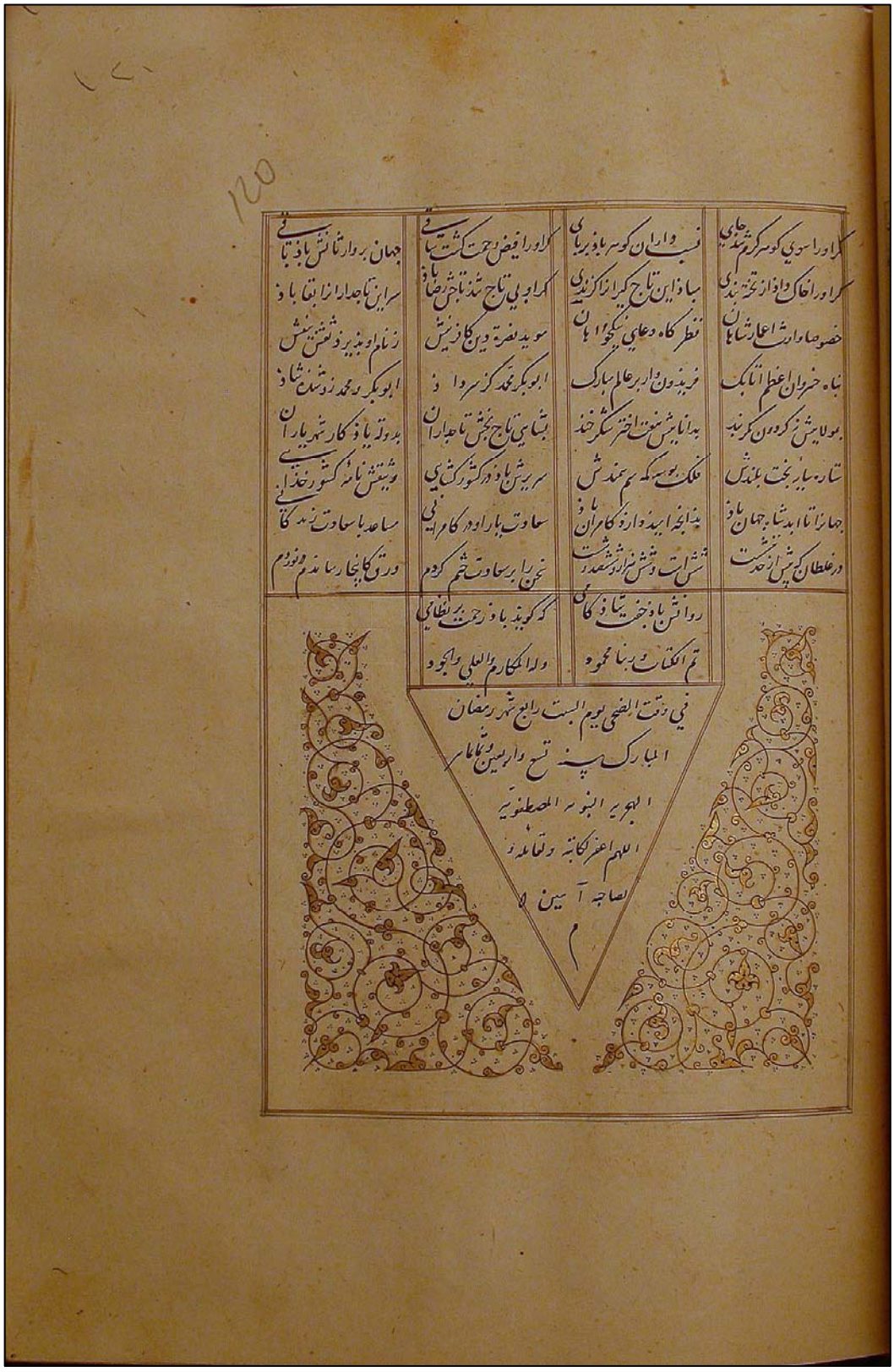

R.47 SK. Fatih No: 003749, vr120a

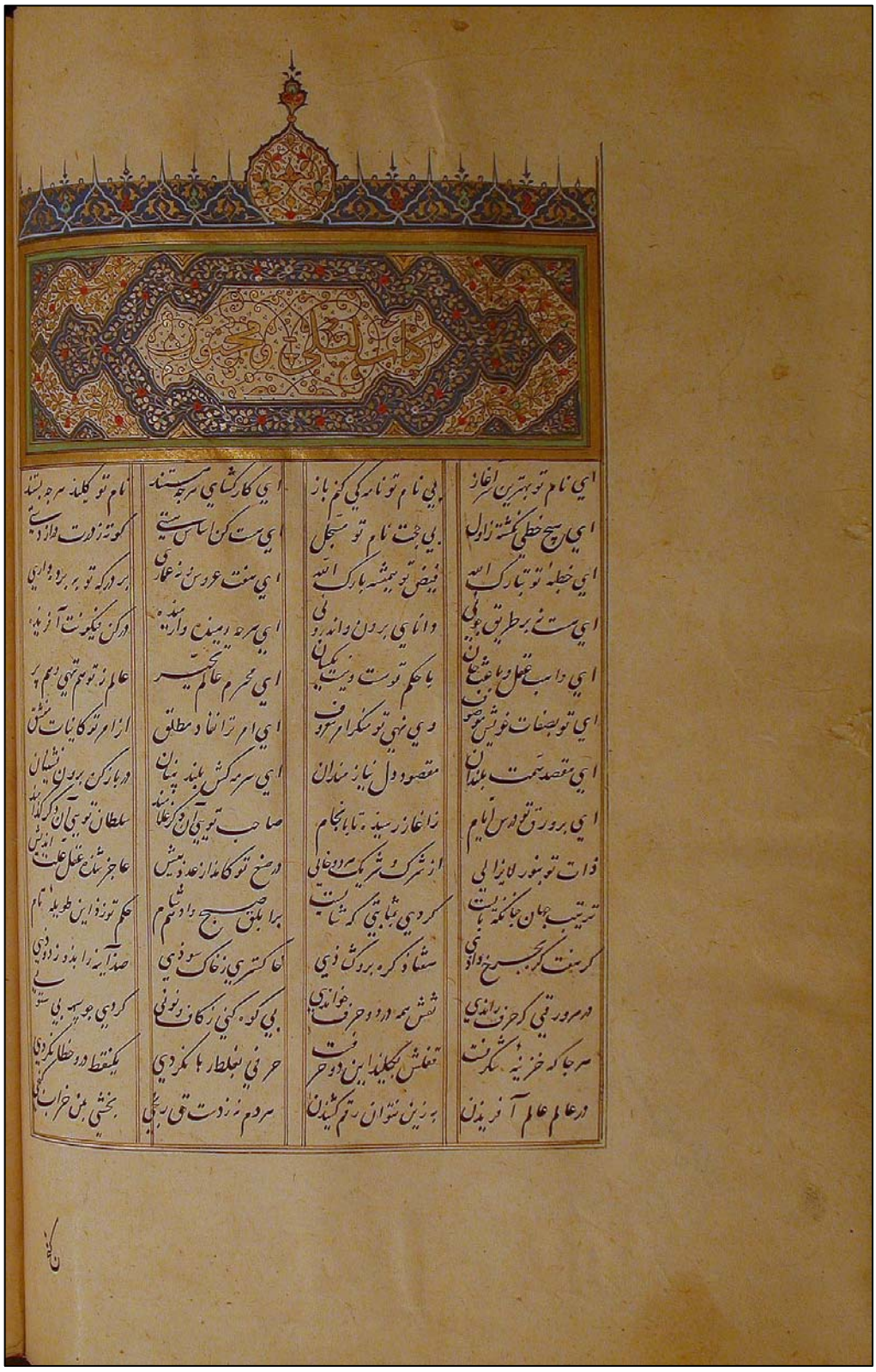

R.48 SK. Fatih No: 003749, vr.121b

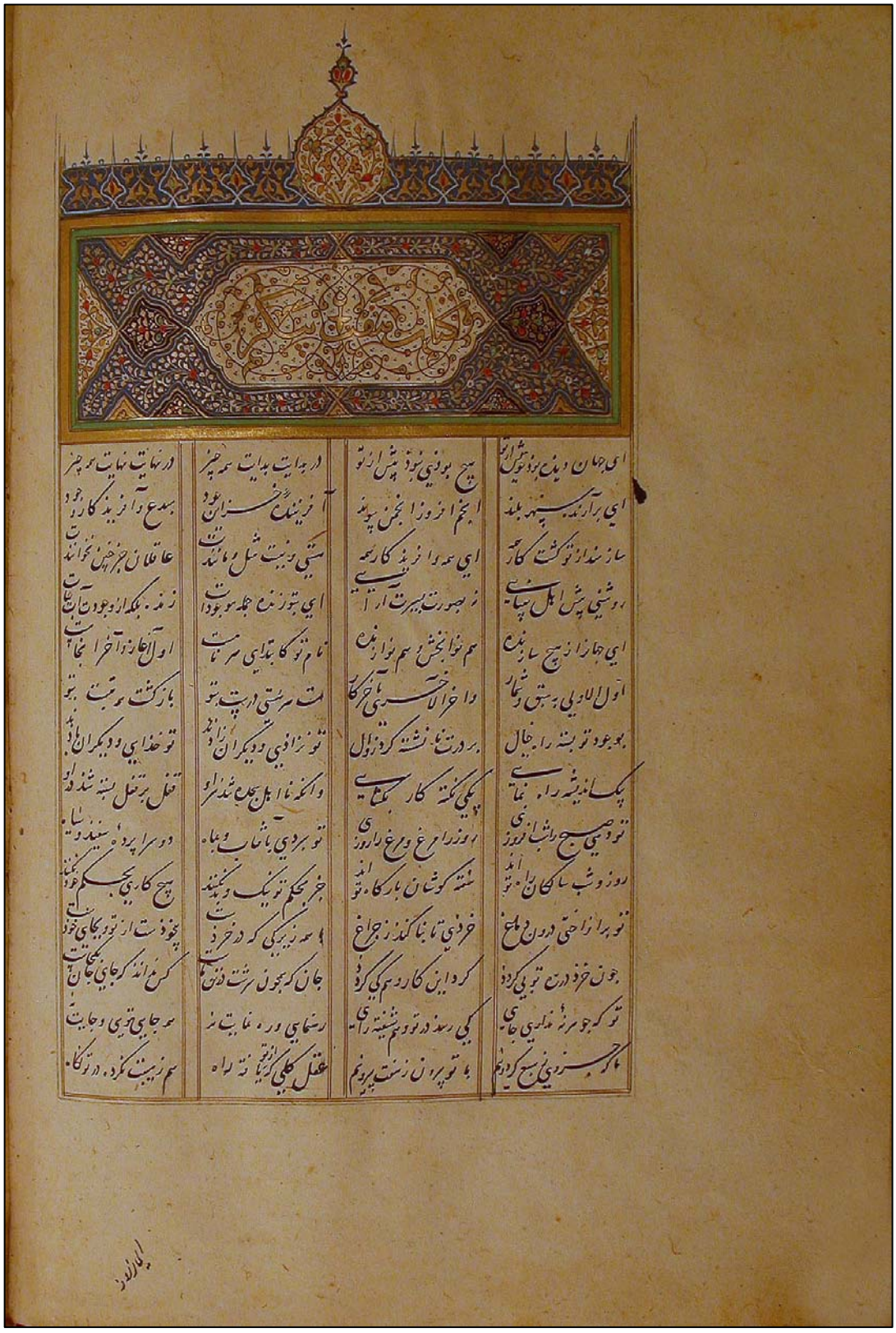

.**R.49** SK. Fatih No: 003749, vr.184b

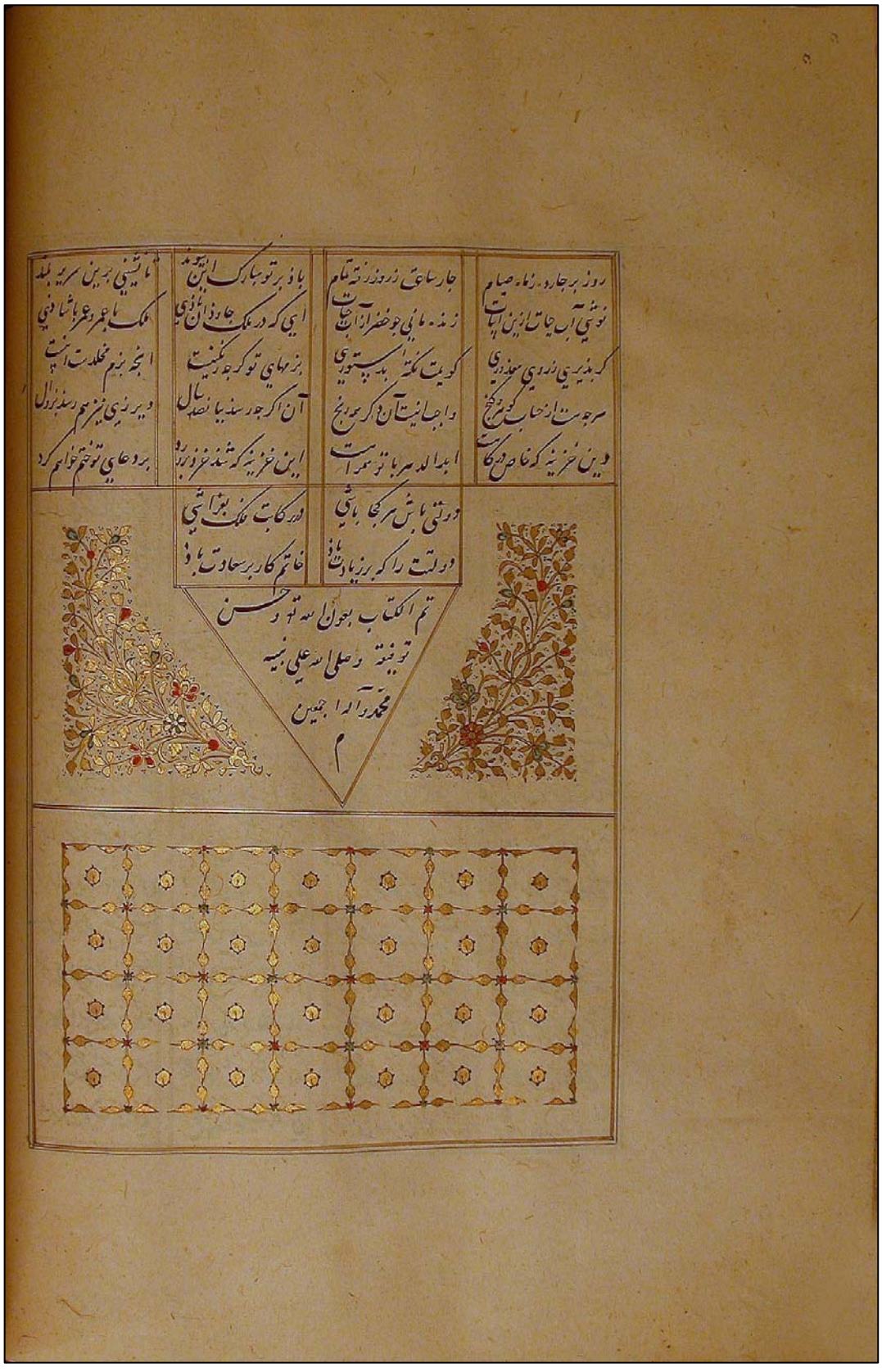

R.50 SK. Fatih No: 003749, vr.249b

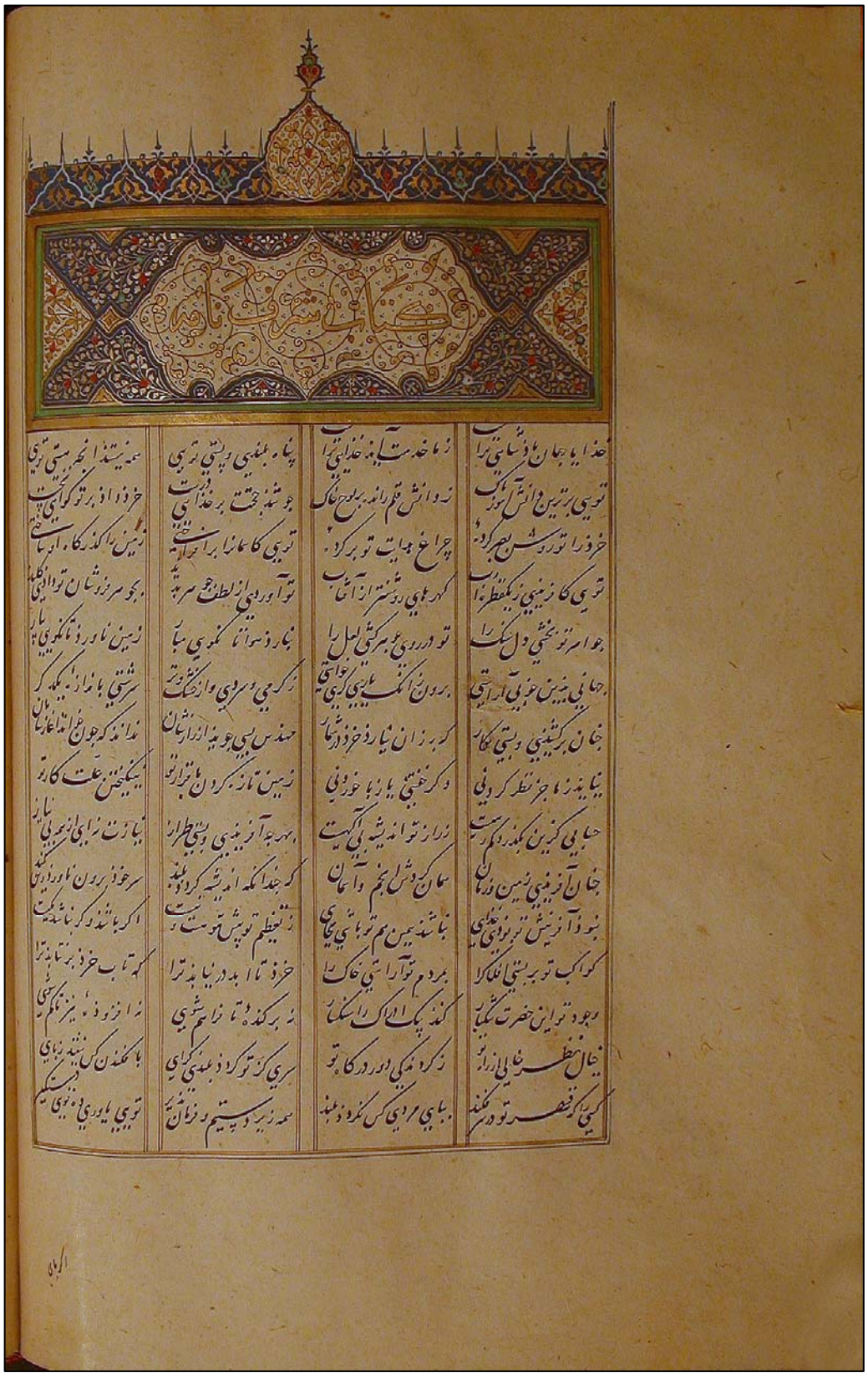

R.51 SK. Fatih No: 003749, vr.250b

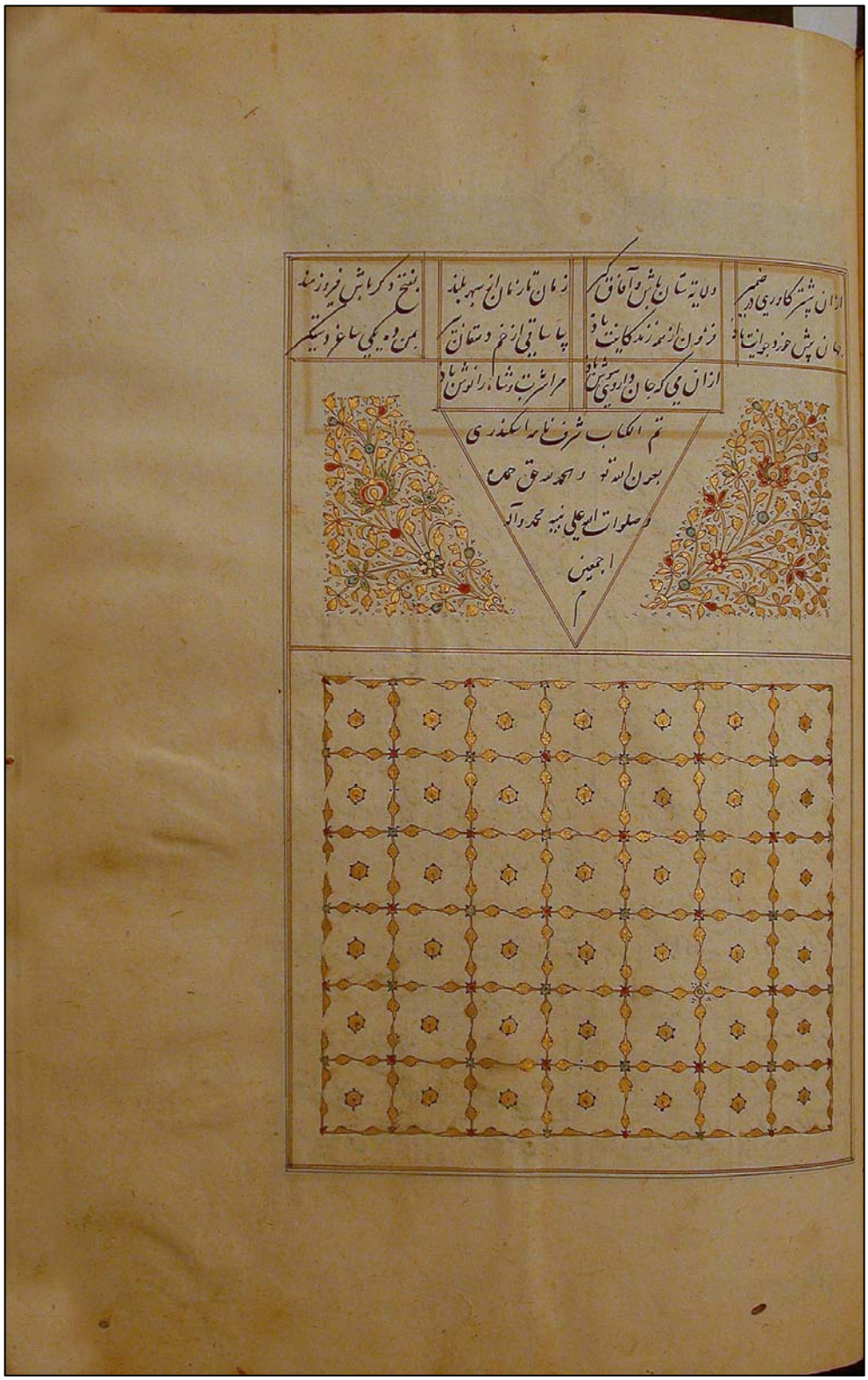

R.52 SK. Fatih No: 003749, vr.340a

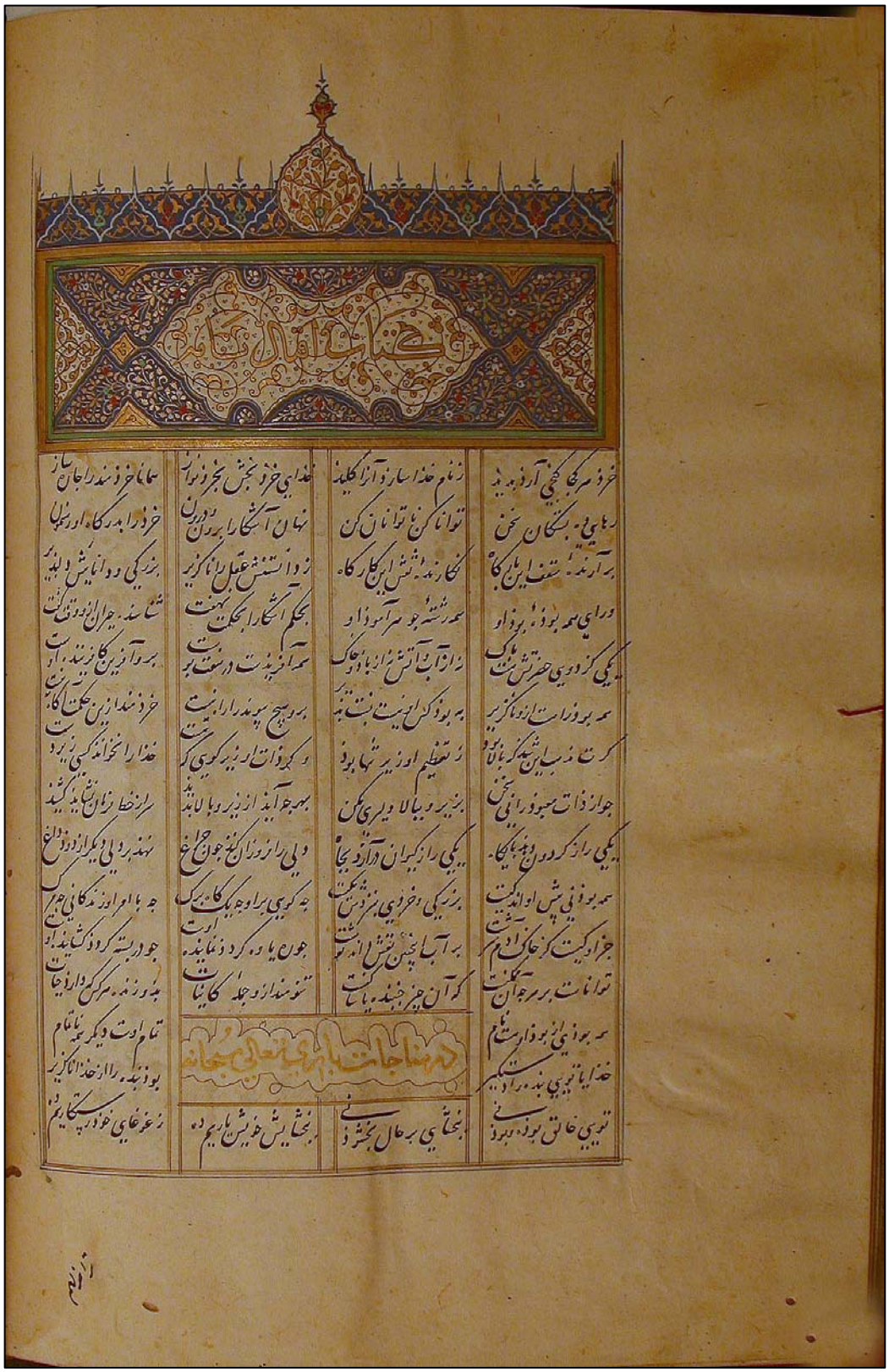

R.53 SK. Fatih No: 003749, vr.340b

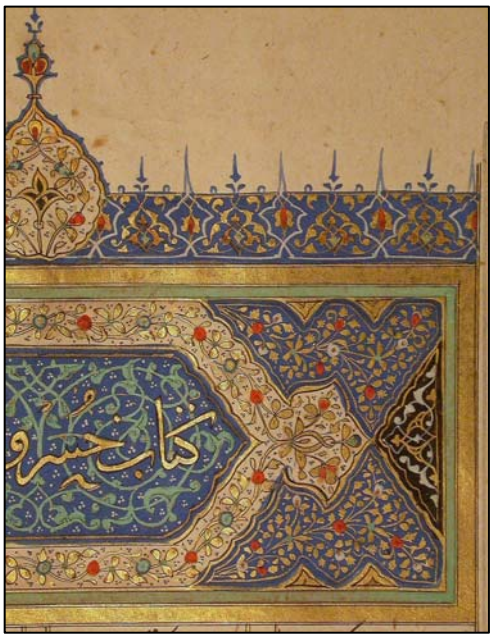

R.54 vr.33b, bezeme ayrıntısı

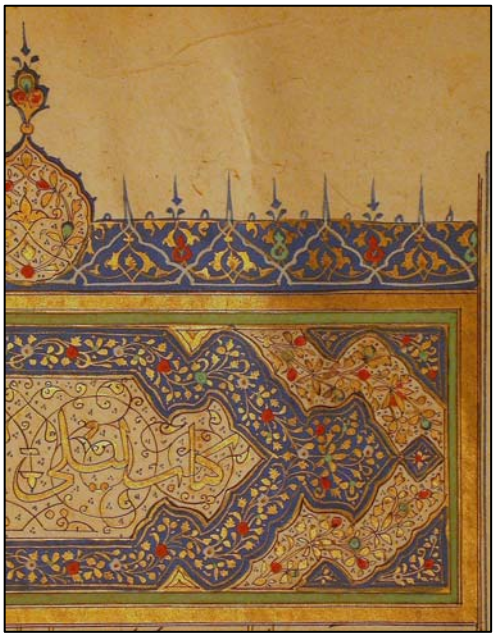

R.55 vr.121b, bezeme ayrıntısı

R.56 vr.184b, bezeme ayrıntısı

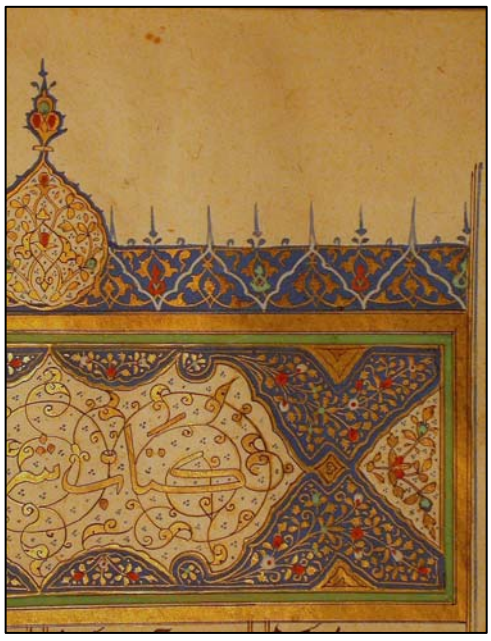

R.57 vr.250b, bezeme ayrıntısı

R.58 vr.340b, bezeme ayrıntısı

R.59 vr.32b, bezeme ayrıntısı

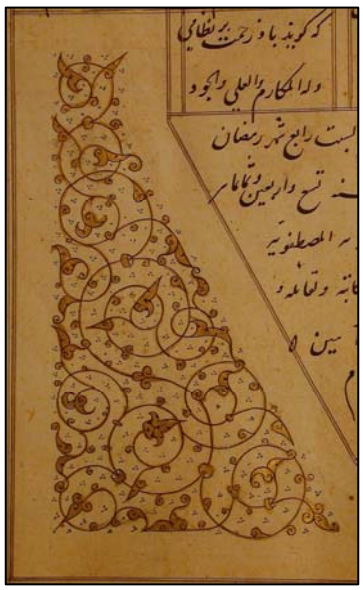

R.60 vr.120a, bezeme ayrıntısı

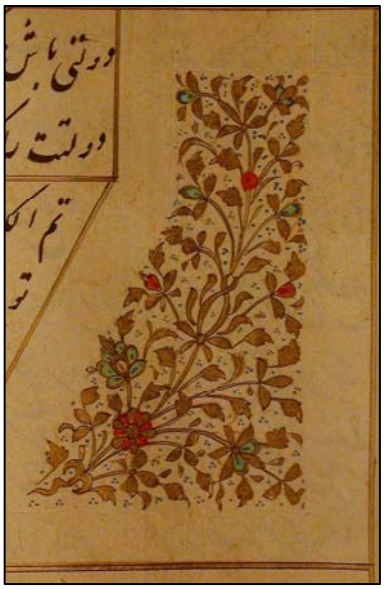

R.61 vr.249b, bezeme ayrıntısı

R.62 vr.340a, bezeme ayrıntısı

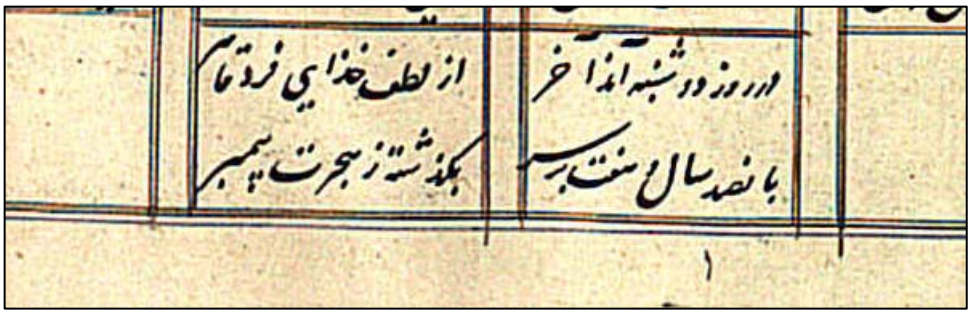

R.63 Fatih 003749, vr.183a

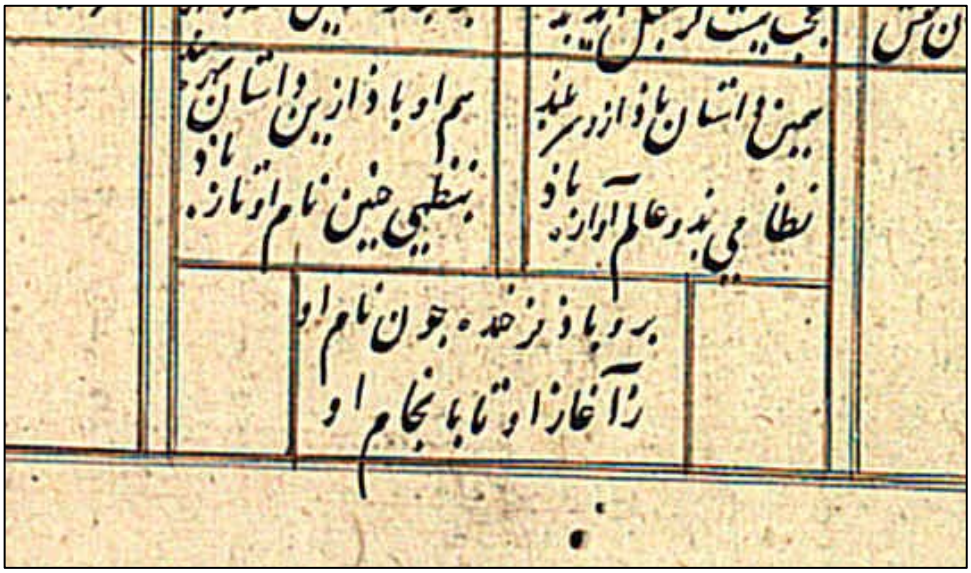

R.64 Fatih 003749, vr.387a

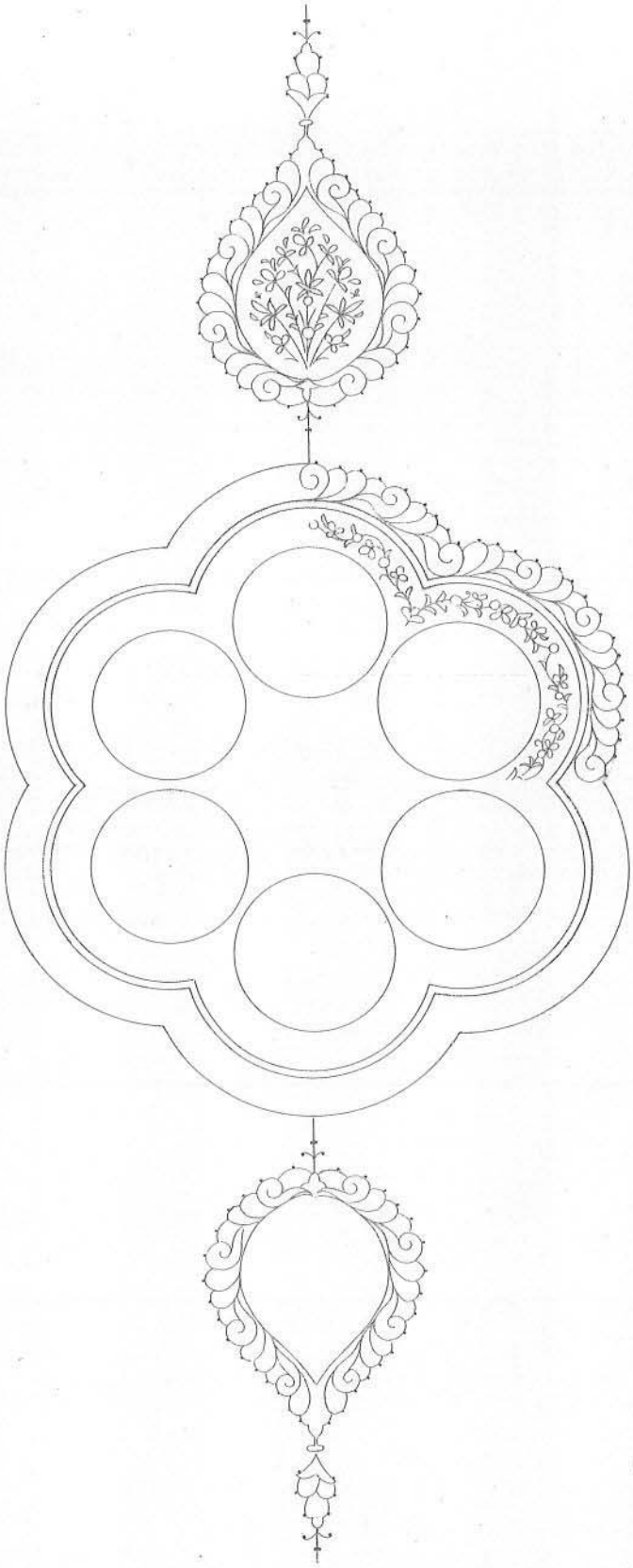

Ç.1 SK. Fatih No: 003749, vr.1a, Zahriye

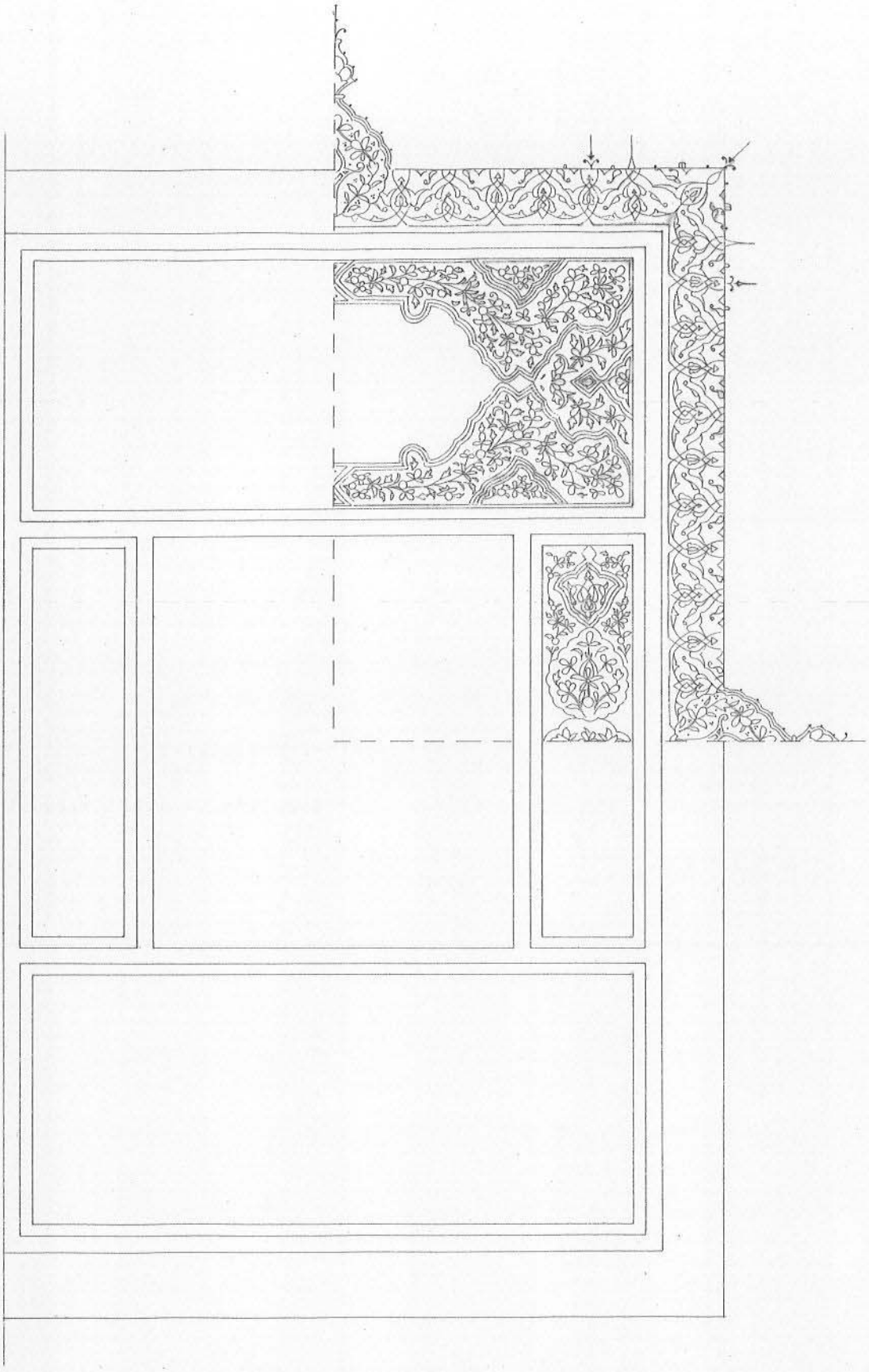

Ç.2 SK. Fatih No: 003749, vr.1b, Serlevha

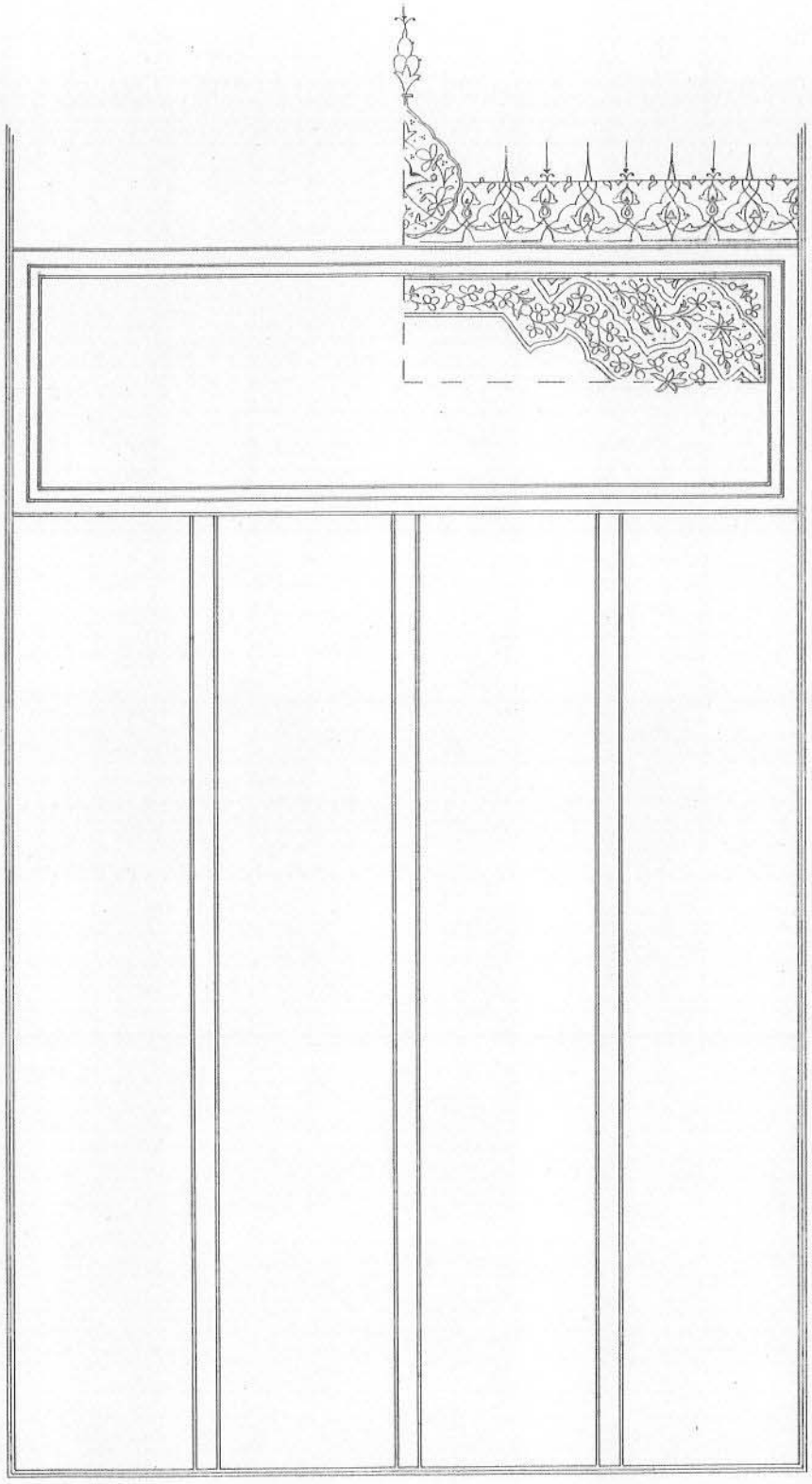

Ç.3 SK. Fatih No: 003749, vr.121b

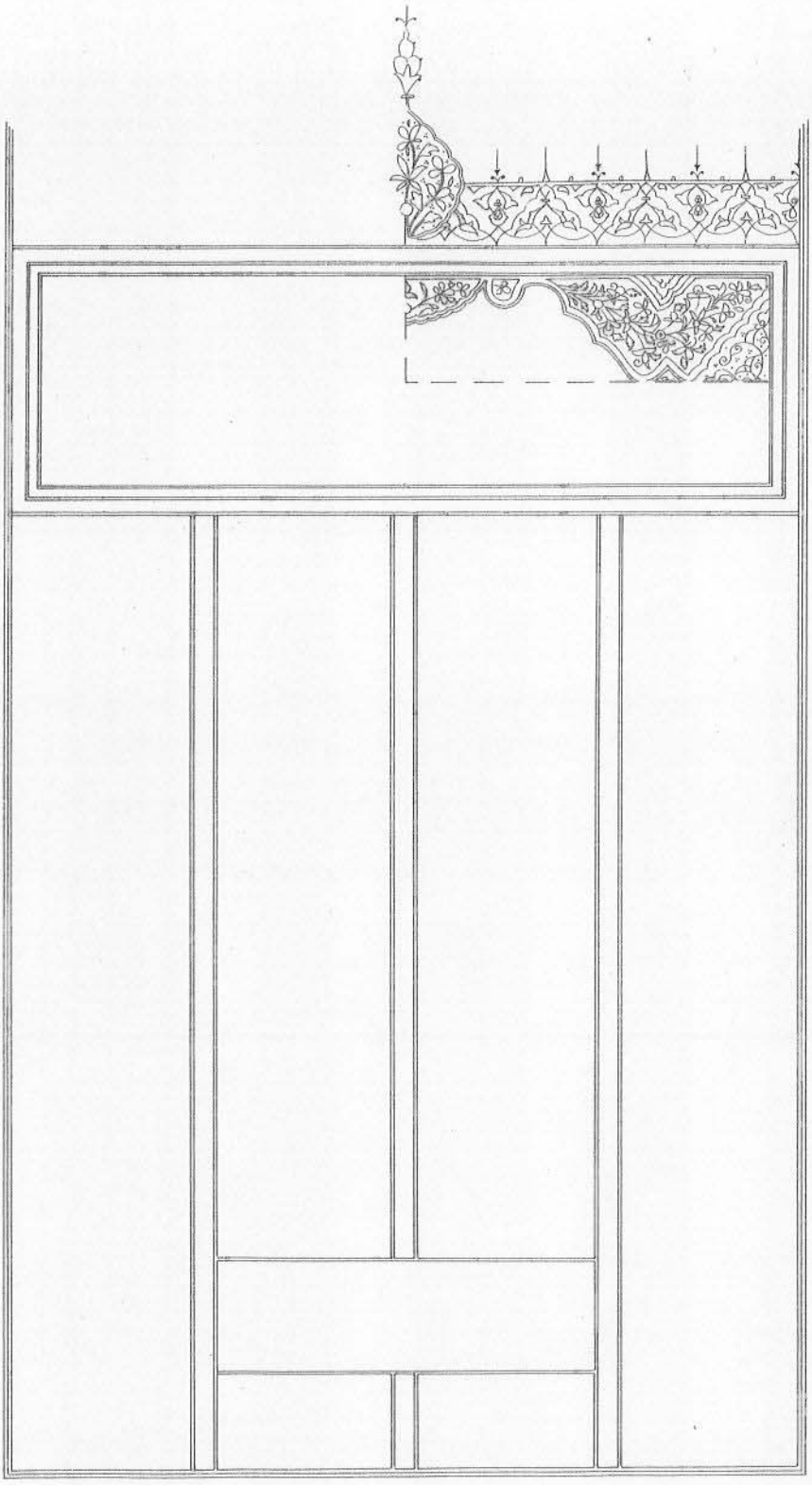

Ç.4 SK. Fatih No: 003749, vr.340b

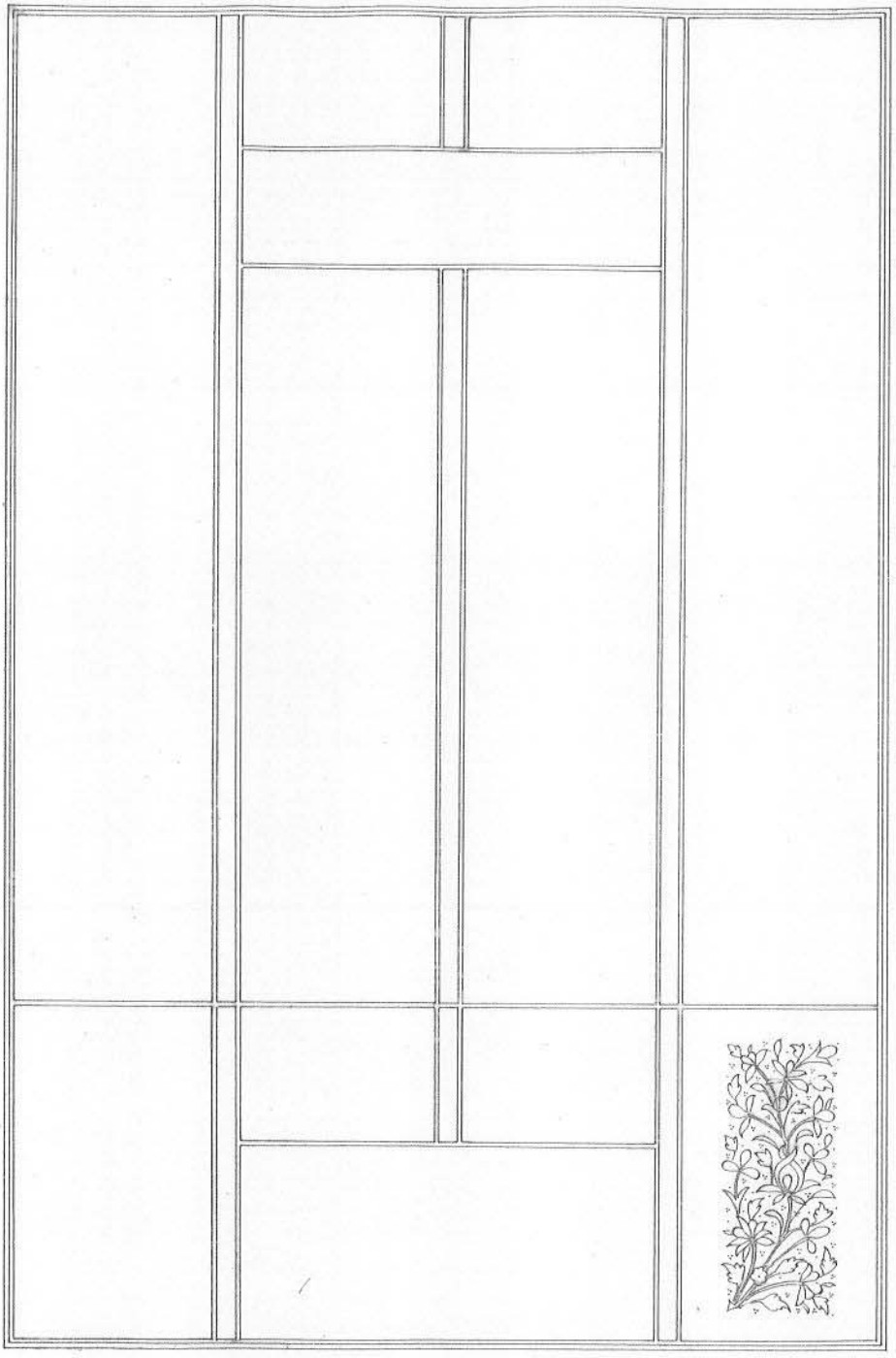

Ç.5 SK. Fatih No:003749, vr.32b

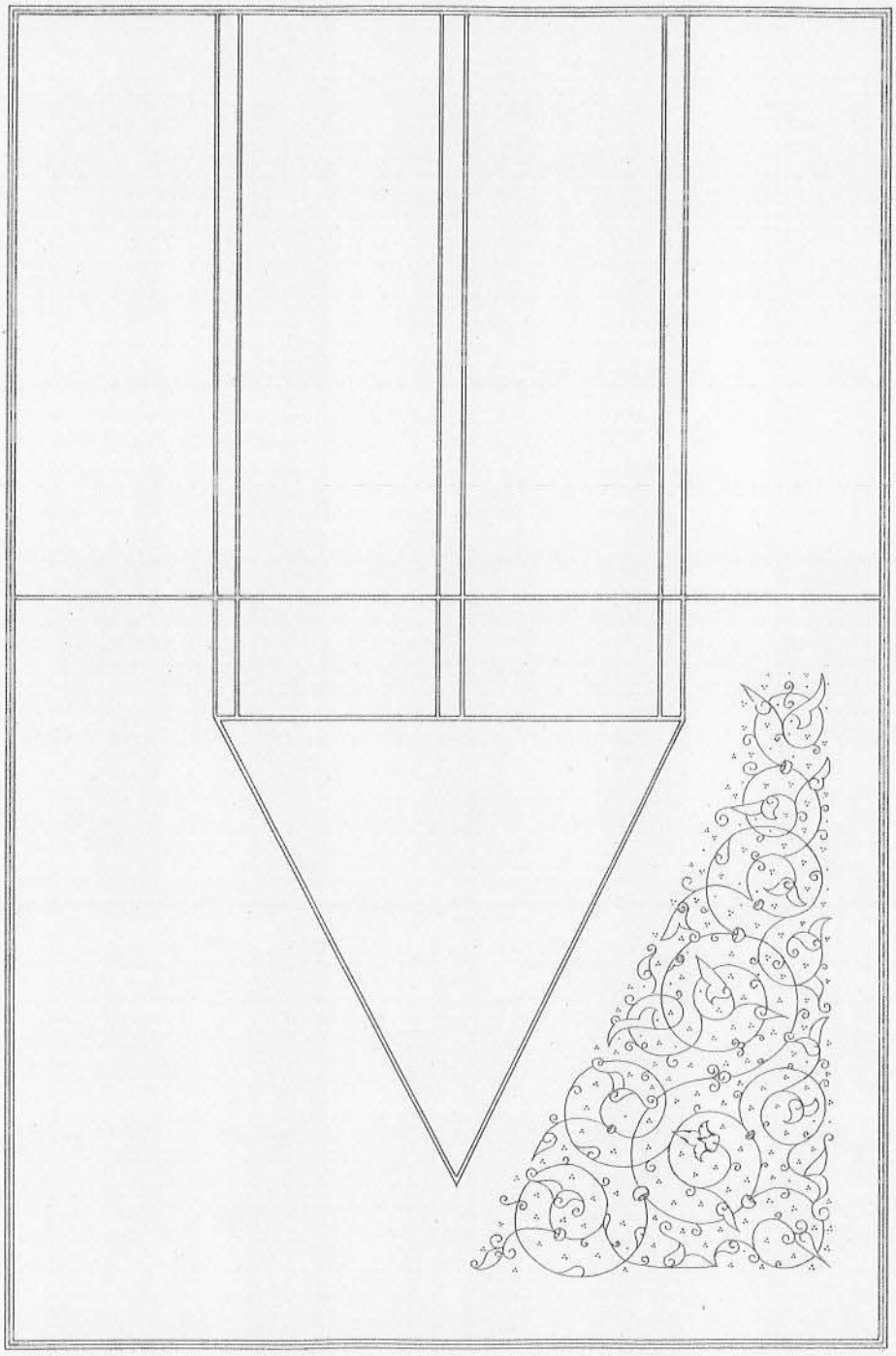

Ç.6 SK. Fatih No: 003749, vr.120a

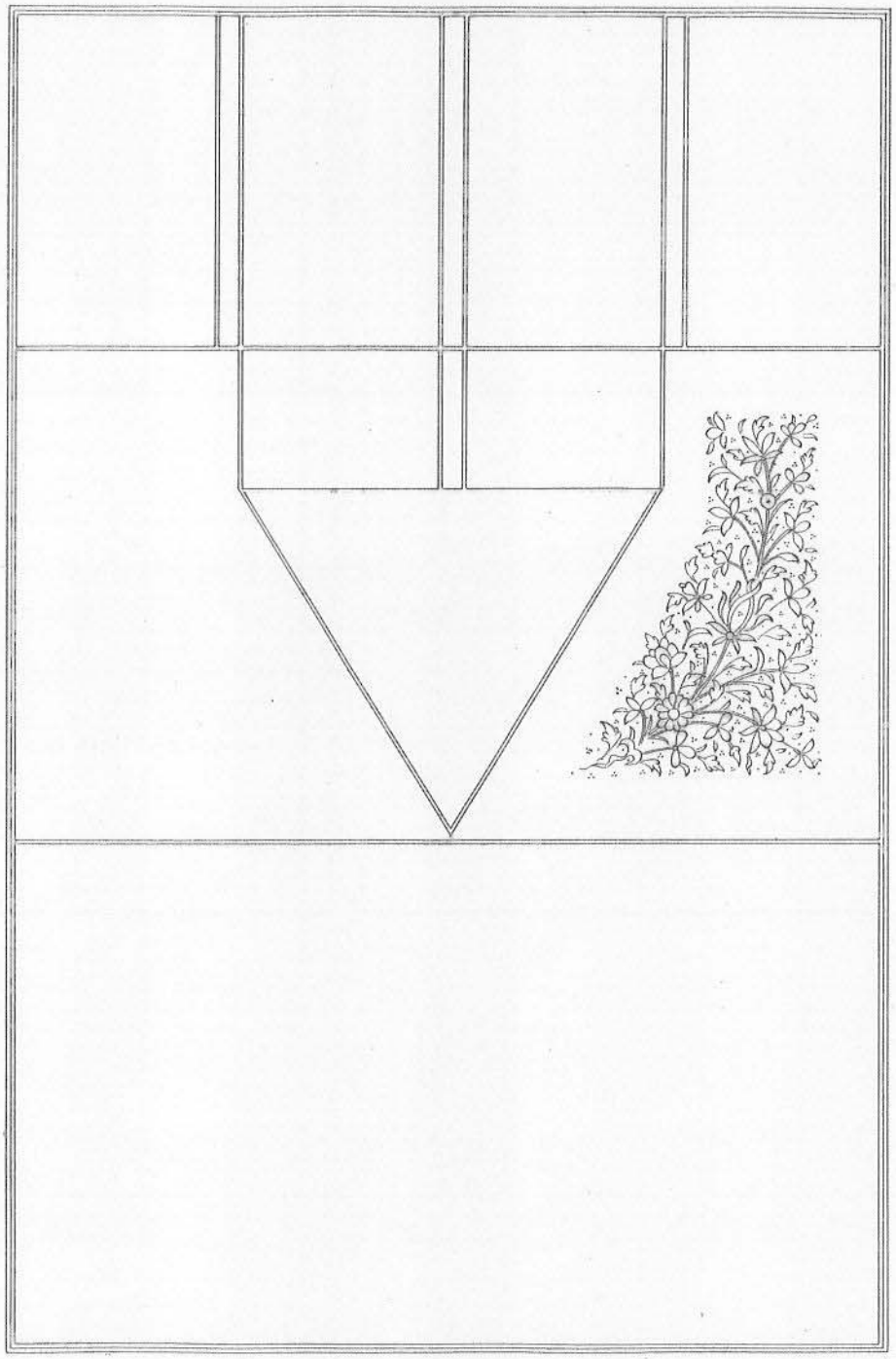

Ç.7 SK. Fatih No: 003749, vr.249b

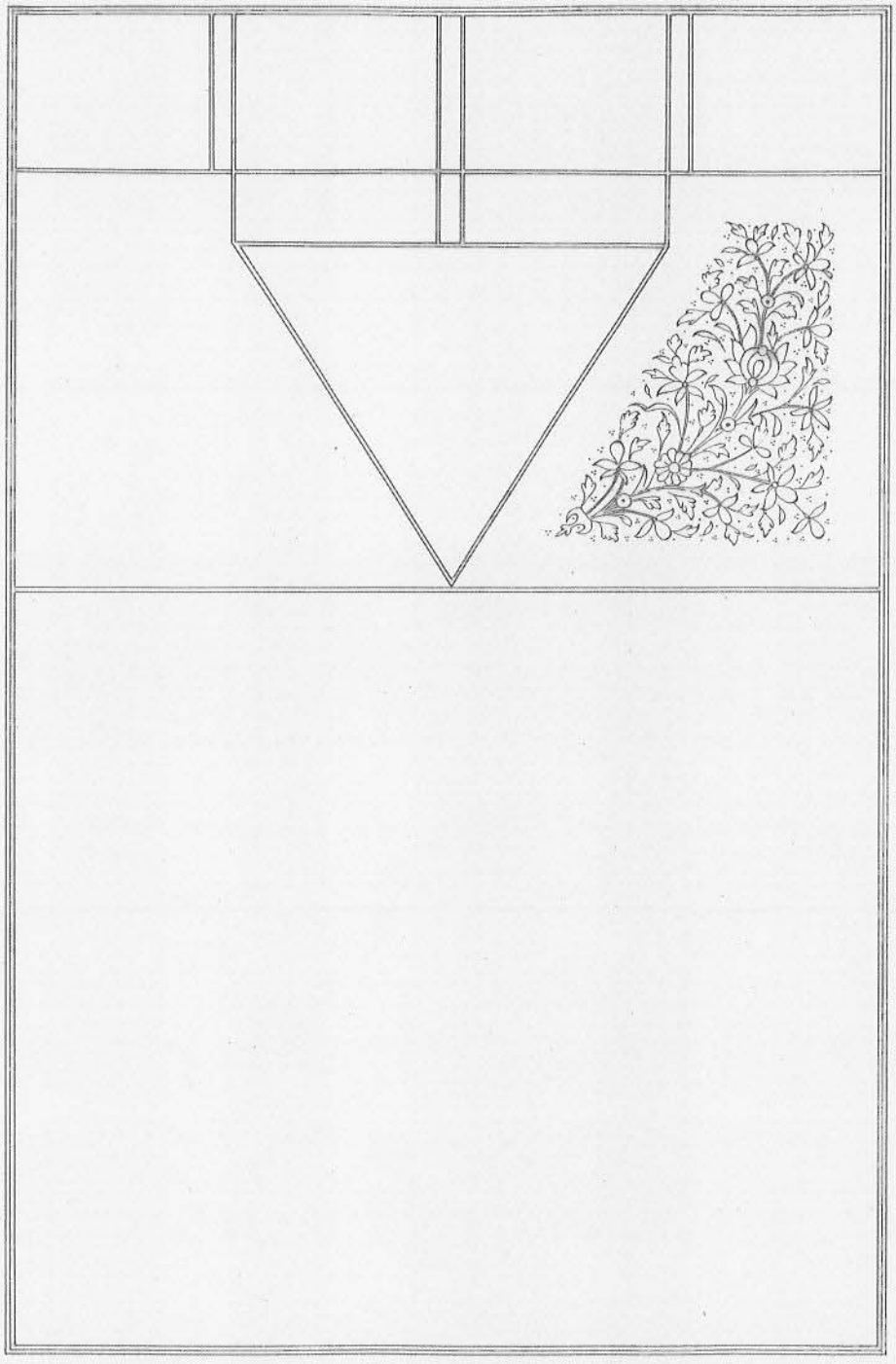

Ç.8 SK. Fatih No: 003749, vr.340a

Katalog No. 2

Eserin adı : Hamse-i Nizamî

Bulunduğu Yer **:** Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih

Envanter No **:** 3751

Müellifi **:** Nizamî Gencevî

Kitabın Eb'adı **:** 26.4 x 17.8 x 4 cm.

Varak Sayısı **:** 290

Dili **:** Farsça

Yazı Çeşidi **:** Ta'lîk

Satır Sayısı **:** 21

Sütun Sayısı **:** 4

Tezhipli Varaklar **:** 1b, 30b, 108b, 163b, 221b, 303b

Eserin Genel Özellikleri: Unvan sayfası tezhipleri olmak üzere altı adet bezenmiş sayfa bulunmaktadır. Krem rengi âharlı kâğıt üzerine yazılan Mesnevîde asıl metin kısmı is mürekkebiyle, Mesnevî başlıkları üstübeç ve zer mürekkebiyle yazılıp tahrirlenmiş, ara başlıklar ise lâl mürekkebiyle yazılmıştır. Eserde, **Mahzenü'l-Esrâr** 1b-30a, **Hüsrev u Şirin** 30b-108a, **Leylâ u Mecnûn** 108b-163a, **Heft Peyker** 163b-221a, **İskendernâme** 221b-303a, **Şerefnâme** 303ba-346a'da yer almaktadır. Eserin tamamlandığı sayfa olan 346a'nın son dört beyitinde; Fatih 3749 envanter numaralı eserin, 387a sayfasında yazan ibarenin aynısı yer almaktadır (R.83).

Mühürleri ve Vakfiyesi; Eserin 1a sayfasında; SK. Fatih 3749 numaralı eserlerdeki I. Mahmud (1703-1730) mührü ile Derviş Mustafa'ya ait mühür bulunmaktadır. Ayrıca vakfiyesi de SK. Fatih 3749'daki vakfiyeyle ufak değişiklikler haricinde aynıdır (R.82).

Eserin Bezeme Özellikleri

Kitap Kabı: Eserin kabı kahverengi deridendir. Alt kab ve üst kab üzerinde bulunan şemse formu, hatâyî grubu motiflerle serbest desen olarak, soğuk şemse usûlüyle bezenmiştir. 14 x 5 cm. eb'adındaki şemsenin etrafı altın dendanlarla çevrilidir. En dışta altın üzerine yekşah demiriyle işlenmiş cedvel yer almaktadır (R.67,68, Ç.9).

Kabın içi; bordo deri olup, 6.7 x 5 cm. eb'adındaki, tığlarla bezenmiş şemse formundan müteşekkildir. ¼ simetrili rûmî motifleri alttan ayırma usûlünde işlenmiştir. En dışta altın üzerine yekşah demiriyle işlenmiş cedvel yer alır (R.69,70, Ç.9).

1b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevîsinin başladığı sayfa *iklîl unvan* düzeninde, gülkurusu rengindedir. Bezeme sahası iki ana kısımdan meydana gelmekte olup, 4.5 x 11.7 cm. eb'adındadır. 4 sütunlu metin sahası üzerinde yer alan, 2 mm.lik yeşil cedvel ve 2.5 mm.lik altın cedvelle çevrili yatay dikdörtgen saha 2.2 x 11.2 cm. eb'adındadır. Merkezde yer alan kitâbe biçimindeki, sıvama mat altın zeminli başlık sahasında üstübeç mürekkebiyle "*Kitab-ı Mahzenü'l-Esrâr*" yazmaktadır. Ancak mürekkebin karardığı gözlemlenmiştir. Yazı zemini üzerinde yeşil rûmîli bezeme yer almaktadır. Boşluklara iğne perdahtıyla üç nokta konulmuştur. Bezeme sahası lâciverd

zemin üzerine altın ile işlenmiş, hatâyî grubu motiflerinden oluşmaktadır. Motiflerin can noktası kırmızı ile renklendirilmiştir.

1.1 x 11.7 cm. eb'adındaki üst kısım lâciverd zemin üzerine altın iplikle oluşturulmuş paftalardan ve aynı renkte işlenmiş ortabağ motiflerinden oluşur. İçleri birer atlayarak kırmızı ve siyah ile renklendirilmiş bezemede, rûmî motifine lâl mürekkebiyle foya çekilmiştir. Desen lâciverd kuzu ve 1 cm.lik tığlarla tamamlanır (R.71, Ç.10).

30b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Hüsrev u Şirin Mesnevîsinin başladığı 30b de bu hamse içerisindeki tüm unvan sayfaları gibi *iklîl unvan* düzenindedir. 4 sütunlu metin sahası üzerindeki bezeme alanı 4.5 x 11.7 cm. eb'adındadır. 2.5 mm.lik altın cedvelle çevrili bezeme sahası ise 2.4 x 11.2 cm. eb'adındadır. Başlık sahası için 2 x 7 cm. eb'adlarında dikdörtgen bir kısım ayrılmıştır. Bu kısım köşe paftalar haricinde sıvama mat altın zemin olup, üzeri yeşil rûmî motifleri ve iğne perdahtıyla konmuş üç noktalarla bezenmiştir. Başlıkta üstübeç mürekkebiyle "*Kitab-ı Hüsrev u Şirin*" yazmaktadır. Siyah zeminli köşe paftalarda; beyazla tahrirlenmiş kırmızı rûmî motifi yer alır. Başlık sahasının her iki yanında yer alan 2 x 2 cm. eb'adındaki lâciverd zeminli sahada ¼ simetrili şekilde altınla işlenmiş rûmî motifleri bezelidir. Motiflere yer yer lâl mürekkebiyle foya çekilmiştir.

Bezemenin üst kısmı 1.1 x 11.7 cm eb'adında, lâciverd zemin üzerine beyaz ipliklerle paftalara ayrılmıştır. Arada kalan boşluklar bir önceki desenle benzer şekilde bezenmiştir. Desen lâciverd kuzu ve 1 cm. uzunluğundaki tığlarla son bulur (R.72,77, Ç.11).

108b Unvan Sayfası Tezhibi: Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinin başladığı *iklîl unvan* düzenindeki sayfanın bezemesi 5.5 x 11.7 cm. eb'adında olup, iki ana kısımdan oluşur. 3mm.lik altın ve 2 mm.lik yeşil cedvelin sınırlandırdığı saha 2.6 x 11.1 cm. eb'adındadır. Başlık sahası bu sefer kâğıt renginde bırakılmıştır. Zer mürekkeple yazılan başlık beyne's-sütûr şeklinde bezenmiştir. Boşluklarda lâciverd üç nokta ile yoğunluk sağlanmıştır. Beyne's-sütûr şeklinde bezeme hamsenin geri kalan tüm Mesnevî

başlıklarında mevcuttur. Aynı şekilde, kâğıt rengiyle bırakılan bezeme sahalarında da desenin yanı sıra lâciverd üç noktalar görülmektedir. Başlık sahasının her iki yanında ona bağlı kâğıt renginde bırakılan alan ve siyah zeminli dikey dikdörtgen sahalar yer alır. Arada kalan boşluklar lâciverd olup, hepsinde serbest fırça hareketleriyle işlenmiş hatâyî grubu motifler bezelidir. Motiflerin can noktaları cedvelle aynı tondaki yeşil ile renklendirilmiştir.

Eserin 0.8 x 11.1 cm. eb'adındaki üst kısmı lâciverd zemin üzerine, altınla işlenmiş tepelik motifleriyle bezelidir. Desen lâciverd kuzu ve 0.8 cm. uzunluğunda tığlarla nihayetlenir (R.73,78, Ç.12).

163b Unvan Sayfası Tezhibi: Heft Peyker Mesnevîsinin başladığı bu sayfa *iklîl unvan* düzenindedir. 5.5 x 11.7 cm. eb'adındaki saha iki kısımdan meydana gelmiştir. 2 mm.lik yeşil ve 3 mm.lik altın cedvellerle çevrili 2.2 x 10.7 cm. eb'adındaki bezeme sahasının merkezinde yer alan başlık kitabesi zemin renginde bırakılmış olup, yazı zer mürekkeple yazılmıştır. Başlık beyne's-sütûr şeklinde bezenmiştir. Zemine konulan lâciverd üç noktalar yazıya hareketlilik kazandırmıştır. Sahanın iki yanında yer alan altın dendanlarla çevrili kâğıt renginde bırakılmış saha üzerine serbest, onu çevreleyen lâciverd zemin üzerine ¼ simetrili hatâyî grubu motifler bezenmiştir. Motiflerin can noktaları yeşildir.

0.8 x 11.1 cm. eb'adındaki üst kısım lâciverd zemin üzerine beyaz ipliklerle paftalara ayrılmıştır. Altın rûmî ve geçmelerle bezenmiştir. Bezeme 0.8 cm. uzunluğunda lâciverd tığlarla son bulur (R.74,79, Ç.13).

221b Unvan Sayfası Tezhibi: İskendernâme Mesnevîsinin başladığı sayfa *iklîl unvan* düzeninde iki kısımdan meydana gelmiştir. 2 mm.lik yeşil ve 4 mm.lik altın cedvellerin çevrelediği bezeme sahası 2 x 10.5 cm. eb'adındadır. Başlık, kâğıt renginde bırakılmış zemine zer mürekkeple yazılıp beyne's-sütûr şeklinde bezenmiştir. Boşluklara lâciverd üç nokta konulmuştur. Başlık sahasının her iki yanında 2 cm. çapında daireler yer alır.

Lâciverd zemin üzerine altınla işlenmiş hatâyî grubu motiflerin can noktaları yeşildir. Köşe paftalarda yer alan siyah zemin üzerine, beyaz ve altın rûmî motifleri işlenmiştir.

Üst kısımda, 0.8 x 11.7 cm. eb'adındaki lâciverd zeminli bezeme sahasında ise, beyaz iplikle ayrılmış paftalar altın rûmî motifleri ile bezelidir. Beyaz rengin kirlendiği görülmüştür. Bezeme lâciverd kuzu ve 0.8 cm. uzunluğunda tığlarla nihayetlenir (R.75,80).

303b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Şerefnâme Mesnevîsinin yer aldığı *iklîl unvan* düzenindeki 303b, 3.8 x 11.7 cm. bezeme alanına sahip olup, 2 x 10.7 cm. eb'adındaki yatay dikdörtgen merkezde başlık sahası yer alır. Bunun her iki yanında da damla biçimindeki uzantılar bulunur. Etrafı sıvama altınla çevrili damla biçiminin ortası siyah zemin bırakılıp, üzerine beyaz penç motifi işlenmiştir. Yaprak aralarına konan yeşil noktalarla bezeme tamamlanmıştır. Başlık sahasının etrafında kalan lâciverd zemin ise altınla işlenmiş hatâyî grubu motiflerden oluşur. Motiflerin can noktaları yeşildir.

0.8 x 11.7 cm. eb'adlarındaki üst kısımda, beyaz ipliklerle paftalar oluşturulmuş, araları altın tepelik motifiyle bezenmiştir. İpliklerin kararmış olduğu gözlenir. Bezeme lâciverd kuzu ve 0.8 cm. uzunluğunda tığlarla tamamlanır (R.76,81).

Değerlendirme: SK. Fatih 3749 numaralı eserde olduğu gibi bu eserin bezemesi de, XV. yüzyılın *naif* denilen üslûbunun özelliklerini göstermektedir. Renkli zeminler üzerine altın ile serbest fırça hareketleriyle çalışılmıştır. SK. Fatih 3945'de kayıtlı Kaside-i Hakanî'nin unvan sayfaları (R.65,66), SK. Fatih 3751 numaralı eserin 30b ve 163b sayfalarındaki bezemelerle aynı üslûptadır (R.72,74).

Kitap kabı bezemelerinin yanı sıra, farklı zemin rengindeki çalışmalara örnek olarak 1b, 30b, 108b ve 163b'nin çizimleri ile çalışma desteklenmiştir.

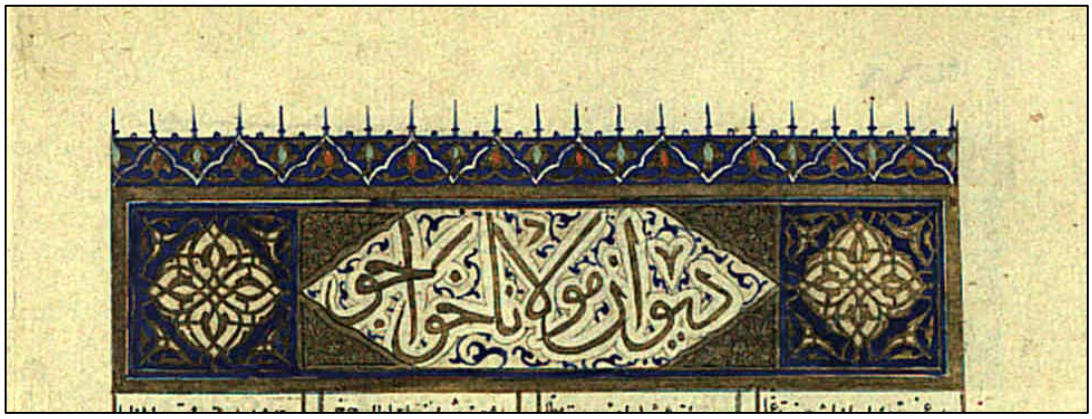

R.65 SK. Fatih 3945 Hakanî-Kaside

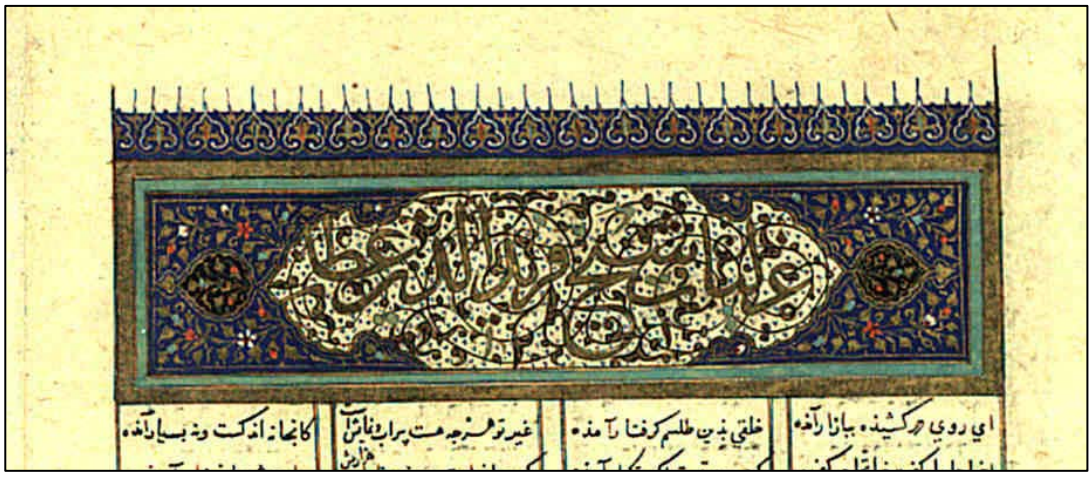

R.66 SK. Fatih 3945 Hakanî-Kaside

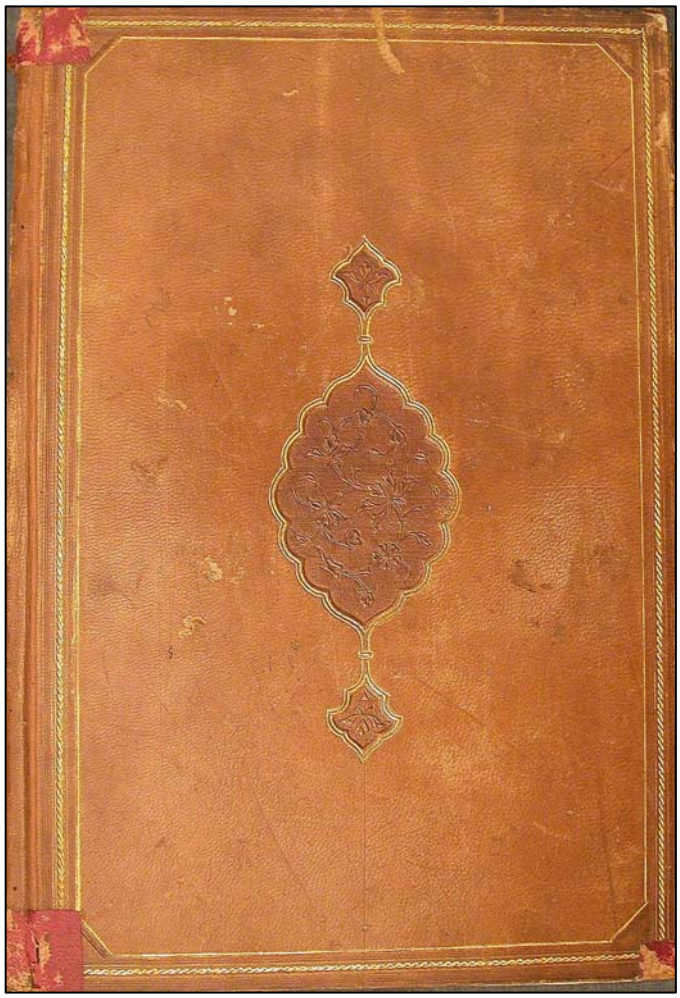

R.67 SK. Fatih No: 003751, kabın dışı

R.68 SK. Fatih No: 003751, kabın dış bezemesinden ayrıntı

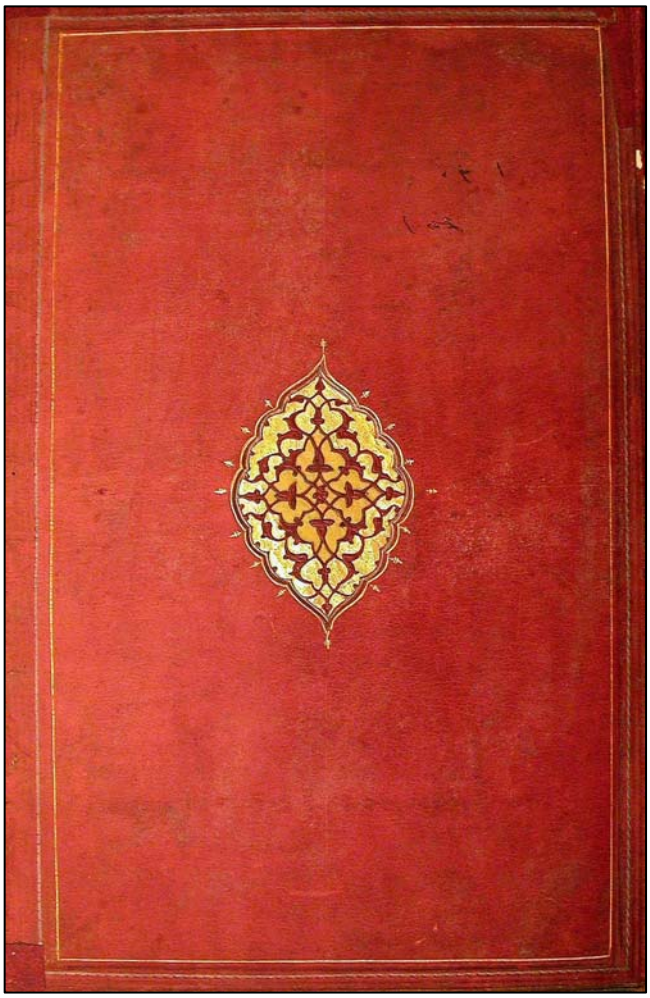

R.69 SK. Fatih No: 003751, kabın içi

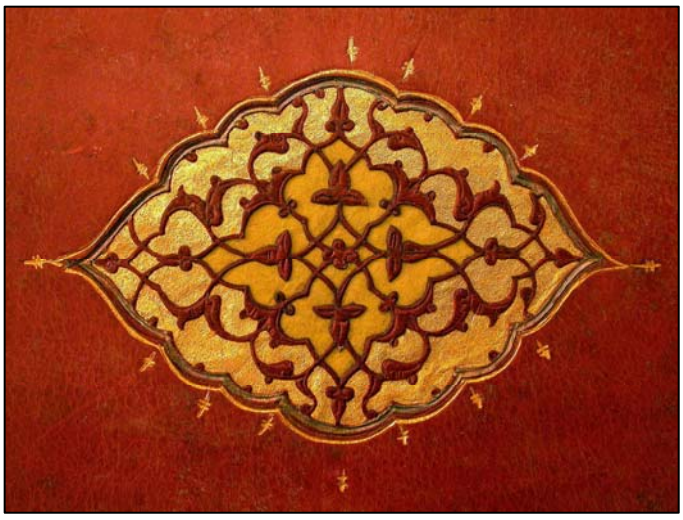

R.70 SK. Fatih No: 003751, kabın iç bezemesinden ayrıntı

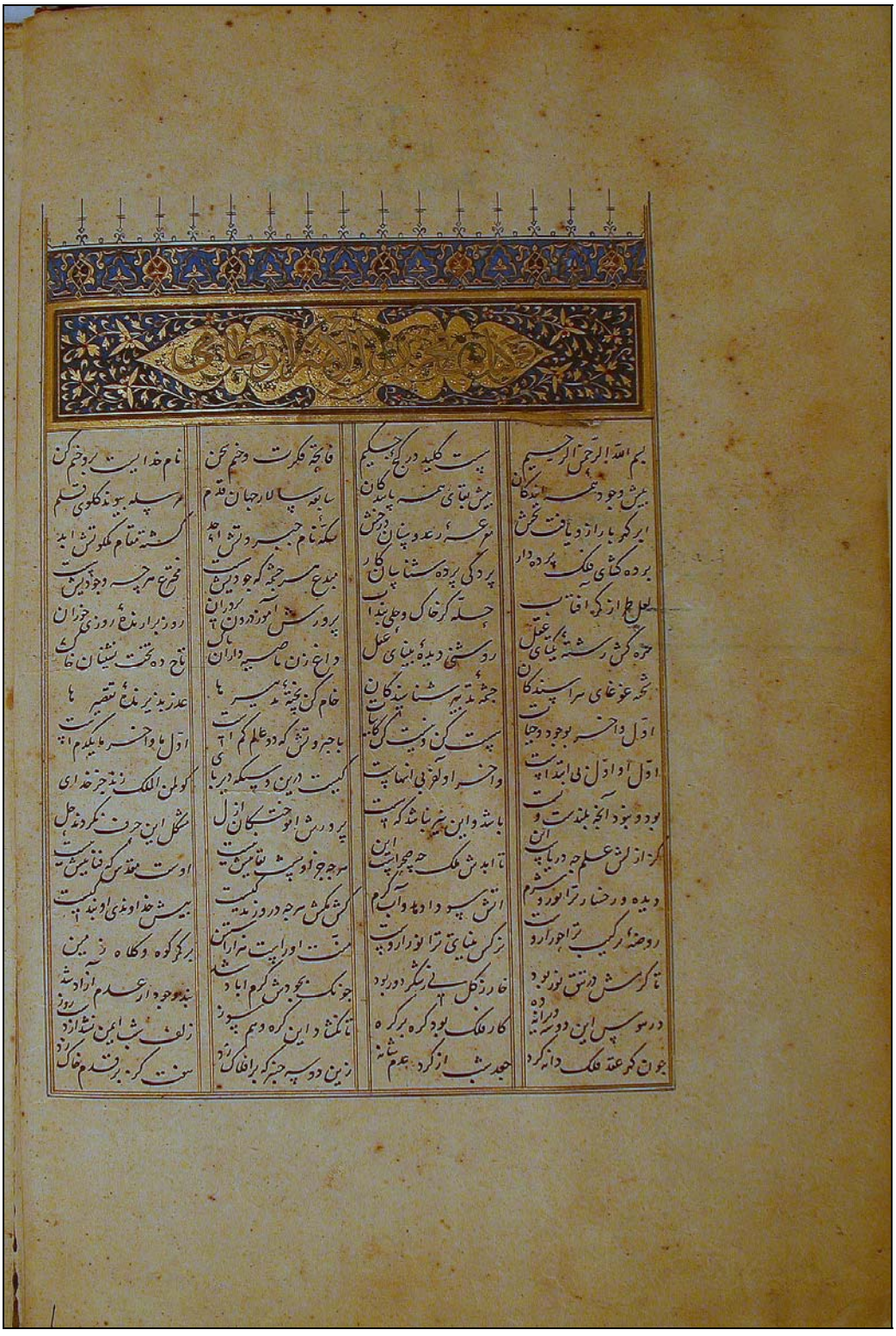

R.71 SK. Fatih No: 003751, vr.1b

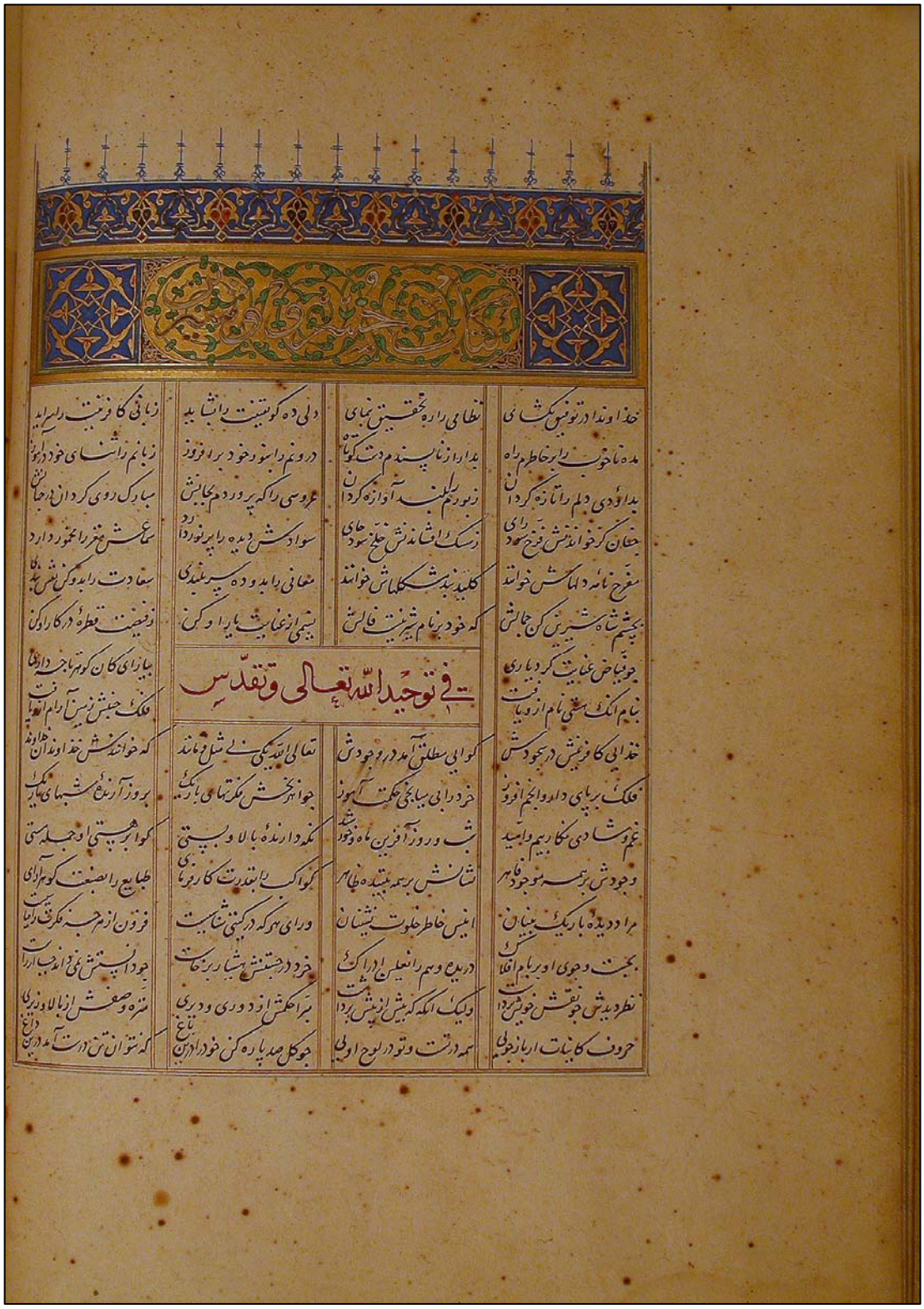

R.72 SK. Fatih No: 003751, vr.30b

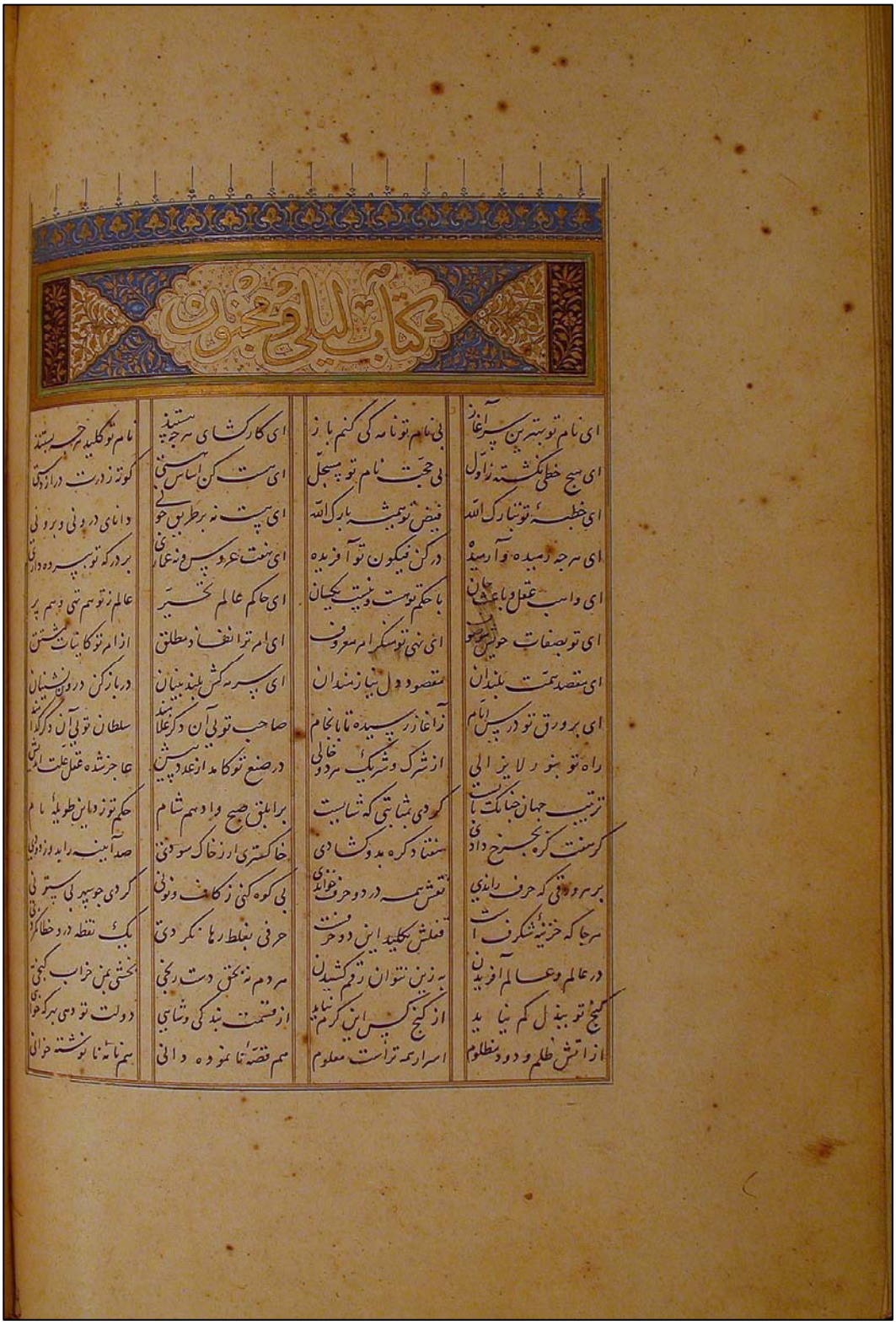

R.73 SK. Fatih No: 003751, vr.108b

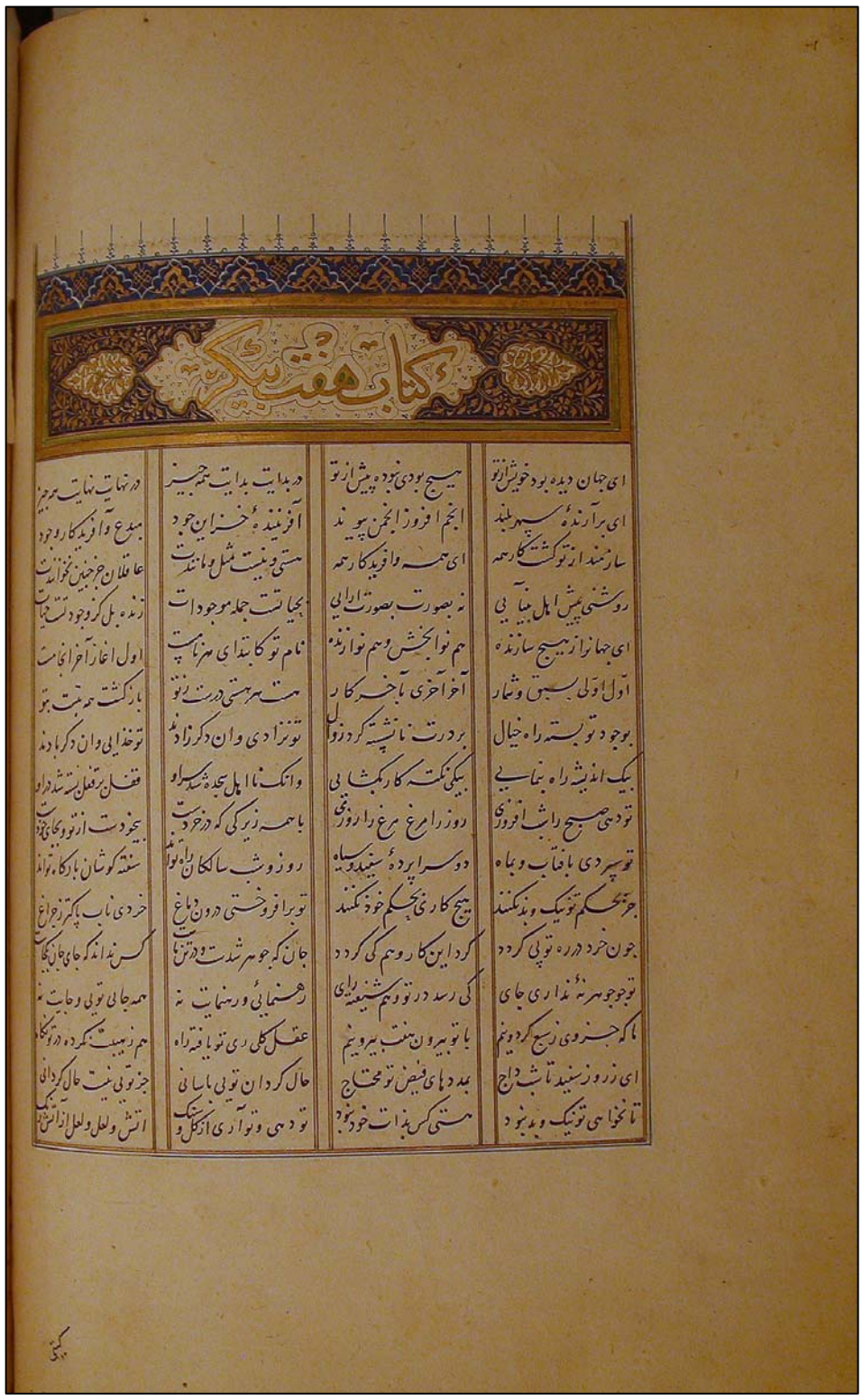

R.74 SK. Fatih No: 003751, vr.163b

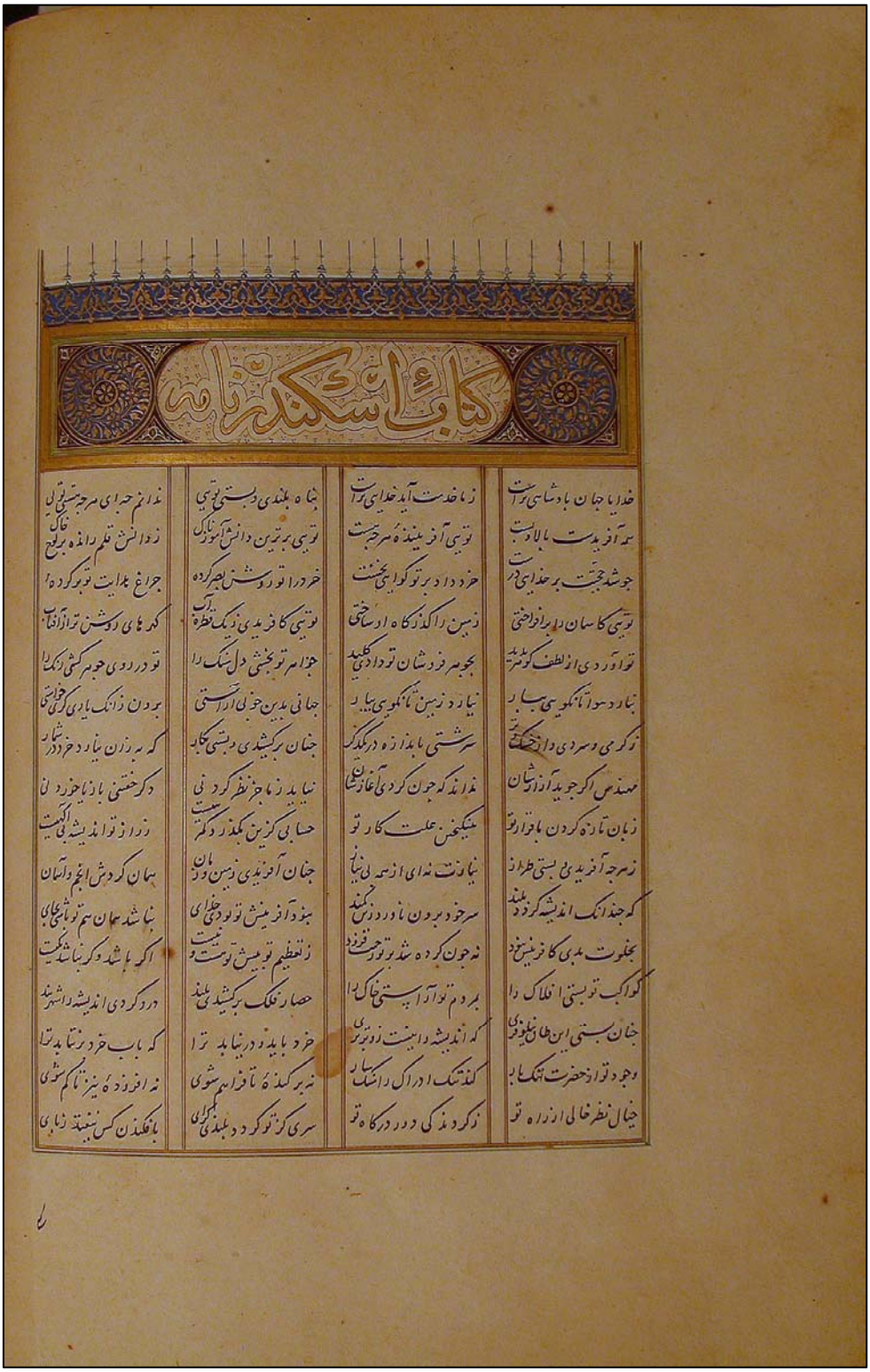

R.75 SK. Fatih No: 003751, vr.221b

R.76 SK. Fatih No: 003751, vr.303b

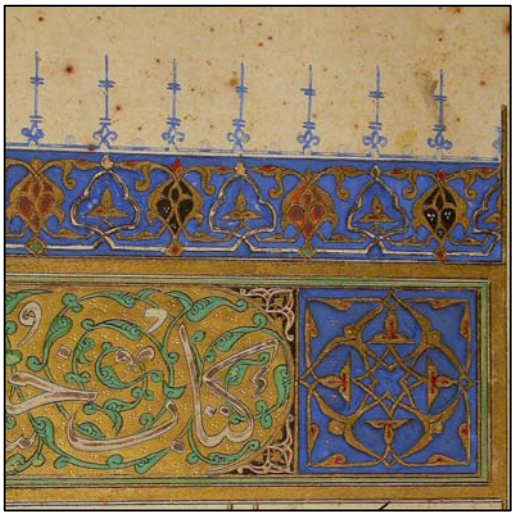

R.77 vr.30b, bezeme ayrıntısı

R.78 vr.108b, bezeme ayrıntısı

R.79 vr.163b, bezeme ayrıntısı

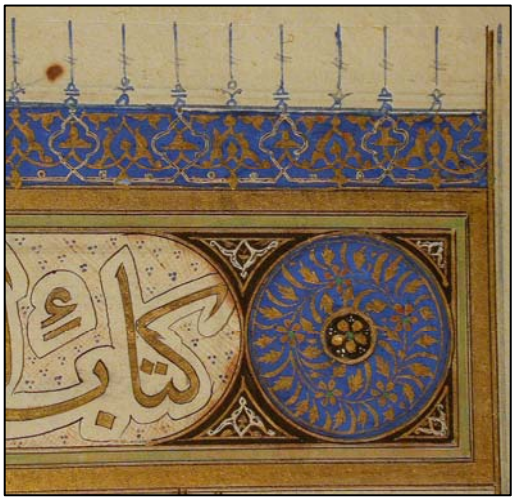

R.80 vr.221b, bezeme ayrıntısı

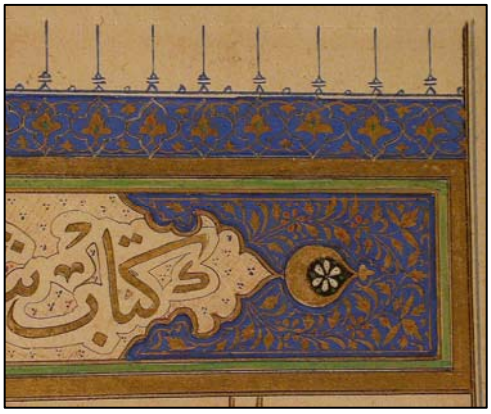

R.81 vr.303b, bezeme ayrıntısı

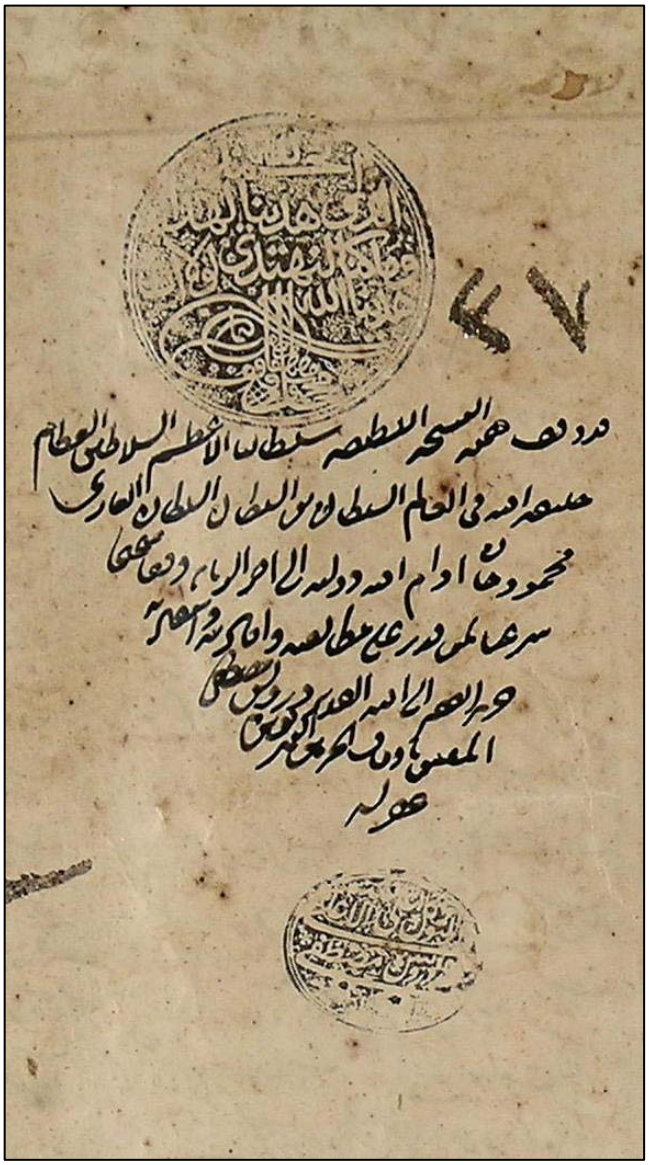

R.82 Fatih 003751, vr.1a

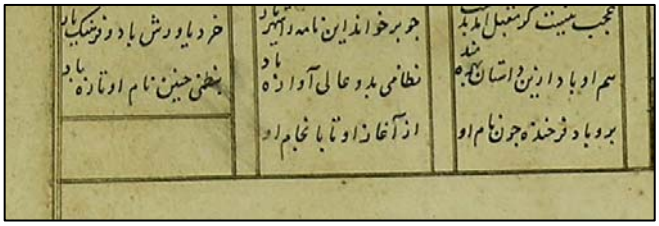

R.83 Fatih 003751, vr.346a

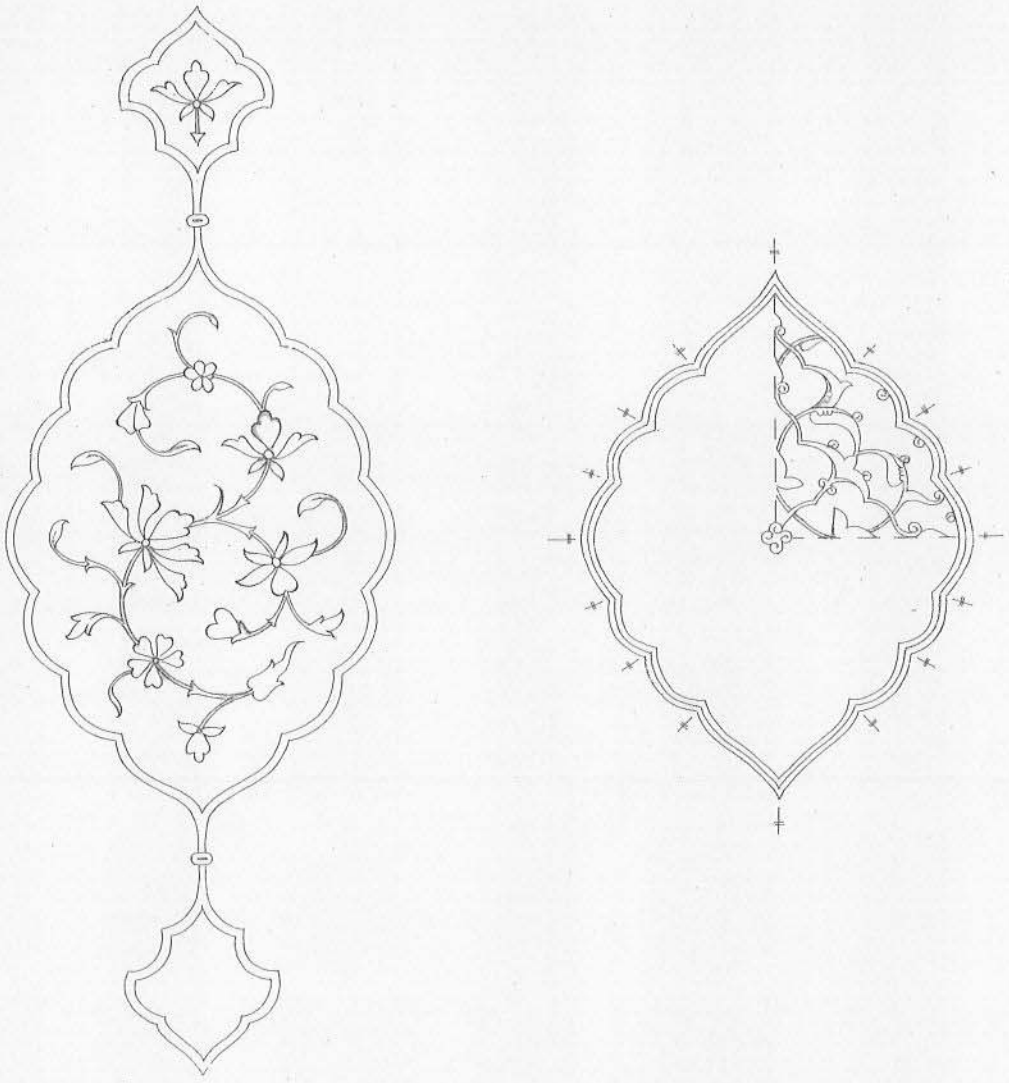

Ç.9 SK. Fatih No: 003751, kabın dış ve iç bezemesinden ayrıntılar

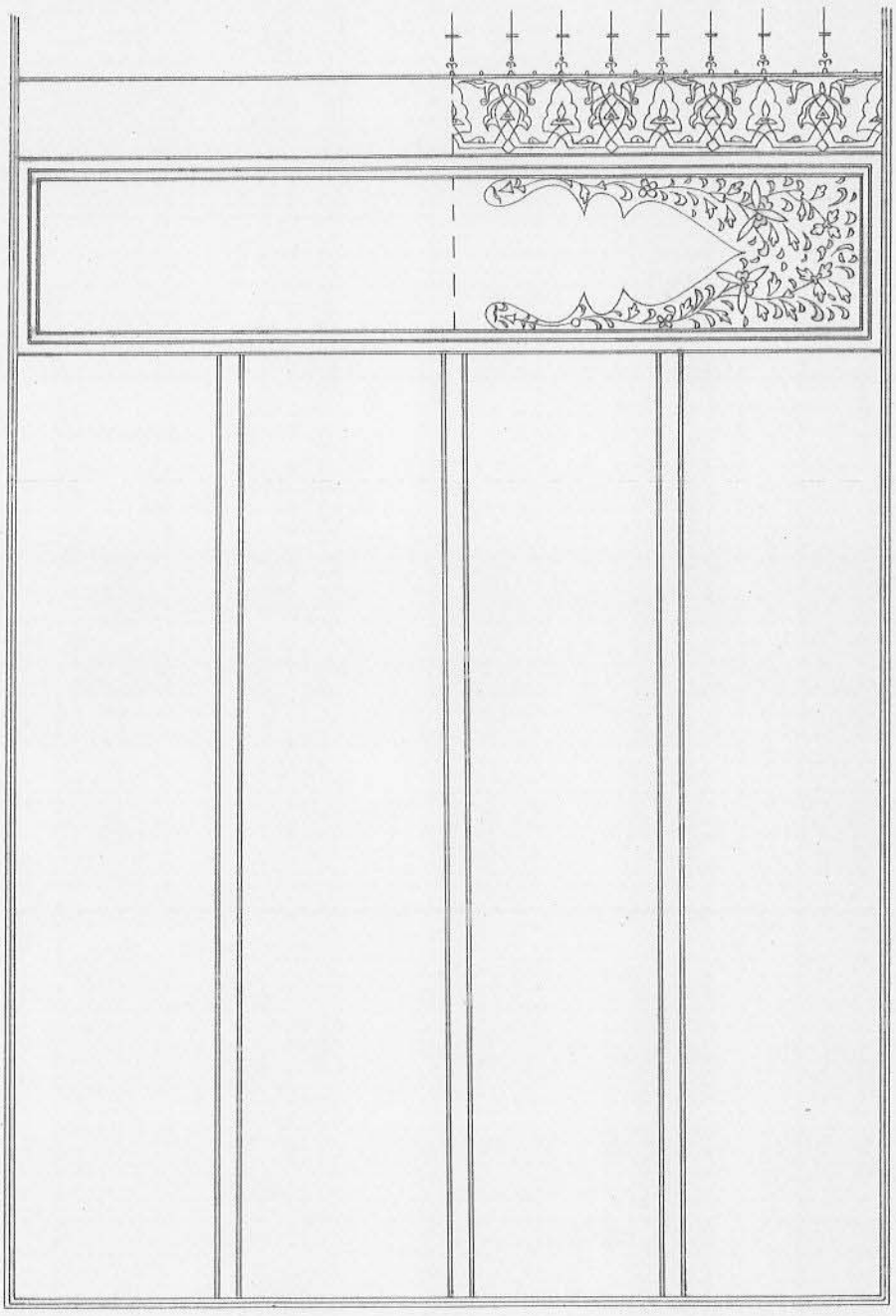

Ç.10 SK. Fatih No: 003751, vr.1b

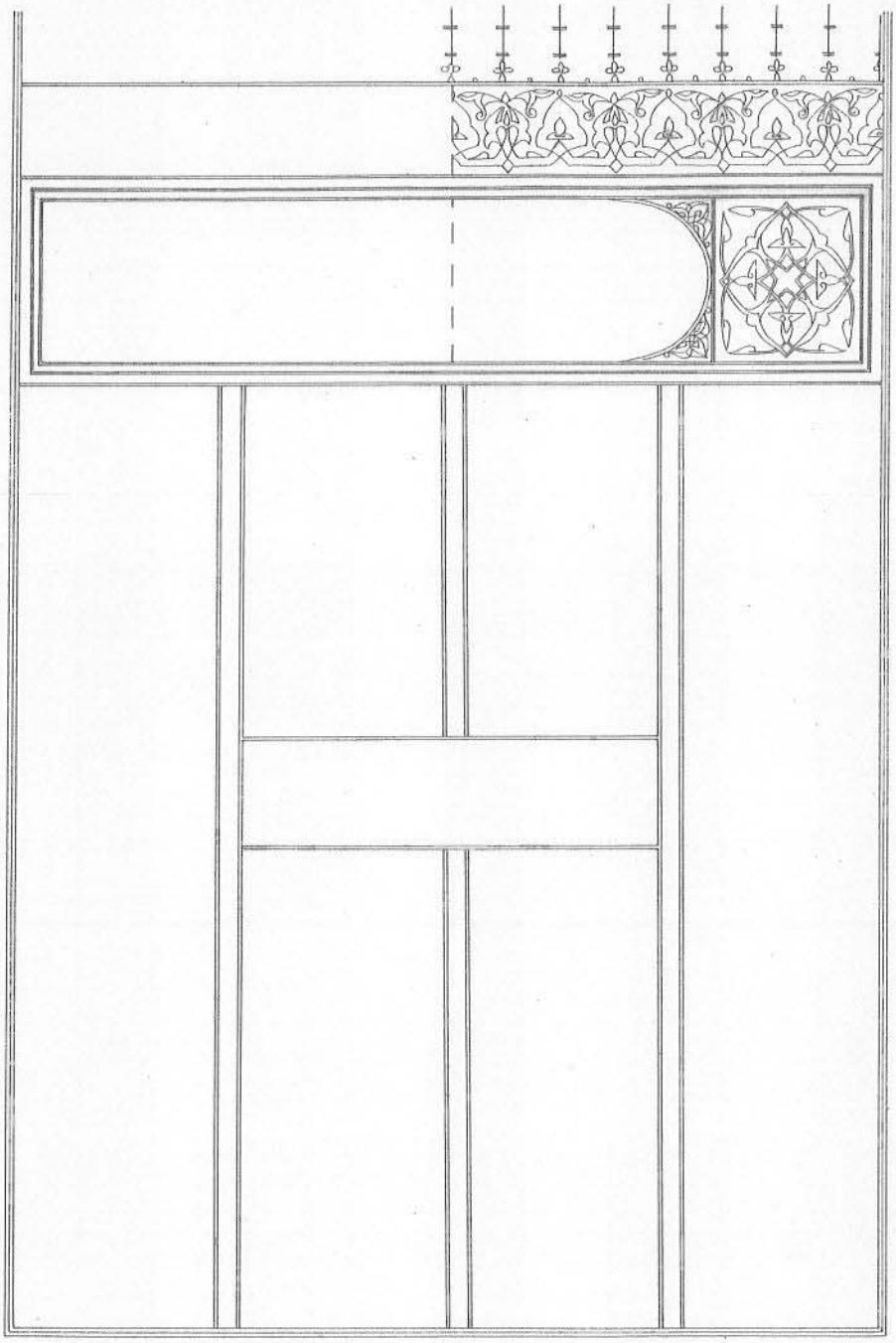

Ç.11 SK. Fatih No: 003751, vr.30b

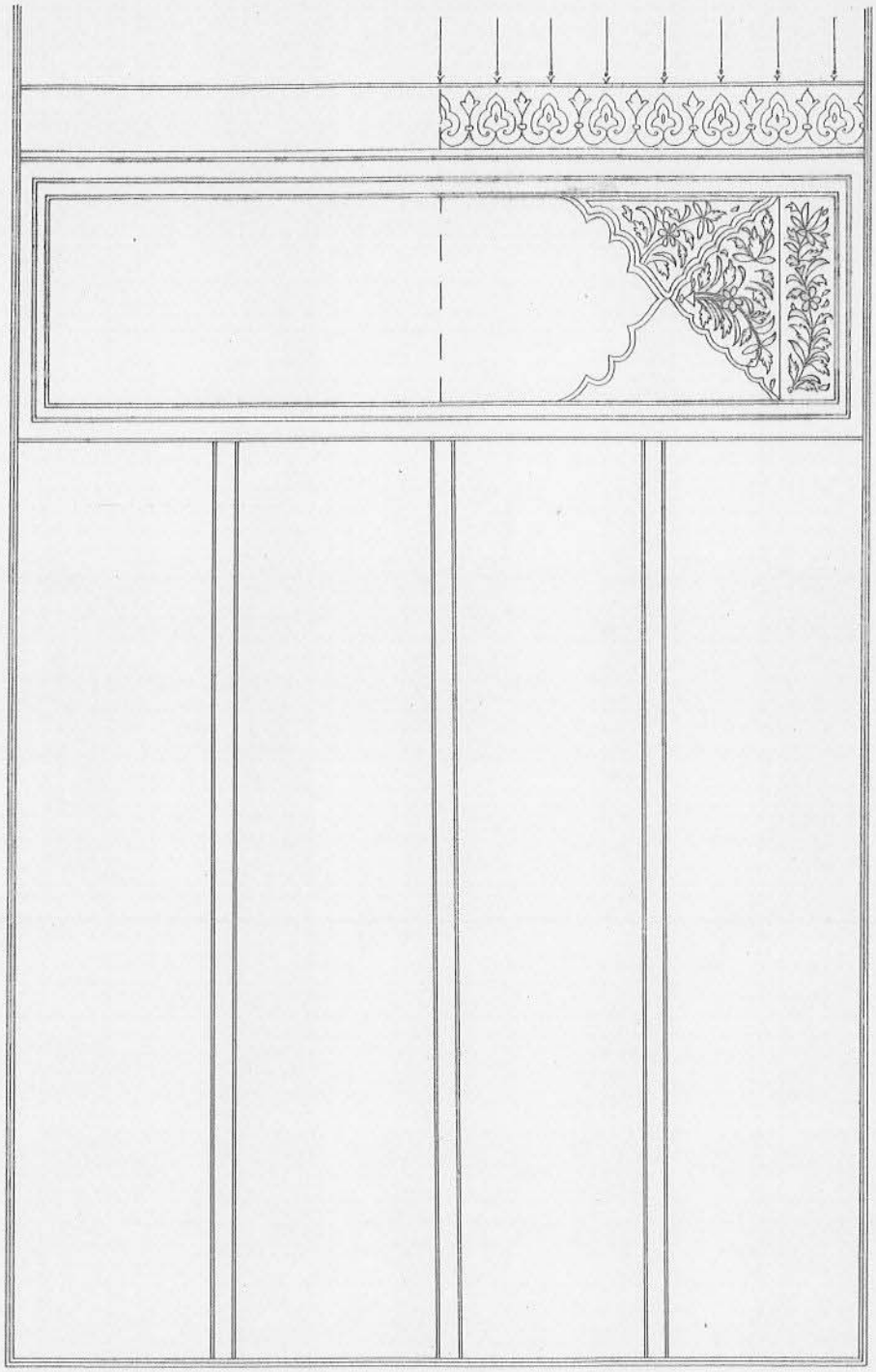

Ç.12 SK. Fatih No: 003751, vr.108b

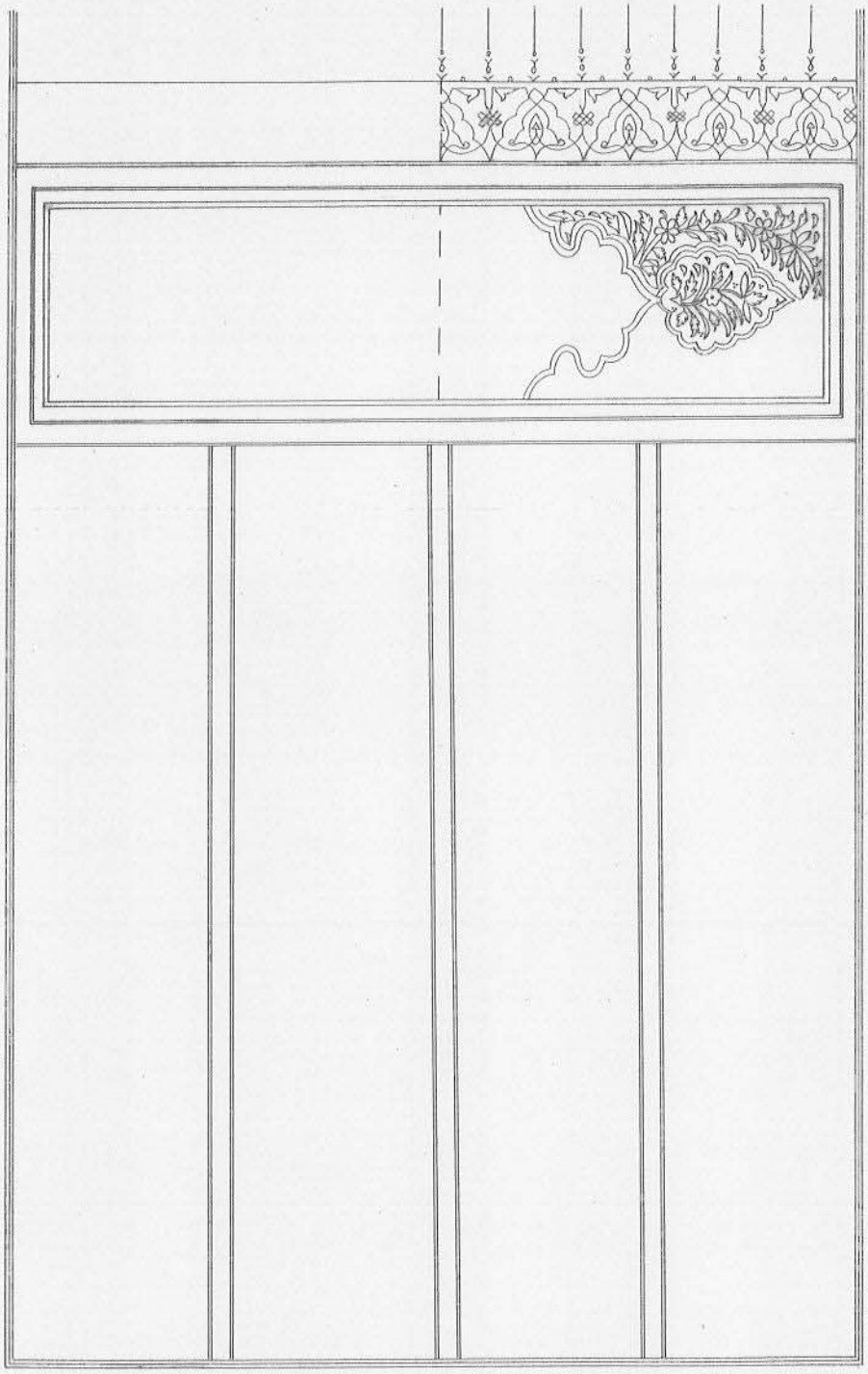

Ç.13 SK. Fatih No: 003751, vr.163b

Katalog No. 03

Eserin Adı : Hamse-i Nizamî

Bulunduğu Yer : Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi

Envanter No : 376

Müellifi : Nizamî Gencevî

Hattatı : Mun'imüddin el-Avhadî

İstinsâh Tarihi :900/1495, Şiraz

Kitabın Eb'adı : 34 x 21.5 x 6.3 cm.

Varak Sayısı : 327

Dili : Farsça

Yazı Çeşidi : Ta'lîk

Satır Sayısı : 21

Sütun Sayısı : 4

Tezhipli Varaklar : 1a, 1b, 30b, 86b, 136b, 199b, 283b, 327a

Minyatürlü Varaklar : 15a, 45b, 49b, 58b, 73b, 91a, 101b, 128a, 154a, 156a, 161a, 181a, 192b, 217a, 230a, 242b, 261a, 272b, 289b, 300b, 314b

Eserin Bulunduğu Koleksiyona Ait Genel Bilgi: Eserin bulunduğu koleksiyona ismini veren Hâlet Efendi, Kadı Kırımî Efendi'nin oğlu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiş, küçük yaşlarda aldığı Hâlet takma adıyla şöhret bulmuştur.[204] Ölüm tarihi 1823 olarak geçmektedir.

Hâlet Efendi tarafından 1820 yılında Galata Mevlevîhanesi[205] avlusunda kurulan kütüphane; tarih, edebîyat, özellikle de tasavvufî eserler bakımından zengin koleksiyona sahiptir. Rebîülâhir 1235/ Ocak 1820 tarihinde hazırlattığı vakfiyesinde belirttiğine göre, kütüphanesine önce 266 cild kitap koymuştur. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Süleymaniye Kütüphanesine aktarılan Hâlet Efendi Kütüphanesinde 291'i Türkçe, 451'i Arapça, 80'i Farsça olmak üzere 822 yazma eserle; 86'sı Türkçe, 56'sı Arapça,5'i Farsça 147 matbu eser mevcuttur.[206]

Eserin Genel Özellikleri: Zahriye, serlevha, beş adet unvan sayfası ve hâtime olmak üzere sekiz adet tezhipli sayfa bulunmaktadır. Samanî renkte âharlı kâğıt üzerine yazılan Mesnevîde asıl metin kısmı is mürekkebiyle, Mesnevî başlıkları üstübeç mürekkebiyle, ara başlıklar ise mavi mürekkeple yazılmıştır.

Eserde; 1b-30a **Mahzenü'l-Esrâr**, 30b-86a **Hüsrev u Şirin**, 86b-136a **Leylâ u Mecnûn**, 136b-199a **Heft Peyker**, 199b-283a **İskendernâme** ve 283b-327a arası **İkbalnâme** Mesnevîlerini içermektedir. Eserin 327a sayfasında istinsâh bilgilerini içeren hâtime kısmı bulunmaktadır. Yazı sahasının altında kalan ilk paftada; Arapça, "*Temme'l-kitâbü's-şerif bi-avnillahi'l-Meliki's-Samedi'l-latif alâ-yedey el-abdi'z-za'îf er-râcî ilâ-rahmeti'llâhi'r-Raûf el-Âmidi* ***Mün'imüddin el-Avhadî*** *(seterallahü uyûbehu ve gafere zünûbehu) fi yevmi'l-hamîs-âşer şehri rebî'ü's-sânî sene tis'ami'e el-Hicriyyeti'l-Mustafaviyye Bi-beldeti* ***Şiraz***." Yazmakta; *kitabın, latif olan Allahı'ın yardımıyla, Allah'ın rahmetini dileyen güçsüz kul Mün'imüddin el-Avhadî (Allah onun kusurlarını örtsün ve günahlarını bağışlasın) eliyle* ***15 Rebiülsânî 900*** *yılında Şiraz'da*

[204] Abdülkadir Özcan, "Hâlet Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 15, İstanbul, 1997, s.249.
[205] **Galata Mevlevîhanesi**; Kulekapı Mevlevîhanesi veya Galip Dede Dergâhı olarak bilinen İstanbul'daki ilk büyük Mevlevî kuruluşudur. Ekrem Işın, "Galata Mevlevîhanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cild: 3, İstanbul, 1994, s.362.
[206] İsmail E. Erünsal, "Hâlet Efendi Kütüphanesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 15, İstanbul, 1997, s.251.

istinsâh edildiğini belirtmektedir. İkinci paftada ise Arapça; "*Ve'ssalâtü ve's-selâmü'l-etemmân el-ekmelân alâ-Hâtemi'n-Nebiyyîn ve Seyyidi'lmürselîn ve Kâyidü'l-….el-muhaccelîn ve kurretü uyûni'l-muhibbîn ve Habîbü rabbi'lâlemîn Muhammed el-Muhtâr ve alâ âlihi'l-athâr ve itretihi'l-ebrâr ve sahbihi'l-ahyâr ve selem teslîmen kesîra dâimen ebeden*." Yazmakta; "*Dua ve selam nebilerin sonuncusu ve elçilerin efendisinin ve sevgililerin gözlerinin incisi ve Âlemlerin Rabbinin sevgilisi, seçilmiş Muhammed ve onun temiz ailesi ve seçkin sahabelerinin üzerine olsun, çok çok ve daima*." şeklinde peygambere ve onun soyundan gelenlere salâvat getirilmektedir. Eserin hattatı olarak bilinen **Mun'imüddin el-Avhadî**'nin, 1493 tarihli, İÜK.. FY. 1321'de kayıtlı A. Cami'nin Dîvânı'nı; 1497 tarihli, TİEM. 1980 numarada kayıtlı **Külliyat-ı Dihlevî**'yi; 1506 tarihli, TSMK. H.227'de kayıtlı Şeyh Muhammed Hakim Sanai'nin **İlâhinâme** Mesnevîsini, 1514 tarihli TSMK. H.783'de kayıtlı **Hamse-i Nizamî**'yi ve 1521 tarihli TSMK. H.746'da kayıtlı **Külliyat-ı Sadî**'yi, ta'lîk hattıyla kaleme aldığı bilinmektedir.[207] Ayrıca eserde toplam 21 adet minyatür yer almaktadır. Bu minyatürleri sırasıyla, özetlersek; 15a, yaşlı kadının Sultan Sencer'e şikâyette bulunmasını; 45b, Hüsrev'in suda yıkanan Şirin'i görmesini; 49b, Şirin'in Ferhad'ın yaptığı havuzu görmeye gelmesini; 58b, Hüsrev'in Şirin'in köşkünü ziyaretini; 73b, Hüsrev ve Şirin'in zifaf sahnesini; 91a Leyla ile Mecnun'un okulda bulunmasını; 101b, Nevfel ile Leyla'nın kabilesinin savaşını; 128a, Leyla ile Mecnun'un buluşmalarını; 154a, Behram'ın Fitne (kölesi) ile beraber av sahnesini; 156a, Fitne'nin Behram'a omzunda öküz getirmesini; 161a, Behram'ın siyah köşkte bulunuşunu; 181a, siyah köşkte anlatılan hikâyeden, Şah'ın cennet bahçesindeki kraliçeyi ve onun güzel kölelerini izlemesini; 192b, Behram'ın ihtiyar çobana köpeğini niye astığını sormasını; 217a, İskender'in zencilerle (Habeşliler) savaşını; 230a, Dara'nın İskender'in dizinde can vermesini; 242b, Berda Kraliçesi Nuşabe'nin İskender'e kendi resmini göstermesini; 261a, Çin Hakan'ının İskender'in hizmetine girmesini; 272b, İskender'in

[207] Ahmed Ateş, İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Manzum Eserler, İstanbul, 1968, s.429, Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, TSMK. Yayınları, 1961, s.143, 158, 186. Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, s.93, 2006.

Rus ordusunun hizmetindeki devi kemendiyle yakalamasını; 289b, ihtiyar çobanın hikâye anlatarak İskender'i teselli etmesini; 300b, İskender'in yedi hekimle sohbetini; 314b, İskender'in su perilerini (sirenleri) izlemesini anlatmaktadır.

Mühürleri; Eserin 1a sayfasında Hâlet Efendi'ye ait olan beyzî formda bir mühür ve okunması mümkün olmayan oval formda bir mühür daha mevcuttur (R.97). Beyzî biçimdeki mühürde Farsça olarak ta'lîk hatla yazılmış şu ibare yer almaktadır; "*İlâhi cem'-i kütüp-kerde ehl-i vahdet-râ / Bidih be-dest-i yemineş kitâb-ı Hâlet-ra.*" 1236/1820-21, bu yazının anlamı ise şudur; "*İlâhi kitap toplayan vahdet ehlinin hâlet'inin kitabını sağ eline ver.*".

Eserin Bezeme Özellikleri

Kitap Kabı: Eserin Türkmen üslûbundaki cildi orjinaldir. Eserin kabı; taba rengi deriden ve mıkleblidir. Kabın dışı üzerinde bulunan şemse, salbek ve köşebendler mülemmâ usûlünde bezenmiştir (R.93,94,Ç.14). Rûmî ve hatâyî grubu motiflerden oluşan bezemelerde sarı altın kullanılmıştır. Mekik formdaki ¼ simetrili şemse 9 x 25 cm. eb'adında olup, köşebendlerin kenarları da 5 x 9.5 cm.dir. Şemse, salbek, köşebend ve bunları çevreleyen iç cedvelin kenarları küçük tığlarla bezenmiştir. Ayrıca alt kab, üst kab, sertab ve mıkleb kenarlarında altın üzerine yekşah demiriyle işlenmiş cedvel yer almaktadır. Sertab üzerinde yer alan paftalarda Farsça ta'lîk hatla yazılmış Nizamî'yi öven beyitler yer alır (R.93); "*Sadr-nişin .....suhan n'ist kes" ".....gaybest ez-sühan-âvâz me-bâd*" "*Devlet-i in mülk-i sühan râst bes" "Nâm-ı Nizâmî be-sühan-ı tâze bâd*", son mısra: "*Nizamî'nin adı sözle taze kalsın*" anlamını taşımaktadır.

Kabın içi; koyu kahverengi deri olup, salbekli mekik biçimindeki şemse ve köşebendlerden oluşmaktadır (R.95,96). Bunlar açık mavi zemin üzerine kahverengi deriyle, müşebbek usûlünde bezenmişlerdir. 8.5 x 11 cm. eb'adındaki şemse ¼ simetrili rûmî motifleriyle bezenmiş bir daireden ve hatâyî grubu motiflerin yer aldığı kenarsuyundan oluşmaktadır. Şemsenin dörtte biriyle işlenen köşebendlerin kenarları 4 x 5.5 cm. eb'adındadır. Kabın kenarları, kabın dış yüzündeki gibi işlenmiş olup,

sertabda yer alan paftalar açık mavi zemin üzerine müşebbek olarak işlenmiş rûmî motiflerinden oluşmaktadır.

1a Zahriye Tezhibi: Eserin 1a sayfasında bir zahriye bezemesi vardır. ¼ simetrili, rûmî ve hatâyî grubu motiflerin kullanıldığı mekik biçimindeki bezeme 7 x 10.3 cm. (tığlarla beraber; 9.5 x 17 cm.) eb'adında olup, üç kısımdan meydana gelmiştir. Şemsenin kenar ve orta kısmındaki paftalar lâciverd zeminle klasik tezhip tekniğinde işlenmiş olup bu paftaların arasında kalan sarılma rûmîlerin böldüğü kısım ise sarı altınla zer-ender-zer tekniğinde işlenmiştir. Simetri eksenleri üzerine yerleştirilmiş tığlarla tamamlanarak son bulan şemsede göze çarpan renkler; sarı, turuncu, yavruağzı ile pembe ve mavi tonlarıdır. (R.97,105, Ç.15)

1b Serlevha Tezhibi: Mahzenü'l-Esrar Mesnevîsinin başladığı bu sayfa, tam sayfa tezhiplidir. Tam sayfa serlevha tezhiplerinde karşılıklı iki sayfa olan bezeme geleneğinin burada tek sayfa olarak işlendiği dikkati çekmektedir. 2a sayfasında 4 sütunlu metin başlamıştır. Serlevhanın bezeme sahası, 28.5 cm. uzunluğundaki altın cedvele bitişik 24.5 x 13.8 cm. eb'adındadır. Besmele ile başlayan ardından metnin devam ettiği 2 sütunlu yazı sahası 8.4 x 6.4 cm. eb'adındaki 3 mm. aralıkla yerleştirilmiş iki dikdörtgen paftadan oluşmaktadır. Beyne's-sütûr yapılmış bu alan altı satırdır. 1.5 mm.lik +, - bezemeli ince arasuyuyla çevrelenmiş yazı sahasının altında ve üstünde yatay dikdörtgen kısımlar; 5 x 10 cm. eb'adında, ¼ simetrili, rûmî ve hatâyî grubu motiflerle bezenmiş olup paftalama açısından zahriye tezhibi'nin dikdörtgen halini andırmaktadır. Bu yazı sahasının iki yanında bulunan, yine 1.5 mm.lik +, - ince ara suyuyla çevrelenmiş olan koltuklar 8.3 x 1.9 cm. eb'adında ulama desen olarak hazırlanmıştır. Lâciverd ve sıvama altın zeminli paftalara ayrılmış, rûmî ve üslûplaştırılmış çiçeklerle klasik tezhip tarzında bezenmiştir. Tüm bu alanı çevreleyen simetrik desene sahip kenarsuyu ise 2.4 cm. genişliğinde olup, lâciverd ve sıvama altın zeminli paftalara ayrılmıştır. Sarılma rûmî helezonlarıyla sınırlandırılmış paftalarda zemin mat sarı altın bırakılmış, rûmî ve hatâyî helezonlara ise yeşil altın sürülerek parlatılmıştır. Genel olarak hatâyî grubu motiflerde mavi, yeşil, sarı, beyaz ve kırmızı

kullanılmıştır. Desen 2.2 cm. uzunluğundaki lâciverd sade tığlarla son bulur (R.98,106, Ç.16).

30b Unvan Sayfası Tezhibi: Hüsrev u Şirin Mesnevîsinin başladığı bu sayfa, *iklîl unvan* sayfası düzeninde bezenmiştir. Metin sahası 4 sütunludur. Tâ'lîk hatla yazılmış metnin merkezinde yer alan dikdörtgen sahada; mavi renkte, tâ'lîk hatla, Allah'ın birliğini ifade eden "*Tevhîd-i Bârî teâlâ azze ismûhû*" yazmaktadır. Mesnevînin başlığı sıvama altın zemin üzerine, sülüs hatla beyaz üstübeç mürekkebiyle yazılmıştır. Yazının etrafı hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir. Turuncu ipliklerle dendanlı bir şekilde paftalanan bu kısım simetri ekseni üzerinde geçmelerle, sıvama altın zeminli paftalara bağlanmıştır. +, - bezemeli ince arasuyuyla çevrelenmiş 3.3 x 9.1 cm. eb'adındaki bu yatay dikdörtgen kısımdaki ¼ simetrili desende sarılma rûmî ve hatâyî grubu motifler kullanılmıştır. Bu sahayı ince arasuları arasında kalan 7 mm. genişliğinde ¼ simetrik kitâbeli zencerek çevrelemektedir. Mat altın üzerine üslûplaştırılmış çiçeklerle bezenen alanda çiçek renklerinde yer yer değişiklikler yapılmıştır. Üstte bulunan 2 x 11.5 cm. eb'adındaki saha lâciverd ve sıvama altın zeminli paftalara ayrılmış, simetrili desen rûmî ve hatâyî grubu motifler kullanılarak klasik tezhip yapılmıştır. Bezeme genelinde, hatâyî grubu motiflerde kırmızı, beyaz, sarı, mavi ve yeşil tonları hâkimdir. Cedvel çekilerek tamamlanan desen 2.9 cm. uzunluğundaki lâciverd tığlarla son bulur (R.99,107, Ç.17).

86b Unvan Sayfası Tezhibi: Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinin başladığı bu sayfa, *kubbeli unvan* düzeninde bezenmiştir. 4 sütunlu yazı sahasının üst kısmında yer alan bezeme yatay dikdörtgen ve kubbe formunda iki kısımdan meydana gelmiştir. +, - bezemeli ince arasularının çevrelediği dikdörtgen saha 3.3 x 10.8 cm. eb'adındadır. Başlık, sıvama altın zemin üzerine üstübeç mürekkebiyle yazılmıştır. Zemin üzerinde ½ ters simetrili hatâyî grubu motiflerden oluşan bezeme vardır. Turuncu ipliklerle dendanlanmış başlık yazısının sahası, aynı renkte tepelik motifine bağlanmaktadır. Tepelik motifinin bulunduğu asıl bezeme sahası ¼ simetrili, sarılma rûmî ve hatâyî grubu motiflerden oluşmaktadır. Lâciverd ve sıvama altın zeminli paftaların bulunduğu dikdörtgen

kısımdan kubbeye geçiş paftaların devamı niteliğindedir. Kubbenin iki yanında cedvellere bitişik rûmîlerin oluşturduğu paftalar vardır. Bezeme genelinde beyaz, sarı, yeşil, mavi, kırmızı ve yavruğazı renklerinden oluşan hatâyî grubu motifler kullanılmıştır. Desen kubbe üzerinde yer alan 3.5 cm. uzunluğundaki üç adet lâciverd tığ ile son bulmaktadır (R.100,108, Ç.18).

136b Unvan Sayfası Tezhibi: Heft Peyker Mesnevîsinin başladığı bu sayfa da Hüsrev u Şirin Mesnevîsi'nde olduğu gibi *iklîl unvan* düzeninde bezenmiştir. Yazı sahası 4 sütunludur. 3.3 x 5.3 cm. eb'adındaki sahada öncekilerden farklı olarak, başlık yazısı tahrirlenmiştir. Ayrıca bulunduğu paftayı çevreleyen iplikler bu sefer, parlatılmış sarı altından olup bunlar her iki yanda yer alan zer-ender-zer tekniğinde işlenmiş paftalara bağlanır. Bu paftalarda ve etrafındaki lâciverd zeminde, sarılma rûmî ve hatâyî grubu motifler kullanılmıştır. Önceki unvan sayfası tasarımlarında olduğu gibi ince arasuyuyla çevrelenen 4.1 x 10.7 cm. eb'adındaki dikdörtgen paftanın üzerinde, 2 x 21.3 cm. alana sahip, lâciverd ve sıvama altın zeminlerin üzerinde rûmî ve hatâyî grubu motiflerden oluşan simetrili bir desen vardır. Desen genelinde yeşil, beyaz, mavi, kırmızı ve sarı hatâyî grubu motifler kullanılmıştır. Son olarak 2 cm. uzunluğunda lâciverd tığlarla desen tamamlanmıştır (R.101,109).

199b Unvan Sayfası Tezhibi: İskendernâme Mesnevîsinin başladığı bu sayfa *iklîl unvan* düzeninde bezenmiş olup, yazı sahası 4 sütunludur. Başlık yazısı Heft Peyker'de olduğu gibi üstübeç mürekkebiyle yazılıp, tahrirlenmiştir. 3.6 x 7.3 cm. sıvama altın yazı sahası içinde yine, ½ ters simetrili şekilde tasarlanan hatâyî grubu motiflerden oluşan bir desen vardır. Bu sahanın etrafında dendanlı geniş bir çerçeve vardır ki, bu kısımda sürülen altın mat bırakılmış yazı sahası parlatılmıştır. Mat bırakılan alan önceki tasarımlarda olduğu gibi sıvama altın zeminli paftalara bağlanmıştır. İnce arasuyunun çevrelediği bu dikdörtgen paftadaki ¼ simetrili desende sarılma rûmî ve hatâyî grubu motifler kullanılmıştır. Üstteki kısımda ise lâciverd ve sıvama altın zeminli paftalara ayrılmış, simetrili desen, rûmî ve hatâyî grubu motifler kullanılarak klasik tezhip yapılmıştır. Rûmîler ve hatâyîler aynı olmakla birlikte pençlerde ufak değişiklikler

görülmektedir. Bezeme genelinde diğer unvan sayfalarıyla aynı renkte hatâyî grubu motifler kullanılmıştır. Cedvel çekilerek tamamlanan desen 1.7 cm. uzunluğundaki lâciverd sade tığlarla tamamlanmaktadır (R.102,110).

283b Unvan Sayfası Tezhibi: İkbalnâme Mesnevîsinin başladığı bu sayfa *iklîl unvan* düzeninde bezenmiş olup, yazı sahası 4 sütunludur. 3.6 x 7.3 cm. yazı sahasında başlık tahrirlenmiş etrafı da ½ ters simetrili bir şekilde tasarlanan, hatâyî grubu motiflerden oluşan bir desenle bezenmiştir. Hüsrev u Şirin ve Leylâ u Mecnûn Mesnevîlerinde olduğu gibi turuncu dendanlı iplikler tamamlar. Bu iplikler her iki yanda turuncu ve yeşil rûmî tepelik motifine bağlanır. Bu kısım, lâciverd ve sıvama altın zeminli paftalara ayrılıp, ¼ simetrili rûmî ve hatâyî grubundan oluşan bir desenle bezenmiştir. Yine +, - bezemeli arasularının çevrelediği dikdörtgen kısım üzerinde, lâciverd ve sıvama altınlı zeminlerin yer aldığı sarılma rûmî ve hatâyî grubu motiflerden oluşan simetrili bir desen vardır. Bezeme genelinde eserin bütünüyle uyumlu renkte hatâyî grubu motifler kulanılmıştır. Desen sınırı motiflerle sınırlandırılarak, onun üzerinde yer alan 1.7 cm. uzunluğundaki lâciverd sade tığlarla son bulur (R.103,111, Ç.19).

327a Hâtime Tezhibi: Eserin istinsâh kaydına dair bilgilerin yer aldığı bu sayfada, bezemeli saha üç kısımdan meydana gelmektedir. Karşılıklı simetrik olan bu bezemede ilk kısım asıl metin kısmının sonunda, cedvele bitişik olarak karşılıklı yer alan, sütun genişliğinde, 1 cm. yüksekliğinde küçük dikdörtgen paftalardır. İkinci ve üçüncü kısım ise aynı hizada alt alta yer alan muska koltukları hatırlatan üçgen şekilli bölümlerdir. İlk kısımda; ortada bir penç ve etrafında yapraklardan oluşan ters simetrili bir desen vardır. Altınla işlenmiş desenin kâğıt rengi zeminine siyah üç nokta konulmuştur. 6 cm. yüksekliğindeki ikinci bölümde; yine altınla işlenen, rûmî motiflerinden oluşmuş serbest desen ve üç nokta mevcuttur. 9 cm. yüksekliğindeki üçüncü kısım ise; desen zemini yine siyah üç nokta ile zenginleştirilerek, üslûplaştırılmış çiçekler ve yapraklardan oluşan, altından işlenmiş serbest bir desenle bezenmiştir (R.104, Ç.20).

Ara Sayfa Bezemeleri: Metnin devam ettiği ara sayfalarda; sütunlar arasında yatay ve mail olan yazı boşluklarına hâtime sayfası bezemeleriyle aynı üslûpta, farklı desenlere sahip tezhipler yapılmıştır.

Değerlendirme: 1490'lı yıllara ait tarihler taşıyan ve hazırlandığı yerin Şiraz olduğu açıkça belirtilen el yazmalarının Akkoyunlu Türkmen üslûbunda olduğu bilinmektedir. Dönemin kitap kablarının iç bezemelerinde genellikle ortada salbekli iri bir şemse ve köşelerde bu şemsenin dörtte birinden oluşturulan köşebendler yer alır (R.84-87).[208] Bu eserin tezhibi de XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başı Akkoyunlu Türkmen üslûbunun özelliklerini göstermektedir. Mahzenü'l-Esrâr Mesnevîsinin başladığı 1b, tam sayfa tezhiplidir. Tam sayfa serlevha tezhiplerinde karşılıklı iki sayfa olan bezeme geleneğinin burada tek sayfa olarak işlendiği dikkat çekmektedir. Renk, motif anlayışı, desen tasarımı ve işçilik yazma eserin tamamında uyum içinde yapılmıştır. İncelenen nüshanın bezeme anlayışı SK. Damad İbrahim Paşa 257'de kayıtlı Buharî'nin Camü's-Sahih adlı eserinde de görülmektedir. Özellikle 2b sayfasında yer alan kubbeli unvan sayfası tezhibi (R.88), 86b'de yer alan Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinin bezemesiyle çok yakındır (R.100,108). Vever koleksiyonu içerisinde yer alan S.86.0353 numarada kayıtlı Nizamî Hamse'sindeki Şerefnâme Mesnevîsinin yer aldığı unvan sayfası bezemesi de (R.89) 283b'deki İskendernâme Mesnevîsi ile benzemektedir (R.103,111).

Ayrıca farklı kütüphanelerdeki Hamse-i Nizamî nüshalarının bezeme anlayışının da bu eserle benzerlik gösterdiği örneklerden anlaşılmaktadır. (R.90-92)

Çizimleri yapılan kitap kabının dışı, zahriye, serlevha ve hâtime bezemesinin yanı sıra, kitâbeli zencerek arasuyu ile çevrili tek örnek olan 30b, kubbeli unvan sayfası düzeninde tasarlanmış olan 86b ve diğer unvan sayfalarına göre iplik veya cedvelle değil de motiflerin kendisiyle sınırlandırılan 283b'nin çizimleriyle çalışma desteklenmiştir. Çizimlerde yaklaşık olarak; kab bezemesi %10 küçültülmüş, zahriye %10 büyütülmüş, serlevha ise %30 küçültülmüştür.

[208] Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.67, 88.

R.84 TSMK. H.770 Hamse-i Nizamî, kabın iç bezemesi, Şiraz

R.85 1510 tarihli Hamse-i Nizamî, Şiraz
The Metropolitan Museum of Art

R.86 1491 tarihli Hamse-i Nizamî, Şiraz
National Library of Russia

R.87 1491 tarihli Hamse
kabın iç bezemesinden ayrıntı

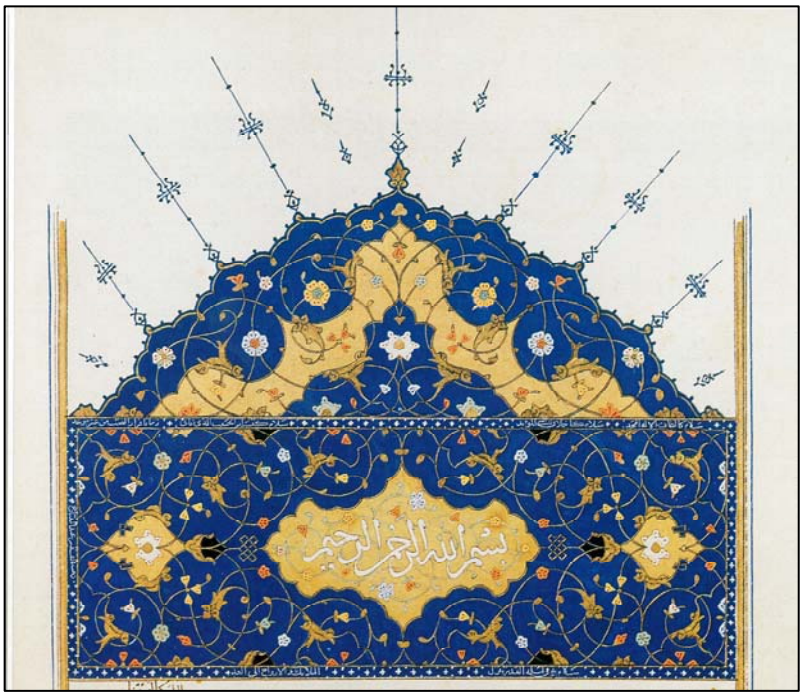

R.88 SK. Damad İbrahim Paşa 257 Buharî, Camiü's-Sahih XVI. yüzyıl

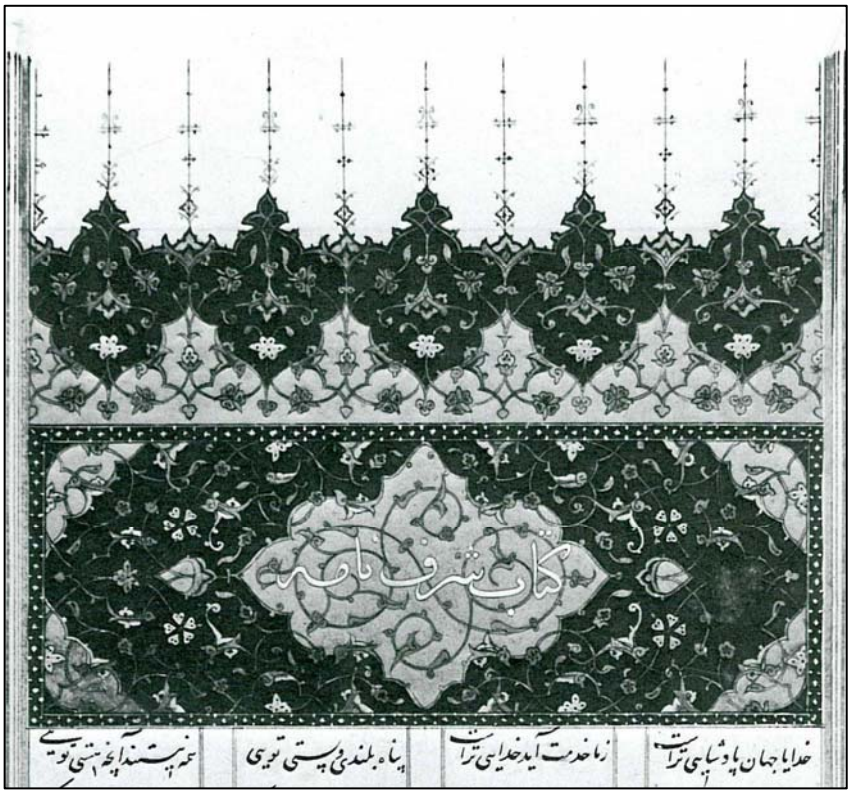

R.89 Vever Collection 1497 tarihli Hamse-i Nizamî, Şerefnâme S86.0353

R.90 1497 tarihli Hamse-i Nizamî
Arthur M. Sackler Gallery S1986.360

R.91 1497 tarihli Hamse-i Nizamî
Arthur M. Sackler Gallery S1986.360

R.92 1516 tarihli Hamse-i Nizamî İkbalnâme vr.351b The Walters Art Museum W609

R.93 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın dışı

R.94 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın dış bezemesinden ayrıntı

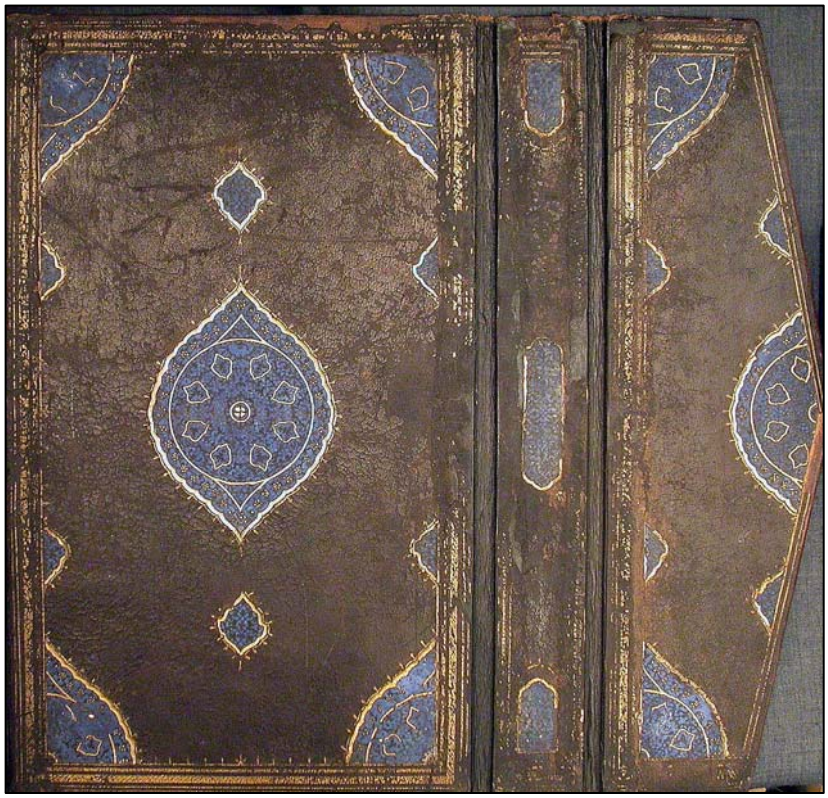

R.95 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın içi

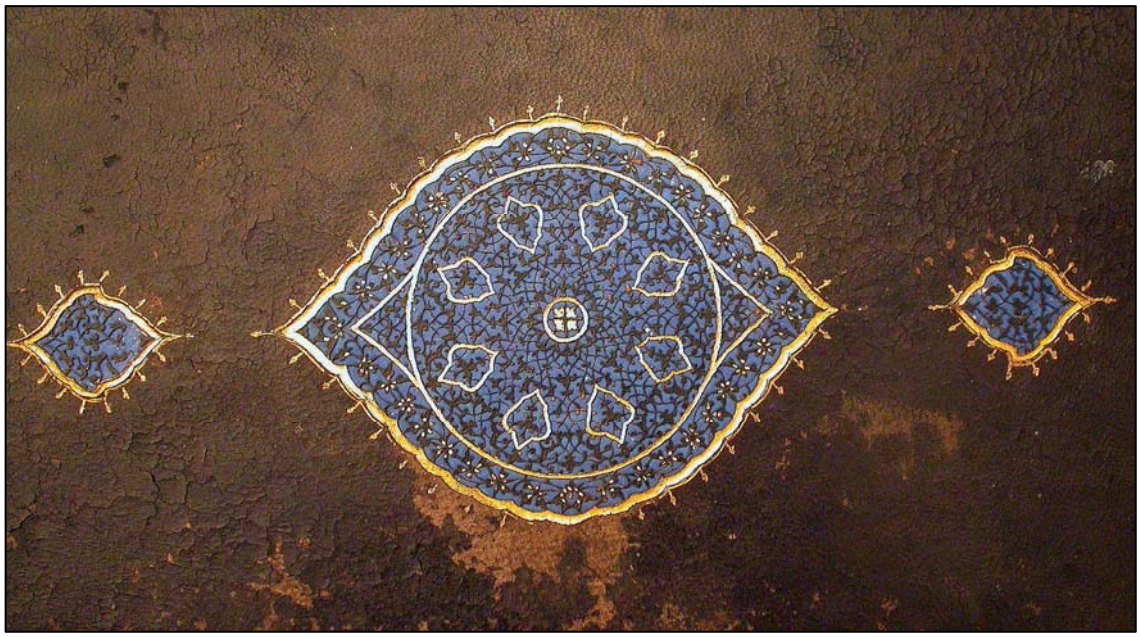

R.96 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın iç bezemesinden ayrıntı

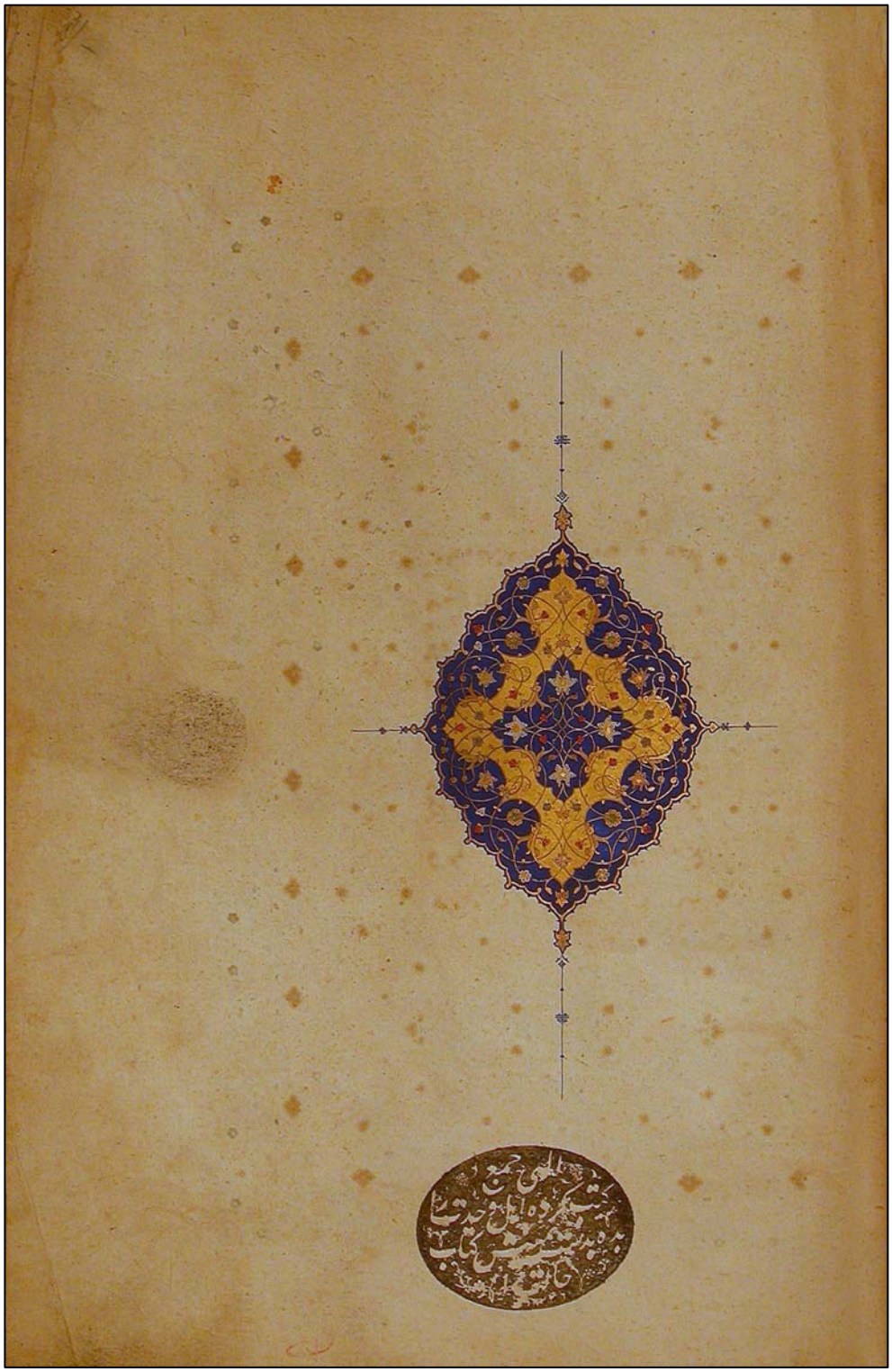

R.97 SK. Hâlet Efendi No: 000376 vr.1a

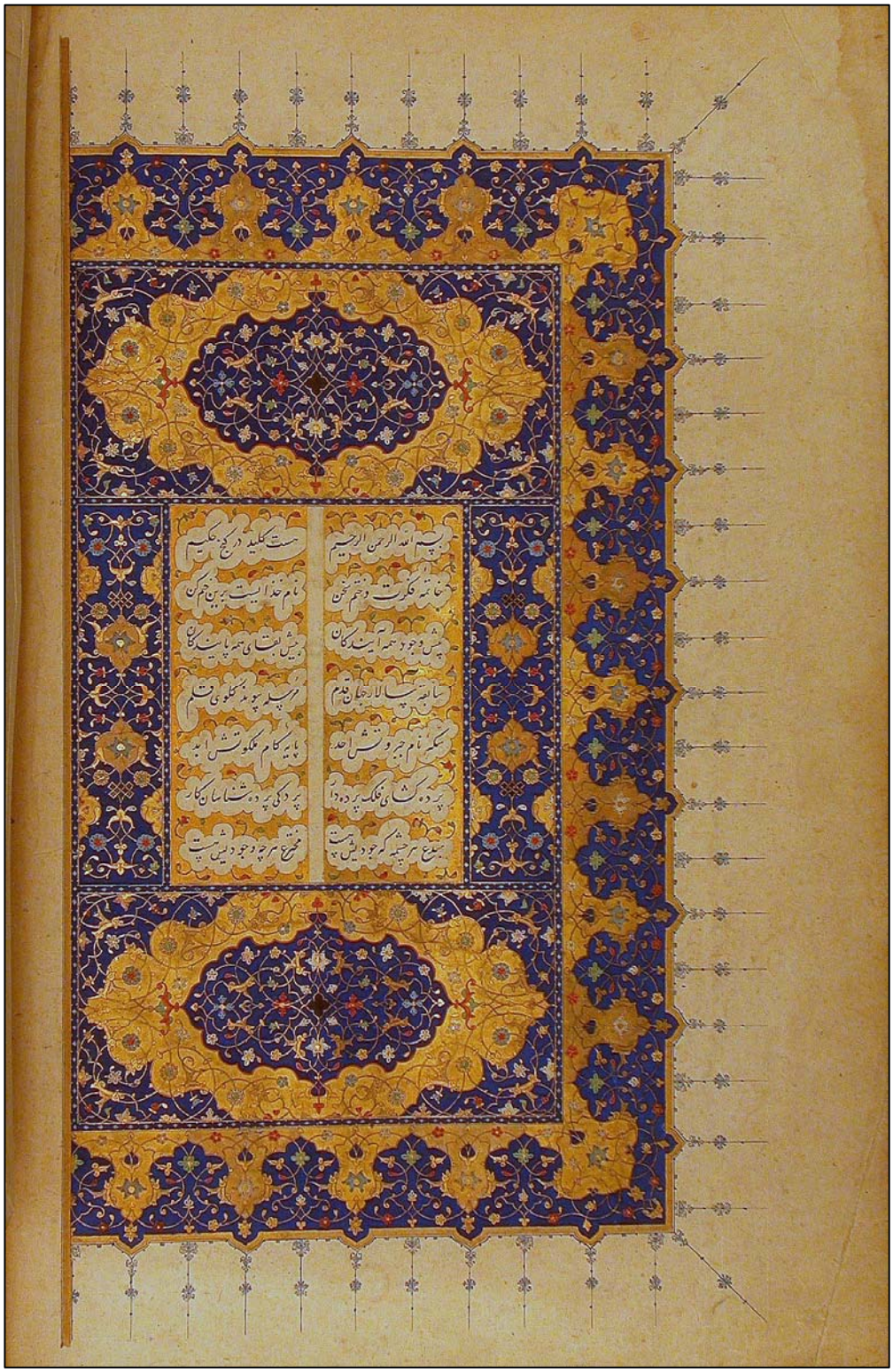

R.98 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.1b

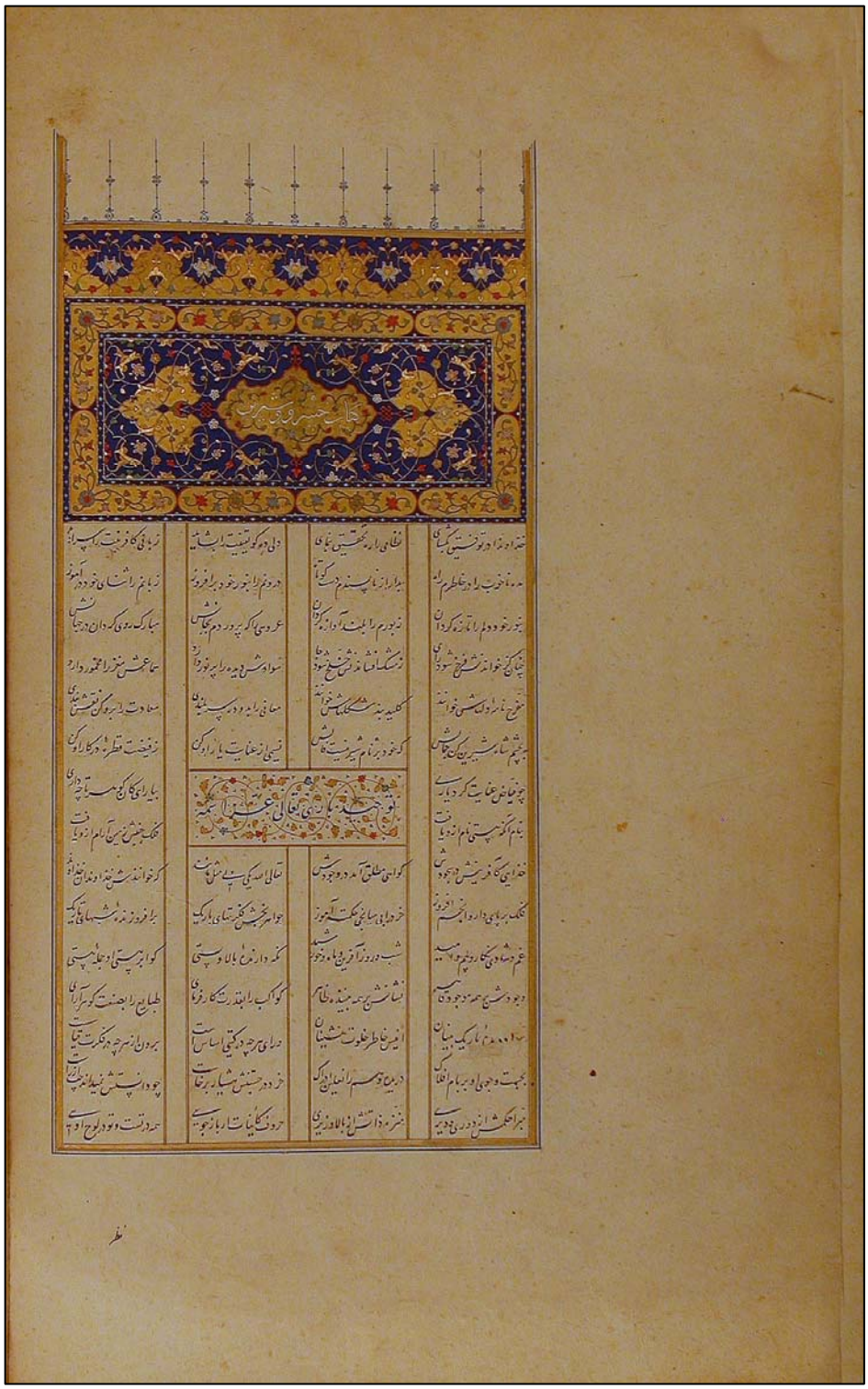

R.99 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.30b

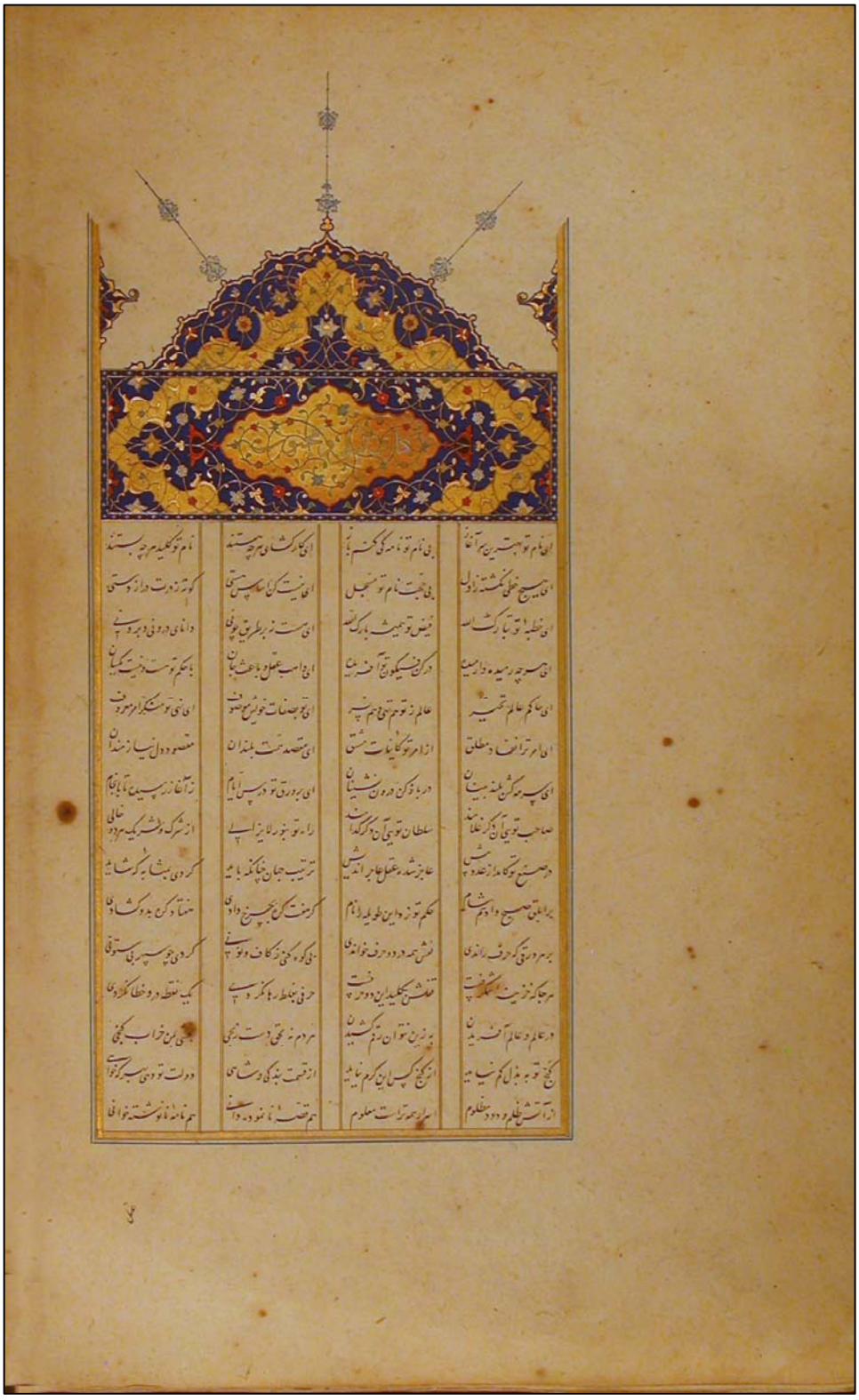

R.100 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.86b

R.101 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.136b

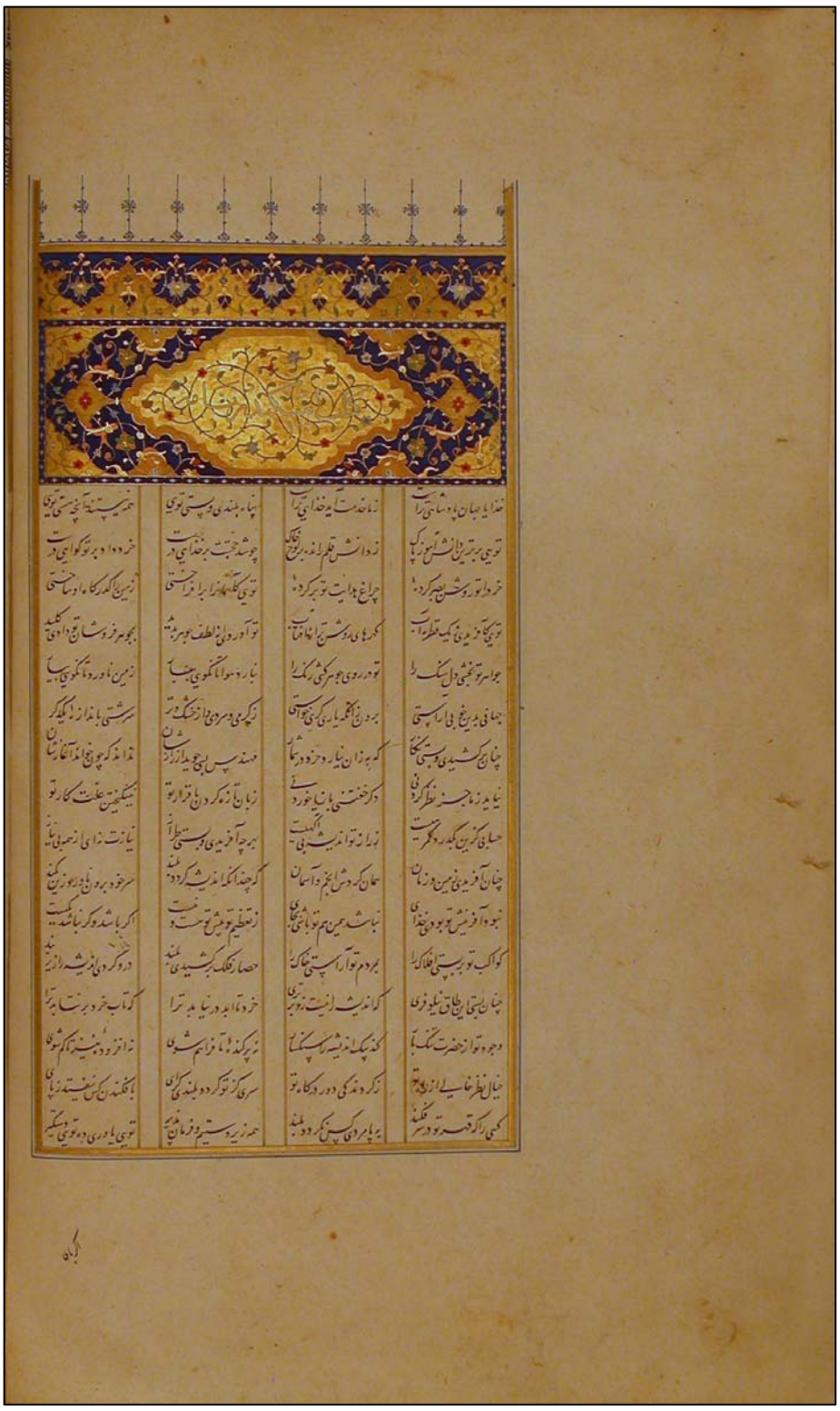

R.102 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.199b

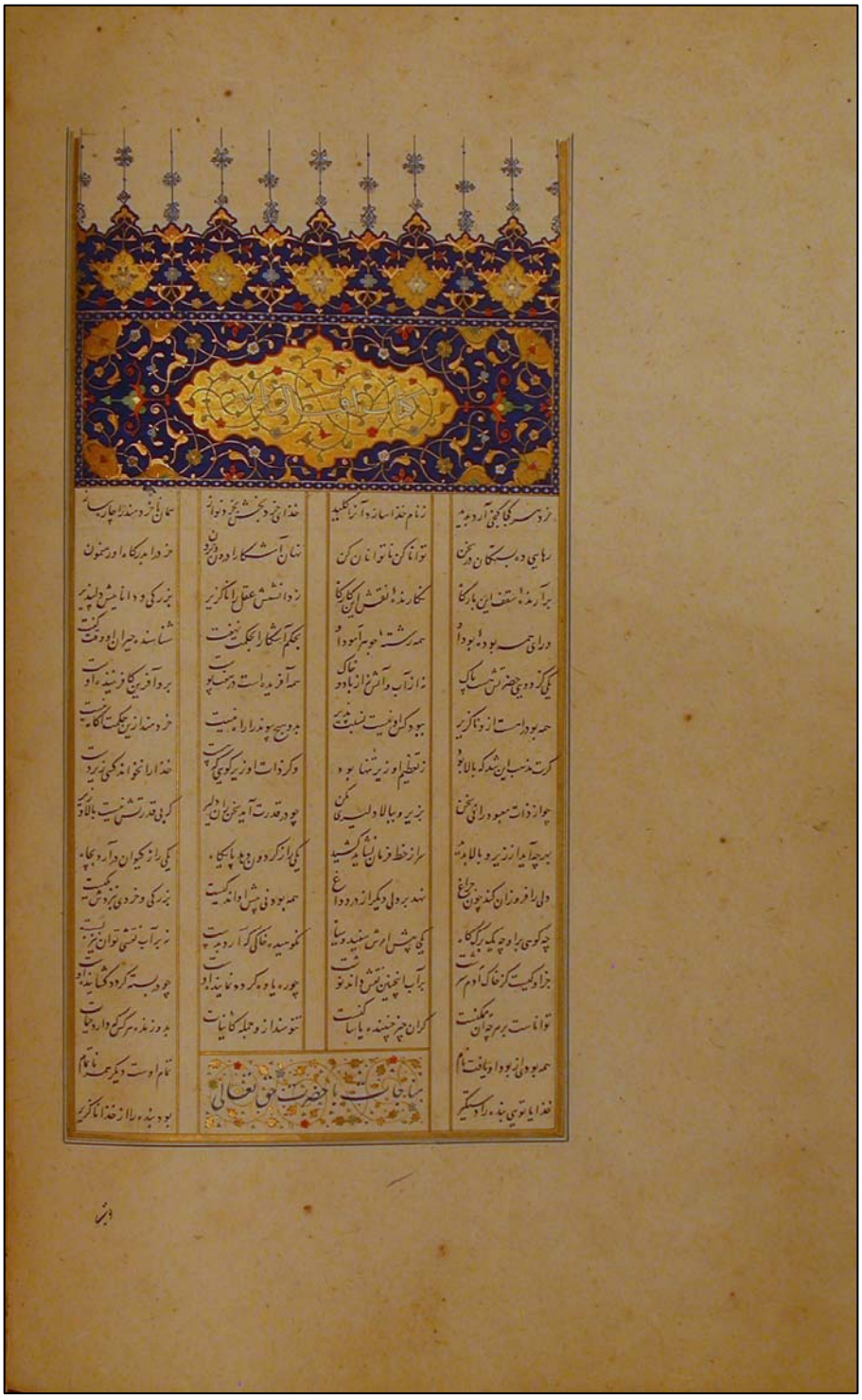

R.103 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.283b

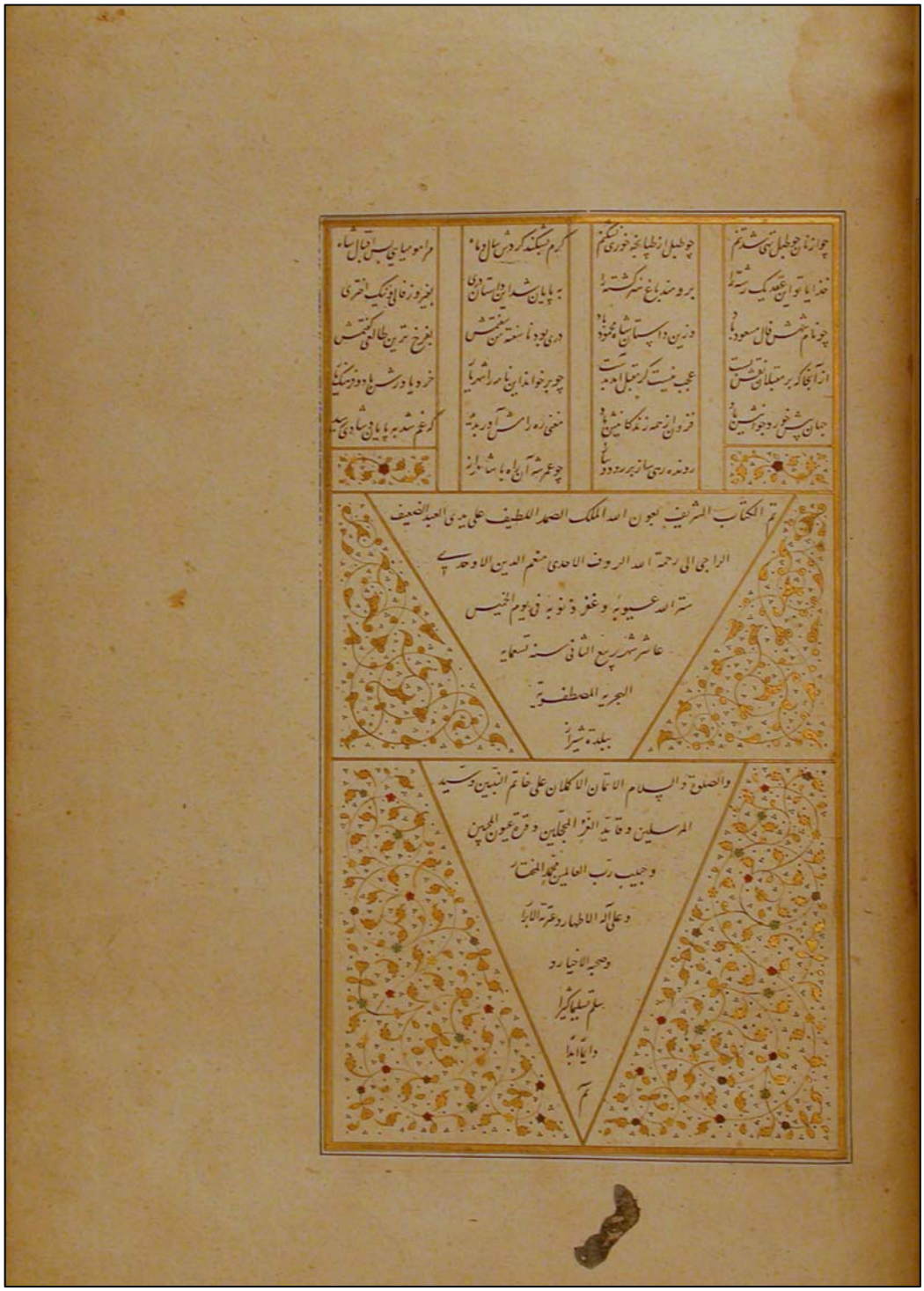

R.104 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.327a

R.105 vr.1a, bezeme ayrıntısı

R.106 vr.1b, bezeme ayrıntısı

R.107 vr.30b, bezeme ayrıntısı

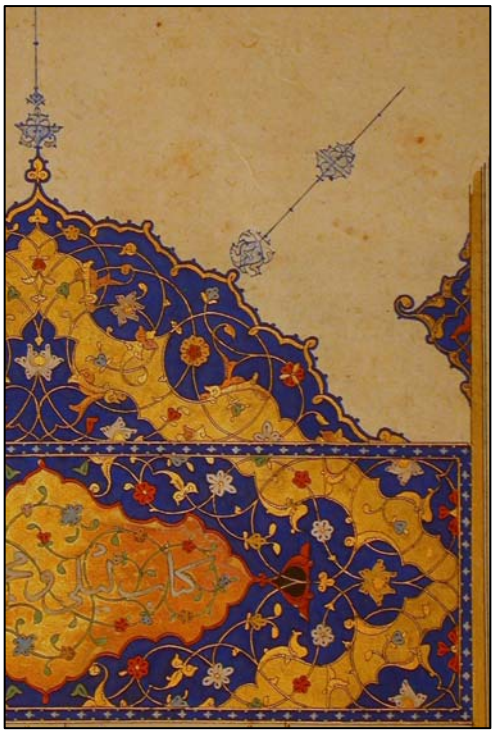

R.108 vr.86b, bezeme ayrıntısı

R.109 vr.136b, bezeme ayrıntısı

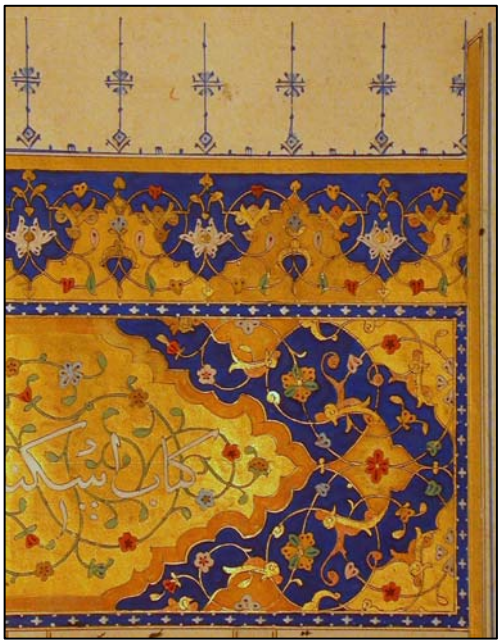

R.110 vr.199b, bezeme ayrıntısı

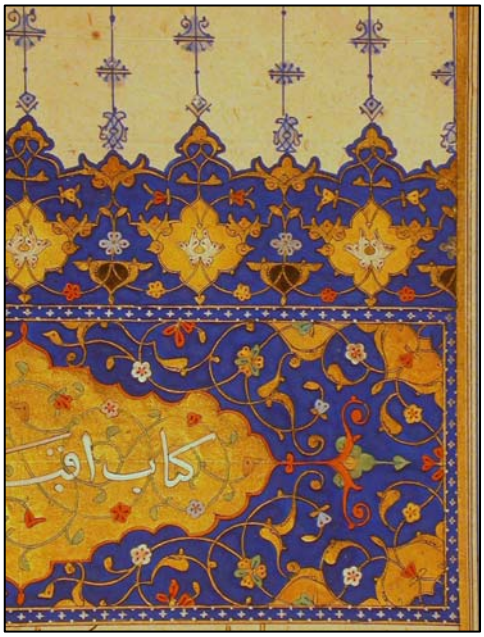

R.111 vr.283b, bezeme ayrıntısı

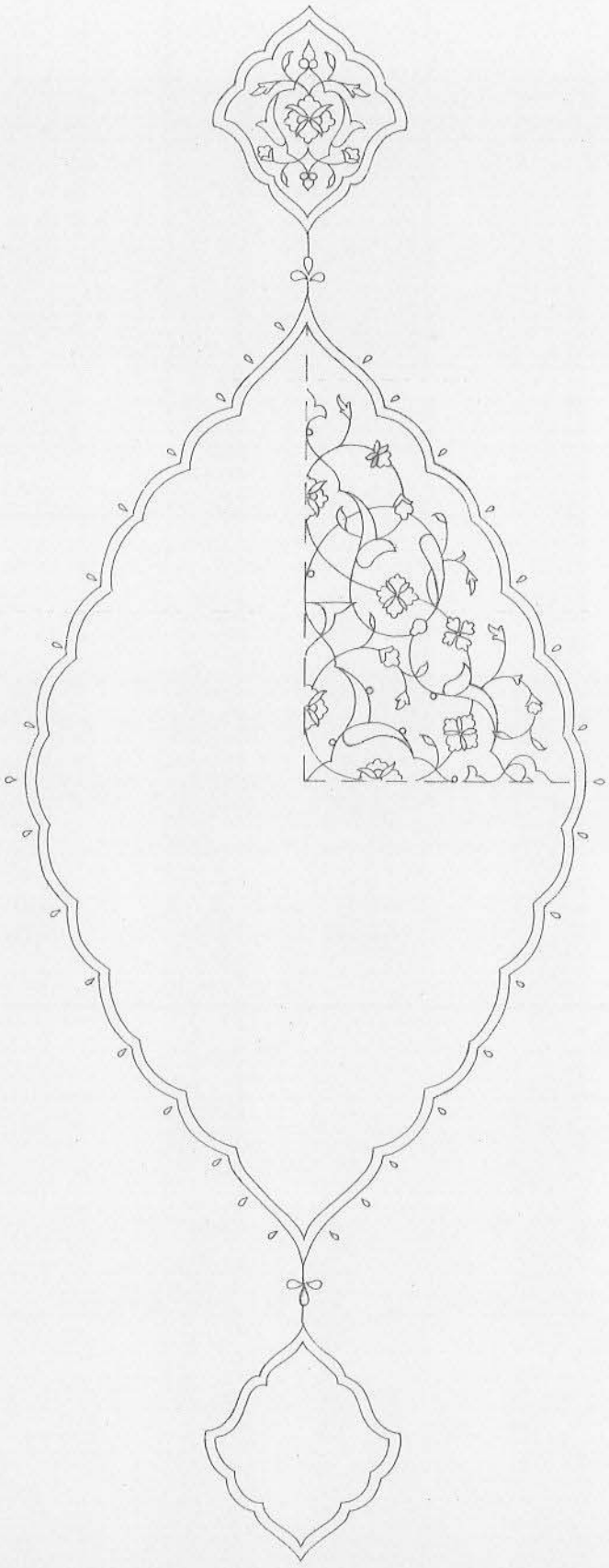

Ç.14 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın dış bezemesinden ayrıntı

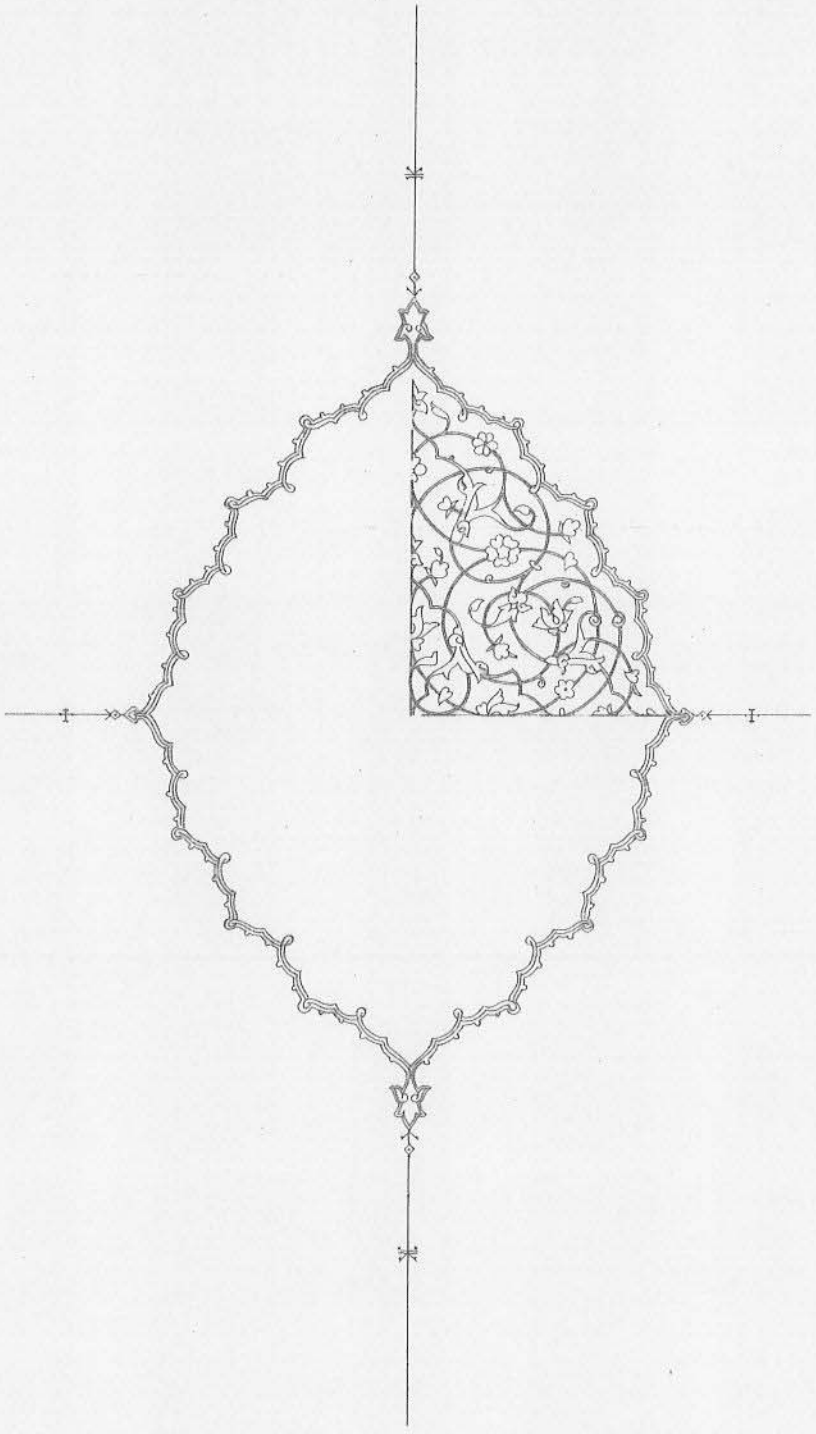

Ç.15 SK Hâlet Efendi No: 000376, vr.1a, Zahriye

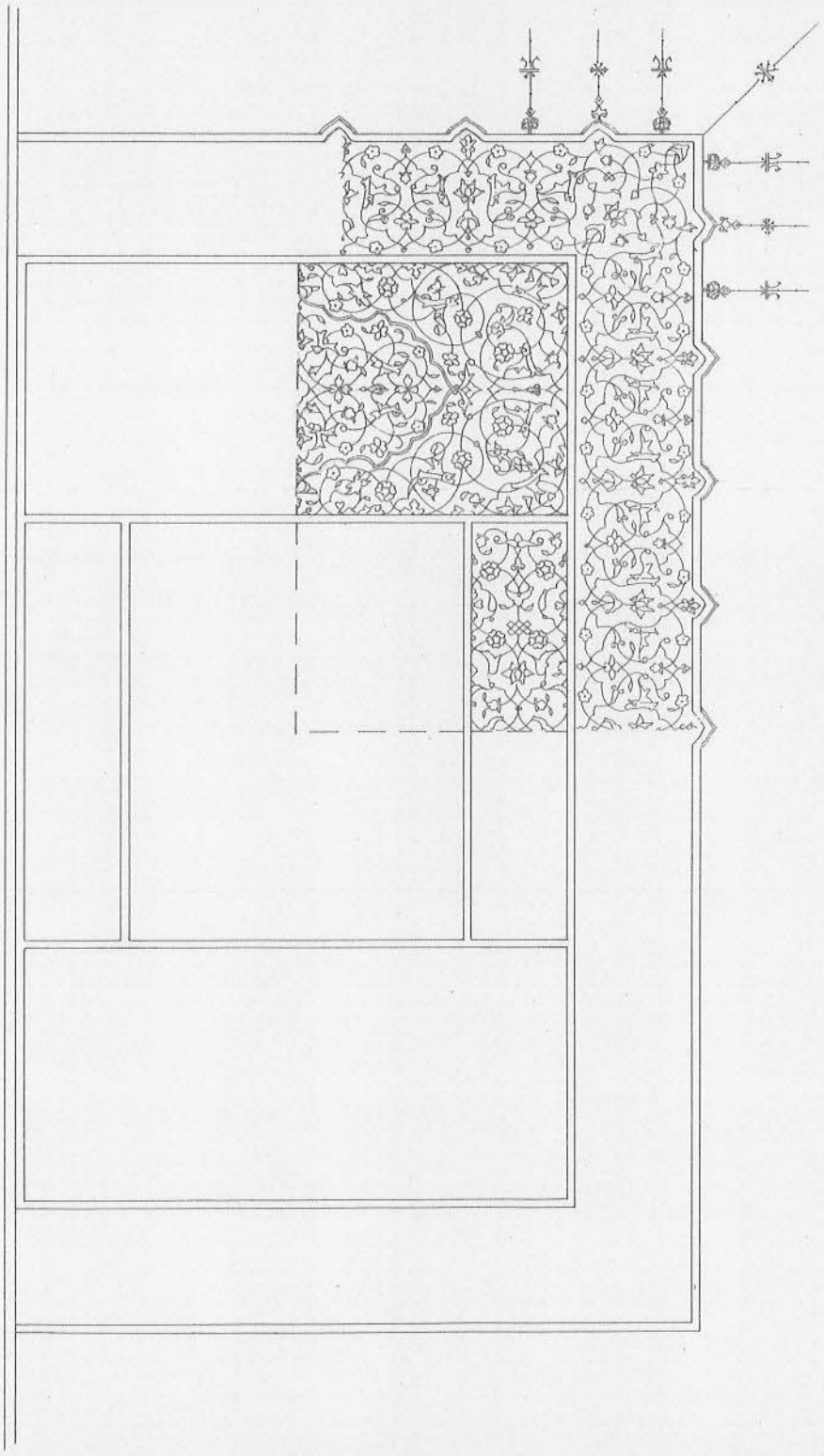

Ç.16 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.1b, Serlevha

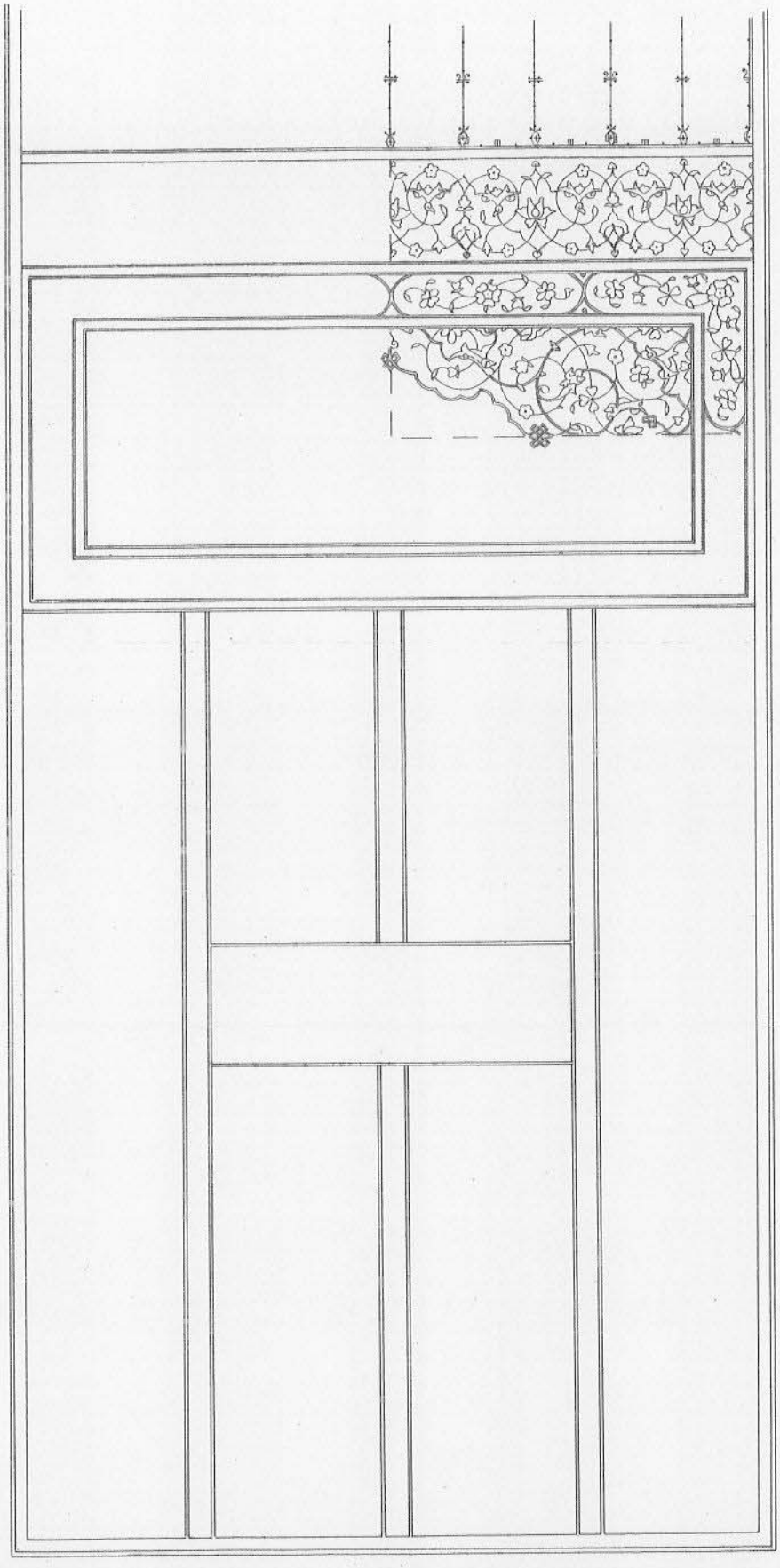

Ç.17 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.30b

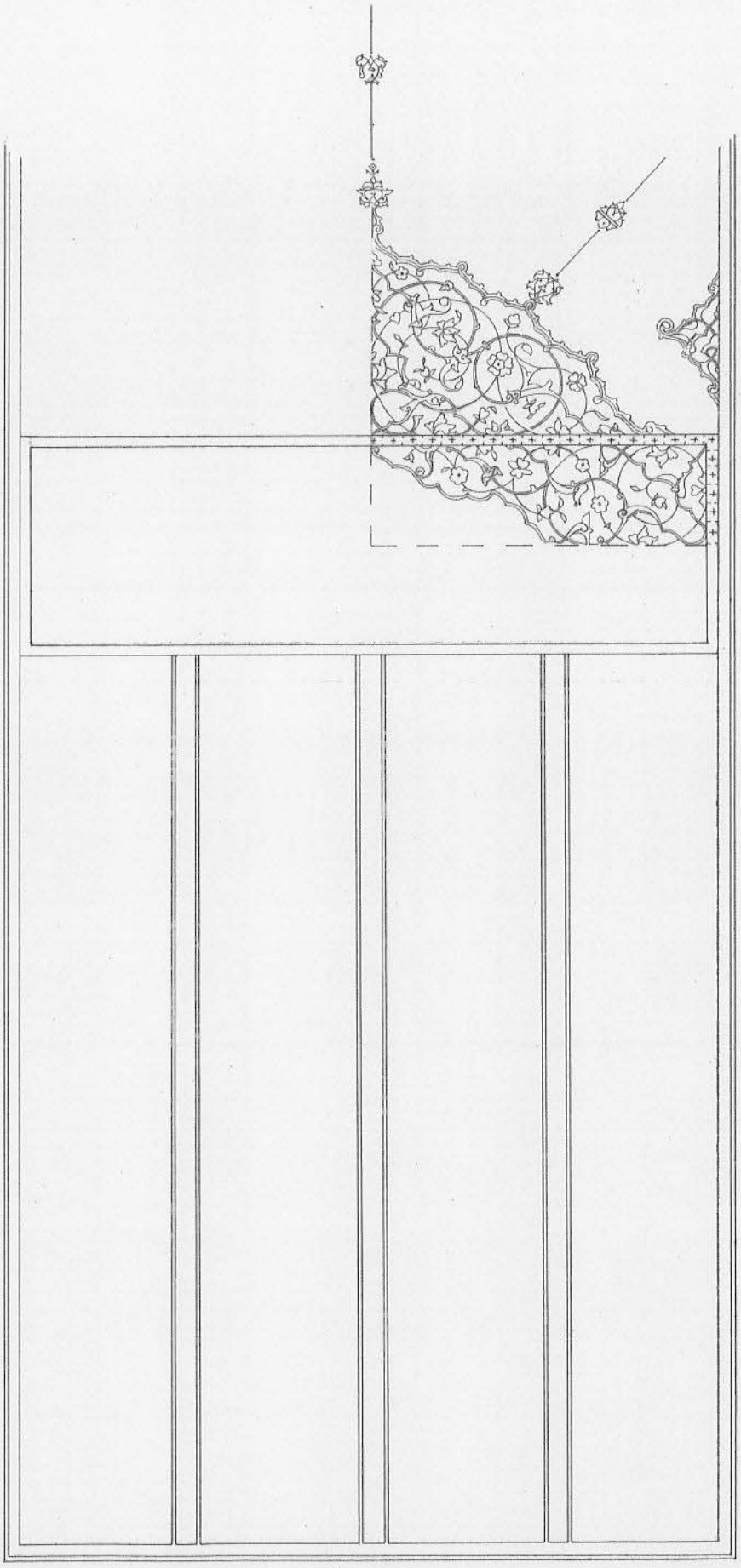

Ç.18 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.86b

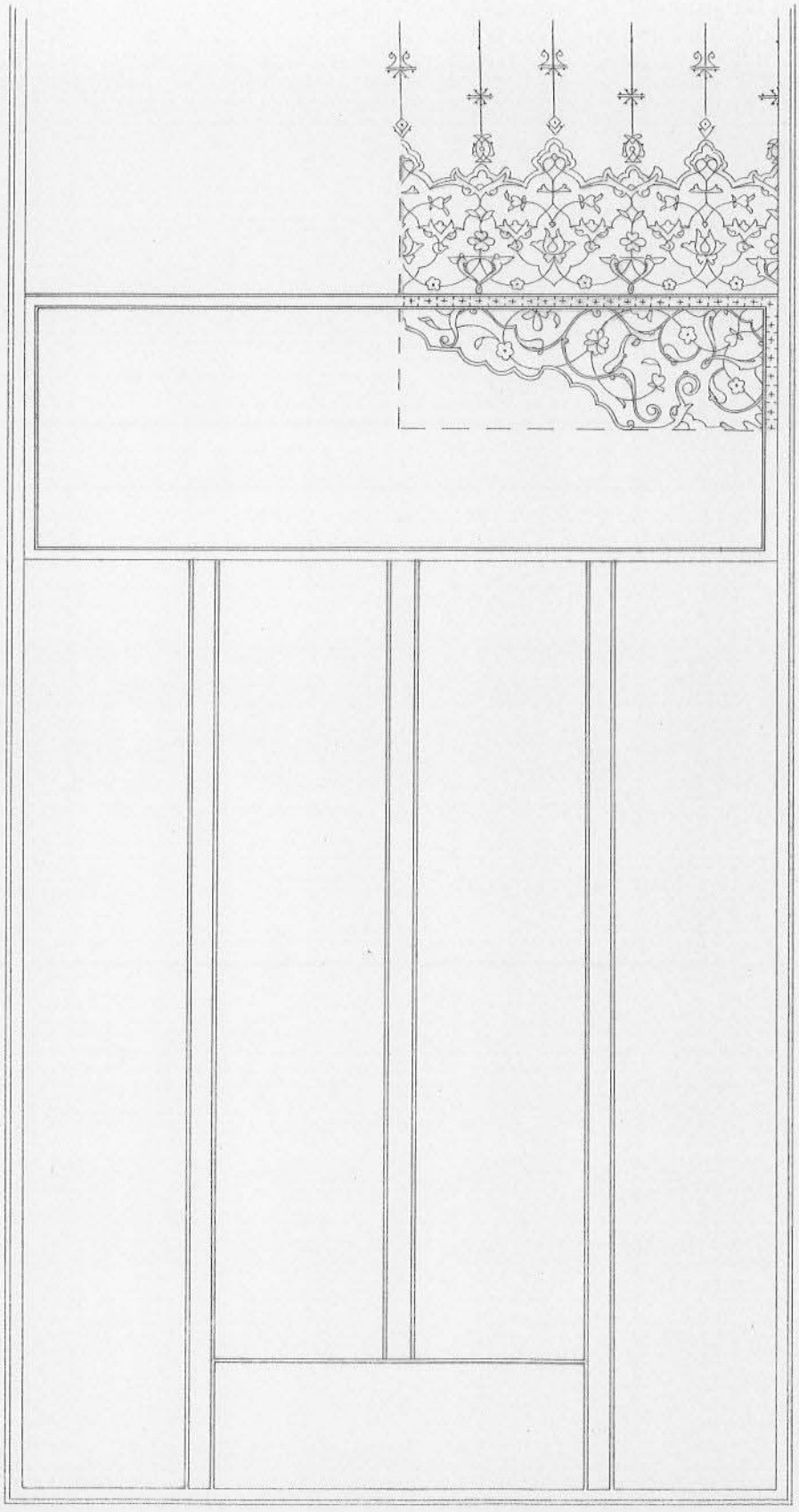

Ç.19 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.283b

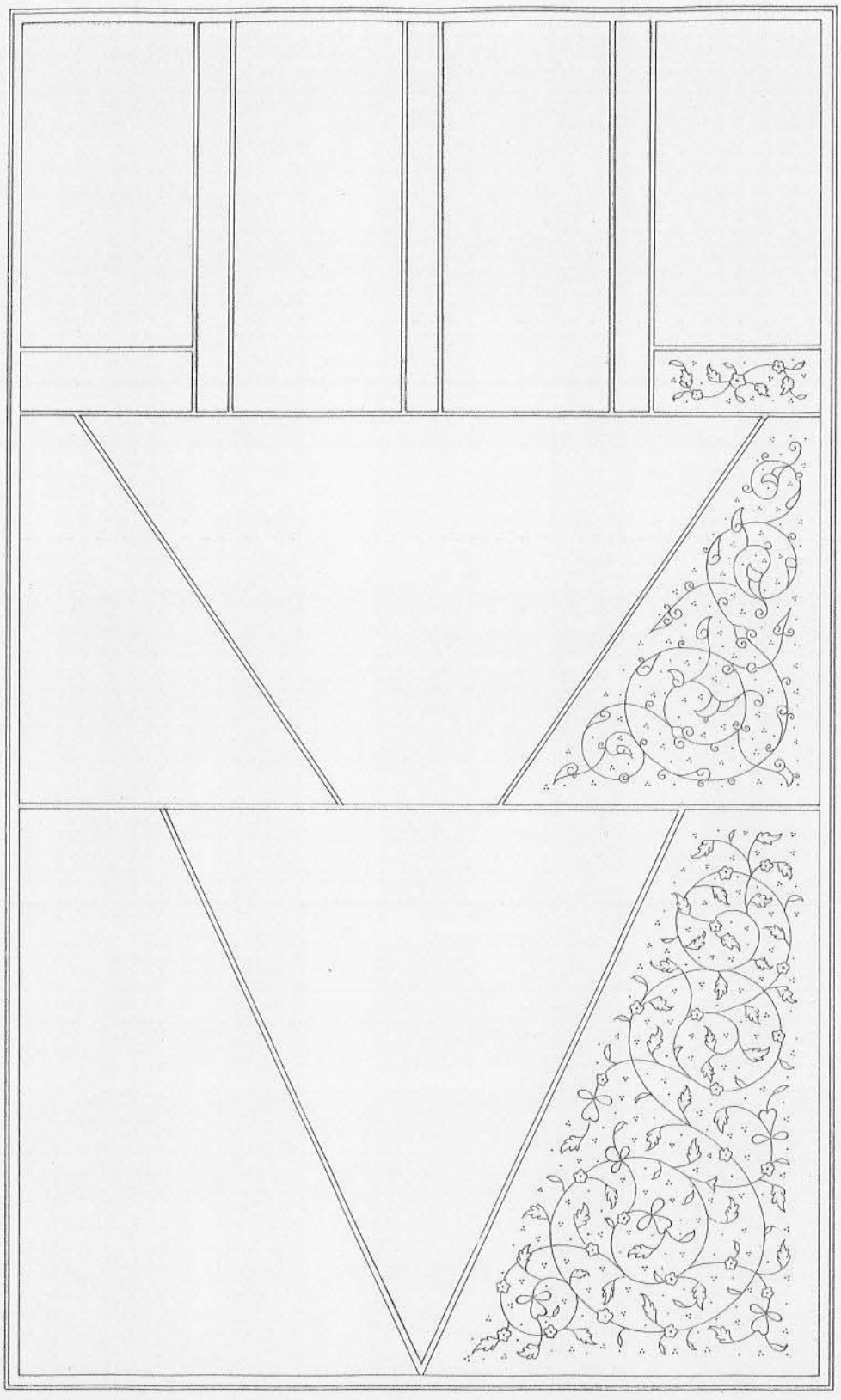

Ç.20 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.327a, Hâtime

Katalog No. 4

Eserin Adı : Hamse-i Nizamî

Bulunduğu Yer : Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya

Envanter No : 3860

Müellifi : Nizamî Gencevî

İstinsâh Tarihi : 902/1496

Kitabın Eb'adı : 32 x 18.2 x 4.7 cm.

Varak Sayısı : 311

Dili : Farsça

Yazı Çeşidi : Ta'lîk

Satır Sayısı : 23

Sütun Sayısı : 4

Tezhipli Varaklar : 1b-2a, 28b, 93b, 144b, 200b, 272b

Eserin Genel Özellikleri: Eserde, serlevha tezhibi ve unvan sayfası tezhipleri olmak üzere altı adet bezenmiş sayfa bulunmaktadır. Krem rengi âharlı kâğıt üzerine yazılan Mesnevîde asıl metin kısmı is mürekkebiyle, Mesnevî başlıkları üstübeç mürekkebiyle, ara başlıklar ise zer mürekkebiyle yazılmıştır. Eserde, **Mahzenü'l-Esrâr** 1b-28a, **Hüsrev u Şirin** 28b-93a, **Leylâ u Mecnûn** 93b-144a, **Heft Peyker** 144b-200a, **Şerefnâme** 200b-272a, **İkbalnâme** 272b-311a'da yer almaktadır. Eserin 28a sayfası; "*temme'l-kitâbu Mahzenü'l-Esrâr bi-avnillahi teâlâ ve hûsn-i tevfîkihi*" – "*Mahzenü'l-Esrâr kitabı yüce Allah'ın yardımıyla sona erdi*" şeklinde sonlanmaktadır (R.135). Sırasıyla; Hüsrev u Şirin, Leylâ u Mecnûn, Heft Peyker ve Şerefnâme Mesnevîler'inin de Allah'ın yardımıyla sona erdiği belirtilmektedir (R.136-139). Hamsenin sonlandığı 311a ise; "*temmet el-kitâb bi-avni'l-meliki'l-vehhâb ve sallallahu alâ hayri halkihi Muhammedin ve âlihi ecmain der târih-i sene isneyn ve tis'ami'e el-hicriyye*" – "*bağışlayıcı Tanrı'nın yardımıyla kitap sona erdi. Yaratılanların en hayırlısı Muhammed ve onun bütün ailesine Allah'ın salâtı olsun.* ***902*** *hicri tarihinde*" şeklinde ibare yer almaktadır (R.140)

Mühürleri ve Vakfiyesi; Ayasofya 3860'ın mühürleri ve vakfiyesi, Ayasofya 3858'in mühürleri (I. Mahmud-Ahmed Şeyhzâde) ve vakfiyesi ile aynıdır (R.134).

Eserin Bezeme Özellikleri

Kitap Kabı: Eserin şemse kabı, siyah deriden ve mıkleblidir. Kabın dışı klasik tarzda mülemmâ usûlü ile şemse, salbek ve köşebendlerde ¼ simetrili bulut ve hatâyî grubu motiflerden oluşan desenlerle bezenmiştir (R.118,119, Ç.21). Şemse'nin eb'adı 10 x 7 cm. olup, köşebendlerin eb'adı da 7 x 5 cm.'dir. Sertab üzerinde yer alan paftalar, ½ ters simetrili rûmî ve hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir (R.120). Mıkleb de, yarım şemse formu ve köşebendlerden meydana gelmektedir.

Kabın içi ise kahverengi deri olup, salbekli şemse ve köşebendlerden oluşmaktadır (R121,122, Ç.22). Şemse 8 x 6 cm., köşebendlerin eb'adı da 4 x 3 cm.'dir. Sertab içi aynı şekilde paftalara ayrılmıştır. Mıkleb üzerinde de yarım şemse biçimi ve

köşebendler yer alır. Tüm bezemeler rûmî motifi ile müşebbek usûlündedir. Şemse ¼ simetrili olarak, köşebendler de şemsenin dörtte bir deseni ile yapılmıştır. Paftalar ise ½ ters simetrili desenle bezenmişlerdir.

Bezemede kulanılan bulut motifi, kab içinde yer alan müşebbek bezeme, şemse, salbek ve köşebendler göz önüne alınarak, XV. yüzyıl sonu ile tarihlendirilebilir.[209]

1b ve 2a Serlevha Tezhibi: Eserin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevîsinin başladığı bu sayfalar, serlevha düzeninde tasarlanmıştır. Sırt kısımda bulunan 26cm. uzunluğundaki altın cedvele bitişik bezeme sahası 21.5 x 11.1 cm. eb'adındadır. Sahanın ortasında 9 x 5.5 cm. eb'adında iki sütunlu, beyne'es-sütûr bezemeli metin sahası vardır. 9 satırlık metin sahasının iki yanında 9 x 1.5 cm. eb'adında koltuklar olup, ½ ters simetrili hatâyî grubu motiflerden oluşan desen, zemini boyalı klasik tezhip tekniğinde bezenmiştir.

Metin sahasının altında ve üstünde 4.6 x 9.5 cm. eb'adında yatay dikdörtgen sahalar bulunmaktadır. Bu sahalar ¼ simetrili rûmî ve hatâyî grubu motifleriyle klasik tezhip tekniğinde bezenmiştir. Bu sahaların içerisindeki kitabe şeklindeki paftalara; üstübeç mürekkebiyle, "*Söz söyleyenlerin en erdemlisi Şeyh Nizamî Gencevî'den küçük bir kitap*" anlamına gelen yazılar yazılmıştır. Yazı zeminine sıvama mat altın zemin üzerine hatâyî grubu motifleriyle hazırlanmış desenler uygulanmıştır. Yazı sahasının çevresinde bulunan bütün sahaları, 1.5 mm.lik ince arasuyu çevrelemektedir. Bezeme sahasını üç kenardan 1.6 cm. genişliğinde, simetrili desene sahip rûmî ve hatâyî grubu motifleriyle bezenmiş kenarsuyu kuşatmaktadır. Desenin genelinde; beyaz, turuncu, mavi ve yeşil renkteki motifler dikkat çeker. Bezeme lâciverd kuzu ve 2 cm. uzunluğunda sade tığlarla tamamlanır (R.123, Ç.23).

28b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Hüsrev u Şirin Mesnevîsinin başladığı 28b sayfası *iklîl unvan* sayfası düzenindedir. 4 sütunlu metin sahasının üst kısmında yer alan

[209] Fazilet Dülger, **Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Yazmaları Cild Örnekleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, S.Ü. Sosyal Bilimler Ens., 2008, s.74.

bezeme, iki ana kısımdan meydana gelmektedir. 3.5 x 10 cm. eb'adındaki, altın cedvelle çevrili dikdörtgen saha ¼ simetrili rûmî ve hatâyî grubu motifleriyle bezenmiştir. Sahanın ortasındaki turuncu iplikle çevrili kitabe şeklindeki paftaya üstübeç mürekkebiyle "*Kitab-ı Hüsrev u Şirin*" yazılmıştır. Sıvama mat altınlı yazı zeminine ½ ters simetrili hatâyî grubu motifleriyle hazırlanmış desen uygulanmıştır. Bu sahanın dışında yer alan lâciverd zeminli ve rûmîlerin oluşturduğu altın zeminli paftalara; kırmızı, beyaz, pembe hatâyî grubu motiflerle klasik tezhip yapılmıştır.

Üstte yer alan 1.5 x 10.5 cm. eb'adındaki iklîl kısım bezemesi için; lâciverd zeminde ve rûmîlerin oluşturduğu sıvama altın zeminli paftalarda hatâyî grubu motifler, ayrıca lâciverd zeminde mavi ve yeşil tepelikler kullanılarak klasik tezhip yapılmıştır. Bezeme lâciverd kuzu ve 1.7 cm. uzunluğunda tığlarla tamamlanır (R.124,129, Ç.24).

93b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinin başladığı 93b *iklîl unvan* sayfası düzeninde iki kısımdan meydana gelmektedir. Metin sahası 4 sütunludur. 3.5 x 10 cm. eb'adındaki, altın cedvelle çevrili yatay dikdörtgen saha ¼ simetrili bir desene sahiptir. Desenin merkezinde, turuncu iplikle çevrili olan kitabe şeklindeki paftada üstübeç mürekkebiyle; "*Kitab-ı Leylâ u Mecnûn*" yazmaktadır. Sıvama mat altın zeminli bu yazı sahasında yeşil rûmî motifleriyle bezeme yapılmıştır. Dış kısımdaki lâciverd zeminli sahada turuncu ipliklere bağlanan aynı renkte tepelik motifi ve hatâyî grubu motifler yer alır. Rûmîlerin oluşturduğu sıvama altın zeminli köşe paftalarda da hatâyî grubu motifler kullanılmıştır.

1.5 x 10.5 cm. eb'adındaki iklîl bezemesinde; lâciverd zemin ve sıvama altın zeminli paftalarda hatâyî grubu motiflerle klasik tezhip yapılmıştır. Bezeme genelinde yavruağzı, beyaz, sarı, kırmızı ve mavi hatâyî grubu motifler yer almaktadır. Bezeme lâciverd kuzu ve 1.7 cm. uzunluğunda tığlarla son bulur (R.125,130, Ç.25).

144b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Heft Peyker Mesnevîsinin başladığı 144b sayfası, önceki sayfalar gibi *iklîl unvan* düzeninde iki ana kısımdan meydana gelmiştir. 3.5 x 10 cm. eb'adındaki, altın cedvelle çevrili yatay dikdörtgen kısımın altında 4 sütunlu metin

sahası devam eder. Bu saha ¼ simetrili rûmî ve hatâyî grubu motiflerle klasik tezhip tekniğinde bezenmiştir. Desen sahasının merkezinde yine turuncu iplikle çevrilmiş olan sıvama mat altın zeminli yazı sahası bulunur. Burada üstübeç mürekkebiyle; "*Kitab-ı Heft Peyker*" yazmaktadır. Saha, ½ ters simetrili hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir. Motiflerde; mavi, yeşil, beyaz, pembe gibi renkler kullanılmıştır.

Üst taraftaki 1.5 x 10.5 cm. eb'adındaki ikinci kısımda; lâciverd ve sıvama altın zeminli paftalarda rûmî ve hatâyî grubu motifler klasik tezhip tekniğiyle uygulanmıştır. Bezeme lâciverd kuzu ve 1.7 cm. uzunluğunda tığlarla son bulur (R.126,131, Ç.26).

200b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin Şerefnâme Mesnevîsinin başladığı sayfa *iklîl unvan* düzeninde olup iki kısımdan meydana gelmiştir. Metin sahası 4 sütunludur. Alttaki 3.5 x 10 cm. eb'adındaki yatay dikdörtgen sahanın merkezinde turuncu iplikle çevrili, kitabe şeklindeki alanda üstübeç mürekkebiyle; "*Kitab-ı Şerefnâme*" yazmaktadır. Sıvama mat altın zeminli yazı sahası ½ ters simetrili hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir. 93b sayfasında olduğu gibi turuncu iplik her iki yanda aynı renkte tepeliklere bağlanır. Tepelik motifinin yer aldığı kısım lâciverd zeminde hatâyî grubu motiflerle bezeli olup, sıvama altın zeminli köşe paftalar rûmî ve hatâyî grubu motiflerle klasik tezhip usûlünde bezenmiştir.

İkinci kısım 1.5 x 10.5 cm. eb'adındadır. Lâciverd renkli zemin üzerine ortabağ ve rûmîlerin oluşturduğu paftaların sırayla tekrarından meydana gelir. Aralarda hatâyî grubu motifler klasik tezhip tekniğinde bezenmiştir. Desen genelinde, hatâyî grubu motiflerde; beyaz, yeşil, kırmızı, sarı ve yavruağzı renkleri dikkat çekmektedir. Bezeme lâciverd kuzu ve 1.7 cm. uzunluğunda tığlarla nihayetlenir (R.127,132).

272b Unvan Sayfası Tezhibi: Eserin İkbalnâme Mesnevîsinin yer aldığı bu sayfa da diğer sayfalarda olduğu *iklîl unvan* düzeninde iki kısımdır. Eserin genelinde olduğu gibi metin sahası 4 sütunludur. Aynı eb'addaki yatay dikdörtgen saha merkezinde turuncu iplikle çevrili başlık sahası yer alır. Burada üstübeç mürekkebiyle; "*Kitab-ı İkbalnâme*" yazmaktadır. Yazı zemini üzerinde ½ ters simetrili mavi rûmî motiflerinden oluşan bir

bezeme vardır. Genel paftalama açısından 200b sayfasıyla aynı düzendedir. Motiflerde ufak farklılıklar ve renk değişiklikleri mevcuttur. Bezeme tüm sayfalardaki gibi lâciverd kuzu ve 1.7 cm. uzunluğundaki tığlarla tamamlanır (R.128,133).

Değerlendirme: Ayasaofya 3860 numaralı eser, Hâlet Efendi numara 376'da kayıtlı eserle tarih olarak yaklâşık aynı olup, tezhip özelliği bakımından da üslûp birliği sebebiyle benzerlik göstermektedir. 1480 tarihli Akkoyunlu Türkmen üslûbunda Şiraz'da hazırlanan TİEM. 509 numaralı Mushaf ile paftalama, desen tasarımı, motif ve renk açısından oldukça yakındır (R.18,115).

İÜK. F.Y. 1321'de kayıtlı, Ayasofya 3860 ile yakın tarihli (1493), Mun'imüddin el-Avhadî hattıyla yazılan A. Camî'nin Dîvânı da genel bezeme anlayışı ve kullanılan motif benzerlikleri açısından yakınlık göstermektedir (R.112,114).

Akkoyunlu Türkmen üslûbunda bezendiğini bildiğimiz, Şiraz'da hazırlanan Hâlet Efendi 376 numaralı yazmanın hattatının Mun'imüddin el-Avhadî olması, bezeme anlayışı açısından benzerlik gösteren 1493 tarihli yazmanın da bu hattat tarafından istinsâh edilmesi bu nüshanın da kesin olmamakla beraber, Şiraz'da yazılmış olabileceği ihtimalini uyandırmaktadır.

SK. Damad İbrahim Paşa 757'de kayıtlı Mevlâna'nın Mesnevîsi de aynı bezeme anlayışına sahip bir diğer örnektir (R.116, 117).

İncelikle bezenmiş kitabın kabı ve serlevhasının yanı sıra aynı kab içerisindeki; ana bezeme sahası farklı paftalanan 28b, başlık sahası diğerlerine göre biraz daha farklı düzenlenen 93b ve iklîl bezeme sahası farklı paftalanan 144b'nin çizimleri ile çalışma desteklenmiştir. Çizimlerde yaklaşık olarak; kab içindeki şemse %10 büyütülmüş, serlevha %5 civarı küçültülmüş diğer desenler orijinal eb'adlarıyla aktarılmıştır.

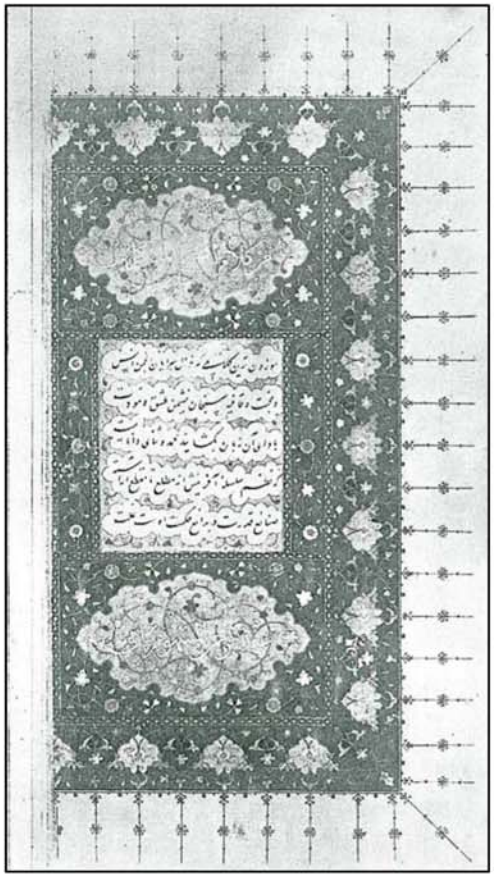

R.112 İÜK. F.Y. 1321 Dîvân-ı Câmî

R.113 SK. Ayasofya 3860

R.114 İÜK. F.Y. 1321

R.115 TİEM. 509

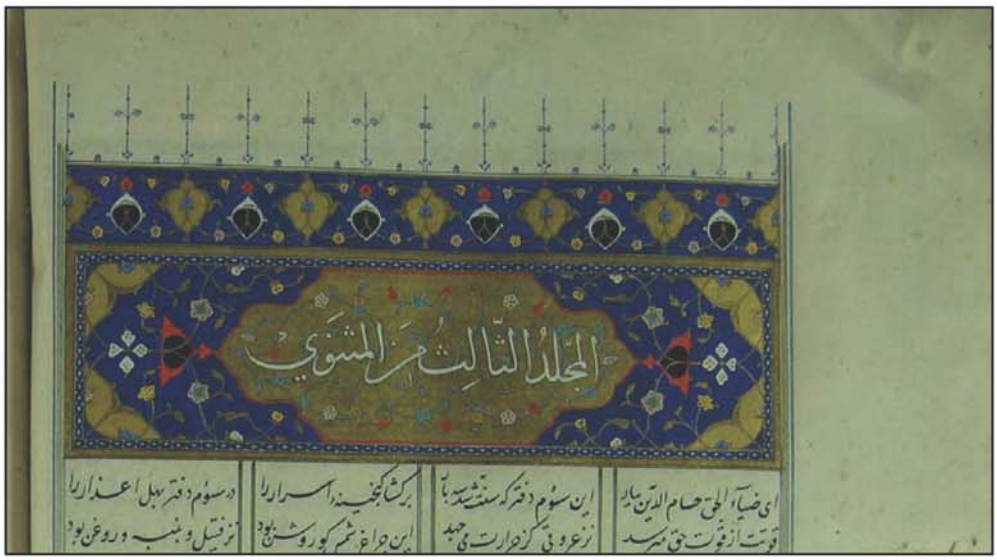

R.116 SK. Damad İbrahim Paşa 757 Mevlâna-Mesnevî, vr.87b

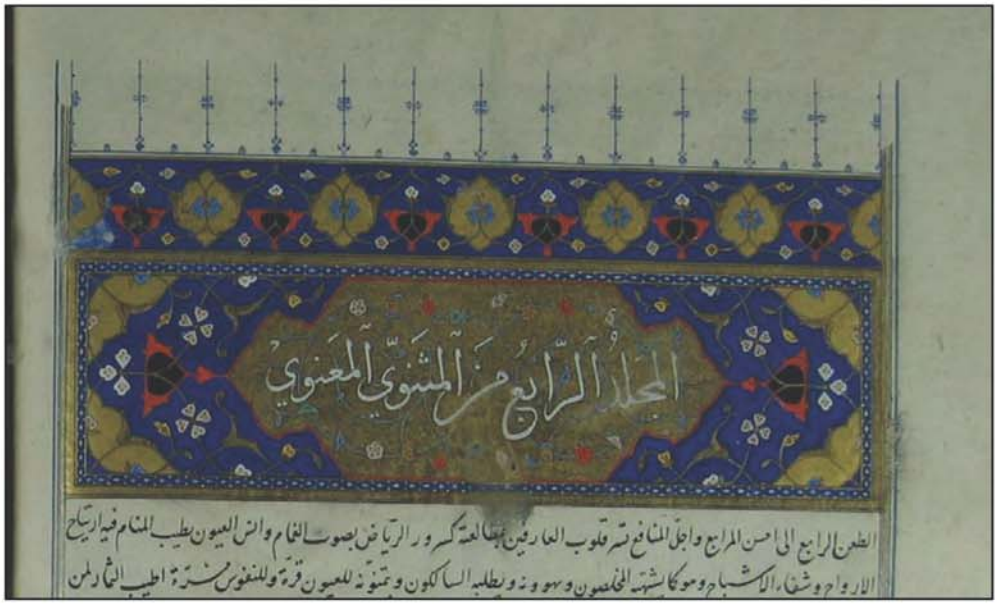

R.117 SK. Damad İbrahim 757 Paşa Mevlâna-Mesnevî, vr.142b

R.118 SK. Ayasofya No: 003860, kabın dışı

R.119 SK. Ayasofya No: 003860, kabın dış bezemesinden ayrıntı

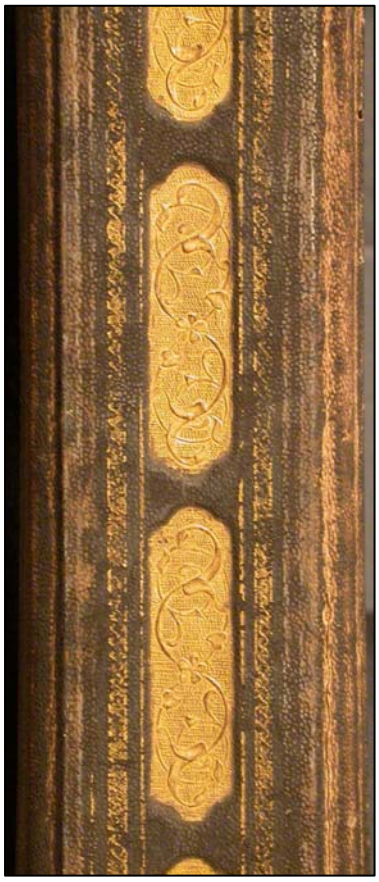

R.120 SK. Ayasofya No:003860 sırt ayrıntısı

R.121 SK. Ayasofya No: 003860, kabın içi

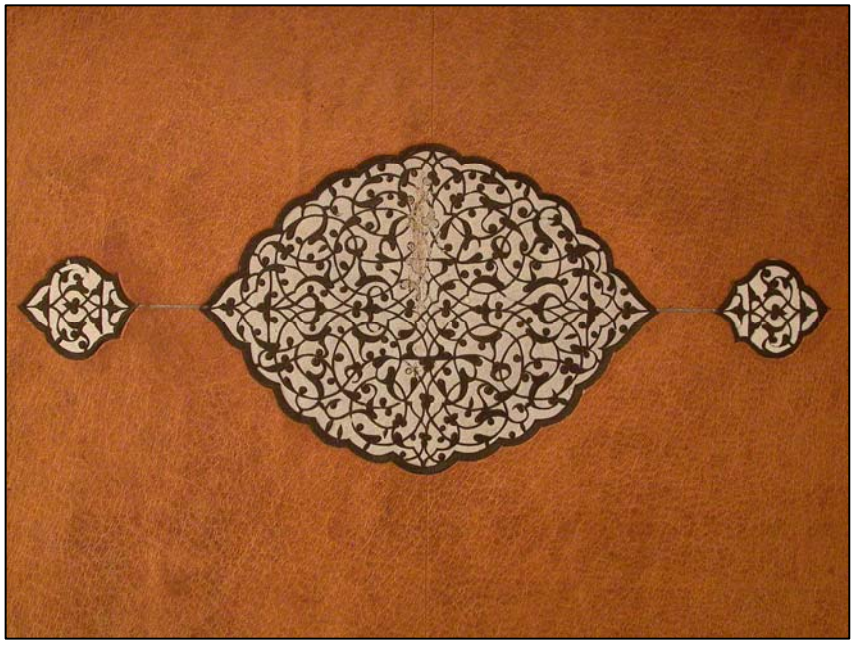

R.122 SK. Ayasofya No: 003860, kabın iç bezemesinden ayrıntı

R.123 SK. Ayasofya No: 003860, vr.1b-2a

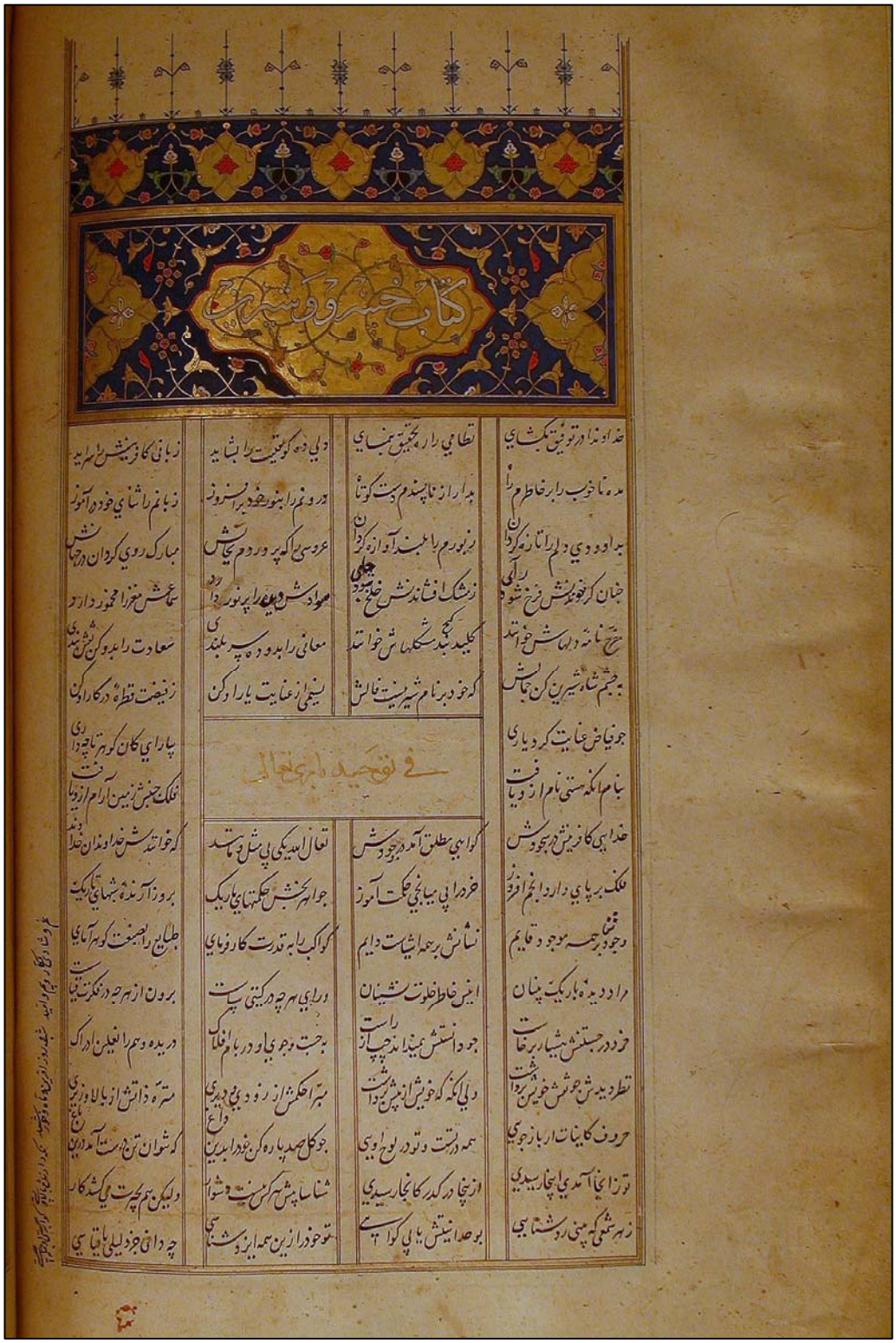

R.124 SK. Ayasofya No: 003860, vr.28b

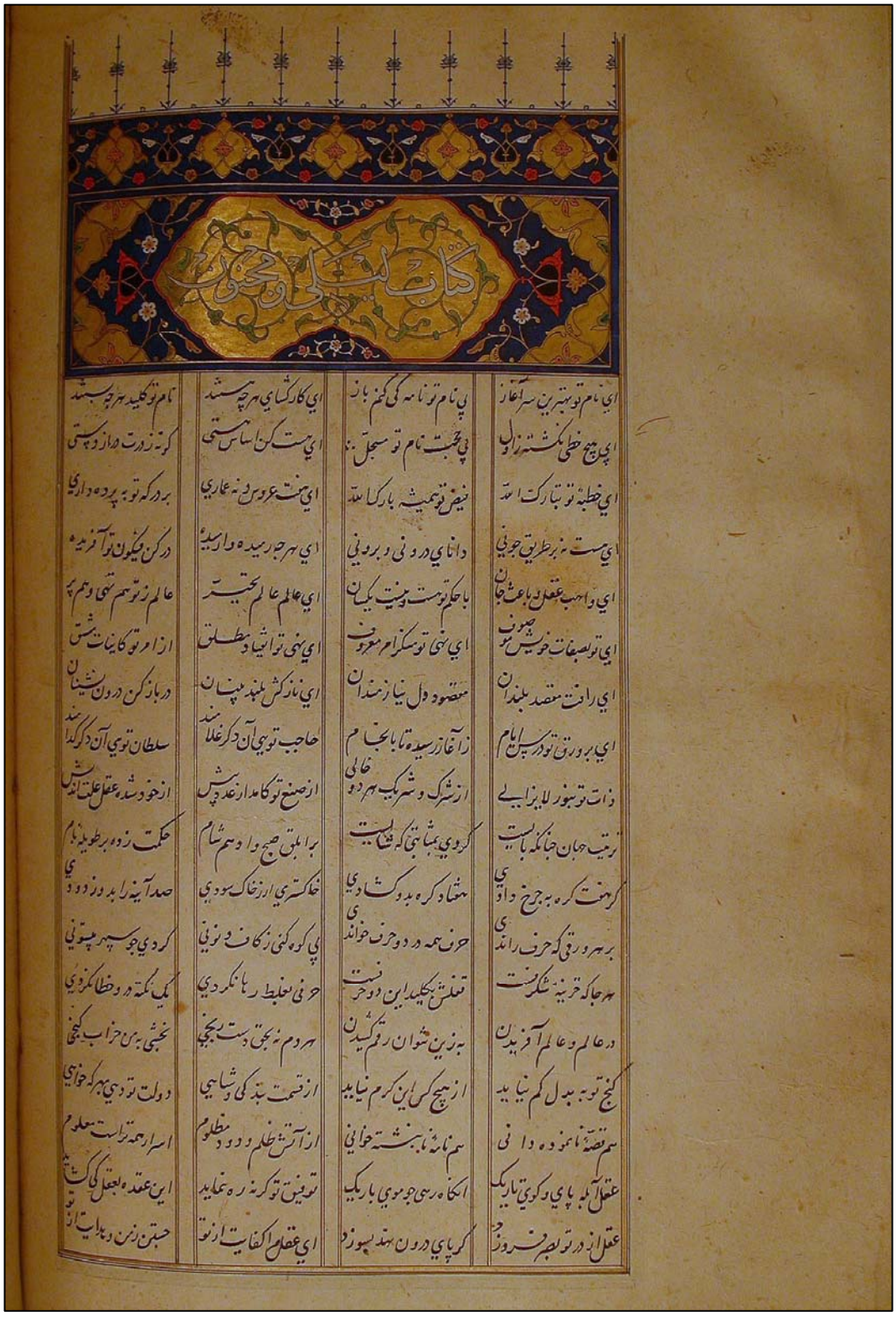

R.125 SK. Ayasofya No: 003860, vr.93b

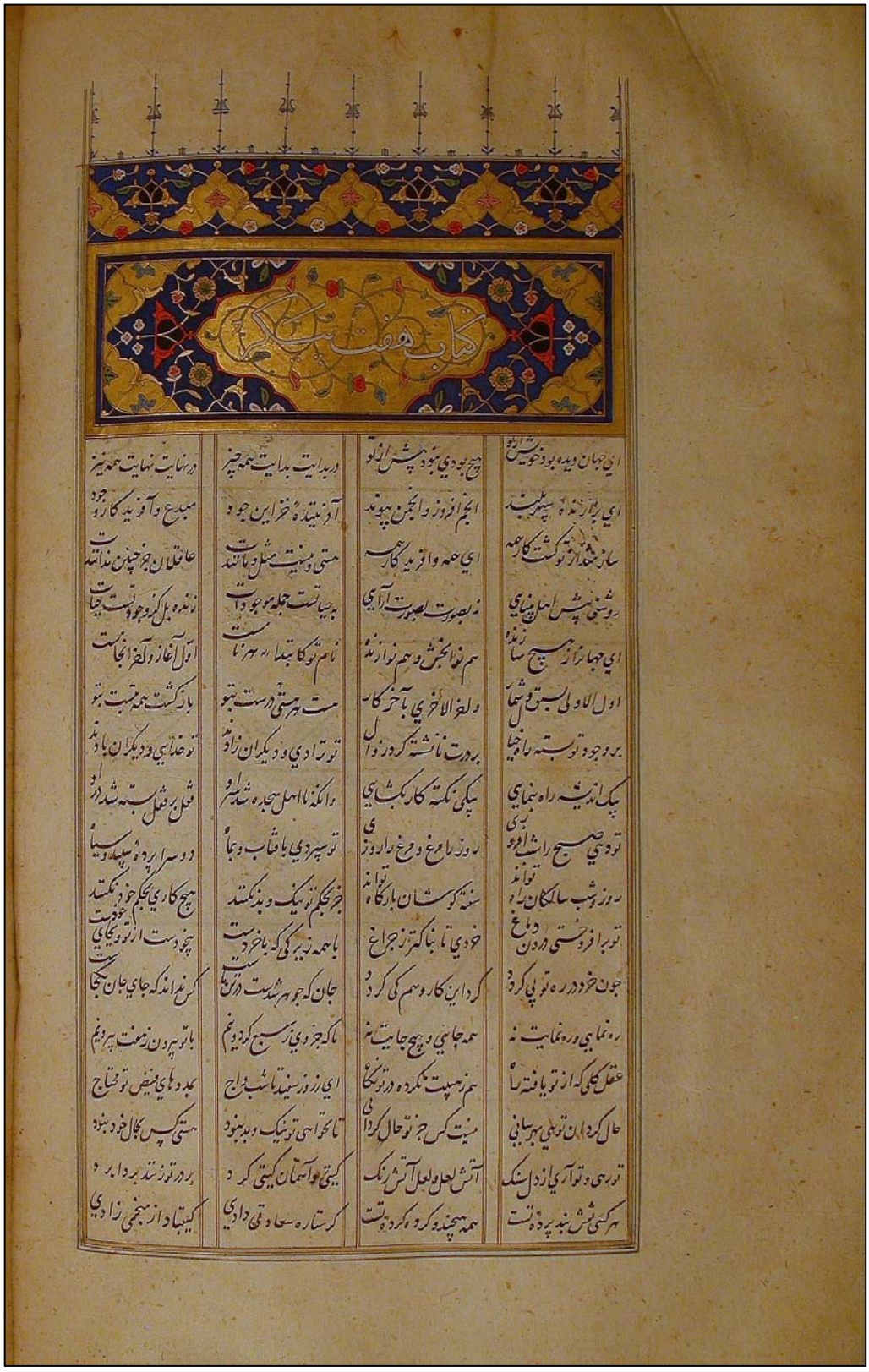

R.126 SK. Ayasofya No: 003860, vr.144b

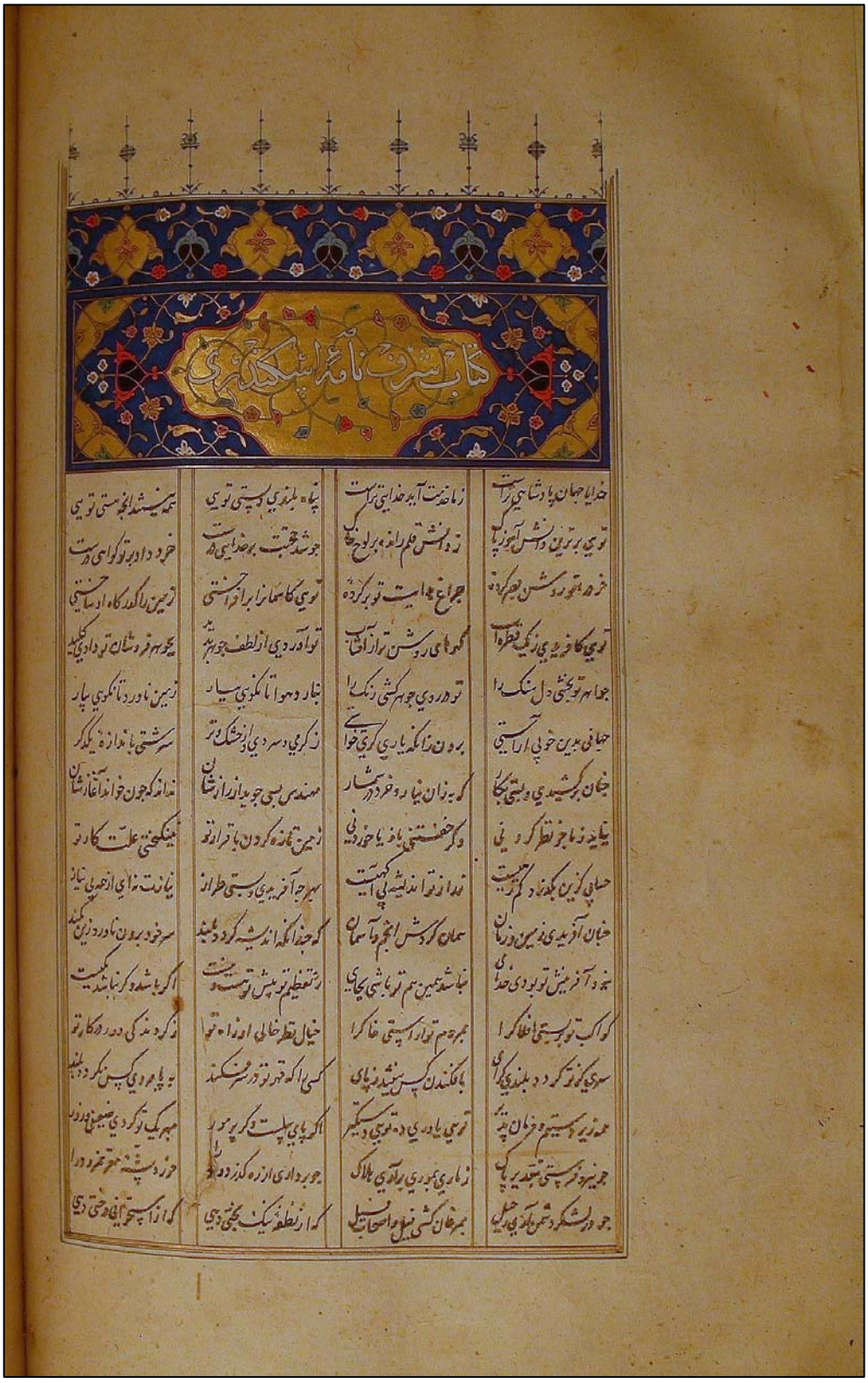

R.127 SK. Ayasofya No: 003860, vr.200b

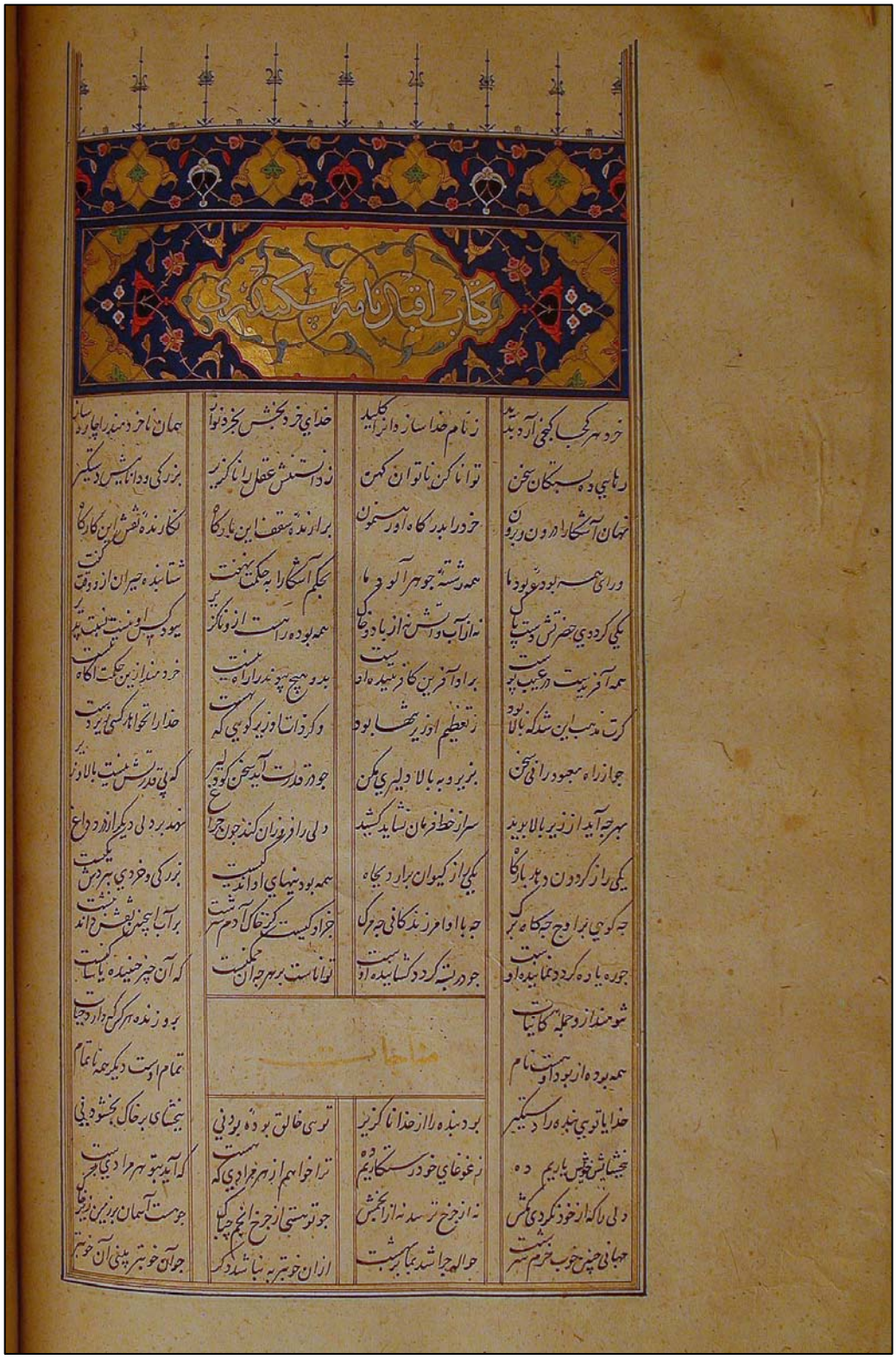

R.128 SK. Ayasofya No: 003860, vr.272b

R.129 vr.28b, bezeme ayrıntısı

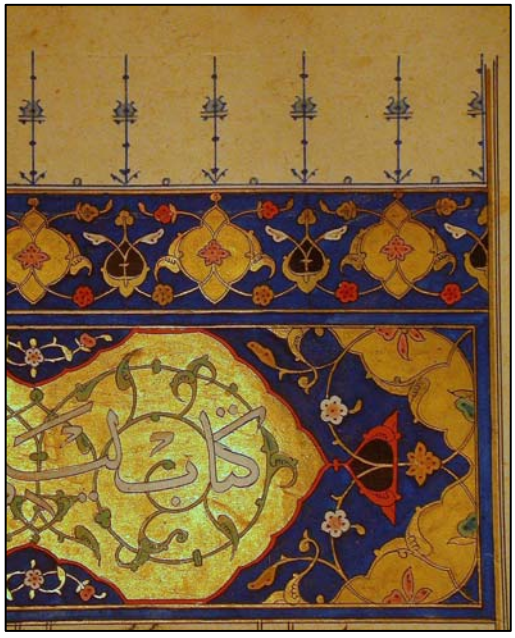

R.130 vr.93b, bezeme ayrıntısı

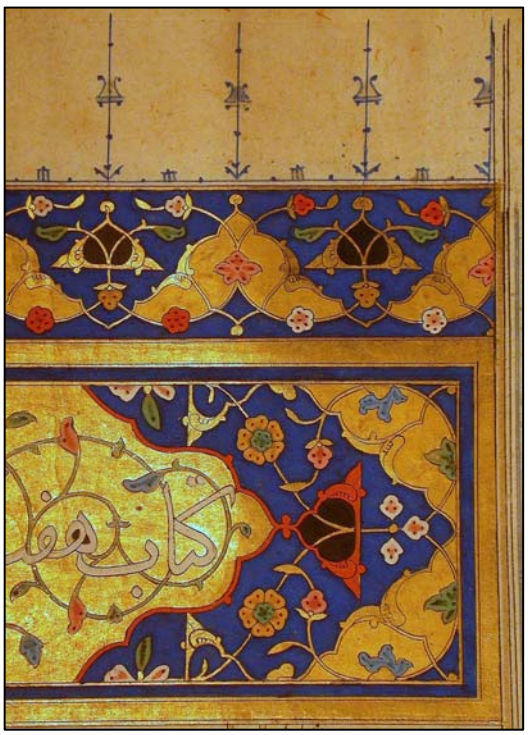

R.131 vr.144b, bezeme ayrıntısı

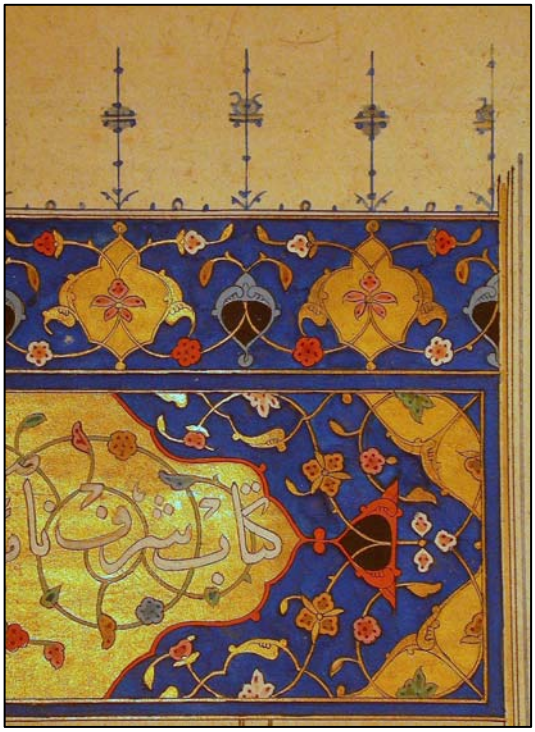

R.132 vr.200b, bezeme ayrıntısı

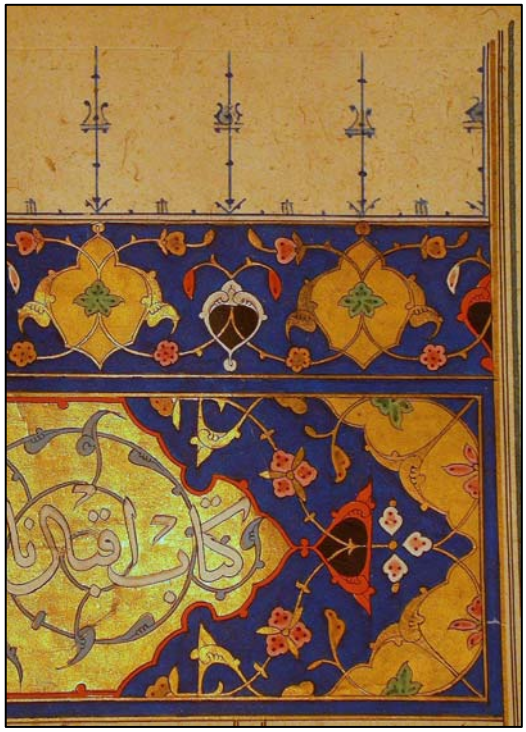

R.133 vr.272b, bezeme ayrıntısı

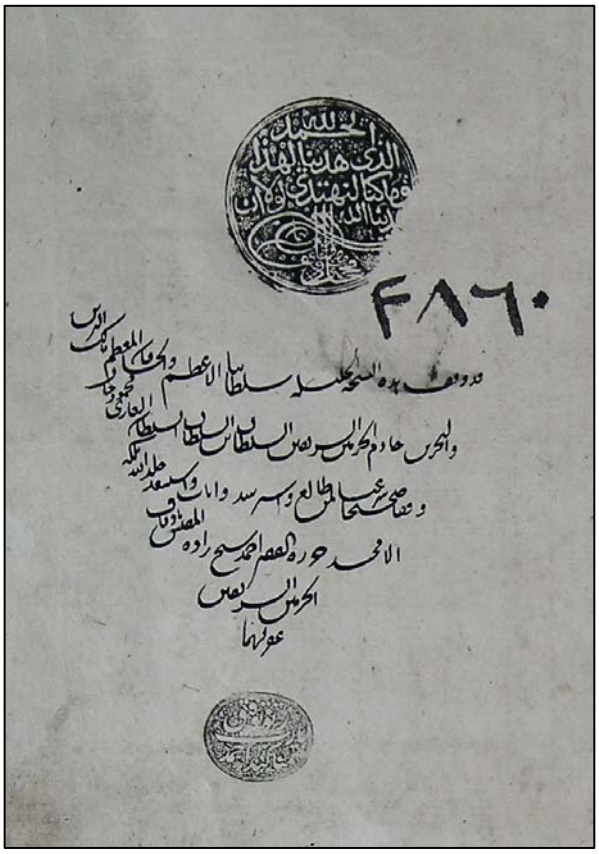

R.134 Ayasofya 003860, vr.1a

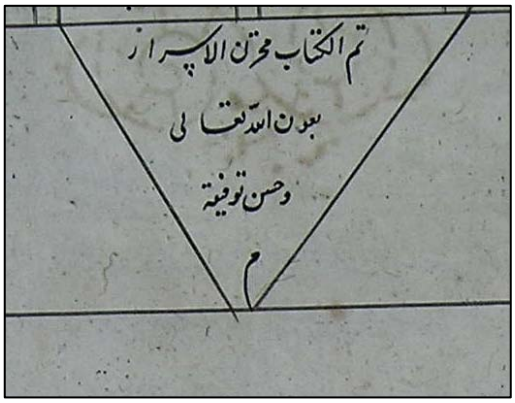

R.135 Ayasofya 003860, vr.28a

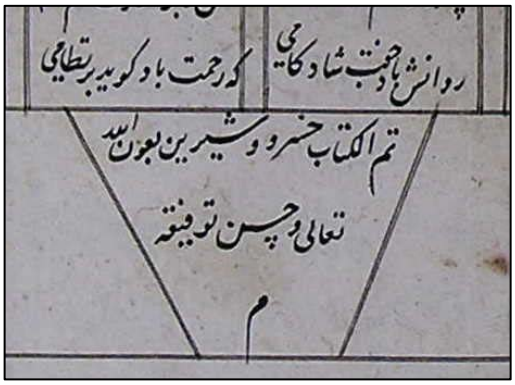

R.136 Ayasofya 003860, vr.93a

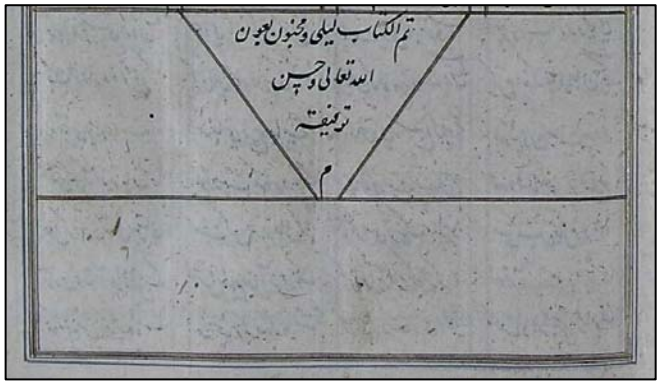

R.137 Ayasofya 003860, vr.143a

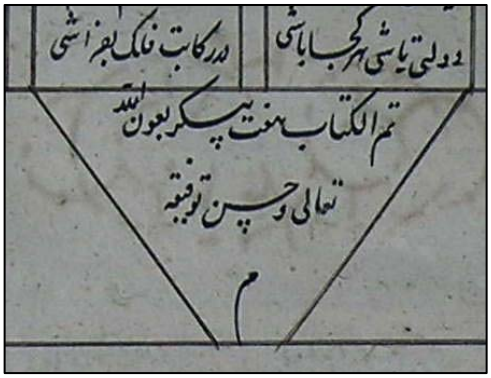

R.138 Ayasofya 003860, vr.200a

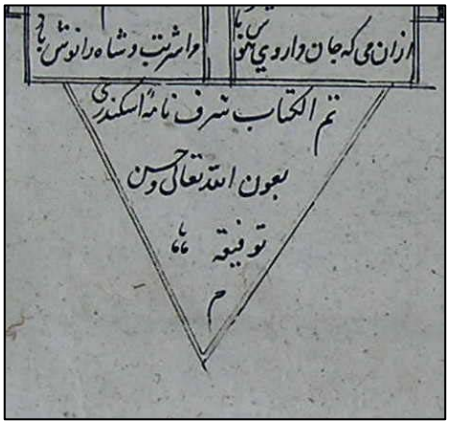

R.139 Ayasofya 003860, vr.272a

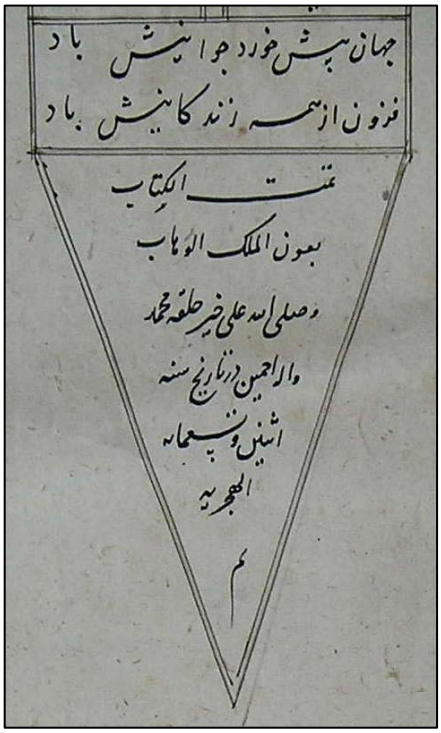

R.140 Ayasofya 003860, vr.311a

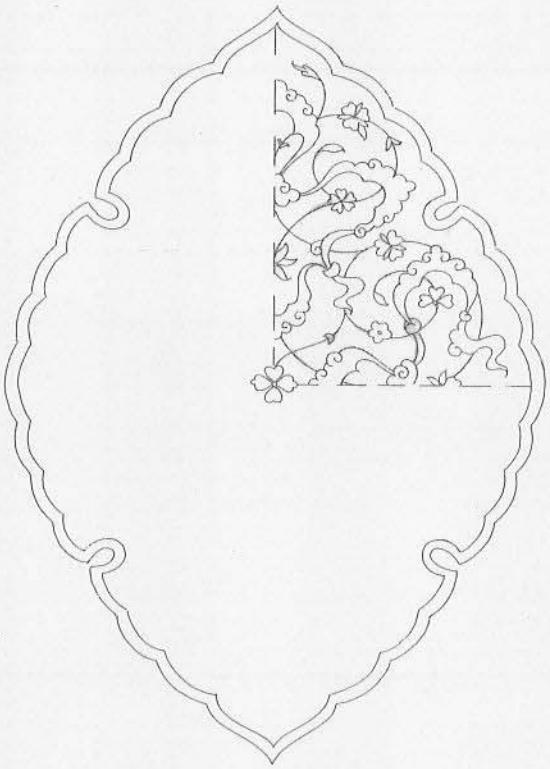

Ç.21 SK. Ayasofya No: 003860, kabın dış bezemesinden ayrıntı

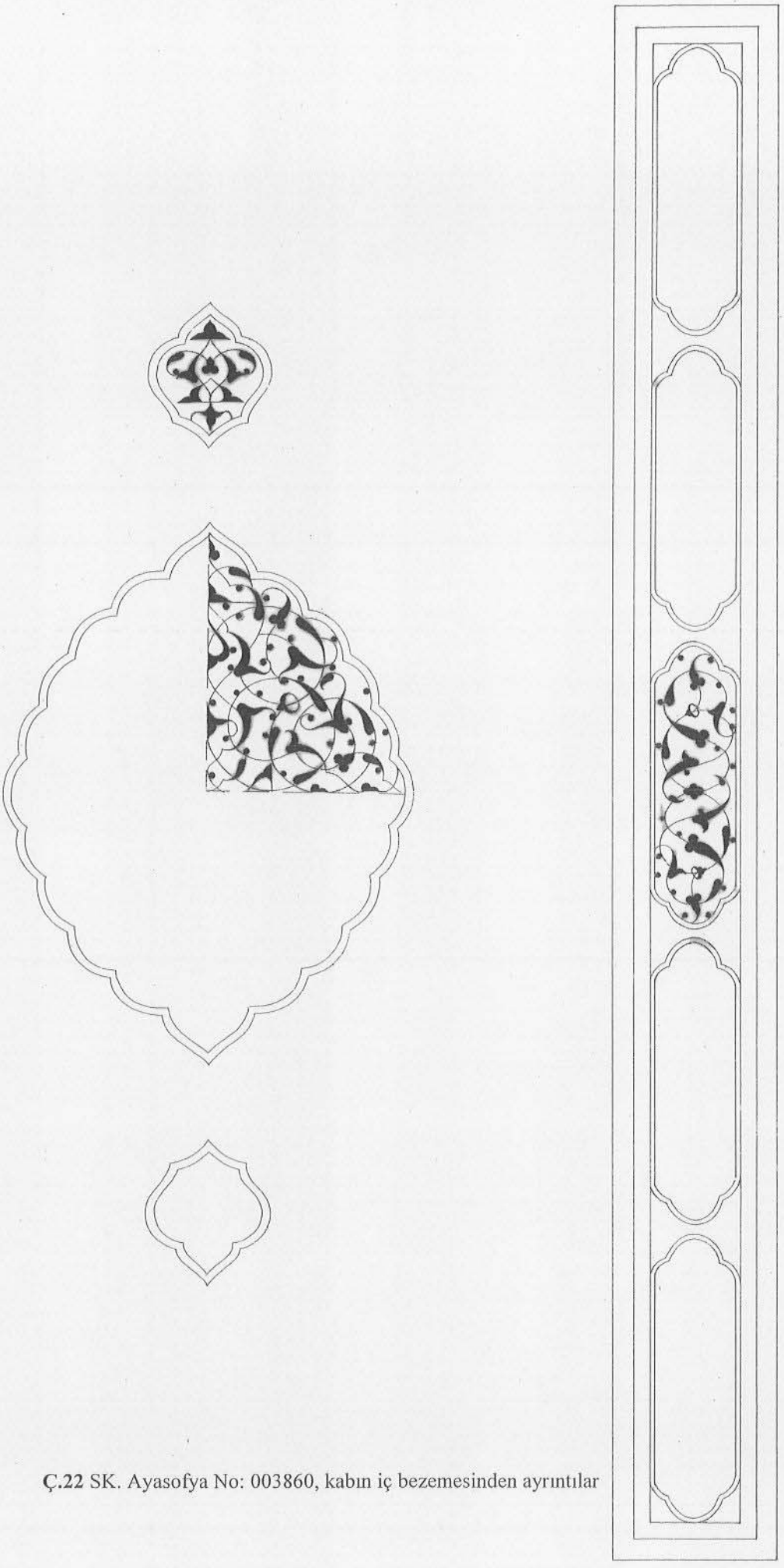

Ç.22 SK. Ayasofya No: 003860, kabın iç bezemesinden ayrıntılar

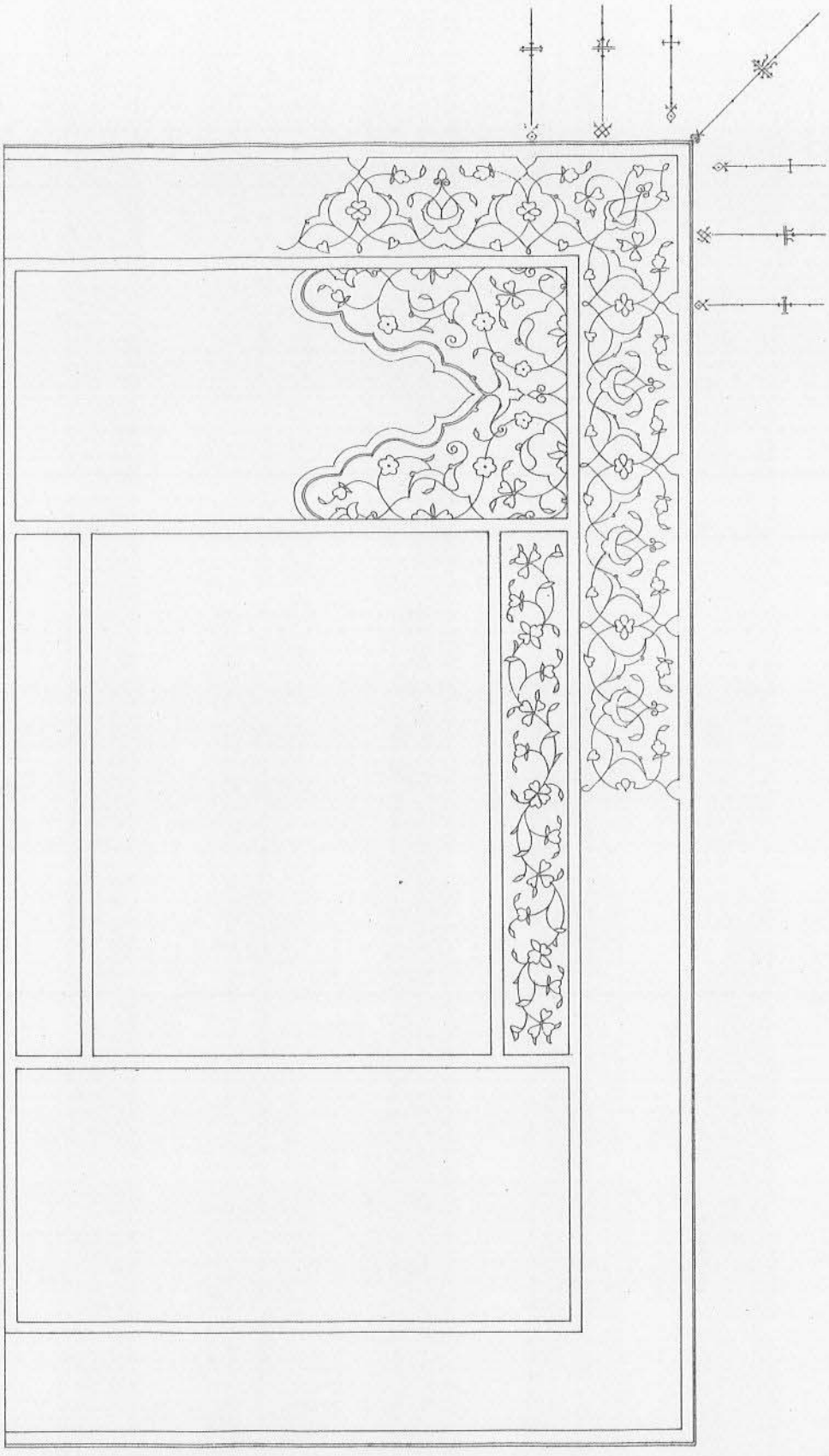

Ç.23 SK. Ayasofya No: 003860, vr.1b, Serlevha

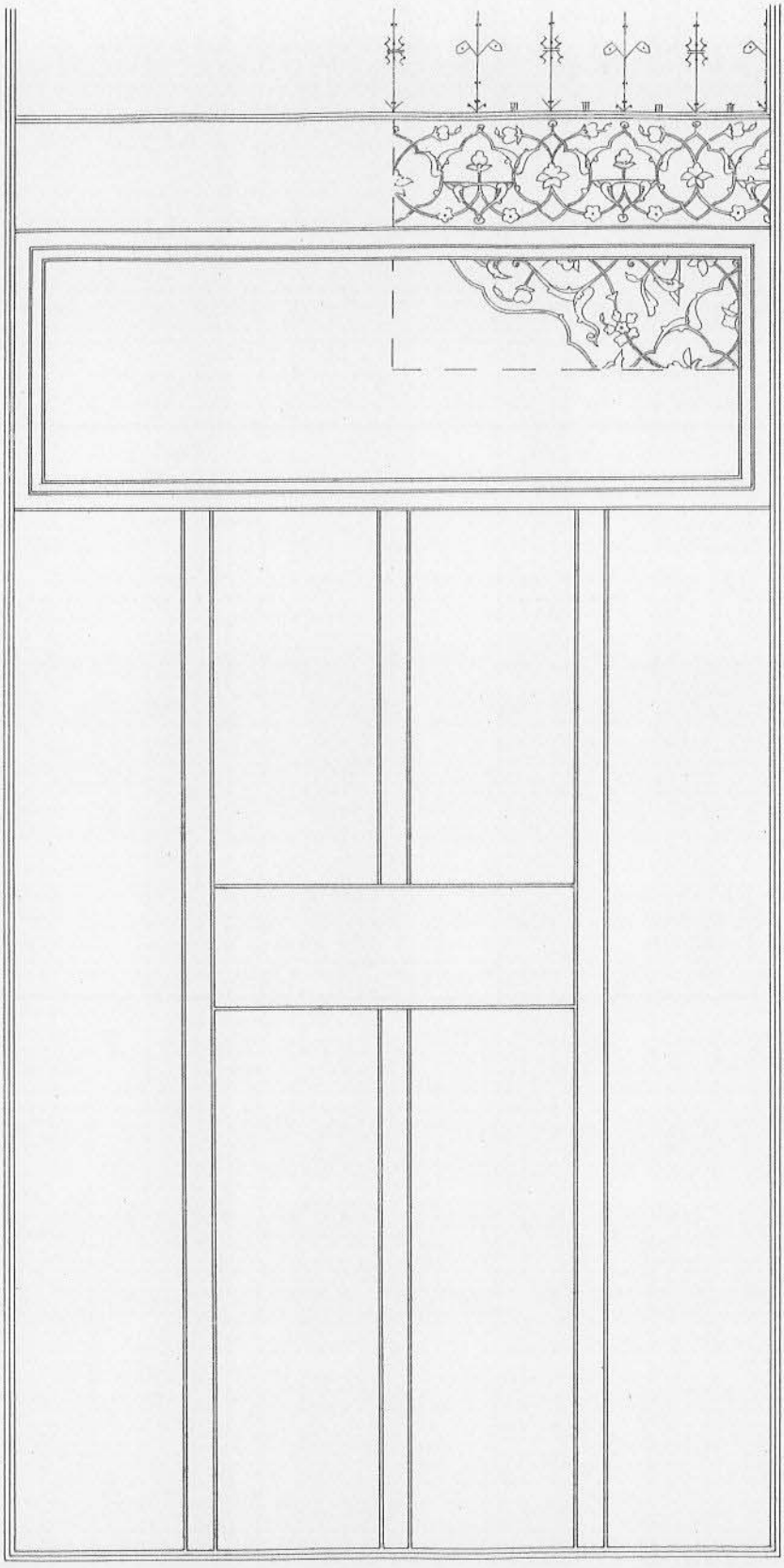

Ç.24 SK. Ayasofya No: 003860, vr.28b

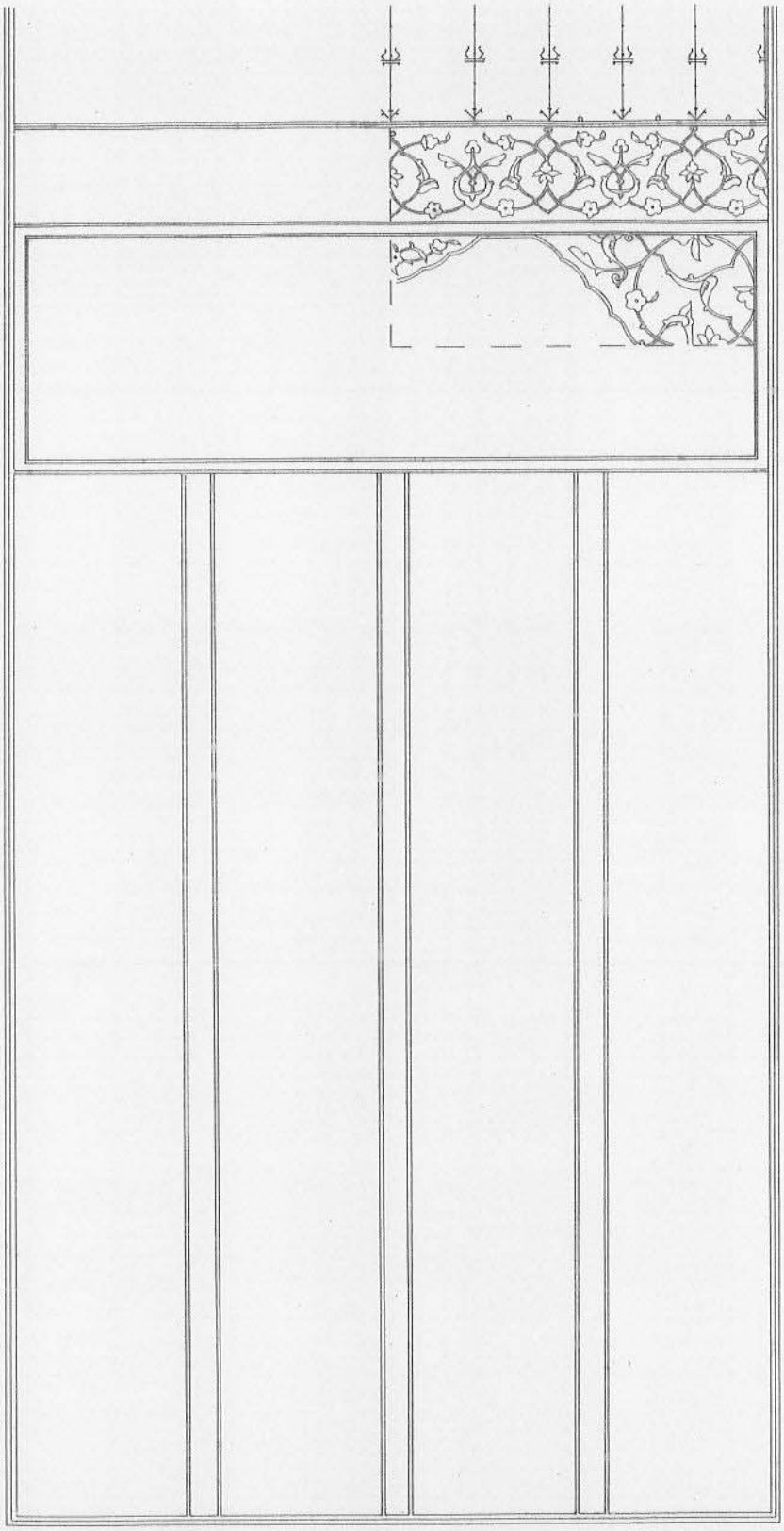

Ç.25 SK. Ayasofya No: 003860, vr.93b

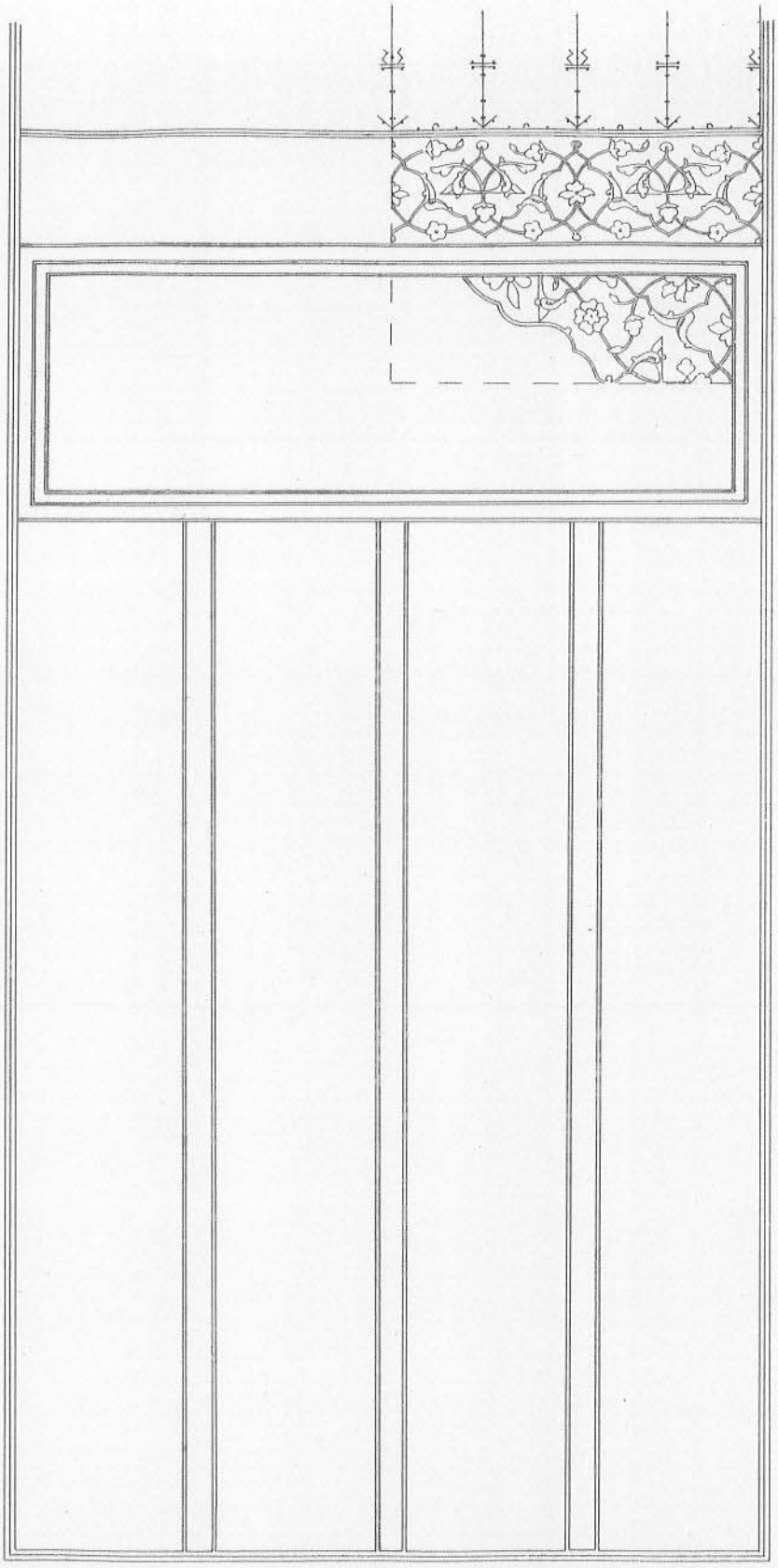

Ç.26 SK. Ayasofya No: 003860, vr.144b

Katalog No. 5

Eserin Adı : Hamse-i Nizamî

Bulunduğu Yer : Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya

Envanter No : 3858

Müellifi : Nizamî Gencevî

İstinsâh Tarihi : 929/1522

Kitabın Eb'adı : 30 x 18.5 x 5 cm.

Varak Sayısı : 299

Dili : Farsça

Yazı Çeşidi : Ta'lîk

Satır Sayısı : 25

Sütun Sayısı : 4

Tezhipli Varaklar : 1b, 25b, 97b, 143b, 212b, 248b

Eserin Bulunduğu Koleksiyona Ait Genel Bilgi: Eserin bulunduğu koleksiyona ismini veren Ayasofya Kütüphanesi, I. Mahmud (1703-1730) tarafından Ayasaofya Cami içinde kurulmuştur.[210]

Kütüphaneye ait koleksiyonların bir kısmı 1916 yılında Türk-İslâm Eserleri Müzesi'ne gönderilmiştir. Kütüphane 1968'de kapatılınca, kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne gönderilmiştir.[211] Bunların 4903 tanesi yazma, 66 tanesi basma olmak üzere 4969 tanesi Ayasofya adı altında bulunmaktadır. Buna ek olarak koleksiyonda; 114 tane Sadettin Müpteka, 22 tane Vakf-ı Meçhul, 14 tane Eshab-ı hayr olarak toplamda kayıtlı 5119 eser mevcuttur.[212]

Eserin Genel Özellikleri: Eserde altı adet unvan sayfası tezhibi vardır. Krem ve gülkurusu renginde âharlı kâğıda yazılan eserde; **Mahzenü'l-Esrâr** 1b-25a, **Hüsrev u Şirin** 25b-97a, **Leylâ u Mecnûn** 97b-143a, **İskendernâme** 143b-212a, **Hırednâme-i İskenderî** 212b- 248a, **Heft Peyker** Mesnevîsi de 248b-299b'de yer almaktadır. Eserin 142b sayfasında; "*temmet ebyât-ı Leylî u Mecnûn be-avnil-meli't-tâibûn ve's-salâtu ve's-selâmu alâ Muhammedin ve âlihi ecmaîn*" - "*Leylâ u Mecnûn'nun beyitleri tövbe edenlerin melikinin yardımıyla sona erdi. Muhammed ve onun tüm ailesine salât ve selam olsun*" (R.158), 211a'da; "*kad temme kîtabu İskendernâme mine'l-makûlat'il-Hamse fî şuhûri sene selase ve selâsin ve tis'ami'e hicriye*" - "*beş kitaptan İskendernâme kitabı 933 yılının aylarında yazıldı*" (R.159), 247b'de de; "*temme'l-kitâbu'l-mevsûm bi-Şerefnâme*" - "*Şerefnâme adlı kitap sona erdi*" yazmaktadır (R.160). Hamse'nin son sayfası 299 b'de ise "temmet be-târîh-i sâmin rebiülâhir sene tis'u ve işrîn ve tis'ami'e" şeklinde **8 Rebiülâhîr** sene **929**'da bittiğini belirten bir yazı vardır.

Mühürleri ve Vakfiyesi; Eserin 1a sayfasında Sultan I. Mahmud'un (1703-1730); "*elhamdülillahi'l-lezi hedâna li-hâzâ ve-mâ künne li-nehtedi lev en-hedânallah*" yazan

[210] İsmail E. Erünsal, "Ayasofya Kütüphanesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:4, İstanbul, 1991, s.212.
[211] Ahmet Küçükkalfa, "Ayasofya Kütüphanesi", **İlgi**, İstanbul, 1983, s.17.
[212] **www.suleymaniye.gov.tr**

mührü ve anlamı; "*yarab Ahmed senden başarı temenni eder*" ibaresinin yer aldığı mühür bulunmaktadır. Vakfiyesi ise; "*kad vakafe hâzihi'n-nushatu'l-celîletu sultânuna'l-a'zam ve'l-hâkân el-muazzam mâliku'l-berreyn ve'l-bahreyn hâdimu'l-harameyni'ş-şerifeyn es-sultân ibnu's-sultân es-Sultân el-Gazî Mahmûd Hân vakfen sahihan-şeriyyen li-men tâla'l ve's-tercede helleda'llahu mulkehu'l-emcedu harrerehu el-fakîr Ahmed Şeyhzâde el-müftî be-evkâfi'l-Haremeyn eş-Şerifeyn gufire lehumâ*" - "*bu görkemli nüsha yüce sultanımız büyük hakan karaların ve denizlerin mâliki Haremeyn şerifinin hizmetkârı sultan oğlu sultan Sultân el-Gazî Mahmûd Han'a sahih ve şer'i bir şekilde okuyan ve faydalananlar için vakfedildi. Allah onun görkemli mülkünü ebedî kılsın. Haremeyni*[213] *Şerifeyn evkafında müftü olan* ***Ahmed Şeyhzâde***[**] *yazdı. Allah ikisine de mağfiret etsin*" şeklinde yer almaktadır (R.157).

Eserin Bezeme Özellikleri

Kitap Kabı: Eserin kabı kahverengi deriden ve mıkleblidir. Kabın dışındaki salbekli şemse deseni ¼ simetrili rûmî ve hatâyî grubu motifleriyle, köşebend ve mıkleb deseni de hatâyî grubu motiflerle soğuk şemse olarak tezhip edilmiştir. Şemsenin eb'adı 19.7 x 7.4 cm. olup, köşbentler 7.5 x 5.5 cm. eb'adındadır. Şemse ve köşebendlerin etrafı altın dendanlarla çevrilidir. Alt kab, üst kab ve mıkleb etrafında altın üzerine yekşah demiriyle işlenmiş cedvel yer alır (R.141,142).

Kabın içi; bordo deri olup, şemse ve şemsenin yarı paftasıyla işlenmiş mıkleb deseninden oluşur. Açık mavi ve yeşil paftalardan oluşan zemin üzerine bordo deriyle müşebbek usûlündedir. 13 x 8 cm. eb'adında şemse formu ¼ simetrili rûmî motiflerinden oluşmaktadır(R.143,144).

---

[213] **Haremeyn**; Mekke ve Medine şehirlerini birlikte ifade eden tabir. Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa S. Küçükaşçı, "Haremeyn", **TDV İslam Ansikolpedisi**, İstanbul, 1996, s.153.

[**] Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin 2010 yılında çıkardığı **1400. Yılında Kur'an-ı Kerîm-ı Kerim** kataloğunda, TİEM.; 30, 383,402 ve 405 numaralı Kur'an-ı Kerîm-ı Kerim ve TİEM. 1438 numaralı En'am Suresi'nin Ayasofya Kütüphanesinden geldiği yazmaktadır. Eserlerin üzerinde I. Mahmud tarafından Ayasofya Kütüphanesine vakfedildiğini belirten Arapça yazıyı ise, Evkafül-Haremeyni'ş-Şerifeyn Müfettişi olarak geçtiği belirtilen Ahmed Şeyhzâde'nin yazdığı belirtilmiştir.

1b Unvan Sayfası Tezhibi: Mahzenü'l-Esrâr Mesnevîsinin başladığı sayfa *kubbeli unvan* sayfası düzeninde tasarlanmıştır. İki kısımdan meydana gelen bezeme 9.4 x 12.3 cm. eb'adındadır. Yatay dikdörtgen kısımın genişliği altın zeminli zencerek arasuyu ile beraber 4.6 x 12.3 cm.'dir. İnce arasuları ile çevrelenen bezeme sahası paftalara ayrılmıştır. Merkezde yer alan yazı sahası sıvama altın zemin olup, üstübeç mürekkebiyle "*Mahzenü'l-Esrâr*" yazmaktadır. Zemin üzerinde rûmî motiflerinden oluşan desen yer alır. Bezemedeki renklerin karardığı gözlemlenmiştir. Başlık sahasının etrafındaki paftalarda ¼ simetrili desen hatâyî grubu motiflerle, altın ve yeşil rûmî motifleriyle bezelidir.

Bezeme sahasında iklîl kısmın yüksekliği 1.6 cm. olup ortasında 4.5 cm. yüksekliğinde kubbe yer almaktadır. İklîl kısmı lâciverd ve altın zeminli paftaya ayrılmıştır. Kubbe ise üç ayrı paftaya ayrılıp renklendirilmiştir. Kubbenin dışta kalan lâciverd dendanlarla sınırlandırılmış sahasında desen, sıvama altın zemin üzerine ½ simetrili hatâyî grubu motiflerle bezelidir. Ortadaki lâciverd renkteki zemin üzerinde altınla işlenmiş ½ simetrili rûmî deseni yer alır. En içteki kırmızı zeminli pafta ise yeşil rûmîlerle sınırlandırılmıştır.

İklîl kısım bezemesi de lâciverd zemin üzerine rûmîlerin oluşturduğu paftalar ve hatâyî grubu motiflerinden oluşur. Bezeme genelinde sarı, mavi, kırmızı, yeşil tonları ile beyazdan oluşan hatâyî grubu motifler yer almaktadır. Diğer unvan sayfaları da eserde bütünlük teşkil edecek şekilde aynı renk hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir. Bezeme 1.5 cm. yüksekliğinde lâciverd tığlarla son bulur (R.145,151, Ç.27).

25b Unvan Sayfası Tezhibi: Hüsrev u Şirin Mesnevîsinin başladığı bu sayfa *iklîl unvan* düzeninde iki kısımdan meydana gelmiştir. Metin sahası 4 sütunludur. Bezeme sahasının genel ölçüsü 6.6 x 12.3 cm eb'adındadır. Zencerek arasuyu ile beraber 4.6 x 12.3 cm. eb'adındaki bezeme sahası, aynı kab içerisinde yer alan zencerek arasuyu ile çevrili unvan sayfası bezemeleri gibi, ince arasuları ile paftalara ayrılmıştır. Yazı zemini sıvama altın olup başlık bu zemin üzerine değil de kâğıdın yanına silik bir şekilde not

düşülmüştür. Başlık sahası etrafında, lâciverd zemin üzerine ¼ simetrili rûmî ve hatâyî grubu motiflerden müteşekkil desen klasik tezhip tekniğinde bezenmiştir.

2 x 12.3 cm. eb'adındaki iklîl kısımda, lâciverd zemin üzerinde siyah ve sıvama altın zeminli paftalar yer alır. Pafta içinde rûmî motifleri, lâciverd zemin üzerinde ise hem rûmî hem hatâyî grubu motiflerinden oluşan desen klasik tezhip tekniğinde bezenmiştir. Bezeme lâciverd 1.5 cm. ve 0.7 cm. uzunluğunda tığlarla nihayetlenir (R.146,152).

97b Unvan Sayfası Tezhibi: Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinin başladığı sayfa, birer atlayarak devam eden bir düzende, *kubbeli unvan* olarak tasarlanmıştır. Metin sahası 4 sütundan oluşur. Genel bezeme alanı 8.5 x 12.5 cm. eb'adındadır. Yatay dikdörtgen saha 4.5 x 12.5 cm. eb'adında olup, başlık sahası sıvama altın zemindir. Başlık yazısı üstübeç mürekkebiyle yazılıp, zemin üzerine yeşil rûmî motiflerinden oluşan desen bezenmiştir. Başlık sahasının her iki yanında açık mavi zeminli paftalar yer almaktadır. Rûmîlerin oluşturduğu yeşil zeminli paftaların dışındaki bezeme sahası lâciverd olup, ¼ rûmî ve hatâyî grubu motiflerle klasik tezhip yapılmıştır. Bezeme sahası beyaz ince arasuyu, münhanîli arasuyu ve yeşil cedvelle çevrilidir.

İklîl kısmın eb'adı 1.6 x 12.5 cm. olup, ortasında 4 cm. yüksekliğinde kubbe yer alır. Kubbede lâciverd zeminli paftalarda ½ simetrili rûmî motifleri kullanılmıştır. Sıvama altın zeminli kısımda ise ½ simetrili hatâyî grubu desenden oluşan bezeme yer almaktadır. İklîl kısım bezemesi ise, lâciverd zemin üzerine rûmî ve hatâyî grubu motiflerden müteşekkildir. Kırmızı ve yeşil rûmî motifleri ile kırmızı, beyaz hatâyî grubu motifler sıklıkla kullanılmıştır. Bezeme 1.5 cm. uzunluğunda lâciverd tığlarla tamamlanır (R.147,153).

143b Unvan Sayfası Tezhibi: İskendernâme Mesnevîsinin başladığı bu sayfa *iklîl unvan* sayfası düzeninde olup, metin sahası 4 sütunludur. 4.8 x 12.5 cm. eb'adındaki yatay dikdörtgen sahanın ortasında kırmızı ince arasuyu ile çevrilmiş başlık sahası bulunmaktadır. Yazı zemini sıvama mat altın olup, başlık üstübeç mürekkebiyle yazılmıştır. Zemin üzerine hatâyî grubu motiflerden müteşekkil bir desen bezenip,

aralara iğne perdahtıyla üç nokta konmuştur. Başlık sahasının etrafı beyaz ipliklerle paftalara ayrılmış olup, ¼ simetrili rûmî ve hatâyî grubu motiflerle klasik tezhip yapılmıştır. Münhanîli arasuyu haricinde ince arasuları ile de çevrelenen bezemenin üst kısmı 1.7 x 12.5 cm eb'adındadır.

Lâciverd zemin üzerine siyah ve sıvama altın zeminli paftalar rûmî ve hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir. Bezemenin genelinde; kırmızı ve yeşil rûmîlerle, kırmızı, beyaz, yeşil hatâyî grubu motifleri dikkati çeker. Bezeme lâciverd 1.8 cm. uzunluğunda tığlarla tamamlanır (R.148,154, Ç.28).

212b Unvan Sayfası Tezhibi: Hırednâme-i İskenderî Mesnevîsinin başladığı 212b *kubbeli unvan* sayfası düzenindedir. Genel bezeme alanı kubbe yüksekliği ile 8.7 x 12.4 cm.'dir. Arasuları ile beraber yatay dikdörtgen sahanın eb'adı 4.8 x 12.4 cm.dir. Sıvama altın zeminli başlık sahasında kahverengi hatâyî grubu motiflerle bezeme yapılmıştır. Başlık yazısı üstübeç mürekkebiyle yazılmıştır. Başlık sahasının etrafı lâciverd, mavi ve sıvama altın zeminli paftalara ayrılıp, bütününde ¼ simetrili rûmî ve hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir. Münhanîli arasuyu ile çevrili bezemenin üst kısmında 1.8 cm. yüksekliğinde iklîl bölüm ve 3.9 cm. yüksekliğinde kubbe yer almaktadır. İklîl kısımda; lâciverd zemin, rûmî motifleri ve ipliklerle paftalara ayrılmış, rûmî ve hatâyî grubu motiflerle bezenmiştir. Kubbe ise, lâciverd ve sıvama altın zeminli kısımlardan oluşur. Dışta kalan altın zemin üzerinde ½ simetrili hatâyî grubundan oluşan desen yer alır. Diğer alanlar ½ simetrili rûmîli desenle bezenmiştir. Kubbe üçgen şeklindedir. Bezeme 1.6 cm. uzunluğunda sade tığlarla son bulur (R.149,155, Ç.29).

248b Unvan Sayfası Tezhibi: Heft Peyker Mesnevîsinin yer aldığı 248b *iklîl unvan* sayfası düzeninde iki ana kısımdan meydana gelmiştir. 4 sütunlu metin sahası üzerinde yer alan genel bezeme sahası, 7.3 x 12.8 cm.dir. Bezeme sahası ince arasuları ve zencerek arasuyu ile çevrilidir. Merkezde yer alan başlık sahası ince arasuyu ile çevrili olup, bezeme alanı bu arasuyunun devamı ile paftalara ayrılmıştır. Başlık yazısının zemini sıvama olup, başlık yazı sahasına yazılmadan, sayfa kenarına not düşülmüştür.

Lâciverd ve sıvama altın zeminli bezeme sahası ¼ simetrili rûmî ve hatâyî grubu motiflerle klasik usûlde bezenmiştir.

Üstte yer alan 2.1 x 12.8 cm. eb'adındaki saha lâciverd zemin üzerine mavi ve sıvama altın zeminli paftalara ayrılmış olup, rûmî ve hatâyî grubu motiflerden müteşekkil bir desenle bezenmiştir. Bezeme 1.8 cm. ve 1 cm. uzunluğunda lâciverd tığlarla nihayetlenir (R.150,156).

Değerlendirme: XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait olan eserin güzel tasarımlarının yanında işçiliği çok ince değildir. Her Mesnevînin başlangıcında yer alan unvan sayfası tezhibinin; bir kubbeli, bir iklîl şeklinde düzenlendiği dikkati çekmektedir.

Kubbeli unvan sayfalarının paftalama ve desen tasarımı açısından daha zengin olması sebebiyle 1b ve 212b'nin çizimleri yapılmıştır. İklîl unvan sayfalarına örnek olması açısından da 143b'nin çizimi ile çalışma desteklenmiştir. Çizimler yaklaşık olarak %5 oranında küçültülmüştür.

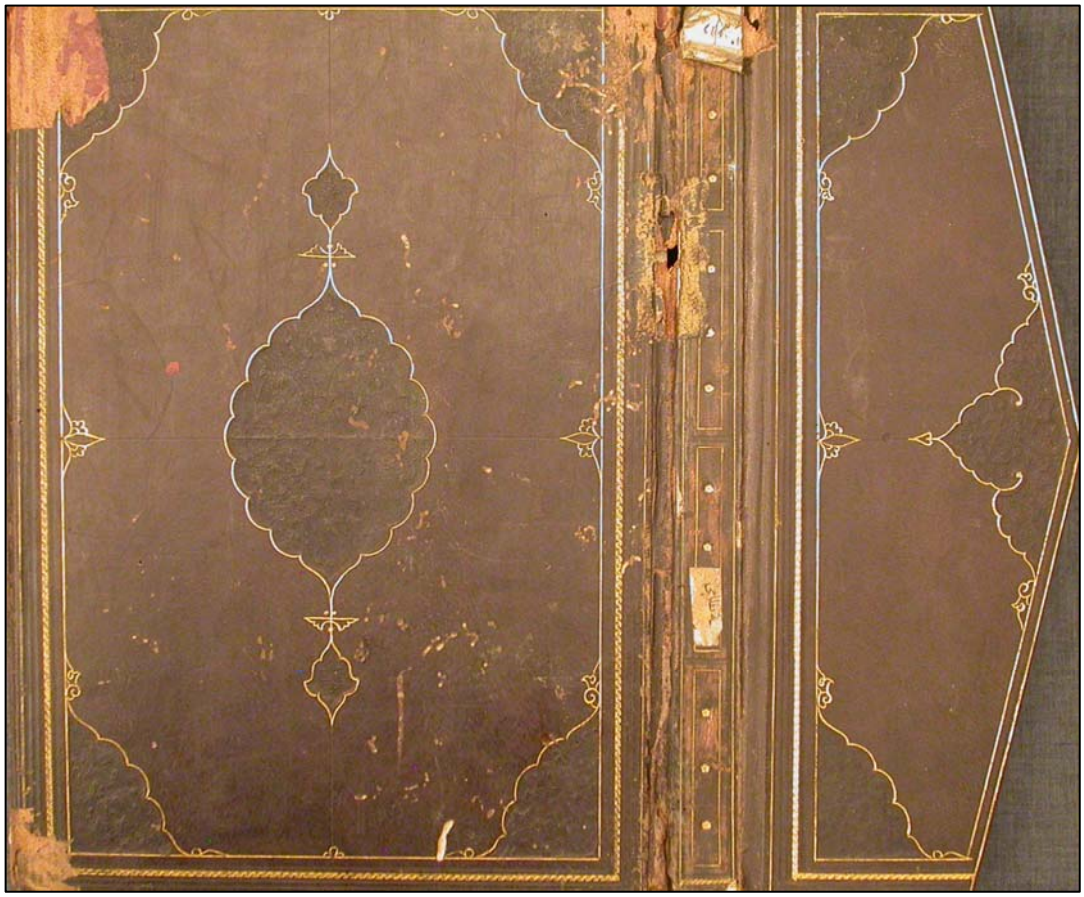

R.141 SK. Ayasofya No: 003858, kabın dışı

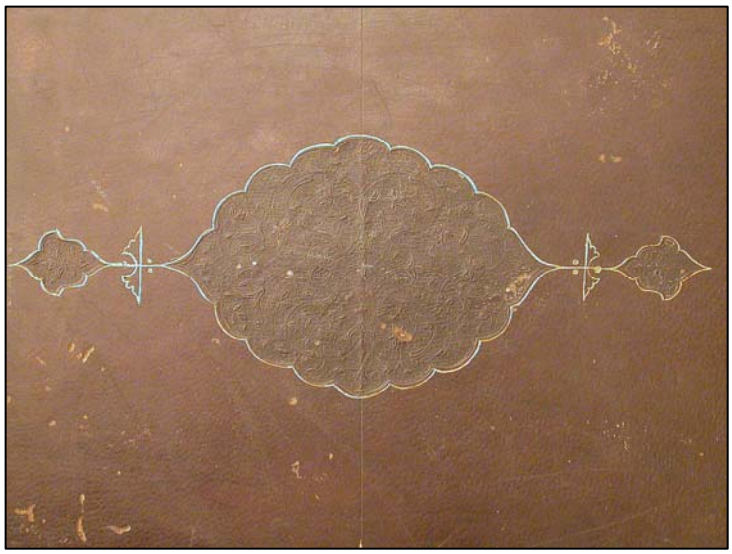

R.142 SK. Ayasofya No: 003858, kabın dış bezemesinden ayrıntı

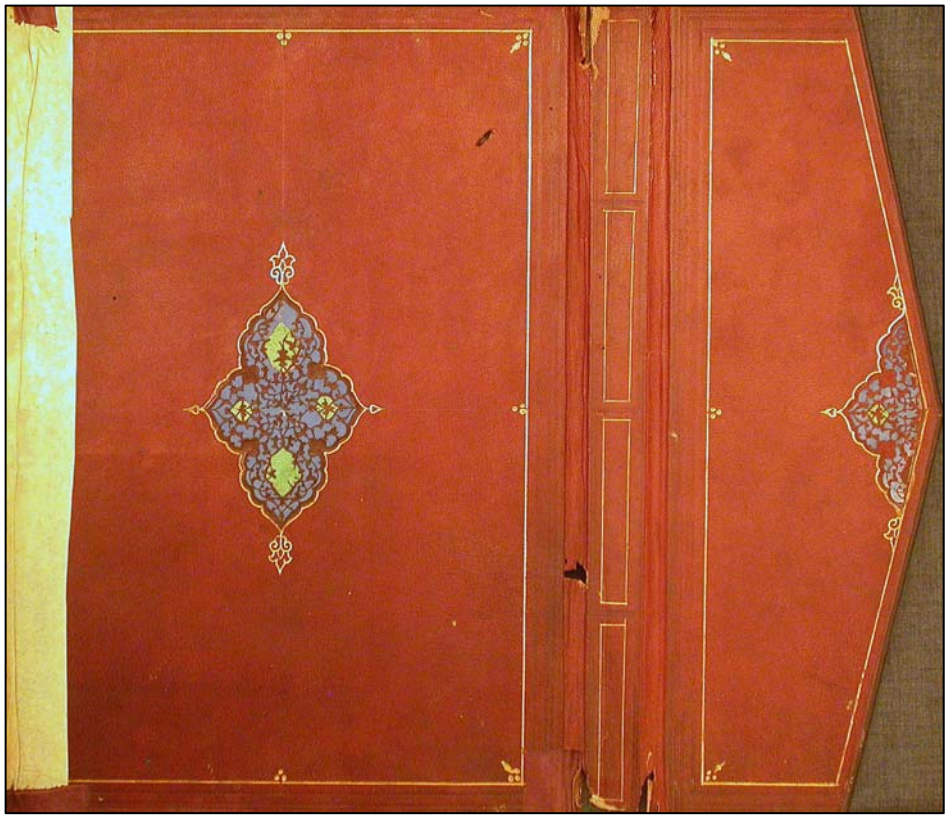

R.143 SK. Ayasofya No: 003858, kabın içi

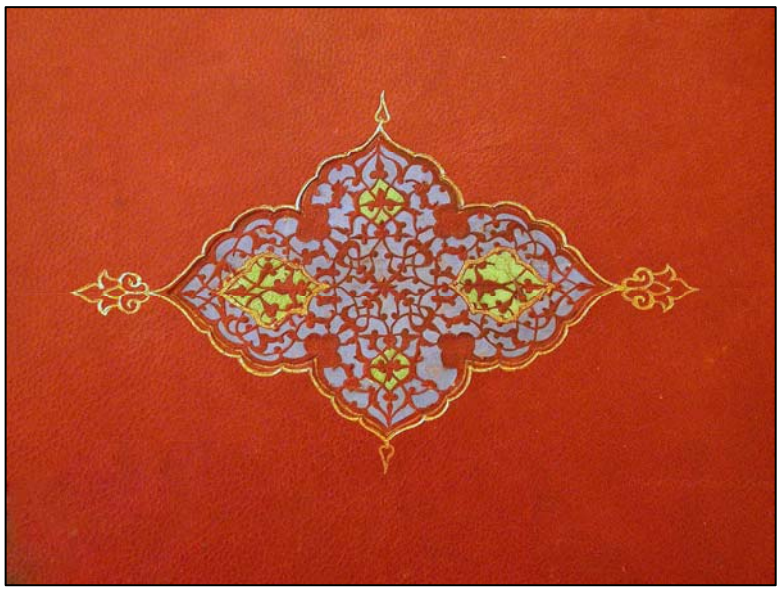

R.144 SK. Ayasofya No: 003858, kabın iç bezemesinden ayrıntı

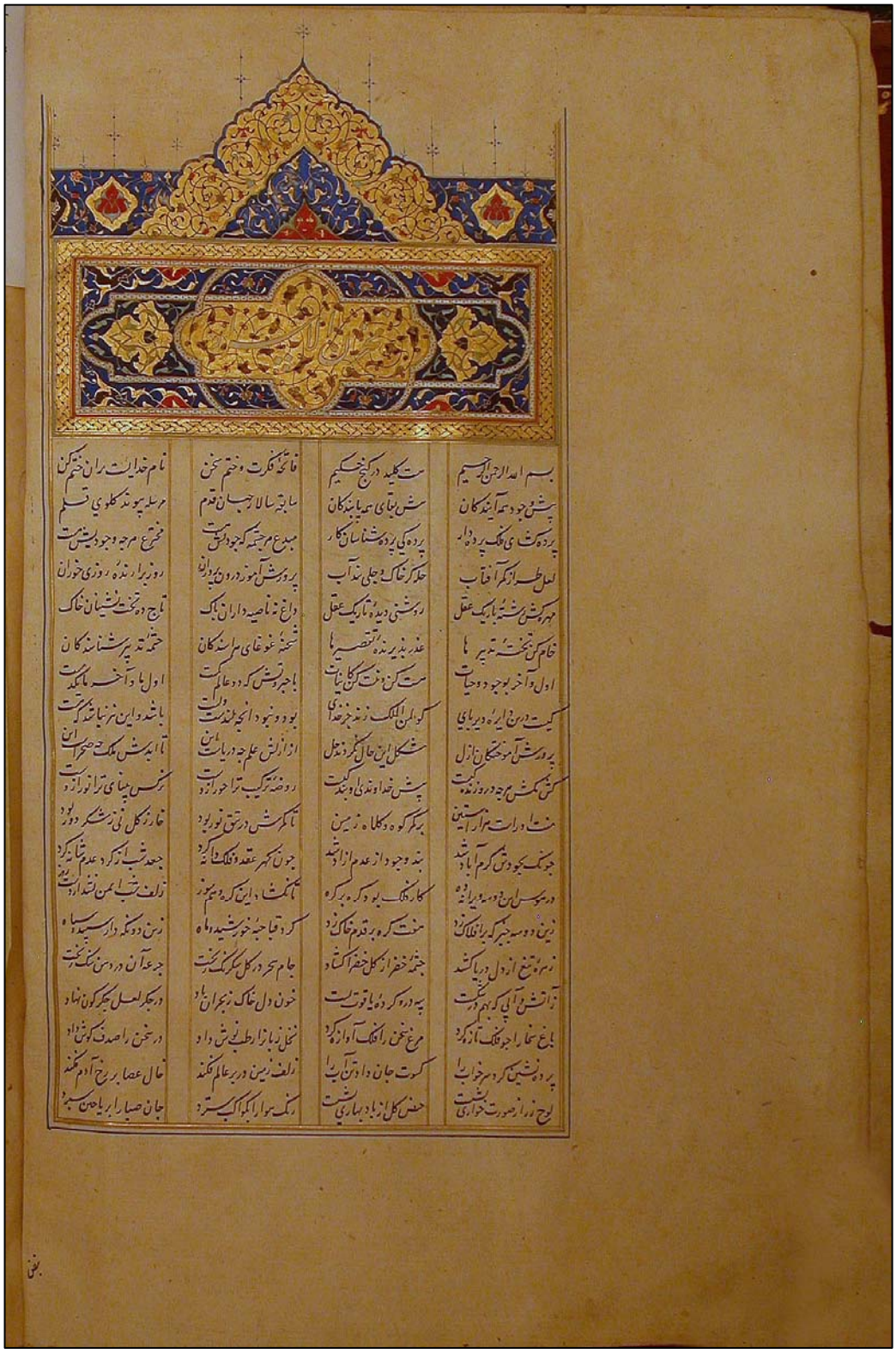

R.145 SK. Ayasofya No: 003858, vr.1b

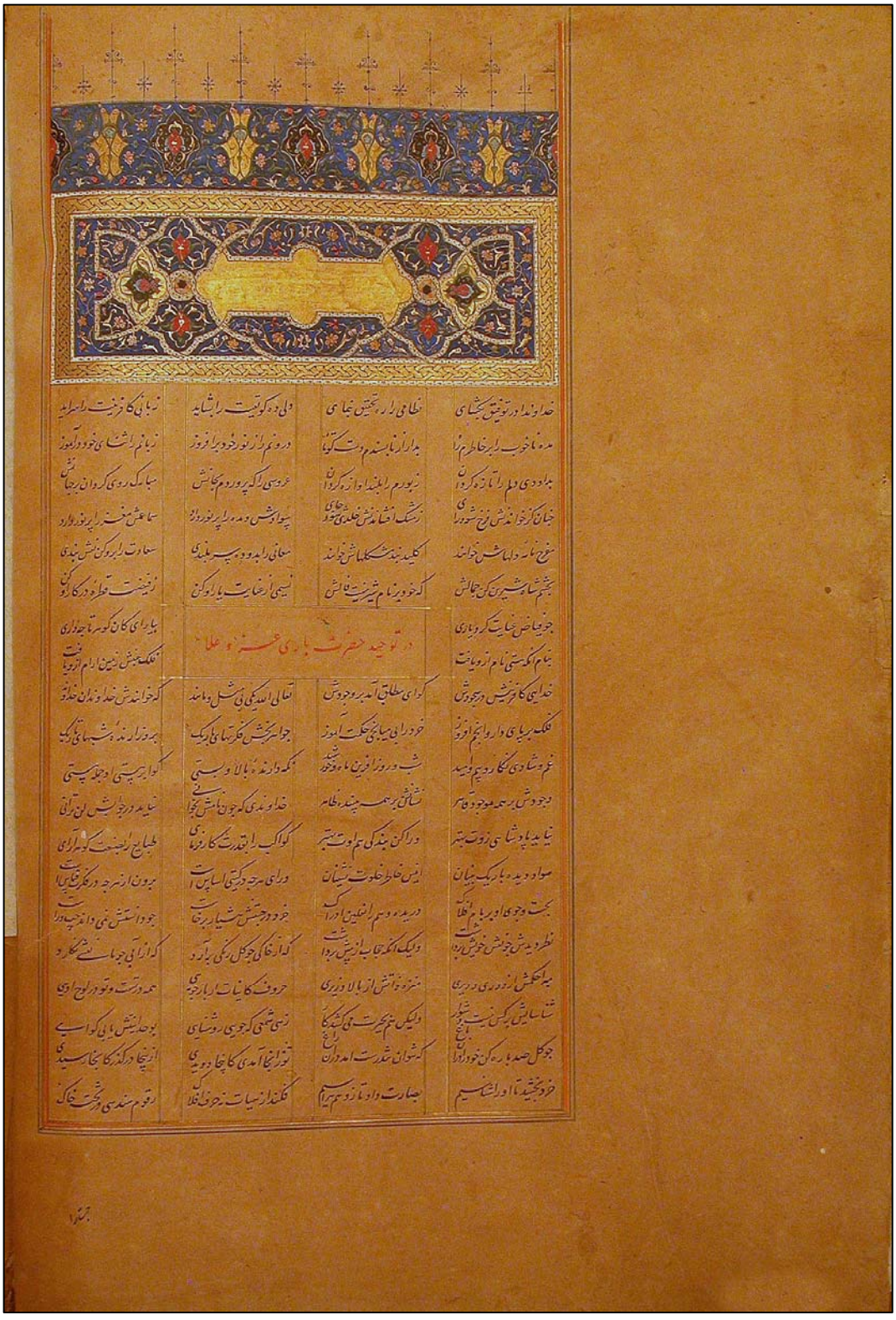

R.146 SK. Ayasofya No: 003858, vr.25b

R.147 SK. Ayasofya No: 003858, vr.97b

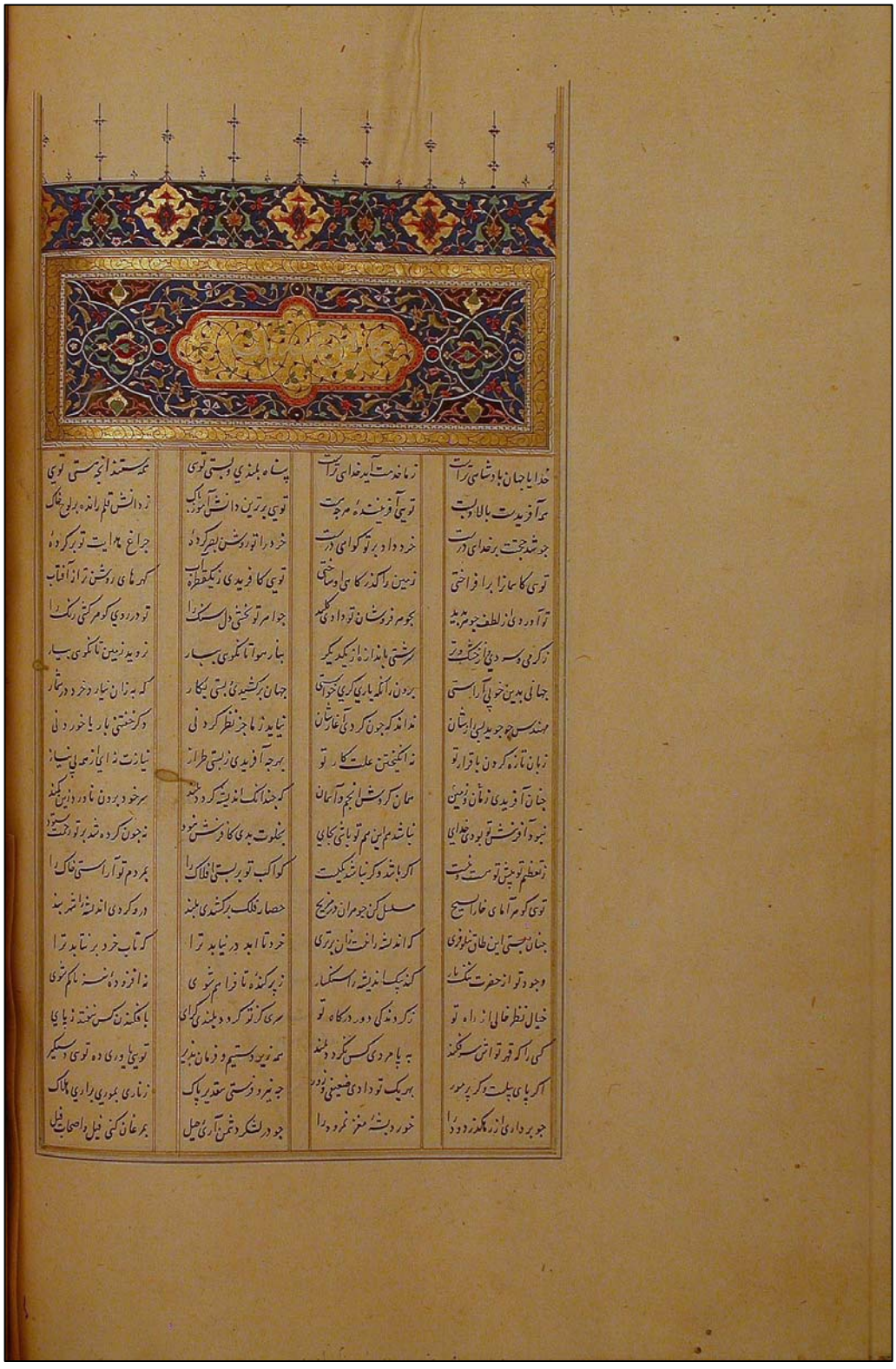

R.148 SK. Ayasofya No: 003858, vr.143b

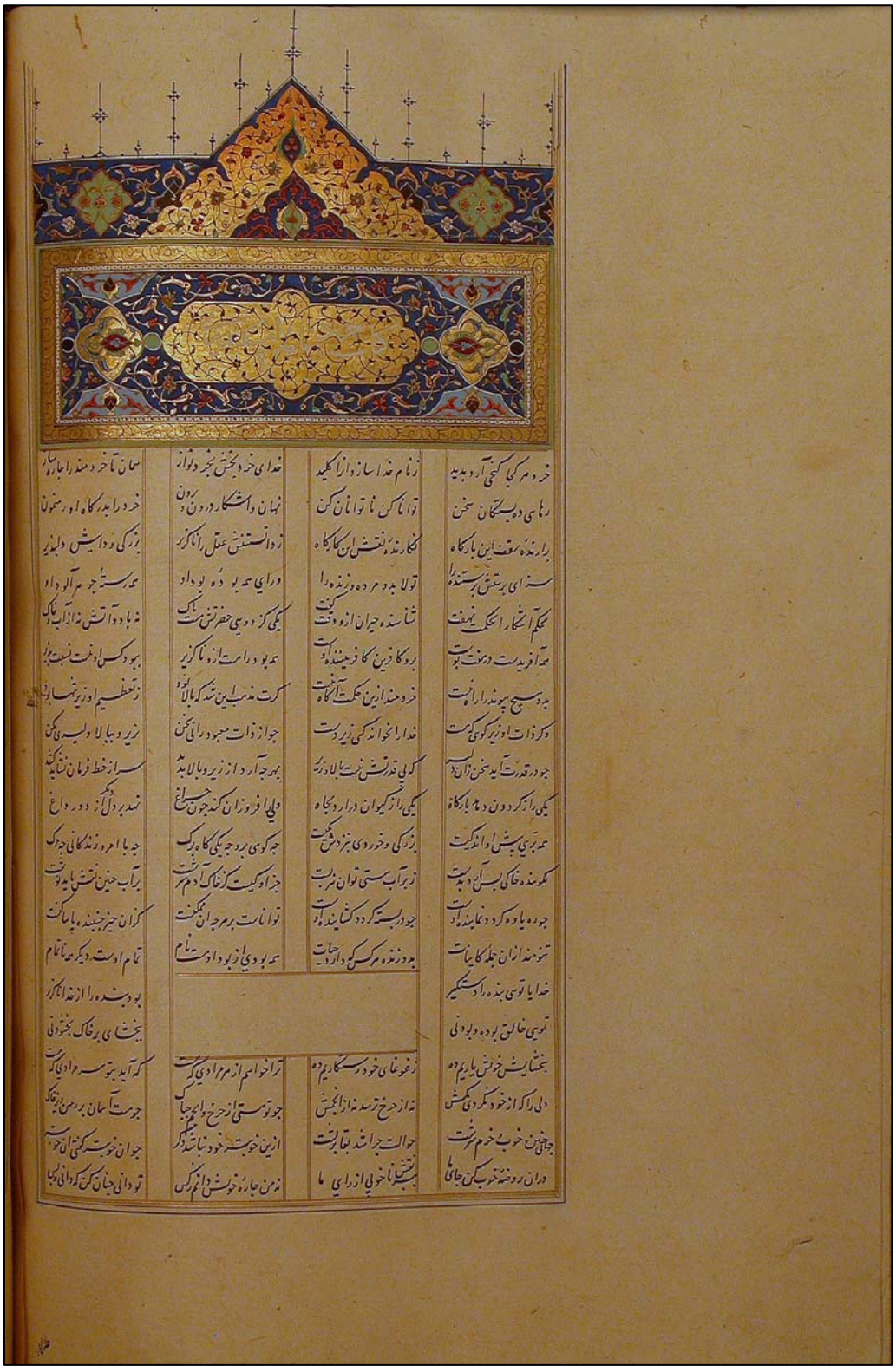

R.149 SK. Ayasofya No: 003858, vr.212b

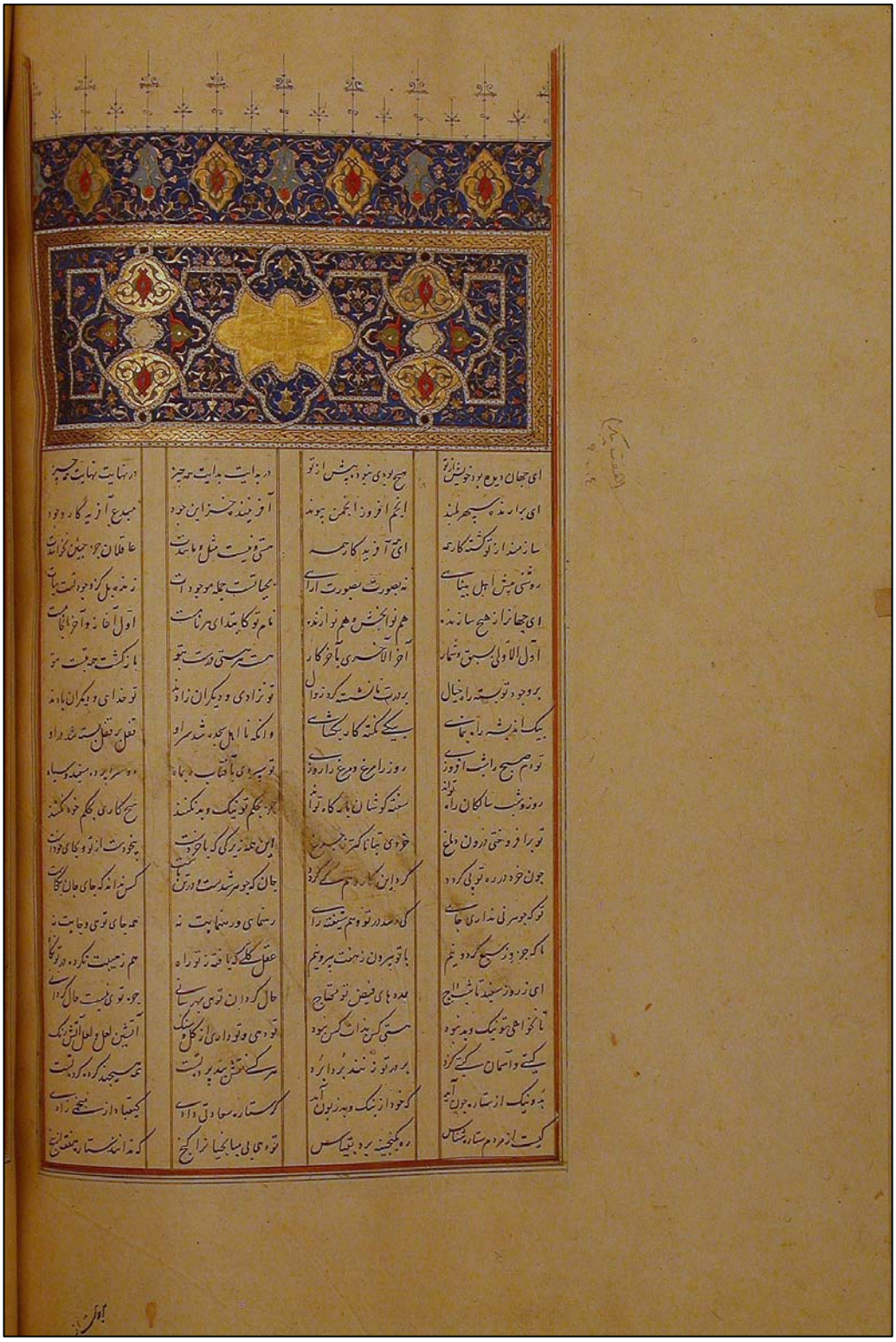

R.150 SK. Ayasofya No: 003858, vr.248b

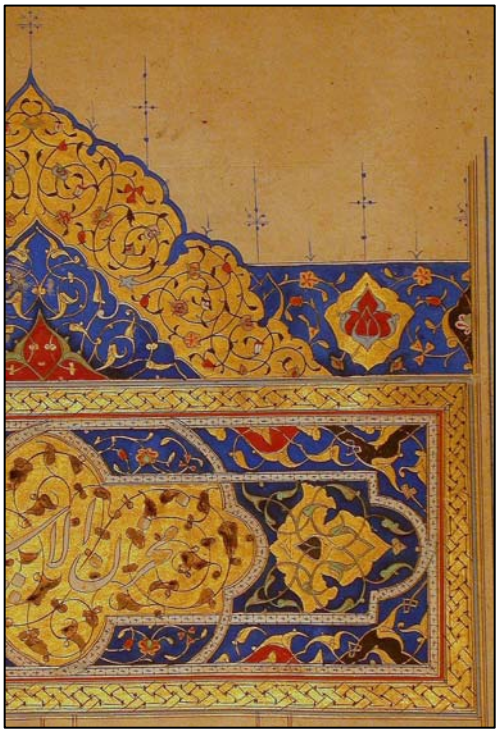

R.151 vr.1b, bezeme ayrıntısı

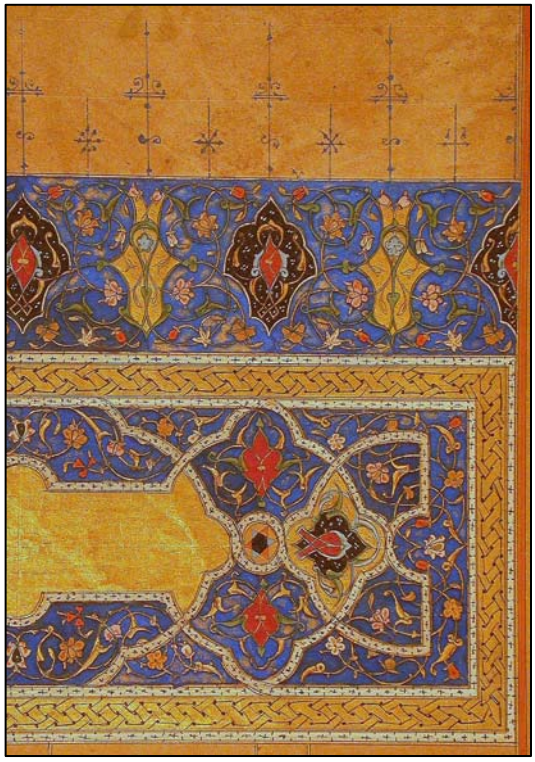

R.152 vr.25b, bezeme ayrıntısı

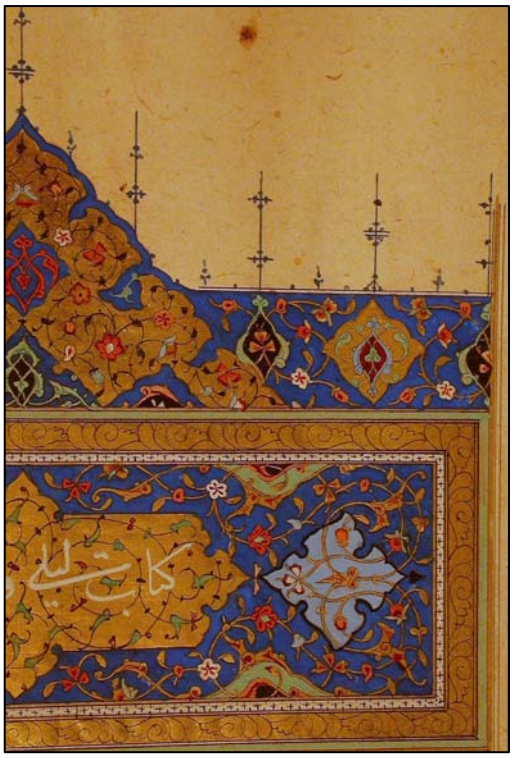

R.153 vr.97b, bezeme ayrıntısı

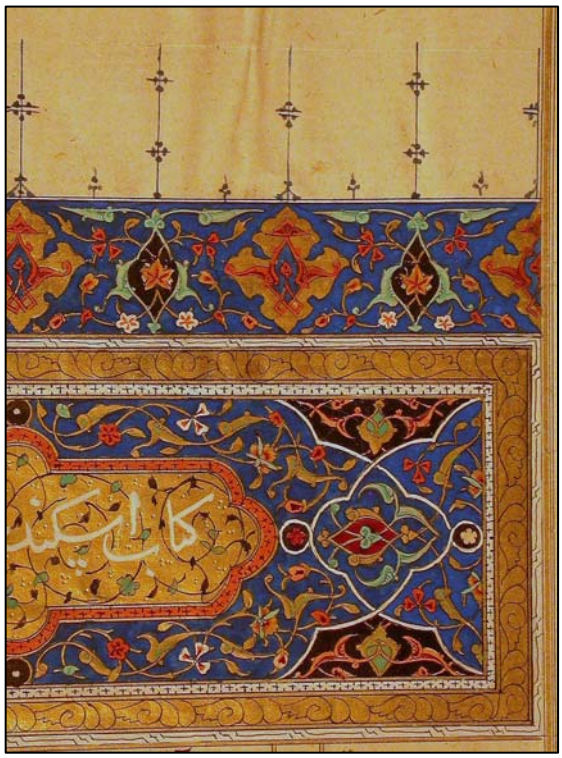

R.154 vr.143b, bezeme ayrıntısı

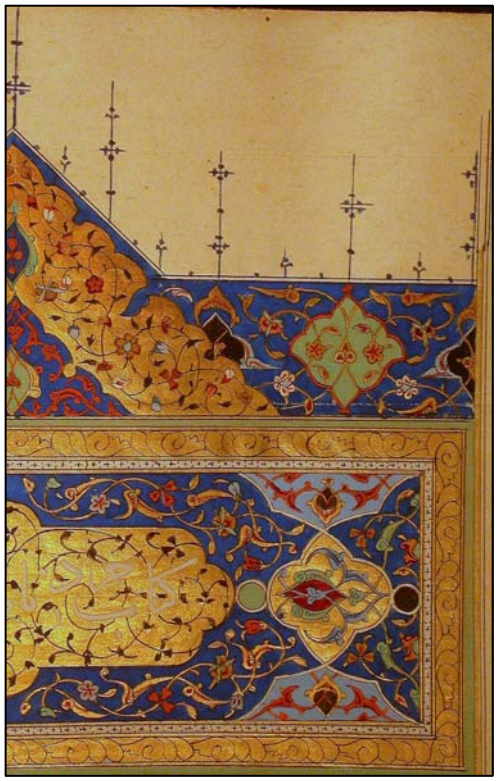

R.155 vr.212b, bezeme ayrıntısı

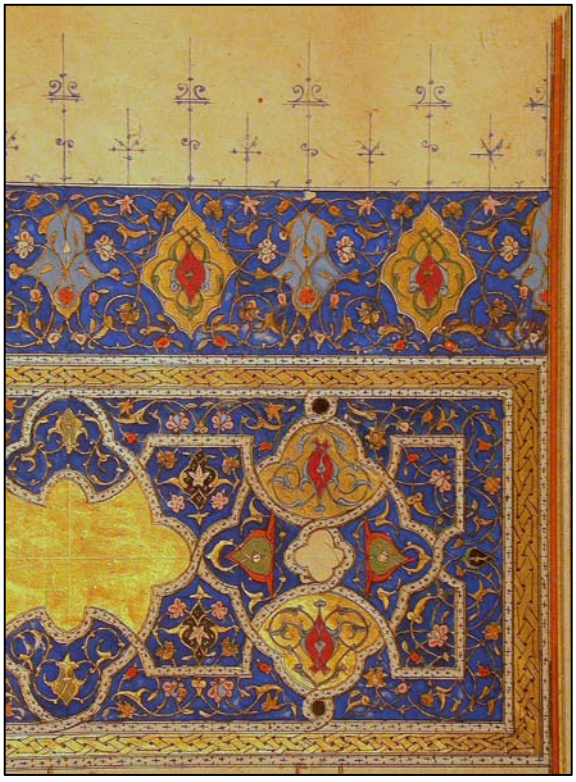

R.156 vr.248b, bezeme ayrıntısı

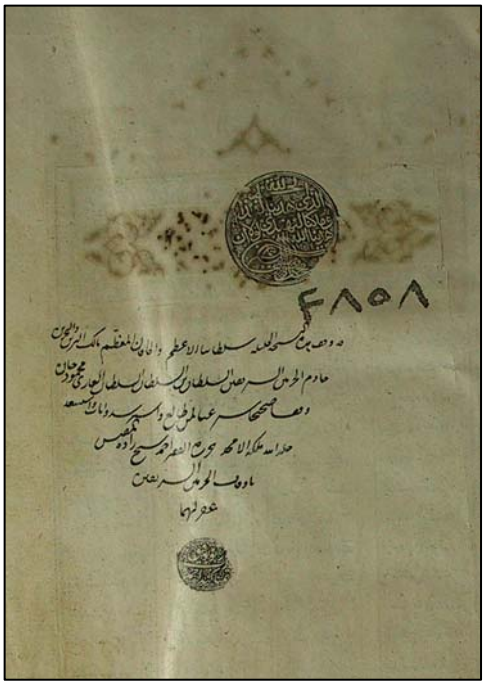

R.158 Ayasofya 003858, vr.142b

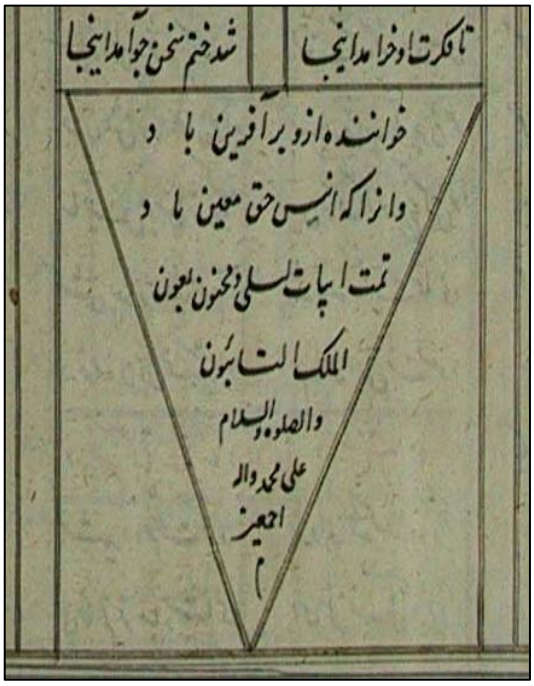

R.157 Ayasofya 003858, vr.1a

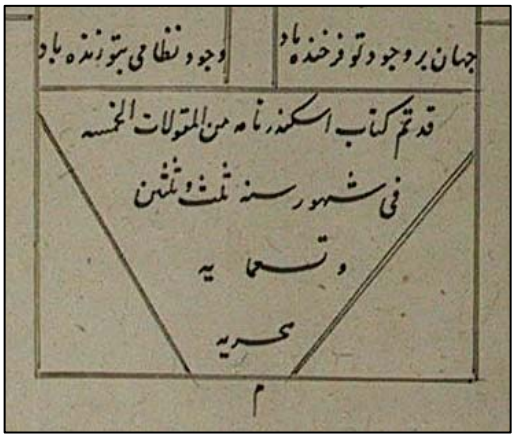

R.159 Aysaofya 003858, vr.211a

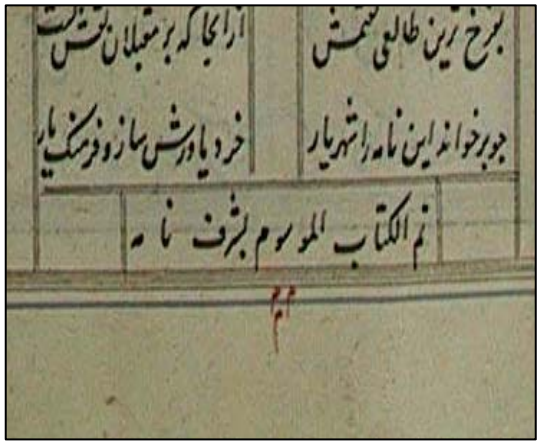

R.160 Ayasofya 003858, vr.247b

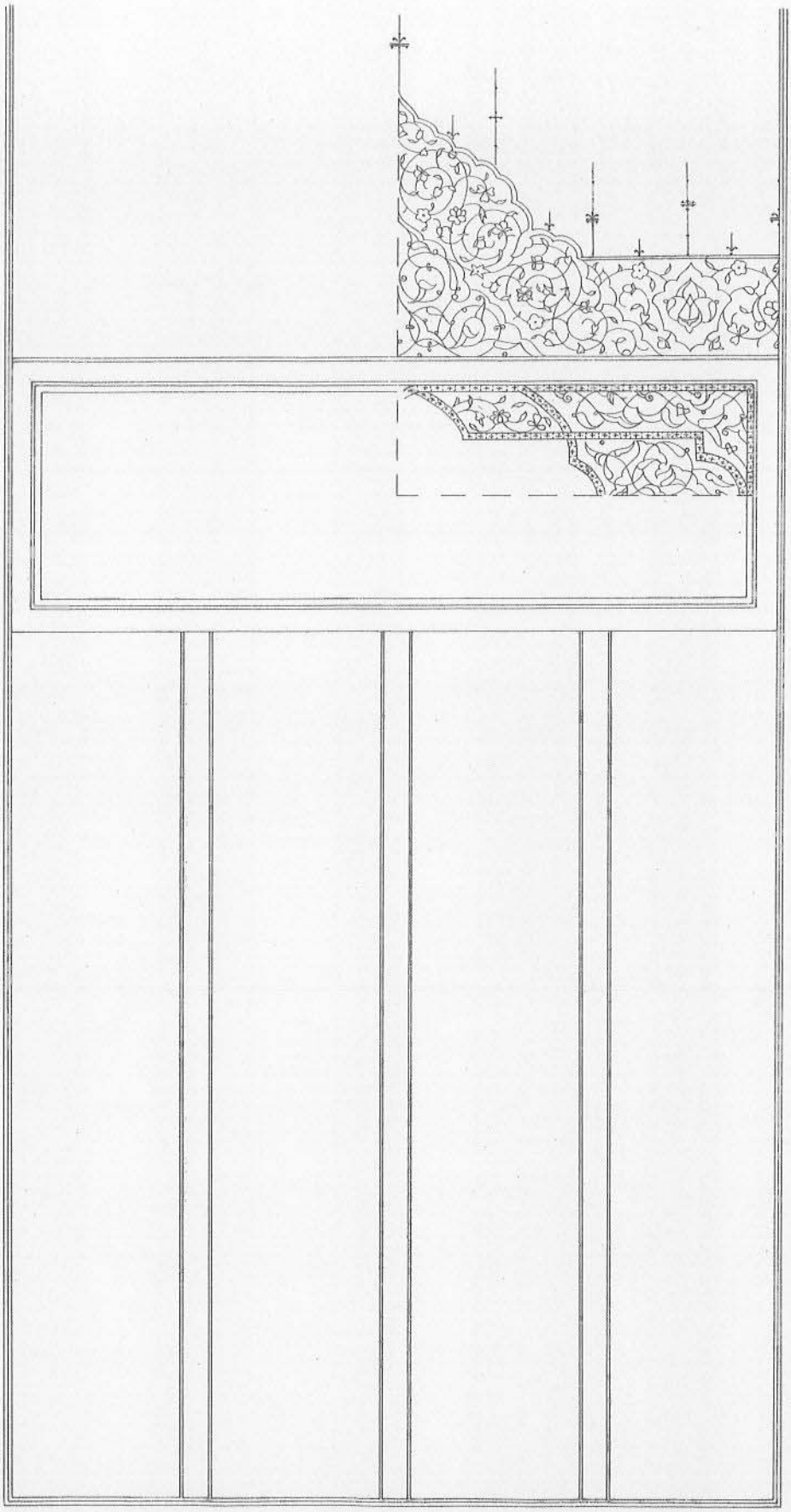

Ç.27 SK. Ayasofya No: 003858, vr.1b

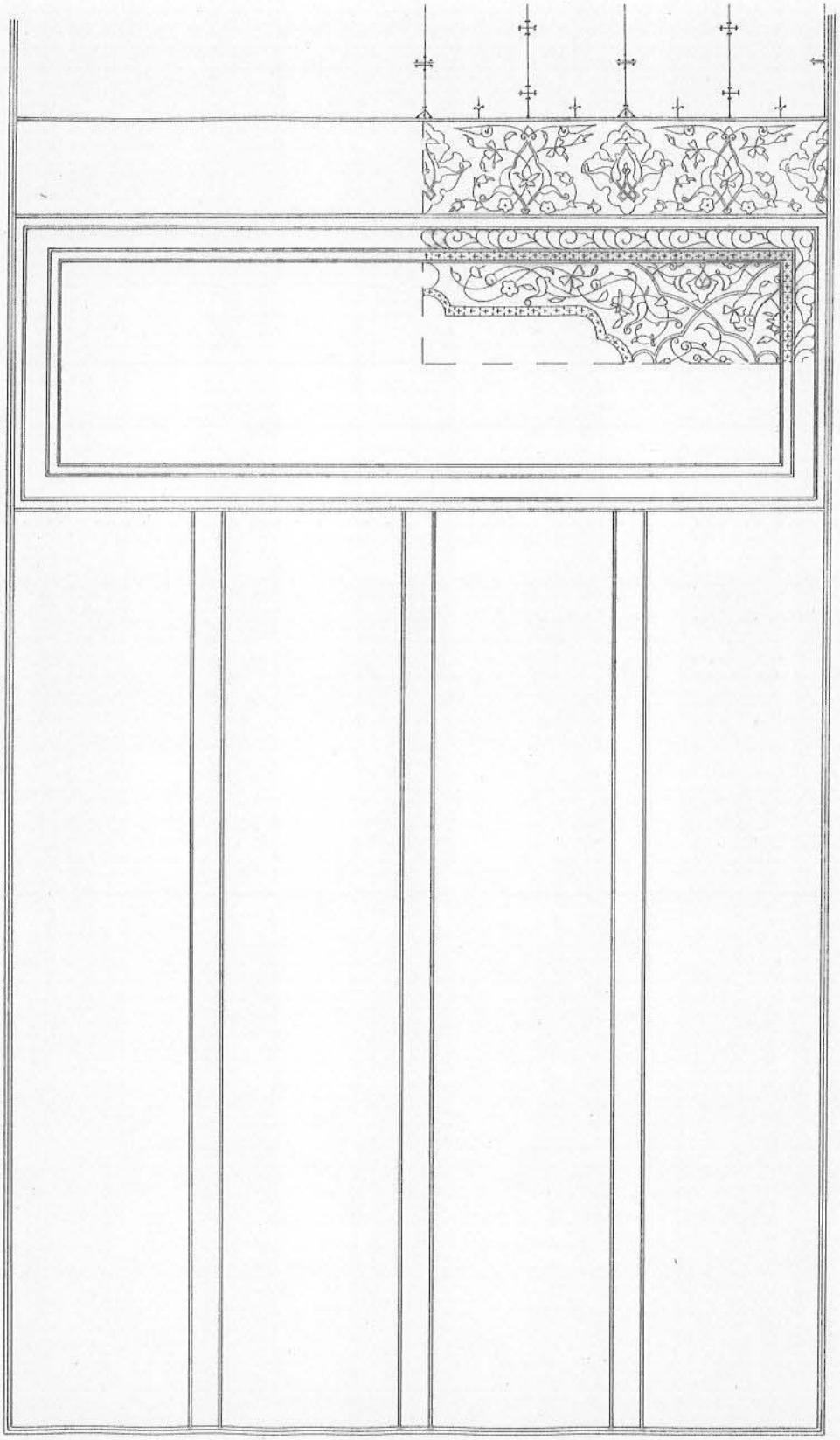

Ç.28 SK. Ayasofya No: 003858, vr.143b

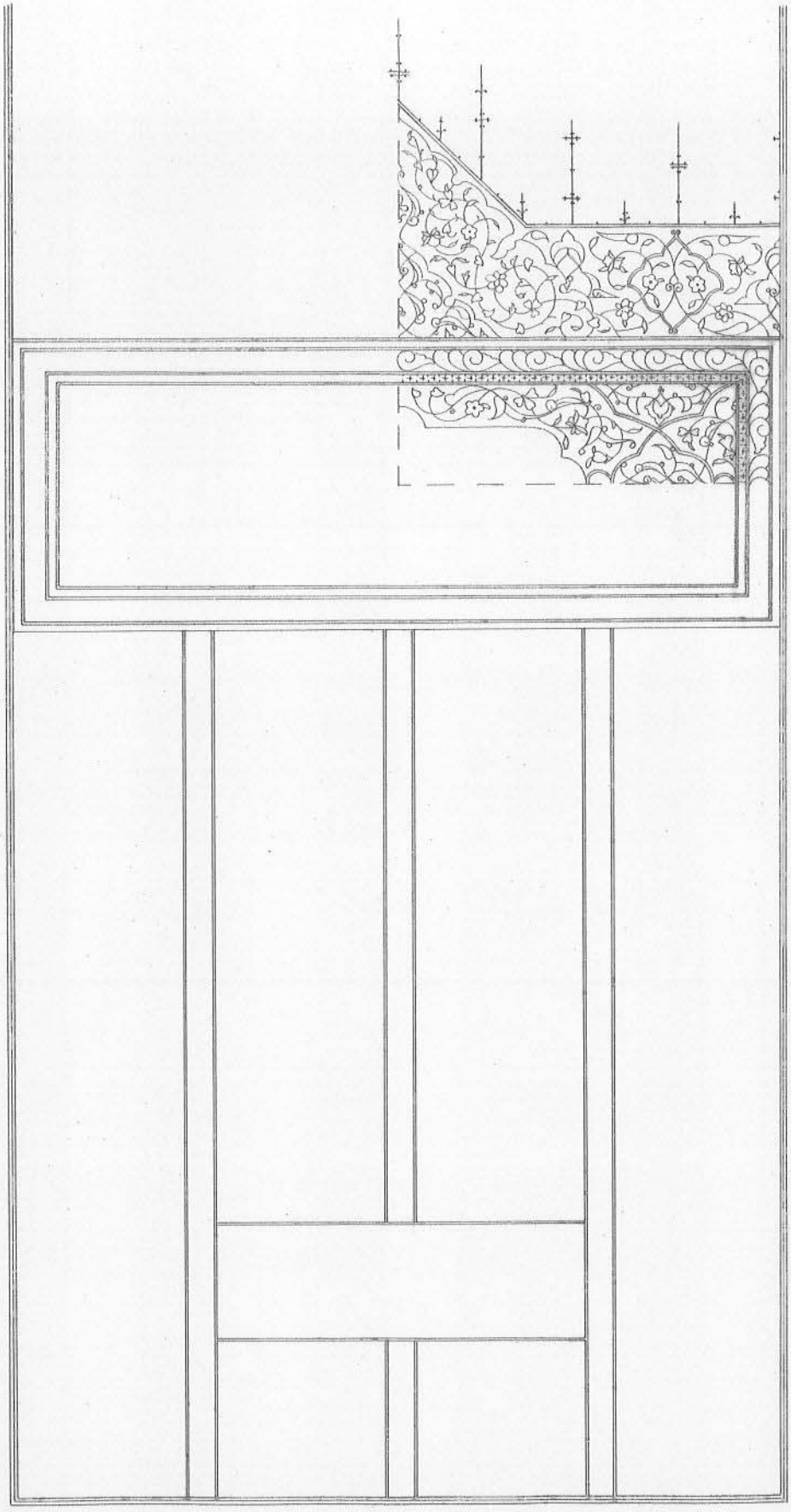

Ç.29 SK. Ayasofya No: 003858, vr.212b

Katalog No. 6

Bulunduğu Yer **:** Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar

Envanter No **:** 220

Müellifi **:** Nizamî Gencevî

Hattatı **:** Murad Hüseyin İbn Şah Muhammed İsfahanî

İstinsâh Tarihi **:** 980/1572, Herat

Kitabın Eb'adı **:** 29.5 x 20.5 x 5 cm.

Varak Sayısı **:** 303

Dili **:** Farsça

Yazı Çeşidi **:** Ta'lîk

Satır Sayısı **:** 23

Sütun Sayısı **:** 4

Tezhipli Varaklar **:** 87b, 193b

Minyatür **:**12a, 127b, 133a, 150a, 156a, 162, 165a, 171a, 176b, 181a, 195b, 203b, 222b, 247a, 278a

Eserin Bulunduğu Koleksiyona Ait Genel Bilgi: İbrahim Paşa Sarayı (şimdiki Türk ve İslam Eserleri Müzesi) içinde tesis edilmiş olan tekke'ye adını veren "*Düğümlü Baba*" lakaplı *Şeyh Hafız Mustafa Efendi* İstanbul'un ünlü meczuplarındandır (Tanrı aşkıyla aklını yitirmiş kimse). Düğümlü Baba 1866'da vefat etmiştir. İnşa tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Sultan II. Beyazıd (1481-1512) dönemine kadar inen saray içinde yer alan kütüphane,[214] Rumeli Beylerbeyi Vecihi Paşazâde Kemal İsmail Paşa tarafından kurulmuştur. Kütüphane, Düğümlü Baba Tekkesinde kurulduğu için bu adı taşımaktadır. 1886 yılında kurulan kütüphanedeki kitapların *Düğümlü Baba* ile bir ilgisi yoktur.[215] Cumhuriyet döneminde terk edildiği için harap olmuş tekke içindeki kitaplar Süleymaniye Kütüphanesine aktarılmıştır.[216] Bu koleksiyonda 241 yazma, 847 basmadan oluşan 1088 cild kitap bulunmaktadır.[217] Yazma Bağışlar 000220 numarada kayıtlı eser de muhtemelen daha sonradan kütüphaneye intikal etmiş satın alınan eserlerle birlikte yazma bir eser olduğu için bu koleksiyon adı altında isimlendirilmiştir.[218]

Eserin Genel Özellikleri: Unvan sayfası tezhipleri olmak üzere iki adet bezenmiş kısım bulunmaktadır. Krem rengi âharlı kâğıt üzerine yazılan Mesnevîde asıl metin kısmı is mürekkebiyle, Mesnevî başlıkları üstübeç mürekkebiyle, ara başlıklar ise lal mürekkebiyle yazılmıştır. Eserde, **Mahzenü'l-Esrâr** 1a-24b, **Hüsrev u Şirin** 25a-86b, **Leylâ u Mecnûn** 87b-135b, **Heft Peyker** 136a-192a, **Şerefnâme** 193b-265a, **İkbalnâme** 266a- 303a'da yer almaktadır. Oldukça yıpranmış durumda olan nüshanın Mahzenü'l-Esrâr, Hüsrev u Şirin, Heft Peyker ve İkbalnâme Mesnevîlerinin tezhipli olması gereken ilk varakları eksiktir. Eksik olan varaklar Mesnevîleri kapsayan sayfa aralıklarının içerisinde yer almaktadır. Eserin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevîsinin sonlandığı

---

[214] M. Baha Tanman, "Düğümlü Baba Tekkesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.107.
[215] Günay Kut, Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Ankara, 1984, s. 208.
[216] M. Baha Tanman, **a.g.m.**,s.107.
[217] Günay Kut, Nimet Bayraktar, **Yazma Esrelerde Vakıf Mühürleri**, Ankara, 1984, s. 208.
[218] Bağış yapılan eserler; koleksiyon olacak nitelik ve sayıda ise, bağışlayanın ismi ile yeni bölüm açılmaktadır. Bağışlanan kitap sayısı az ise; satın alınanlarla beraber, eser el yazması ise "Yazma Bağışlar", matbu ise "Basma Bağışlar", batı dilleriyle yazılmış ise "Yabancı Diller", latin harfli Türkçe ise "Yeni Eserler" bölümüne kayıtları yapıldıktan sonra okuyucuların hizmetine sunulmaktadır. **www.suleymaniye.gov.tr**

24b sayfasında Arapça; "*Be-itmâm resîd kitâb-ı Mahzenü'l-Esrâr be-muavenet-i hazret-i âferidegâr ala yedi'l-abdi'd-daif Murad Hüseyin Isfahanî fî şuhûr-i sene 980*" şeklinde; *Mahzenü'l-Esrâr kitabının yazımının, eşsiz ve benzersiz yüce Tanrı'nın yardımıyla 980 yılının aylarında sona erdiğini, en hakir kul Murad Hüseyin Isfahanî tarafından yazıldığını gösteren istinsâh kaydını içermektedir* (R.169). Aynı şekilde Leylâ u Mecnûn'un 135b'deki, Heft Peyker'in 192a'daki, İkbalnâme'nin 265a'daki ketebe kayıtlarında, kitap isimlerinde ve Arapça yazımda ufak değişikliklerle yine aynı manâya gelen ibareler yer almaktadır (R.170-172) Hüsrev u Şirin'in son sayfası 86b'de ketebe kaydı bulunmamakta, bitti manâsına denk gelen "*temme*" ifadesi yer almaktadır. İskendernâme Mesnevîsinin ve Hamse'nin sonu olan 303a'da ise eserin nerede yazıldığını da belirten asıl istinsâh kaydı bulunmaktadır. Burada; Arapça "*Ferâgat-i dest dâd ve be-itmam resîd kitâb-ı İskendernâme be-tevfîk-î Îzed fî şehr-i* ***Herat*** *recebü'l-müreccb sene* ***980*** *ala yed-i el-müznib* ***Murad Hüseyin İbn Şah Muhammed Isfahanî*****"** yazmakta *İskendernâme kitabının, Tanrı'nın yardımıyla 980 yılının recep ayında, günahkâr kul Murad Hüseyin İbn Şah Muhammed Isfahanî tarafından Herat'da yazıldığını belirtmektedir* (R.173). Eserin hattatı olarak geçen **Murad Hüseyin İbn Şah Muhammed İsfahanî**, Kadı Ahmed'in 1606 civarında yazmış olduğu, hattat ve ressamları tanıtan kitabında yer almaktadır. Eserde adı geçen Mirza Muhammed Hüseyin'in, Mirza Şükrullah İsfahanî'nin oğlu olduğu, çok zarif bir üslûpla yazdığı, ta'lîk yazıda ikinci Mevlâna Derviş sayıldığı belirtilmektedir.[219]

Ayrıca eserde toplam 15 adet minyatür yer almaktadır. Bu minyatürleri sırasıyla, özetlersek; 12a, Sultan Sencer ile yaşlı kadının hikâyesini, 127b, Leylâ ile Mecnûn'un buluşmalarını, 133a, Mecnûn'un Leylâ'nın kabri başında can vermesini, 150a, Behram'ın ceylan avını, 156a, Behram Şah'ın Hint Melik'inin kızından siyah köşkte hikâye dinlemesini, 162a, 165a, 171a, 176b ve 181a, Behram Şah'ın sırasıyla; sarı köşkte ikinci iklimin, yeşil köşkte üçüncü iklimin, mavi köşkte beşinci iklimin, sandalağacı renkli köşkte Çin Melik'inin ve beyaz köşkte de yedinci iklimin meliki'nin kızından hikâye dinlemesini anlatmakta, 195b, Hz. Muhammed'in Mirâcını, 203b,

[219] Qadi Ahmad, çev: V. Mınorsky, Calligraphers and Painters, Washington, 1959, s.99.

İskender'in Dara'yı öldüren iki askeri astırmasını, 247a Mani'nin camdan yapılmış su birikintisi üzerine ölü bir köpek resmi çizmesini, son olarak da 278a, İskender'i hasta yatağında anlatmaktadır.

Mühürleri; Eserde sıkça karşımıza çıkan Düğümlü Baba'ya ait Osmanlıca şu mühür yer almaktadır; "*Vakıfdır Dersaâdette Sultanahmed civarında Düğümlü Baba (kaddese Allahu serrahu'l-alâ) Hazretlerinin medfûn olduğu tekkeden çıkarılmayacaktır*.". Ayrıca yazmanın 87a sayfasında ikisi aynı olmak üzere dört adet mülkiyet mührü yer almaktadır. Dört mühürde de sadece "*Muhammed*" ibaresi okunabilmektedir (R.170).

Eserin Bezeme Özellikleri

Kitap Kabı: Eser, mıklebli ve Cihar-kûşe cildlidir. İpek atlastan mavi bir kumaş ile kaplı olan kabın kenarları kahverengi deri ile çevrilmiştir. Bu deri pervaz üzerinde penç ve yapraklardan oluşan bir kenarsuyu bezemesi vardır. İki ayrı kenarsuyu kullanılmıştır. Üst kab ve alt kab birbiriyle aynı desene; sırt, sertab ve mıkleb de kendi içinde aynı desene sahiptir (R.162,163). Dallar ve yapraklar parlatılmış sarı altından olup, pençler ise gümüşdür. Fakat hava ile temasından dolayı oksitlenip kararmış, mavimsi bir renk almıştır. Kabın iç yüzü krem rengi kabartma desenli Avrupa kâğıdındandır (R.164).

87b Unvan Sayfası Tezhibi: Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinin başladığı bu sayfa, *mürekkep unvan* düzeninde bezenmiştir. 11 x 13.2 cm. eb'adındaki bu alan üç yatay dikdörtgen paftadan ve en üstteki paftayı ortalayan üçgen bir kubbeden oluşmaktadır. Mesnevî başlığı sülüs hatla, beyaz üstübeç mürekkebiyle yazılmış fakat tahrirlenmemiştir. Yazının bulunduğu zemin sıvama altın olup üzerine ½ ters simetrik, hatâyî grubu motiflerden oluşan, siyah çift tahrir deseni bezenmiştir. Turuncu iplikle dendanlanan paftanın her iki yanında aynı renk ipliklerle sınırlanan sıvama altın zeminli, üzerinde yeşil rûmîlerin yer aldığı paftalar vardır. Aynı şekilde bu iki paftanın ortasına denk gelen; +, - bezemeli ince arasuyuna bitişik, beyaz ipliklerle sınırlandırılmış sıvama altın zeminli kısımlar vardır. Her iki alanda da rûmî motifleri kullanılmıştır. Tüm bu paftaların etrafı lâciverd zemini boyalı klasik tezhip tekniğinde

işlenmiş olup, diğer paftalarla beraber ¼ simetrili olarak; beyaz, kırmızı, sarı hatâyî grubu motiflerden ve rûmî motiflerinden müteşekkildir. Üçlü zencerek arasuyuyla çevrelenen bezeme sahası 5.6 x 12.5 cm.'dir. Bu paftanın üzerinde ince arasuları ile çevrelenmiş siyah bir zemin vardır. Bu zemine mavi ve yeşil ortabağ formları ve hatâyî grubundan müteşekkil bir desen tezyîn edilmiştir. Bu kısımda yer alan desenin daha ince bir işçilik gerektirdiği söylenebilir. En üst kısımdaki pafta ise 2.3 x 12.7 cm. eb'adında olup ortasında 4 cm. yüksekliğinde, çoğunluğu sıvama altın zemin olan, üçgen bir kubbe bulunmaktadır. ½ simetrili bir şekilde rûmî ve hatâyî grubu motiflerden müteşekkil desende kubbe kenarları turuncu ipliklerle sınırlandırılmıştır. Merkezde bir ortabağ, ona bağlı mavi rûmî ve hatâyî grubundan oluşan desen lâciverd sade tığlarla son bulmaktadır.

Kitap kabının içindeki krem renkli Avrupa kâğıdından ve kab bezemesinden dolayı yenilendiği düşünülen eser, bu sebepten dolayı değişikliğe uğramış ve bu esnada deseni oluşturan kubbenin ve tığların bir kısmı kesilmiş olabilir (R.165,167, Ç.30).

193b Unvan Sayfası Tezhibi: İskendernâme Mesnevîsinin başladığı bu sayfa, aynı Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinde olduğu gibi *mürekkep unvan* düzeninde bezenmiştir. 10.9 x 13.3 cm. eb'adındaki bu alan, iki yatay dikdörtgen paftadan ve üstteki paftayı ortalayan üçgen şeklinde bir kubbeden oluşmaktadır. Mesnevî başlığı sülüs hatla, beyaz üstübeç mürekkebiyle yazılmış, diğer Mesnevîde olduğu gibi tahrirlenmemiştir. Etrafı, ¼ simetrili lâciverd zemin üzerinde yer alan rûmî ve hatâyî grubu motiflerle bezenmiş yazı sahasının dışında, ince arasuları ve zencerek arasuyu yer almaktadır. Hatâyî grubu motiflerden oluşan kitâbeli zencerek arasuyunda ise siyah ve mavi zeminli paftalar yer almaktadır.

Kubbenin yer aldığı bezeme sahasında ise ½ simetrili rûmî ve hatâyî grubu motiflerle yapılmış bir desen yer almaktadır. Lâciverd ve sıvama altın zeminli sahada; mavi ve yeşil rûmîler ile sarı, beyaz, kırmızı, mavi ve yeşil hatâyî grubu motifler kullanılmıştır. Bezeme lâciverd sade tığlarla son bulmaktadır(R.166,168).

Değerlendirme: Yazma Bağışlar 220 numaralı Hamse-i Nizamî nüshası, *Safevî Devri Herat* üslûbunda bezenmiş bir eserdir.

XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başlarında Herat'da bezenen el yazması kitapların tezhipleri geometrik yapılı, küçük ölçekli, dolayısıyla ince işçilik gerektiren eserlerdir.[220] Herat üslûbundaki eserlerin genelinde görülen, siyah zemin üzerine bezenen kenarsuyu ve bezemedeki işçilik, bu eserin en belirgin özelliğidir. SK. Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı Firdevsî Şahnâmesi aynı üsûpta bezenmiş bir örnektir (R.161). Yaklaşık olarak % 10 eb'adında küçültülen 87b'nin çizimi ile çalışma desteklenmiştir.

[220] Sheila R. Canby, James Allan, **Hunt for Paradise Court Arts of Safavid Iran 1501-76**, Milan, 2004, s.142.

R.161 SK. Hüsrev Paşa 422 Firdevsî Şahnâmesi, vr.71b

R.162 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, kabın dışı

R.163 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, sırt ayrıntısı

R.164 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, kabın iç bezemesinden ayrıntı

R.165 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, vr.87b

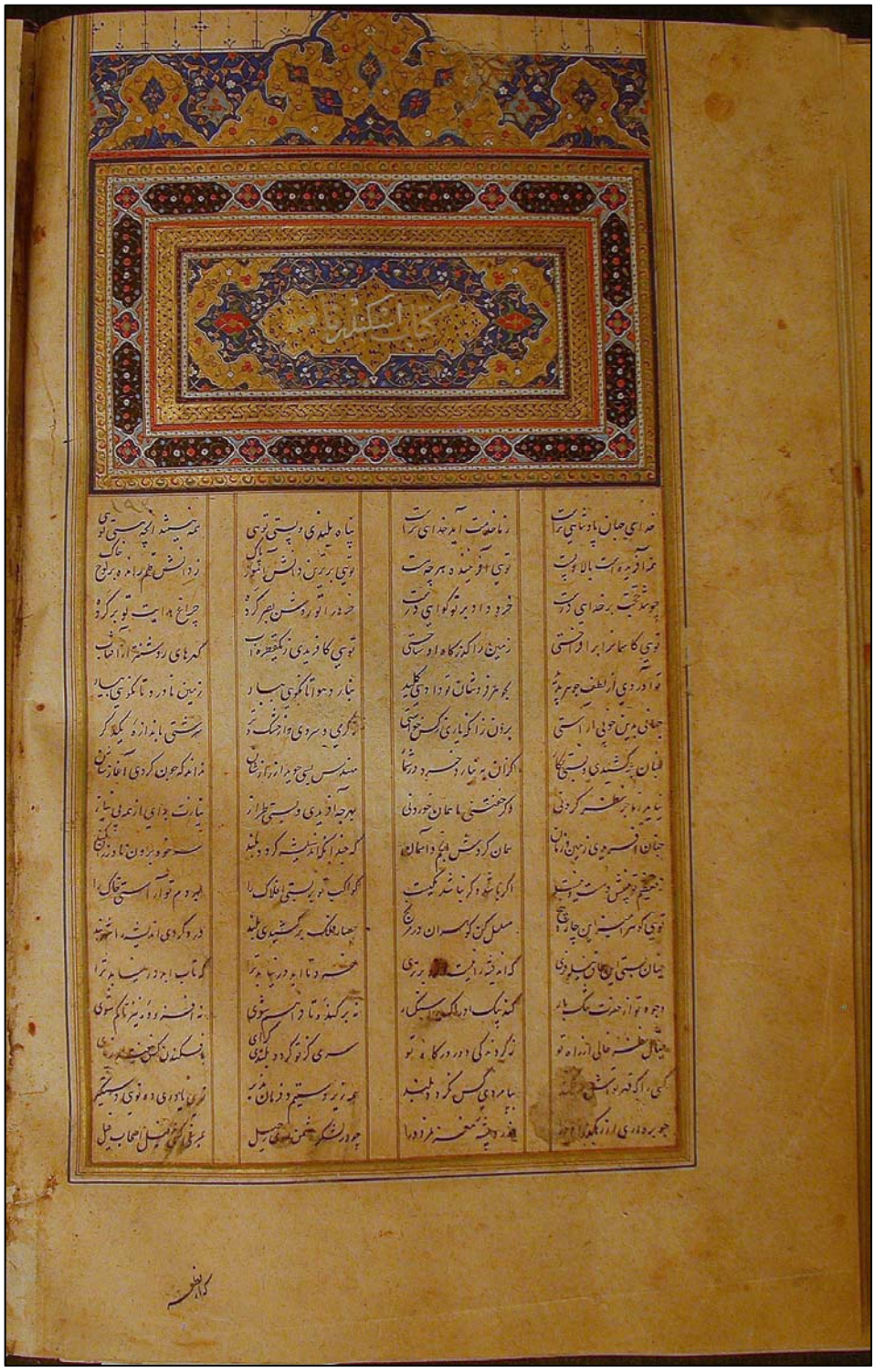

R.166 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, vr.193b

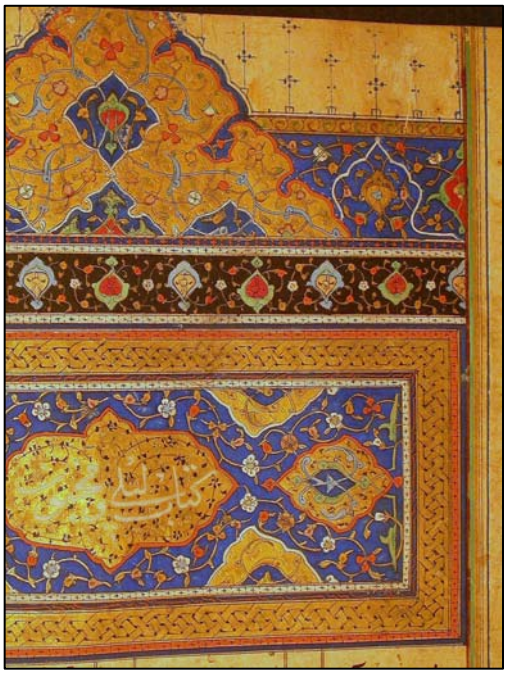

R.167 vr.87b, bezeme ayrıntısı

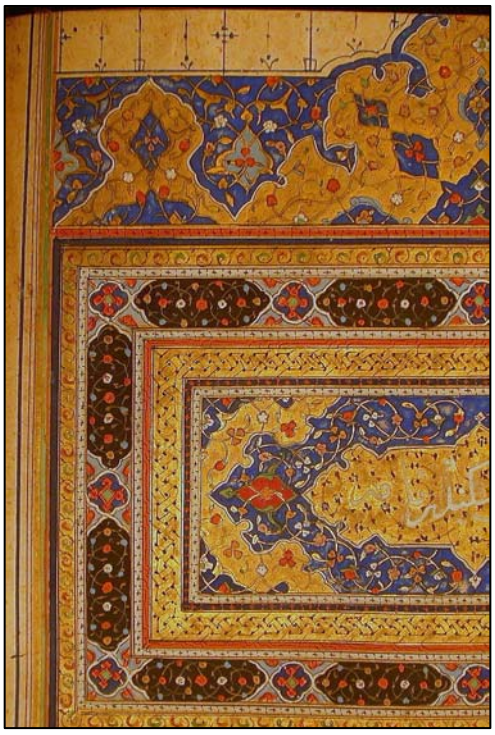

R.168 vr.193b, bezeme ayrıntısı

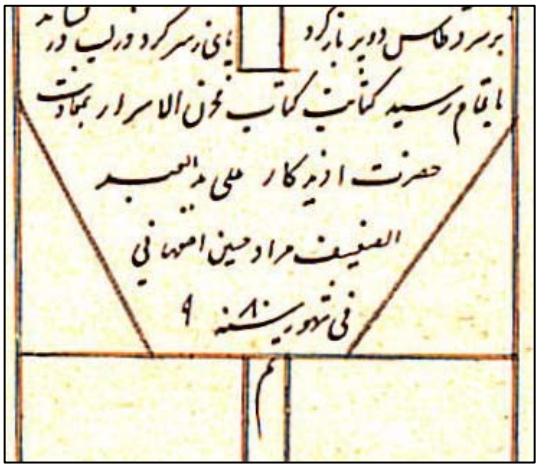

R.169 Yazma Bağışlar 000220, vr.24b

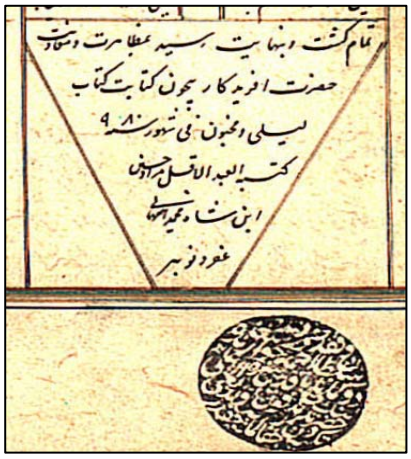

R.170 Yazma Bağışlar 000220, vr.135b

R.171 Yazma Bağışlar 000220, vr.192a

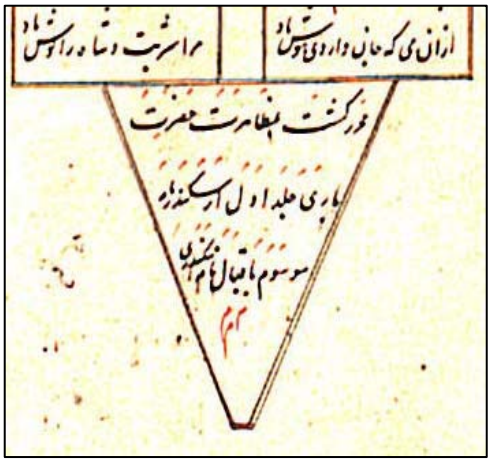

R.172 Yazma Bağışlar 000220, vr.265a

R.173 Yazma Bağışlar 000220, vr.303a

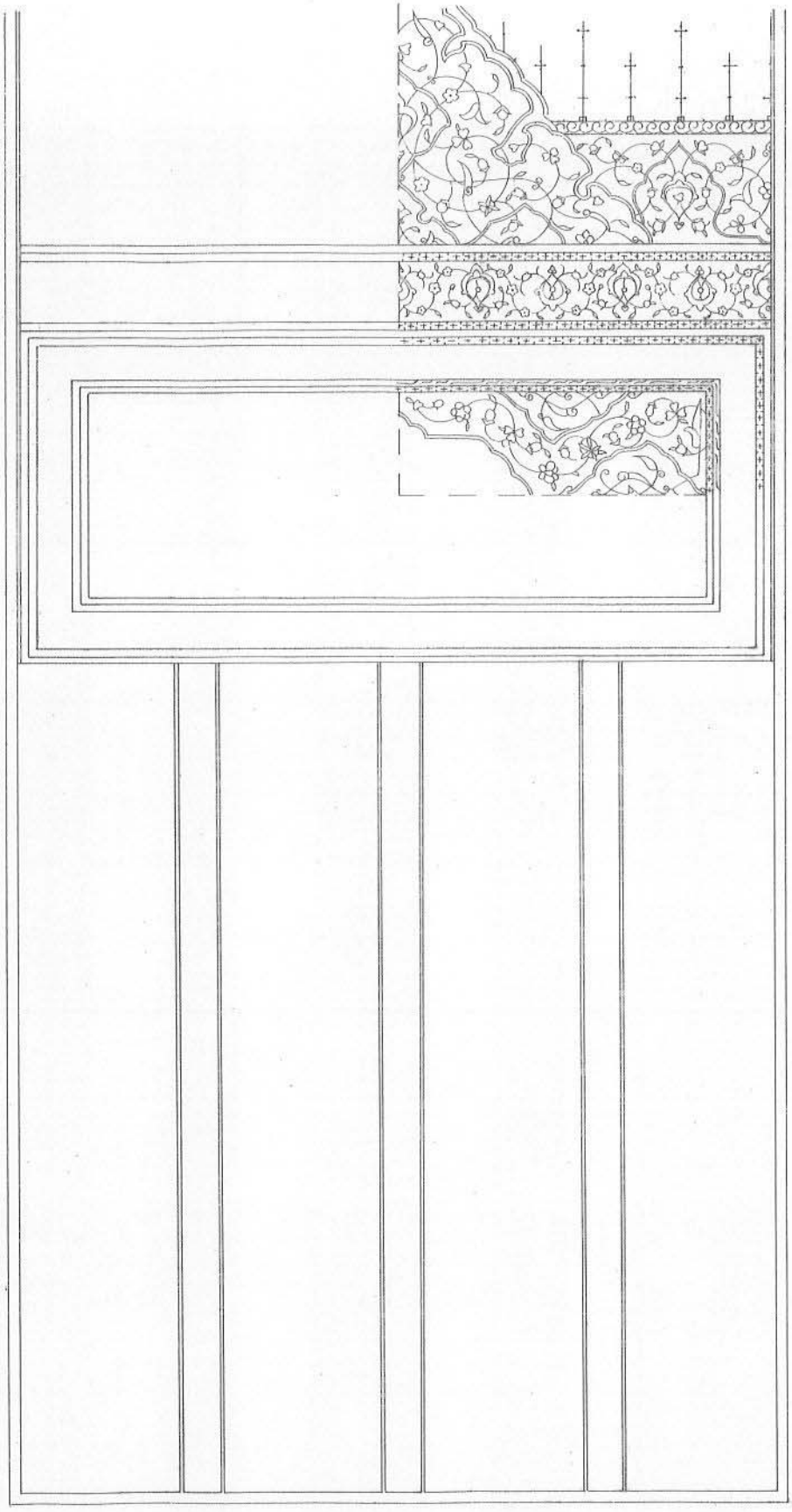

Ç.30 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, vr.87b

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

VIII. ve X. yüzyıllarda istinsâh edilen Kur'an-ı Kerîm nüshalarından anlaşılacağı gibi sayfaları tezhiple bezeme geleneği kutsal kitabın sayfalarında başlamış[221] ve başta Mushaflar olmak üzere, dua kitapları, ilmî, edebî, tarihi el yazması kitaplar, murakkaalar, kıt'alar, dîvânlar, tuğralar, fermanlar gibi çok çeşitli yerlerde kendisini göstermiştir.

Tezhip sanatıyla bezenen edebî yazmalar içerisinde hamseler önemli bir yer tutmaktadır. Hiç şüphesiz bunda, sanat hâmisi sultanların ve seçkin okuyucuların payı büyüktür. Beş Mesnevîden oluşan bu edebî türün ilk örneği Hamse-i Nizamî'dir. İran edebîyatının önde gelen şairlerinden Nizamî'nin eseri, bezenmiş nüshalarıyla, bugün; British Library, Princeton University Library, Sackler Gallery, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi gibi daha birçok önemli kütüphane ve müzede bulunmaktadır. Ona nazire olarak yazılan diğer hamselerin de bezenmiş nadide örneklerine dünya kütüphanelerinde rastlamak mümkündür.

Hamseler son derece beğenilen eserler olduğu için, sayısız denecek kadar çok nüshalarına tesadüf edilmektedir. Bunların mühim bir kısmı en iyi hattatlar tarafından yazılmış olduğu gibi, pek çoğu da minyatürlüdür.[222]

Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan ve katalog bölümünde incelemeye alınan bezemeli Hamse-i Nizamî nüshaları; XV. ve XVI. yüzyıl arasını kapsamaktadır. Dolayısıyla üzerinde çalışılan nüshalarda bu döneme ait üslûpların izlerini görmek mümkündür. Buna göre; XV. yüzyıl tezhip üslûbu etkilerinin görüldüğü eserlerin yanı sıra, *Akkoyunlu Türkmen* üslûbu ve *Safevî Devri Herat* tezhip üslûbunda bezenmiş eserler de karşımıza çıkmaktadır.

---

[221] Zeren Tanındı, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.243.
[222] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, İstanbul, MEB Yayınları, 1964, s.321.

ÖZKAN Mustafa, "Hüsrev ü Şirin", TDV İslam Ansiklopedisi, Cild:19, İstanbul, 1999.

PALA İskender, "Hamse", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü,** İstanbul**,** 2003.

PALA İskender, "Heft-Peyker", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:27, Ankara, 2003.

PALA İskender, "Hüsrev ü Şîrîn", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü,** İstanbul**,** 2003.

PALA İskender, "Leylâ ve Mecnûn", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:27, Ankara, 2003.

RESULZADE Mehmed E., **Azerbaycan Şairi Nizamî**, İstanbul, 1991.

SEVSEVİL Sabri, **Hüsrev ve Şîrîn**, (Nizamî-Tercüme), İstanbul, 1986.

SULTANOV Memmedaga, **Rübailer Âleminde,** , Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1989.

SÜMER Faruk, "Akkoyunlular", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.

SÜMER Faruk, "Karakoyunlular", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 24, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.

ŞAHİN Faruk, **Türk Çini Sanatı Bezemeciliği**, Kütahya, 1989.

TANINDI Zeren, "1278 Tarihli En Eski Mesnevînin Tezhipleri", **Kültür ve Sanat**, Sayı: 17, 1990, 17-22.

TANINDI Zeren, "Karamanlı Beyliği'nde Kitap Sanatı", **Kültür ve Sanat**, Sayı: 12, Ankara, 1991, 42-44.

TANINDI Zeren, "Kitap ve Tezhibi", **Osmanlı Uygarlığı**, Cild: 2, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2002.

TANINDI Zeren, "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, 2009, 243-281.

1445 tarihli SK. Fatih 3749 (kat.no: 01) ve istinsâh tarihi tam olarak bilinmeyen SK. Fatih 3751 (kat.no: 02) numaralı nüshalar XV. yüzyılın *naif* adı verilen üslûbunda bezenmişlerdir.

İncelenen tüm eserler içerisinde dikkat çeken bir husus; tam sayfa serlevha tezhipleriyle başlayan nüshalarda, beş adet unvan sayfası bulunmasıdır. Bu da bize *İskendernâme* Mesnevîsinin iki bölüm halinde kabul edilip bezendiğini göstermektedir.

Genellikle *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* adı altında iki bölümde toplanan eserin bugün tek bir kitap halinde nadir bazı nüshalarına tesadüf olunmaktadır.[223]

1445 tarihli SK. Fatih 3749 (kat.no: 01) numaralı eser bahsedildiği üzere, 1495 tarihli SK. Hâlet Efendi 376 (kat.no: 03) ve 1496 tarihli SK. Ayasofya 3860 (kat.no: 04) numarada kayıtlı nüshalarda olduğu gibi tam sayfa serlevha ve beş adet unvan sayfasından oluşmuştur. Mahzenü'l-Esrâr, Hüsrev u Şirin, Heft Peyker ve Şerefnâme Mesnevîlerinin bitimindeki hâtime bezemelerinde rûmî ve hatâyî grubu motiflerden oluşan desenler kullanılmış, bu desenler kâğıt renginde bırakılmış zeminlere altın ağırlıklı uygulanmıştır. Bezeme anlayışı bakımından farklı kütüphanelerdeki eserlerle yakınlık gösterdiği görülmektedir. (R.36-38). SK. Fatih 3751(kat.no: 02) numaralı eser de iklîl düzeninde tasarlanmış altı adet unvan sayfasından oluşmaktadır. Bu nüshanın da bezeme anlayışı bakımından benzer örnekleri bulunmaktadır (R.65,66). *Naif* adı verilen üslûpta bezenen bu eserler lâciverd ve kâğıt renginde bırakılmış zeminlerin yanı sıra az miktarda siyah zemin üzerine altın ağırlıklı işlenmiş hatâyî ve rûmî grubu motiflerden oluşmaktadır.

SK. Hâlet Efendi 376 (kat.no: 03) numarada kayıtlı olan 1495 tarihli Şiraz'da hazırlanan eser; dönemin bezeme anlayışına sahip hattatı bilinen, minyatürlü bir nüshadır. Mun'imüddin el-Avhadî hattıyla istinsâh edilen eser, önemli bir sanat

[223] Ahmet Ateş, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, İstanbul, 1964, s.321.

okuyucusu olan Hâlet Efendi aracılığı ile günümüze ulaşmıştır. Desen, motif ve renk açısından oldukça uyumlu bir şekilde bezenmiştir.

1490'lı yıllara ait ve hazırlandığı yerin Şiraz olduğu açıkca belirtilen el yazmalarında olduğu gibi *Akkoyunlu Türkmen* üslûbundadır.[224] İncelenen diğer eserlerde görüldüğü gibi, tam sayfa serlevha tezhiplerinde karşılıklı iki sayfa olan bezeme geleneği (SK. Fatih 3749- SK. Ayasofya 3860) burada tek sayfa olarak işlenmiştir (R.98). 86b'de yer alan Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinin başladığı sayfa kubbeli olarak diğer unvan sayfaları da iklîl unvan düzeninde tasarlanmıştır. İnce arasuları ile çevrelenen unvan sayfaları arasında 30b'deki Hüsrev u Şirin Mesnevîsini kuşatan kitâbeli zencerek dikkati çekmektedir. Eserin istinsâh kaydına dair bilgilerin yer aldığı 327a'daki hâtime sayfasında kâğıt rengi zemin üzerine işlenmiş hatâyî ve rûmî grubu motiflerden oluşan bir desen yer alır. Zeminde yer alan boşluklara üç nokta konulmuştur. Metnin devam ettiği ara sayfalarda; sütunlar arasında yatay ve mail olan yazı boşluklarına hâtime sayfası bezemeleriyle aynı üslûpta, farklı desenlere sahip tezhip yapılmıştır. İncelenen nüshadaki bezeme anlayışının, dünya üzerindeki kütüphane ve koleksiyonlarda bulunan bazı Hamse-i Nizamî nüshalarıyla benzerlik gösterdiği katalog kısmında yer alan örneklerden anlaşılmaktadır (R.84-92).

1496 tarihli SK. Ayasofya 3860'da (kat.no: 04) kayıtlı nüsha ise, SK. Hâlet Efendi 376 (kat.no: 03) numaralı eserle tarih olarak yaklaşık aynı olup, tezhip özelliği bakımından üslûp birliği sebebiyle yakınlık göstermektedir.

Benzerlik gösteren bir diğer örnek, 1493 tarihli İÜK. F.Y. 1321'de kayıtlı Munimüddin el-Avhadî hattıyla yazılan A. Camî'nin Dîvânı'dır (R.112,113).

Eserde Mahzenü'l-Esrâr Mesnevîsinin başladığı kısım karşılıklı tam sayfa serlevha olarak bezenmiştir. Unvan sayfalarının tamamı iklîl düzeninde tasarlanmıştır.

SK. Hâlet Efendi 376 (kat.no: 03) ve SK. Ayasofya 3860 (kat.no: 04) numaralı eserlerde Mesnevîler altı başlık halinde ayrı ayrı ele alınmışlardır. Benzer motif ve renk anlayışı görülmektedir. Rûmî ve hatâyî grubu motiflerle klasik tezhip tekniğinde uyumlu bir

[224] Lale Uluç, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.67.

şekilde bezenen desenler; karmaşık olmayıp, gözün helezonları takip edebildiği dengeli bir şekilde düzenlenmişlerdir.

1522 tarihli SK. Ayasofya 3858 (kat.no: 05) numarada kayıtlı, XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait olan Hamse-i Nizamî nüshasının güzel tasarımları yanında işçiliği çok ince değildir. Altı adet unvan sayfası içeren eserde rûmî ve hatâyî grubu motiflerle bezenen Mesnevî başlıkları sırasıyla kubbeli ve iklîl düzeninde tasarlanmışlardır. Ana bezeme sahasını çevreleyen arasularında zencerek ve münhanîli arasuyu kullanılmıştır. Eser genelinde belirli paftaların farklı yerlerde sıklıkla ele alınması bütünde uyumlu bir paftalama anlayışı göstermektedir (R.151-156).

1572 tarihli SK. Yazma Bağışlar 220 (kat.no: 06) numarada kayıtlı nüsha aralardaki sayfa eksikleri sebebiyle, mürekkep düzeninde bezenmiş iki unvan sayfası ile günümüze ulaşabilmiştir. Murad Hüseyin İbn Şah Muhammed İsfahanî tarafından istinsâh edilen nüsha *Safevî Devri Herat* üslûbunda bezenmiştir. Kitap kabının içindeki krem renkli Avrupa kâğıdından ve kab bezemesinden dolayı yenilendiği düşünülen nüsha hattatı bilinen, minyatürlü bir eserdir. Unvan sayfalarında görülen ince işçilik, siyah zemin üzerine bezenmiş arasuyu, lâciverd ve altının dengeli kullanımı, rûmî ve hatâyî grubu motifler ile oluşturulan desen, motif ve renk bu üslûpta bezenmiş eserlerin özelliğini aksettirmektedir. Bezeme anlayışı bakımından yakın örnekler mevcuttur (R.161).

Sonuç itibariyle dönemlerine göre farklı bezeme anlayışları gösteren bu nüshaların birtakım ortak özellikleri mevcuttur.

Hamse-i Nizamî'nin müellifi olan Nizamî Gencevi'nin XII. yüzyıl'da Selçuklular devrinde yaşamış olması ve o dönemde Farsça'nın resmi dil olarak kullanılması dolayısıyla, Nizamî eserini Farsça olarak kaleme almıştır. Tezimize konu olan nüshalar da Farsça ve ta'lîk hat ile istinsâh edilmişlerdir. Hamselerin, Fars edebîyatında beyit sınırı olmadığı için uzun eserlerde tercih edilen Mesnevî tarzında yazılması da başka bir hususiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde çalışılan nüshalar 4 sütunlu metin sahaları ile dikkat çekmektedir. Genellikle sütun araları bezemesiz bırakılmış, serlevha

ile başlamayan eserler haricinde her Mesnevînin başına unvan sayfası tezhibi yapılmıştır.

Eserler bezeme bakımından serlevha ve unvan sayfası tezhiplerinin yanı sıra, bazı nüshalarda zahriye ve hâtime bezemeleriyle zenginleştirilmiştir. Başlıklarda yazı zemini boş bırakılmamış; sıvama mat altın, lâciverd veya kâğıt zemin hatâyî ve rûmî motifleriyle çift tahrir ûsulünde veya üç nokta ile bezenmiştir. SK. Hâlet Efendi 376 (kat.no: 03) numarada kayıtlı nüsha ara sayfalarda bezemesi olan tek nüshadır. İçlerinde klasik düz tezhip ve zer-ender-zer tekniği ile bezenmiş nüshalar gibi, kâğıt rengi ve çeşitli zemin renkleri üzerine serbest fırça hareketleri ile altın, renk sürülerek bezenmiş nüshalar da mevcuttur. Bu eserlerin zemin renklerinde sırasıyla; lâciverd, altın, siyah, mavi, yeşil ve kırmızı tercih edilmiştir. Desenlerde rûmî ve hatâyî grubu motifler kullanılmakla beraber SK. Ayasofya 3860 (kat.no: 04) numaralı eserin kab bezemesinde bulut motifi görülmektedir. Motiflerde renk olarak; beyaz, kırmızı, sarı, mavi ve yeşilin tonlarıyla, yavruağzı kullanılmıştır. Bezemeleri çevreleyen ince arasularının yanı sıra, zencerek, kitâbeli zencerek ve münhanîli arasuları da eserlerde görülmektedir. Genellikle serbest desenlerde zemin boşluklarına üç nokta konulmuştur. Tığlarda da lâciverd sade motifler tercih edilmiştir.

KAYNAKÇA

AKALIN Nazir, **Nizamî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Leylî u Mecnûn Mesnevîsinin Tahkiye Unsurları Açısından Tahlili**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994.

AKPINAR Yavuz, **Azeri Edebîyatı Araştırmaları**, İstanbul, 1994.

ALGAÇ Şeyda, "Saltuklu Emirleri'nden Ziyaeddin Gazî İçin Hazırlanmış Tezhipli Bir Yazma", **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2002.

ALİYEV Rüstem, **Nizamî Gencevî**, Bakü, 1991.

ARSEVEN Celal. E., **Türk Ansiklopedisi**, Cild: 31, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

ATEŞ Ahmed, "Nizamî", **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cild:9, İstanbul,1964.

ATEŞ Ahmed, **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler Kataloğu**, Cild: 1, İstanbul, MEB Yayınları, 1968.

ATIL Esin, "Illuminated Manuscript", **Renaissance of The Islam Art of The Mamluks**, Washington, 1981.

ATILGAN Sevay O., "Şeyh Mahmud Pir Budaki'nin Çalışmaları Işığında Karakoyunlu Türkmenlerinin XV. yüzyıl Kitap Sanatlarına Katkıları", **6. Uluslararası Türk Kongresi**, Cild: 3, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2005.

AYGÜN Necip, ŞEN Adil, **Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2003.

AZADE R., **İnciler**, Ankara, 1994.

BARTHOLD Wilhelm, "Herat ve Herirûd Boyu", **Tarih Dergisi**, İÜ Edb. Fak. Yayınları, 1973, s.185-210.

BARTHOLD Wilhelm, "Herat ve Herirûd Boyu", **Tarih Dergisi**, İÜ Edb. Fak. Yayınları, 1973, s.185-210.

BAYAT Ali H., "Osmanlı El Sanatlarının Gelişmesinde Ehl-i Hiref'in Rolü ve Kimliği" **El Sanatları Dergisi**, Sayı: 1, Konya, 1997.

BROWNE Edward G., **A Literary History of Persia**, Cild:2, Cambridge, 1956.

CÂFER Mehmet, **Nizamî'nin Fikir Dünyası**, Bakü, Yazıcı Neşriyatı, 1982, s.181.

CHELKOWSKİ P., "Nizamî Gandjawi", **Encyclopaedia of Islam**, Cild: 8, Leiden, 1995.

ÇAĞMAN Filiz, "Osmanlı sanatı", **Anadolu Medeniyetleri 3. Selçuklu/Osmanlı**, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Avrupa Konseyi 18. Sanat Serisi, 1983.

EBERHARD Wolfram, **Çin Tarihi**, Ankara, 1947.

EFENDİZADE Oktay, "Gence", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:14, İstanbul, 1996.

ERÜNSAL İsmail E., "Ayasofya Kütüphanesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:4, İstanbul, 1991.

ERÜNSAL İsmail E, "Fatih Kütüphanesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:12, İstanbul, 1995.

ERÜNSAL İsmail E., "Hâlet Efendi Kütüphanesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 15, İstanbul, 1997.

DERMAN Çiçek, "Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı", **Osmanlı**, Cild: 11, Ankara, 1999.

DERMAN Çiçek, Gelenekli Türk Desenleri, **Yayımlanmamış Ders Notları**, İstanbul, 2007.

DERMAN Çiçek, Tezhip Sanatı Tarihi, **Yayımlanmamış Ders Notları**, İstanbul, 2007.

DERMAN Çiçek, "Osmanlıda Klasik Dönem", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, 343-359.

DURAN Gülnur, "**Süleymaniye Kütüphanesindeki Türk Mushaflarında 16.yüzyıl Serlevha Tezhipleri"**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

DURAN Gülnur, "18.Yüzyıl Müzehhip, çiçek ressamı ve Lâke Üstadı Ali Üsküdarî, **Osmanlı**, Cild: 11, Ankara, 1999.

DURAN Gülnur, Tezhip Tasarımı, **Yayımlanmamış Ders Notları**, İstanbul, 2007.

DURMUŞ İsmail, "Leylâ ve Mecnûn", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:27, Ankara, 2003.

HACIEMİNOĞLU N., "Hüsrev ü Şirin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:19, İstanbul, 1999.

HOCA Nazif, "Y. E. Bertels, Nizamî, tvorçeskiy put poeta, Moskova,1956", **Şarkiyat Mecmuası**, Cild: 3, İstanbul, 1959.

İPEKTEN Haluk, **Dîvân Edebîyatında Edebî Muhitler**, İstanbul, MEB Yayınları, 1996.

JAMES David, **Qurans and Bindings From The Chester Beatty Library**, London, 1980.

KANAR Mehmet, "Nizamî-i Gencevî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:33, İstanbul, 2007.

KARATAY Fehmi E., **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, TSMK. Yayınları, 1961.

KURTULUŞ Rıza, "Muzafferîler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.

KUT Günay, BAYRAKTAR Nimet, **Yazma Esrelerde Vakıf Mühürleri**, Ankara, 1984.

KÜÇÜKKALFA Ahmet, "Ayasofya Kütüphanesi", **İlgi**, İstanbul, 1983.

KÜPELİ Gülnihal, II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul, MÜ., Sosyal Bilimler Ens., 2007.

LEVEND Agâh. S., **Leylâ ve Mecnûn Hikayesi**, Ankara, 1959.

LINGS Martin, **The Quranic art of Calligraphy and Illumination**, England, 1976, (R.9).

LOWRY G. D., NEMAZEE Susan, A Jeweler's Eye; Islamıic Art of the Book From Vever Collection, 1988, (R.89).

MAHİR Banu, "II. Bâyezid Dönemi Nakkaşhanesinin Osmanlı Tezhip Sanatına Katkıları", **Türkiyemiz Dergisi**, Sayı: 60, 1990, 4-13.

MAHİR Banu, "Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nin Kur'an-ı Kerîm Koleksiyonu", **Türkiyemiz**, Sayı: 67, 1992, 16-27.

MAHİR Banu, "İslam Kitap Sanatı Tezhip Tasarımına Büyük Selçuklu Dönemi Katkılarının Bir Örneği", **1. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, Konya Selçuklu Araştırma Merkezi, 2001.

NACİ Elif, **Şarkta Resim**, İstanbul, 1943.

ORAL Zeki, "Kitap Kitabeleri", **Anıt**, Sayı: 1, Konya, 1950.

ÖDEKAN Ayla, "El Sanatları", **Türkiye Tarihi**, Cild: 1, İstanbul, 1987.

ÖLÇER Nazan, **Türk ve İslam Eserleri Müzesi**, İstanbul, 2002.

ÖNEY Gönül, **Anadolu Selçuklu Mimarisinde Bezeme ve El Sanatları**, Ankara, 1978.

ÖZCAN Abdülkadir, "Hâlet Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 15, İstanbul, 1997.

ÖZCAN Şehnaz Biçer, "Tezhip Sanatında İhtişamlı Bir Dönem Timur Devri Herat Üslûbu", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, 283-299.

ÖZCAN Şehnaz Biçer, "Tezhip Sanatında İhtişamlı Bir Dönem Timur Devri Herat Üslûbu", **Hat ve Tezhip Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, 283-299.

ÖZKAN Mustafa, "Hüsrev ü Şirin", TDV İslam Ansiklopedisi, Cild:19, İstanbul, 1999.

PALA İskender, "Hamse", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü,** İstanbul**,** 2003.

PALA İskender, "Heft-Peyker", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:27, Ankara, 2003.

PALA İskender, "Hüsrev ü Şîrîn", **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü,** İstanbul**,** 2003.

PALA İskender, "Leylâ ve Mecnûn", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:27, Ankara, 2003.

RESULZADE Mehmed E., **Azerbaycan Şairi Nizamî**, İstanbul, 1991.

SEVSEVİL Sabri, **Hüsrev ve Şîrîn**, (Nizamî-Tercüme), İstanbul, 1986.

SULTANOV Memmedaga, **Rübailer Âleminde,** , Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1989.

SÜMER Faruk, "Akkoyunlular", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 2, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.

SÜMER Faruk, "Karakoyunlular", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 24, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.

ŞAHİN Faruk, **Türk Çini Sanatı Bezemeciliği**, Kütahya, 1989.

TANINDI Zeren, "1278 Tarihli En Eski Mesnevînin Tezhipleri", **Kültür ve Sanat**, Sayı: 17, 1990, 17-22.

TANINDI Zeren, "Karamanlı Beyliği'nde Kitap Sanatı", **Kültür ve Sanat**, Sayı: 12, Ankara, 1991, 42-44.

TANINDI Zeren, "Kitap ve Tezhibi", **Osmanlı Uygarlığı**, Cild: 2, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2002.

TANINDI Zeren, "Kur'an-ı Kerîm-ı Kerim Nüshalarının Cildleri ve Tezhipleri", **1400. Yılında Kur'an-ı Kerîm-ı Kerim**, İstanbul, Antik A.Ş. Yayınları, 2010,90-121.

TANMAN M. Baha, "Düğümlü Baba Tekkesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.107.

TARLAN Ali. N., **Leyla ile Mecnun**, (Nizamî-Tercüme), İstanbul, 1943.

TARLAN Ali. N., **Genceli Nizamî Dîvânı**, İstanbul, 1944.

ÜREKLİ Muzaffer, " Celayirler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild: 31, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.

TEKİN Şinasi, **Eski Türklerde Yazı Kâğıt Kitap ve Kâğıt Damgaları**, İstanbul, 1993.

TERBİYET M. Ali, **Danişmendân-ı Azerbaycan**, Tahran, 1314.

TURAN Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyetleri**, Ankara, 1965.

ULUÇ Lale, **Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar**, İstanbul, 2006.

UZUNÇARŞILIOĞLU, İsmail Hakkı **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1937.

ÜNVER İsmail, "İskender", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:.22, İstanbul, 2000.

YAZICI Tahsin, "Leylâ ve Mecnûn", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:27, Ankara, 2003.

YAZICI Tahsin, KURNAZ Cemal, "Hamse", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cild:15, İstanbul, 1997.

ANONİM, "Nizamî",**Türk Dili ve Edebîyatı Ansiklopedisi**, Cild: 7, İstanbul, 1990.

EKLER

1. KISALTMALAR

a.g.e. **:**adı geçen eser

a.g.m. **:**adı geçen makale

a.g.t. **:**adı geçen tez

b. **:**bin

A.E. **:**Ali Emirî

AÜ. **:**Atatürk Üniversitesi

BL. **:**British Library

Ç. **:**Çizim

F.E. **:**Feyzullah Efendi

F.Y. **:** Farsça Yazmalar

h. **:**hicri

Hz. **:**Hazreti

İÜK. **:**İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

m. **:**miladi

mnz. **:**manzum

m.s. **:**milattan sonra

DTCF **:**Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

KMM. **:** Konya Mevlâna Müzesi

MEB **:**Milli Eğitim Basımevi

MÜ. **:**Marmara Üniversitesi

NLR. **:**National Library of Russia

SK. **:**Süleymaniye Kütüphanesi

PUL. **:**Princeton University Library

PUMAA. **:**Pennsylvania University Museum of Archeology and Anthroplogy

R. **:**Resim

s. **:**sayfa

SGA. **:**Sackler Gallery of Art

TDV **:**Türkiye Diyanet Vakfı

TİEM. **:**Türk ve İslam Eserleri Müzesi

TSMK. **:**Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

TSMK. A. **:**Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmed

TSMK. B. **:** Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat

TSMK. EH. **:**Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi

TSMK. H. **:**Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü

TSMK. HS. **:** Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hırka-ı Saadet

TSMK. R. **:**Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan

T.Y. **:**Türkçe Yazmalar

yy. **:**yüzyıl

2. RESİM LİSTESİ

R.1 Uygur prensesleri Bezeklik 9. tapınaktan

R.2 Uygur asilzâdeleri Bezeklik 9. tapınaktan

R.3 Abbasi Dönemi Kûfî Kur'an-ı Kerîm IX.-X. yy. The Cleveland Museum of Art

R.4 Kuzey Afrika veya İspanya Magribî Kur'an-ı Kerîm XII. yy.

R.5 İspanya Granada Kur'an-ı Kerîm XIII. yy. The British Library

R.6 Memlûk Kur'an-ı Kerîm XIV. yy. ortası – Arthur M. Sackler Gallery F.1930.55

R.7 Memlûk Kur'an-ı Kerîm XIV. yy. The British Library

R.8 SK. Laleli 1752 Dîvân-ı Âşıkpaşa 3a zahriye bezemesi

R.9 XV. yy. *naif* adı verilen üslûpta bezenmiş bir örnek - Chester Beatty Library

R.10 TİEM. 2046 - 1406 tarihli Dîvân-ı Sultan Ahmed, Celayirî Bağdat

R.11 Washington Freer Art of Gallery F.1932.30

R.12 TSMK. B.282 Külliyat-ı Hafız Ebru Şahruh Dönemi Herat

R.13 TSMK. H.781 Hamse-i Nizamî

R.14 TSMK. HS.4 Kur'an-ı Kerîm

R.15 TİEM. 1926 Hüseyin Baykara Dîvânı, Timurî Dönemi Herat

R.16 TİEM. 1986 1458 tarihli Dîvân-ı Kasım

R.17 TSMK. H.831 1500 tarihli Mihr-i Müşteri

R.18 TİEM. 509 1480 tarihli Kur'an-ı Kerîm Akkoyunlu Türkmen Şiraz

R.19 TSMK. EH.71 II. Bâyezid Dönemi - Akkoyunlu Türkmen Üslûbunda Şeyh Hamdullah Mushafı

R.20 Safevî Devri Tebriz Hat Albümü – Şah Mahmud Nişaburî Washington Freer Gallery of Art 1937.35

R.21 Safevî Devri Meşhed A. Cami-Heft Evreng Washington Freer Gallery of Art F.1946.12.47

R.22 Safevî Devri Kazvin Washington Freer Gallery of Art S.1986.72

R.23 Safevî Devri Meşhed A. Cami-Heft Evreng Washington Freer Gallery of Art

R.24 Safevî Devri Meşhed A. Cami-Heft Evreng Washington Freer Gallery of Art F.1946.12.182

R.25 TİEM. Kur'an-ı Kerîm Safevî Devri Tebriz Bezeme Detayı

R.26 TSMK. H.784 1503 tarihli Hamse-i Nizamî Şiraz

R.27 TİEM. 1980 Mun'imüddin el-Avhadî hattı ile Külliyat-ı Dehlevî

R.28 1523 tarihli Dîvân-ı Hafız, Safevî Dönemi Herat Aerthur M. Sackler Gallery F.1932.46

R.29 TİEM. Safevî Herat Kur'an-ı Kerîm

R.30 TSMK. A.3559 1585 civarı Hamse-i Nizamî Takdim Tasviri Detayı, 1b-2a

R.31 TSMK. A.3559 Bitiş Tasviri 446b-447a

R.32 TSMK. H.750 Hamse-i Nizamî 129b-130a

R.33 1570-80 Osmanlı, Sazyolu üslûbunda desenden ayrıntı, Louvre Museum MAO 1204

R.34 İÜK. 5467 Karamemi – Muhibbî Dîvânı hâtime sayfası 367a

R.35 TSMK. EH.1641 Safevî İsfahan, Nizamî Mahzenü'l-Esrâr

R.36 F.E. 489 h.832 tarihli Buharî Camiü's-Sahih, Millet Kütüphanesi

R.37 SK. Fatih 2812 Mevlâna-Mesnevî, vr.51b

R.38 Hamse-i Nizamî Hüsrev u Şirin The Walters Art Museum W605

R.39 SK. Fatih No: 003749, kabın dışı

R.40 Fatih 3749, kabın dış bezemesinden ayrıntı

R.41 Fatih 3749, kabın dış bezemesinden ayrıntı

R.42 SK. Fatih No: 003749, vr.1a, zahriye

R.43 SK. Fatih No: 003749, vr.1b-2a, serlevha

R.44 SK. Fatih No: 003749, vr.1b, serlevha ayrıntı

R.45 SK. Fatih No: 003749, vr.32b

R.46 SK. Fatih No: 003749, vr.33b

R.47 SK. Fatih No: 003749, vr120a

R.48 SK. Fatih No: 003749, vr.121b

R.49 SK. Fatih No: 003749, vr.184b

R.50 SK. Fatih No: 003749, vr.249b

R.51 SK. Fatih No: 003749, vr.250b

R.52 SK. Fatih No: 003749, vr.340a

R.53 SK. Fatih No: 003749, vr.340b

R.54 vr.33b, bezeme ayrıntısı

R.55 vr.121b, bezeme ayrıntısı

R.56 vr.184b, bezeme ayrıntısı

R.57 vr.250b, bezeme ayrıntısı

R.58 vr.340b, bezeme ayrıntısı

R.59 vr.32b, bezeme ayrıntısı

R.60 vr.120a, bezeme ayrıntısı

R.61 vr.249b, bezeme ayrıntısı

R.62 vr.340a, bezeme ayrıntısı

R.63 Fatih 003749, vr.183a

R.64 Fatih 003749, vr.387a

R.65 SK. Fatih 3945 Hakanî-Kaside

R.66 SK. Fatih 3945 Hakanî-Kaside

R.67 SK. Fatih No: 003751, kabın dışı

R.68 SK. Fatih No: 003751, kabın dış bezemesinden ayrıntı

R.69 SK. Fatih No: 003751, kabın içi

R.70 SK. Fatih No: 003751, kabın iç bezemesinden ayrıntı

R.71 SK. Fatih No: 003751, vr.1b

R.72 SK. Fatih No: 003751, vr.30b

R.73 SK. Fatih No: 003751, vr.108b

R.74 SK. Fatih No: 003751, vr.163b

R.75 SK. Fatih No: 003751, vr.221b

R.76 SK. Fatih No: 003751, vr.303b

R.77 vr.30b, bezeme ayrıntısı

R.78 vr.108b, bezeme ayrıntısı

R.79 vr.163b, bezeme ayrıntısı

R.80 vr.221b, bezeme ayrıntısı

R.81 vr.303b, bezeme ayrıntısı

R.82 Fatih 003751, vr.1a

R.83 Fatih 003751, vr.346a

R.84 TSMK. H.770 Hamse-i Nizamî, kabın iç bezemesi, Şiraz

R.85 1510 tarihli Hamse-i Nizamî, Şiraz The Metropolitan Museum of Art

R.86 1491 tarihli Hamse-i Nizamî, Şiraz National Library of Russia

R.87 1491 tarihli Hamse'nin kabın iç bezemesinden ayrıntı

R.88 SK. Damad İbrahim Paşa 257 Buharî, Camiü's-Sahih XVI. yy.

R.89 Vever Collection Hamse-i Nizamî, Şerefnâme S86.0353

R.90 Hamse-i Nizamî Arthur M. Sackler Gallery S1986.360

R.91 Hamse-i Nizamî Arthur M. Sackler Gallery S1986.360

R.92 Hamse-i Nizamî İkbalnâme vr.351b The Walters Art Museum W609

R.93 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın dışı

R.94 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın dış bezemesinden ayrıntı

R.95 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın içi

R.96 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın iç bezemesinden ayrıntı

R.97 SK. Hâlet Efendi No: 000376 vr.1a, zahriye

R.98 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.1b, serlevha

R.99 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.30b

R.100 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.86b

R.101 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.136b

R.102 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.199b

R.103 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.283b

R.104 SK. Hâlet Efendi No: 000376, vr.327a

R.105 vr.1a, bezeme ayrıntısı

R.106 vr.1b, bezeme ayrıntısı

R.107 vr.30b, bezeme ayrıntısı

R.108 vr.86b, bezeme ayrıntısı

R.109 vr.136b, bezeme ayrıntısı

R.110 vr.199b, bezeme ayrıntısı

R.111 vr.283b, bezeme ayrıntısı

R.112 İÜK. F.Y. 1321 Dîvân-ı Câmî

R.113 A. 3860

R.114 İÜK. F.Y. 1321

R.115 TİEM. 509

R.116 SK. Damad İbrahim Paşa 757 Mevlâna-Mesnevî, vr.87b

R.117 SK. Damad İbrahim 757 Paşa Mevlâna-Mesnevî, vr.142b

R.118 SK. Ayasofya No: 003860, kabın dışı

R.119 SK. Ayasofya No: 003860, kabın dış bezemesinden ayrıntı

R.120 SK. Ayasofya No: 003860 sırt ayrıntısı

R.121 SK. Ayasofya No: 003860, kabın içi

R.122 SK. Ayasofya No: 003860, kabın iç bezemesinden ayrıntı

R.123 SK. Ayasofya No: 003860, vr.1b-2a, serlevha

R.124 SK. Ayasofya No: 003860, vr.28b

R.125 SK. Ayasofya No: 003860, vr.93b

R.126 SK. Ayasofya No: 003860, vr.144b

R.127 SK. Ayasofya No: 003860, vr.200b

R.128 SK. Ayasofya No: 003860, vr.272b

R.129 vr.28b, bezeme ayrıntısı

R.130 vr.93b, bezeme ayrıntısı

R.131 vr.144b, bezeme ayrıntısı

R.132 vr.200b, bezeme ayrıntısı

R.133 vr.272b, bezeme ayrıntısı

R.134 Ayasofya 003860, vr.1a

R.135 Ayasofya 003860, vr.28a

R.136 Ayasofya 003860, vr.93a

R.137 Ayasofya 003860, vr.143a

R.138 Ayasofya 003860, vr.200a

R.139 Ayasofya 003860, vr.272a

R.140 Ayasofya 003860, vr.311a

R.141 SK. Ayasofya No: 003858, kabın dışı

R.142 SK. Ayasofya No: 003858, kabın dış bezemesinden ayrıntı

R.143 SK. Ayasofya No: 003858, kabın içi

R.144 SK. Ayasofya No: 003858, kabın iç bezemesinden ayrıntı

R.145 SK. Ayasofya No: 003858, vr.1b

R.146 SK. Ayasofya No: 003858, vr.25b

R.147 SK. Ayasofya No: 003858, vr.97b

R.148 SK. Ayasofya No: 003858, vr.143b

R.149 SK. Ayasofya No: 003858, vr.212b

R.150 SK. Ayasofya No: 003858, vr.248b

R.151 vr.1b, bezeme ayrıntısı

R.152 vr.25b, bezeme ayrıntısı

R.153 vr.97b, bezeme ayrıntısı

R.154 vr.143b, bezeme ayrıntısı

R.155 vr.212b, bezeme ayrıntısı

R.156 vr.248b, bezeme ayrıntısı

R.157 Ayasofya 003858, vr.1a

R.158 Ayasofya 003858, vr.142b

R.159 Aysaofya 003858, vr.211a

R.160 Ayasofya 003858, vr.247b

R.161 SK. Hüsrev Paşa 422 Firdevsî Şahnâmesi, vr.71b

R.162 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, kabın dışı

R.163 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, sırt ayrıntısı

R.164 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, kabın iç bezemesinden ayrıntı

R.165 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, vr.87b

R.166 SK. Yazma Bağışlar No: 000220, vr.193b

R.167 vr.87b, bezeme ayrıntısı

R.168 vr.193b, bezeme ayrıntısı

R.169 Yazma Bağışlar 000220, vr.24b

R.170 Yazma Bağışlar 000220, vr.135b

R.171 Yazma Bağışlar 000220, vr.192a

R.172 Yazma Bağışlar 000220, vr.265a

R.173 Yazma Bağışlar 000220, vr.303a

3. ÇİZİM LİSTESİ

Ç.1 SK. Fatih No: 003749 vr.1a, Zahriye

.

Ç.2 SK. Fatih No: 003749 vr.1b, Serlevha

Ç.3 SK. Fatih No: 003749 vr.121b

Ç.4 SK. Fatih No: 003749 vr.340b

Ç.5 SK. Fatih No: 003749 vr.32b

Ç.6 SK. Fatih No: 003749 vr.120a

Ç.7 SK. Fatih No: 003749 vr.249b

Ç.8 SK. Fatih No: 003749 vr.340a

Ç.9 SK. Fatih No: 003751, kabın dış ve iç bezemesinden ayrıntılar

Ç.10 SK. Fatih No: 003751 vr.1b

Ç.11 SK. Fatih No: 003751 vr.30b

Ç.12 SK. Fatih No: 003751 vr.108b

Ç.13 SK. Fatih No: 003751 vr.163b

Ç.14 SK. Hâlet Efendi No: 000376, kabın dış bezemesinden ayrıntı

Ç.15 SK. Hâlet Efendi No: 000376 vr.1a, Zahriye

Ç.16 SK. Hâlet Efendi No: 000376 vr.1b, Serlevha

Ç.17 SK. Hâlet Efendi No: 000376 vr.30b

Ç.18 SK. Hâlet Efendi No: 000376 vr.86b

Ç.19 SK. Hâlet Efendi No: 000376 vr.283b

Ç.20 SK. Hâlet Efendi No: 000376 vr.327a, Hâtime

Ç.21 SK. Ayasofya No: 003860, kabın dış bezemesinden ayrıntı

Ç.22 SK. Ayasofya No: 003860, kabın iç bezemesinden ayrıntılar

Ç.23 SK. Ayasofya No: 003860 vr.1b, serlevha

Ç.24 SK. Ayasofya No: 003860 vr.28b

Ç.25 SK. Ayasofya No: 003860 vr.93b

Ç.26 SK. Ayasofya No: 003860 vr.144b

Ç.27 SK. Ayasofya No: 003858 vr.1b

Ç.28 SK. Ayasofya No: 003858 vr.143b

Ç.29 SK. Ayasofya No: 003858 vr.212b

Ç.30 SK. Yazma Bağışlar No: 000220 vr.87b

SÖZLÜK

Âhar: Kâğıdın kuvetlendirilmesi, rahatça yazılabilmesi ve iz bırakmadan silinebilmesi için şapla kestirilmiş yumurta akı, nişasta veya un ile yapılan, kâğıdın cilalanması işine denir. (Ayverdi-2005)

Arasuyu: Kıt'a ve levhalardaki yazı sahasının ayrılması için yapılan pervazlara verilen isim. (Ç.Derman, 2009)

Bedâhşi Laciverdi: Afganistan'ın kuzeyindeki Bedahşan bölgesinden çıkan ve tezhipte ana renk olarak kullanılan parlak lacivert taş boyanın dövülüp ezilmiş şekli. (Ç.Derman, 2009)

Beyne's-sütûr: Tezhip edilen bir yazının satır aralarına yapılan altınlı veya renkli serbest tarzdaki tezyîni iş.(Ayverdi, 2005)

Cedvel: Yazma kitap, kıt'a veya levhalarda yazı sahasını çerçeve içine alan ve ekseriya altınla çekilen muhtelif kalınlıktaki çizgilere verilen isim. Bu altın cedvellerin iki kenarı is mürekkebiyle tahrirlenir. (Ç.Derman, 2009)

Çift tahrir: Tezhipte kullanılan bir boyama üslûbu. Motifi meydana getiren parçalar arasında tahrir kadar boşluk bırakılarak renklendirilir. Boyamaya önce iki taraflı tahrir çekilerek başlandığı için çift tahrir denir. (Ç.Derman, 2009)

Çintamânî: İkisi altta biri üstte olmak üzere üç yuvarlak benek ve dalgalı iki çizgiden oluşan tezyîni motif. (Ç.Derman, 2009)

Dendan: Bezeme sahasını cedvel yerine, dilimli olarak ayırma ve sınırlandırma. Farsçada "diş" manasına gelen bu kelime, tezhibin bitiş hududundaki diş benzeri kubbemsi-girinti ve çıkıntılı-şekiller için kullanılır. (Ç.Derman, 2009)

Hatâyî: Muhtelif çiçeklerin dikine kesitinin, anatomik çizgilerinin üslûplaştırılmasıyla ortaya çıkan şeklidir. (İ Birol, Ç.Derman, 2005)

Hâtime: Yazma eserlerde bitiş bölümü, ferağ veya ketebe kaydı. (Ç.Derman, 2009)

İğne perdahtı: Bir sapa tutturulmuş olan ucu küt bir iğne yardımıyla altın sürülmüş zeminin çukur noktalar hâlinde parlatılması. (Ç.Derman, 2009)

İplik: Tezhip sanatında kullanılan iplik, genişliği en çok bir milimetreyi geçmeyen, iki kenarında tahrir bulunan, cedvele bitişik ve iplik görünümünde çizilmiş ince, renkli bir şerittir. (İ.Birol, 2009)

İstinsâh: Yazma eserin ihtiyaca göre aynen çoğaltılması.

Kenarsuyu: Tezhip edilmiş bir eserde, en dışta bulunan çerçevedir. Cedveller ve arasuyundan daha geniş yer kaplar.(İ.Birol, 2009)

Köşebend: Desenin dört köşesine yerleştirilen kısımlara verilen ad. (Ç.Derman, 2009)

Kuzu: Cedvele veya ipliğe en fazla bir milimetre uzaklıktan, paralel çizilen, tahrirden biraz daha kalınca ve renkli, tek çizgidir.(İ.Birol, 2009)

Kûfî: Arap yazısının X. yüzyıla kadar Mushaf yazmakta ve daha sonraları mimari eserlerin kitâbe ve tezyînatında kullanılan, dik ve köşeli çizgilerden meydana gelmiş şekli.(Ayverdi, 2005)

La'l mürekkebi: Kırmız böceğinin kurusundan hazırlanan ve yarı şeffaf kırmızı mürekkep. (Ç.Derman, 2009)

Mâil: Bir yana, bir tarafa doğru eğilmiş, meyletmiş.(Ayverdi, 2005)

Mekik: İki ucu sivri olan oval biçim. XV. yüzyıl zahriye tezhibinde sıkça rastlanır. (Ç.Derman, 2009)

Mıkleb: Bazı yazma eserlerde alt kabın kenarına eklenen ve okunan yeri belirtmek için kitabın arasına yerleştirilen, dıştaki tarafı üçgenimsi yarım kap. (Ç.Derman, 2009)

Minyatür: İnce bir sanat eseri olan, küçük, renkli resim.(Ayverdi, 2005)

Mushaf: Kur'an-ı Kerîm metninin sahifelere kaydedilmiş hâli. (Ç.Derman, 2009)

Muska koltuk: Ta'lîk hattıyla mail olarak yazılmış kıt'aların, yazı ile içpervaz arasındaki üçgen boşluğuna yapıaln bezeme. (Ç.Derman, 2009)

Mülemma kab: Kitap kablarında, kabın ortasında bulunan şemse ile köşebendlerin hem zemini, hem motifleri sıvama altın yapılan kab çeşididir. (U.Derman, Ders notları, 2007)

Münhanî: Kelime manası eğri demektir. Eğri çizgilerin bir araya gelmesi ile meydana gelen motif.(İ.Birol-Ç.Derman, 2005)

Müşebbek: Derinin kesilerek oyulması ile yapılan kitap kabı bezemesi.

Nüsha: Yazma eserin ihtiyaca göre aynen çoğaltılan yeni kopyası. (Ç.Derman, 2009)

Ortabağ: Helezonların başlama ve birleşme noktalarında yer alır. Desen içinde bağlayıcı bir motif olup, üç helezon çıkışı verdiği için vazifesi önemlidir. (İ.Birol-Ç.Derman, 2005)

Parşömen: Üzerine yazı yazılmak üzere terbiye edilerek kâğıt kadar inceltilmiş deri, tirşe, ak deri. (Ayverdi, 2005)

Penç: Muhtelif çiçeklerin kuş bakışı görünüşlerinin üslûplaştırılmalarıyla ortaya çıkan ana tezyîni motiflerden biri. (Ç.Derman, 2009)

Rûmî: Hayvan kaynaklı stilize edilmiş motif.

Serlevha: Yazma eserlerde metnin başladığı, karşılıklı tezhib edilmiş sayfa veya sayfalara verilen isimdir.(G.Duran, Ders notu, 2007)

Sertap: Kitabın boğazını örten ve mıkleble alt kabın arasında kalan kısım. (Ç.Derman, 2009)

Sülüs: Altı çeşit yazıdan genellikle ağzı 3mm. genişliğinde kamış kalemle yazılan eski bir yazı türü.(Ayverdi-2005)

Şemse: Kitap kaplarının iç ve dışına kalıpla basılarak geçirilen ve aslı güneşe benzetildiği için bu isim verilen yuvarlak veya beyzî şekil. (Ç.Derman, 2009)

Tahrir: Boya veya altınla işlenen bezeme motiflerinin etrafına sınırlarını belli edecek şekilde daha koyu bir renkle ince olarak çekilen çizgi. (Ayverdi-2005)

Ta'lîk: İran'da XI. ve XIII. yüzyıllarda tevkî ve rikâ yazılarından geliştirilmiş bir yazı çeşidi. (U.Derman, Ders notları, 2007)

Pafta: Tezhipde bezeme sâhasının daha küçük sâhalara bölünmesi.

Tepelik: Desen içinde tepe noktalarına konulan, helezonlarda başlangıç teşkil eden ve simetrik bir şekil gösteren rûmî motifidir. (İ.Birol-Ç.Derman, 2005)

Tığ: Türkçe'ye Farsça "tiğ" (kılıç veya bıçak gibi keskin âlet) kelimesinden geçmiştir. Yazma eserleri ve levhaları bezeyen tezhiplerin bitiminde yer alırlar. (İ.Birol, 2009)

Unvan sayfası tezhibi: Yazma kitapların sağ başlangıç sayfası üstüne işlenen tek taraflı tezhip. (Ç.Derman, 2009)

Üç nokta: Zemin doldurmakta kullanılan, bir üçgen meydana getirecek şekilde, aynı büyüklükte ve aynı aralıkta dizilmiş noktalardır. Boya veya altın üzerine iğne perdahtıyla yapılır.

Üslûplaştırma: Tezyîni sanatlarda, sanatkâr tarafından gerçekçi bir bakışla tabiattan alınan muhtelif nesnelerin, belli başlı esas çizgilerinin korunup teferruatın atılması, buna şahsi zevk ve görüşlerin de katılarak çizilmesidir. (İ.Birol-Ç.Derman, 2005)

Üstübeç: Beyaz olarak kulanılan madde. Boyacılıkta kullanılan, kurşun, karbonat ve kurşun hidroksitten ibaret zehirli madde. (Ayverdi, 2005)

Yekberk: Tek yapraklı penç motifi. (İ.Birol-Ç.Derman, 2005)

Zahriye tezhibi: Arkalık, sırtlık manasına gelen ve yazma kitaplarda esas metnin arkasındaki sahife veya sahifelerde yer alan müstakil bezeme. (Ç.Derman, 2009)

Zencerek: Levhaların, yazma kitapların sayfa kenarlarına yapılan, iç içe geçmiş halkalar şeklindeki bezeme. (Ayverdi, 2005)

Zer-efşân: Farsça altın anlamına gelen "zer" ve serpme, saçma anlamlarına gelen "efşân" kelimelerinden oluşur. Altın serpme şeklinde yapılan bir bezeme şeklidir. Kalbur ve fırça zer-efşân'ı gibi çeşitleri vardır. (Ayverdi, 2005)

Zer-ender-zer: "Altın içinde altın" anlamına gelen, iki renk veya tek renk altının mat ve parlak şekillerinin kullanılarak işlenmesiyle ortaya çıkan klasik tezhip tekniği. (Ayverdi, 2005)

Zer-mürekkep: Ezilmiş varak altının jelatinli suyla karıştırılarak mürekkep kıvamına getirilmiş şekli. (Ç.Derman, 2009)

ÖZGEÇMİŞ

01.05.1982 - İstanbul doğumlu Pınar Güleç, 2001-2003 yılları arasında Muğla Üniversitesi Restorasyon Bölümünde öğrenim görmüş, 2003-2007 yılları arasında da Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi G.T.S. Bölümü Tezhip-Minyatür Anasanat Dalında öğrenimine devam etmiştir. Mezun olduğu 2007 senesinde Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalında yüksek lisans eğitimine başlamıştır.

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi birçok kuruma bağlı restorasyon çalışmasında görev almıştır. 2002 - Atlas pasajı ve Bab-ı Ali çeşmesi, 2003 - Beyşehir Eşrefoğlu Cami, 2006 - T.C. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Atatürk Müze Köşkü restorasyonu, Nil Baydar ve Paul Hepworth denetiminde; 2008 - Bursa Vakıflar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı yazma eserlerin konservasyonu, 2010 - İstanbul Vakıf Hat Sanatları Müzesi; hat levha ve yazma eserlerin konservasyonu, çalışmalarından bazılarıdır.

Şu anda, Galata Mevlevihânesi'nde yürütülen konservasyon çalışmalarında yer almaktadır.